
Skapa plats
– en normutmanande bok för en mer inkluderande skola

Boken **Skapa plats** riktar sig till personal i skolvärlden. Boken är skriven tillsammans med pedagoger för att möta det kunskapsbehov om jämställdhet och likabehandling som efterfrågats i skolor vi besökt.

Vi på Ekvalita vill fortsätta utveckla böcker och material för skolan. Därför vill vi gärna höra dina åsikter och tankar om innehållet och övningarna i den här boken. Hör av dig till oss: skapaplats@ekvalita.fi.

Du är också varmt välkommen med i facebookgruppen **Skapa plats** för att dela tips och idéer, diskutera och låta dig inspireras i arbetet med likabehandling i skolan.

# Skapa plats



**– en normutmanande bok för en mer inkluderande skola**




Utgiven med understöd av
Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne sr

# Skapa plats

**– en normutmanande bok för en mer inkluderande skola**

Ekvalita
ekvalita.fi
ekvalitaeducation.fi

© Ekvalita, Nina Blomberg

*Kopiera gärna, genom att referera till varandra*
*visar vi att vi är många som jobbar för förändring*

TEXT
Nina Blomberg
REDAKTION
Cecilia McMullen, förlagsansvarig
Malin Gustavssson, innehållsansvarig
Jacob Töringe, tillämpningsstöd och språkgranskare

GRAFISK FORM OCH ILLUSTRATIONER
Hanna Siira

Första upplagan

Utgiven med understöd av
Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne sr

TRYCK
Jelgavas Tipogrāfija, 2020

ISBN 978-952-94-2844-1 (inb)
ISBN 978-952-94-2845-8 (PDF)

FSC
www.fsc.org
MIX
Papper från ansvarsfulla källor
FSC® C008322

NORDIC SWAN ECOLABEL
Printed matter
3041 0984

# Skapa plats

**– en normutmanande bok för en mer inkluderande skola**

# Skapa plats

Boken *Skapa plats* har tagits fram inom ramen för ”Vem é man? – maskulinitet i skolan” som finansierats av Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne sr.

Boken består av teori, tips och praktiska övningar för att stödja värdegrundsarbete och förändra begränsande normer med sikte på ökad jämställdhet och likabehandling i skolan. Boken är riktad till pedagoger som arbetar från årskurs 1 i den grundläggande utbildningen till sista året i gymnasiet. Största delen av övningar är mer lämpade för årskurserna 7–9 samt gymnasiet. En mer detaljerad introduktion till boken och om hur den är uppbyggd samt hur den kan användas hittar du i inledningen.

Boken är gratis och kan beställas från www.ekvalitaeducation.fi
Boken finns även som PDF.

## Vem é man?
– maskulinitet i skolan

Målet med projektet ”Vem é man?” var att synliggöra normer kring maskulinitet genom att tillsammans med studerande i olika åldrar diskutera, utmana och skapa alternativ till den traditionella mansrollen. I samband med #MeToo-rörelsen uppstod en bredare insikt i samhället om att det finns ett destruktivt mönster i det vi normalt förstår som manlighet. Män är överrepresenterade i brottsstatistiken, våldsstatistiken och i självmordsstatistiken och pojkar underpresterar i skolorna. Därför är det av stor vikt att diskutera och problematisera maskulinitetsnormer och våld med alla studerande, oavsett kön och ålder. Projektet inleddes hösten 2018 och finansierades av Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne sr.

# Förord och tack

Att skapa ett normutmanande material för personal i skolvärlden var ett av målen då projektet ”Vem é man?” satte igång. Att arbeta normutmanande är relevant för alla som arbetar i skolvärlden och därför var tanken att skapa ett material som kunde fungera både som stöd och inspiration i arbetet för en jämlik skolvärld med en bra arbetsmiljö, samtidigt som det ska uppmuntra alla som jobbar i skolan att utmana de normer som begränsar människors liv. Målet har nåtts och framför dig har du en bok som förhoppningsvis kan stödja dig och ge dig inspiration till att jobba för en inkluderande skolvärld. En skolvärld där alla ska få känna sig välkomna, trygga och sedda.

Utgångspunkten för skrivprocessen var de grundfrågor jag själv hade när jag som lärare på allvar tog på mig ”normglasögonen” för ett antal år sedan. Jag startade med frågorna ”Vilken kunskap saknade jag då?” och ”Hurdant stöd hade jag behövt?” Med det i åtanke har jag försökt sammanställa det jag och Ekvalita anser vara viktigt och som vi tänker ger en bra grund för ett normutmanande arbete i skolan. Under skrivprocessen har materialet ständigt vuxit då jag insett hur mycket jag vill få med i det. För det är ju en hel del som behöver tas i beaktande då det handlar om att arbeta inkluderande och förebyggande. Och det kan kännas svårt eftersom normer ofta sitter så djupt rotade. Alla dessa begränsande normer som både direkt och indirekt kan leda till stress, kränkningar, diskriminering och mobbning.

Samtidigt har jag funnit en charm i det hela; att utmana begränsande och uteslutande normer, mig själv och mitt sätt att tänka. Och även om det känns svårt för mig i stunden, tänker jag på hur svårt och jobbigt det måste kännas för alla dem som mår dåligt i skolan, som inte känner sig sedda och inkluderade och/eller som blir utsatta och begränsade. Det är det vi som jobbar i skolvärlden ska förebygga. Allt sådant handlande som motsätter sig skolans värdegrund och de mänskliga rättigheterna, samtidigt som vi ska få de studerande att må bra och vara trygga i sig själva. Det är inte fråga om extra arbete för oss vuxna, utan det är fråga om ett arbete som står som grund för skolans verksamhet, vilket då innebär en skyldighet för oss. Vi kan ju inte ändra på det som varit, men vi kan påverka vår nutid och framtid. Vi kan välja vilka berättelser vi vill berätta, vad vi vill föra framåt och välja att aktivt skapa en förändring. Vi behöver bli bättre på att lägga fokus på normer och oss själva. Vilka normer förmedlar jag själv? Vad tycker jag är ”normalt” och varför? Vilka normer gynnas och missgynnas jag av?

Att arbeta med normer, jämställdhets- och likabehandlingsfrågor handlar inte endast om att en eller två gånger om året ordna en temadag med passande tema. Det handlar om att medvetet arbeta med dessa frågor hela tiden. Att det ligger som grund och genomsyrar hela skolans verksamhet och att det är sådant alla i skolan arbetar för, inte endast vissa eldsjälar eller en utsedd grupp. Det är vi i skolan som utbildar den nästa generationen och som stöd i det arbetet finns nu denna bok. Målet med boken är att få skolans personal att ta på sig ”normglasögonen” och genom dem få upp ögonen för och bli påmind om hur en del normer kan ha en negativ inverkan på studerande och personal. Boken ger inga

universallösningar till olika problem i skolvärlden eller övningar som passar alla studerandegrupper. Min önskan är att boken ska inspirera och få pedagoger att börja eller fortsätta utmana begränsande och uteslutande normer, hjälpa oss att välja nya sätt, väcka tankar och diskussion, ge konkreta tips samt fungera som stöd för hur vi som pedagoger kan bli bättre på att möta andra människor. Och hur vi kan och ska jobba så att ingen i skolan ska behöva känna sig otrygg, osynlig eller begränsad. Fokus ska ligga på att jobba så att studerande och personal känner sig bekräftade, respekterade och inkluderade. Och då vi en gång satt på oss dessa glasögon, kommer det vara svårt att ta av oss dem. ”Normglasögonen” har nämligen en tendens att växa fast, vilket också är min förhoppning. Då du läser boken är önskan att du läser det med fokus på att du själv kan göra något. Att du inte endast koncentrerar dig på det som känns svårt eller omöjligt, utan istället fokuserar på allt det som du själv faktiskt kan göra och förändra. För jag lovar dig, det finns en hel del du kan göra.

Jag har inte varit ensam om att sätta ihop boken. Det bästa är att det är ett resultat av många människor delaktighet. De som medverkat är människor som gemensamt anser jämlikhetsarbetet vara så viktigt. Det har känts tryggt att få stöd och hjälp av pedagoger som vill dela med sig av sina tips, som vill berätta vad de lyckats med och vilka misstag de lärt sig av, samt som själva vill lära sig. Ett stort tack till alla er pedagoger som bidragit med övningar, lektionsplaneringar, idéer och tips. Utan er, ert engagemang och er kunskap, skulle inte boken ha blivit lika omfattande och bra. Tack till *Stiftelsen Brita Maria Renlunds minnes sr* för understödet av projektet "Vem é man?". Utan er skulle denna bok inte varit

möjlig. Ett stort tack till *Malin Gustavsson* som väglett mig genom hela processen och som varit delaktig i skrivprocessen samt tack till alla som jobbar för *Ekvalita*. Ni har tipsat, läst och diskuterat. Ni inspirerar mig! Tack till alla er som på ett eller annat sätt bollat idéer med mig, kommit med synpunkter, läst igenom och som tipsat mig om vad ni skulle vilja ha med i ett normutmanande material. Tack till studerande som delat med sig av sina egna erfarenheter från skolvärlden. Ett tack till *Hanna Siira* som tagit sig an att illustrera materialet och tack till redaktören *Cecilia McMullen* för viktiga synpunkter. Och stort tack till *Jacob Töringe* som fungerat som mitt bollplank samt granskat mitt språk och som även hjälpt mig att kritiskt granska mig själv, vilket inte alltid varit lätt, men ändå så viktigt!

Det är med glädje jag och resten av Ekvalita ger ut denna bok och hjälper dig att ta på dig ”normglasögonen” och jobba i enlighet med skolans styrdokument. Det är med glädje vi hjälper dig i ditt arbete mot en mer inkluderande och stöttande skolvärld där vi ser individer och alla deras möjligheter. Möjligheten till förändring ligger hos alla och vi är tacksamma för att just du är med i arbetet!

Esbo, 3.12.2019
*Nina Blomberg*

**Pedagoger som har medverkat i utvecklandet av materialet:**

Anna Lindström, årskurs 1–6
Christina Landén, årskurs 1–6
Evi Kärpijoki, gymnasium
Hanna Enqvist, årskurs 7–9
Helen Bergman, gymnasium
Hilkka Hytönen, årskurs 1–6
Jacob Töringe, gymnasium
Johanna Berlin, årskurs 7–9, gymnasium
Marc Blumenthal, gymnasium
Marcus Lång, gymnasium
Maria Viitasalo, årskurs 7–9
Marina Lindholm, årskurs 7–9, gymnasium, universitet
Markus Ahlfors, gymnasium
Maritza Mosander, årskurs 7–9
Mathias Fagerström, årskurs 1–6
Miklos Långvik, årskurs 7–9
Monica Granholm, gymnasium
Sanna Vuori, årskurs 7–9
Sarah Hankalahti, årskurs 7–9
Sarah Mattila, universitet
Sebastian Holmgård, gymnasium
Susanna Björkell, ämneslärare
Tina Kinnunen, gymnasium

# Innehåll


**Inledning** **12**
Så här kan du använda dig av materialet 14

**1. Vad betyder normer i vår skolmiljö?** **20**
1.1 Vad är normer? 20
1.2 Inkluderande och stöttande normer 22
1.3 Uteslutande och begränsande normer 23
1.4 Att befinna sig utanför normen 24
1.5 Intersektionalitet 26
1.6 Vi märker normer då de bryts 28
1.7 Att höra till normen ger privilegier 30
Maskulinitet 34

**2. Normutmanande pedagogik** **44**
2.1 Normkritisk pedagogik 44
2.1 Toleranspedagogik 45
ÖVNING: JAG TOLERERAR DIG! 50
2.2 Du gör skillnad 52
2.3 Använd din makt till att agera vid kränkningar 55
2.4 Var förberedd på motstånd 56
2.5 Att jobba med att förändra normer i skolan 57
Normmedvetenhet 58
Normkritik 58
Normkreativitet 59
2.6 Så här kommer du igång! 60
Fyra steg till förändring 60

**3. Du och normer** **66**
ÖVNING: NORMER OCH JAG 68
ÖVNING: TEFLONTEST 69
3.1. Hur bemöter du andra? 71
ÖVNING: BEMÖTANDE 72
3.2 Talutrymme i undervisningen 73
ÖVNING: VEM TALAR I KLASSRUMMET? 74
3.3 Begränsande normer i ditt undervisningsämne 77
ÖVNING: GRANSKA DITT UNDERVISNINGSÄMNE 79
3.4. Vilka normer finns i läromedlen? 80
ÖVNING: LÄROMEDEL 83
3.5 Språk är makt 85

**4. Att tillsammans arbeta för en inkluderande skola** **92**
Kunskapstrappan 93
4.1 Arbeta förebyggande 94
Trestegs-metoden 94
Jämlikhet i verksamheten 95
4.2 Från ord till handling 96
Utse en ansvarsgrupp 97
Engagera studerande 97
Hur ser det ut i vår skola? 97
Vad kan vi göra? 98
Kom ihåg att följa upp! 99
4.3 Se upp för ofta förekommande fallgropar 100
Tips åt ledningen för att lyckas i arbetet 104
4.4 Övningar i kollegiet 106
ÖVNING: GRODAN 106
ÖVNING: VAD ÄR EN NORM? 107
ÖVNING: NORMER I VÅR SKOLA 107
ÖVNING: NULÄGESANALYS 108
ÖVNING: VAD SA DU EGENTLIGEN? 109
ÖVNING: PRIVILEGIER? 110
4.5 Skolans utrymmen och temadagar 110
ÖVNING: FLUGAN 111
ÖVNING: GRANSKA UTRYMMEN 112
ÖVNING: NORMORIENTERING 114
SKOLANS TEMADAGAR 115

**5. Tips och övningar för undervisningen** **120**
5.1 Utmana normer med hjälp av övningar 121
Vad är ditt syfte? 122
Ta ställning 123
Tillgänglighet 124
Utvärdering 125
5.2 Läroämnesövningar 125
BILDKONST 126
BIOLOGI 128
ELEV-/STUDIEHANDLEDNING 130
FILOSOFI 132
FYSIK 137
GEOGRAFI 140
GYMNASTIK 143
HISTORIA 146
HUSLIG EKONOMI/HEMKUNSKAP 149
HÄLSOKUNSKAP 151
KEMI 161
LIVSÅSKÅDNINGSKUNSKAP 163
MATEMATIK 167
MODERSMÅL (SVENSKA) 169
MUSIK 175
PSYKOLOGI 179
RELIGION 182
SAMHÄLLSLÄRA 185
SLÖJD 192
SPRÅK 196
YTTERLIGARE FÖRDJUPNING 200

**Vad nu?** **204**
Checklista – tänk på detta i undervisningen 206
Ordlista 208

**Källor och inspiration** **216**

**Bilagor** **222**

# Inledning

Med hjälp av detta material vill vi på Ekvalita uppmana och hjälpa dig som pedagog att lyfta fram och utmana de normer som begränsar elevernas, studerandenas[1] och skolpersonalens möjlighet att känna sig värdefulla, trygga och inkluderade i skolan.

Vi hoppas att vi med materialet ska kunna erbjuda dig som pedagog nya perspektiv och verktyg för att upptäcka osynliga eller begränsande normer, så att du sedan kan börja utmana dessa normer i ditt arbete samt vara en av dem som skapar nya och mer inkluderande sätt att jobba i skolan. Det handlar med andra ord i lika hög grad om att uppmuntra och förstärka inkluderande normer.

Ett normmedvetet förhållningssätt handlar om att se världen, andra människor och dig själv med nya perspektiv. Det innebär att du som pedagog jobbar **för** jämlikhet och **mot** diskriminering. På så sätt är du med i en process där vi tillsammans lägger grunden för att studerande, kollegor och vårdnadshavare ska känna sig representerade och delaktiga i skolan. Där de studerande tryggt ska kunna växa och utvecklas som individer. En skola där varje studerande känner sig välkomnad, trygg och sedd.

Materialet vilar på de grundprinciper som hittas i läroplanen för grundläggande utbildningen och för andra stadiet, de lagar som reglerar skolan (jämställdhetslagen och diskrimineringslagen), barnkonventionen samt skolans vardag (se bilagorna 1–3). Eftersom både den grundläggande utbildningens och gymnasiets läroplaner har sin grund i barnkonventionen, som lyfter fram vikten av att främja jämlikhet och demokrati samt att följa FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, blir det extra viktigt att jobba med normer som begränsar de studerandes handlingsutrymme.

**Varför jobba med att förändra begränsande och uteslutande normer i skolvärlden?**

**För att det innebär att du på ett effektivt sätt:**

- jobbar för jämställdhet och jämlikhet
- främjar lika rättigheter och möjligheter
- förebygger diskriminering och kränkningar
- ändrar på strukturer och handlingar som skapar normer
- skapar trygghet
- skapar inkludering
- ger studerande fler möjligheter att utvecklas.

1 För enkelhetens skull används fortsättningsvis enbart ordet ”studerande”.

**Jämställdhet i skolan =**

Att alla, oberoende av kön, könsidentitet och könsuttryck, har samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter att vara sig själv, må bra och utvecklas i skolan.

**Jämlikhet i skolan =**

Att ingen har en känsla av utanförskap på grund av kön, könsidentitet, könsuttryck, ålder, ursprung, nationalitet, språk, religion, övertygelse, åsikt, politisk verksamhet, familjeförhållanden, hälsotillstånd, funktionsvariation, sexuell läggning eller någon annan omständighet som gäller den enskilde som person. Ett jämlikhetsarbete innebär inte att alla skall behandlas på samma sätt, utan att skapa lika villkor i enlighet med de mänskliga rättigheterna.

**Diskriminering i skolan =**

Då någon behandlas orättvist på grund av ålder, kön, könsidentitet, könsuttryck, ursprung, nationalitet, språk, religion, övertygelse, åsikt, politisk verksamhet, fackföreningsverksamhet, familjeförhållanden, hälsotillstånd, funktionsvariation, sexuell läggning eller någon annan omständighet som gäller den enskilde som person.

## Så här kan du använda dig av materialet

Du kan läsa boken från pärm till pärm, eller så kan du läsa de delar som du upplever som mest intressanta först. Du kan också hoppa in där du själv känner att du eller din skola är i förändringsprocessen just nu.

Det första kapitlet, *Vad betyder normer i vår skolmiljö*, introducerar dig till normterminologin. Kapitlet presenterar olika typer av normer, vilka konsekvenser normer har i skolmiljön, samt varför det är ett speciellt fokus på normer kring maskulinitet. Kapitel 2, *Normutmanande pedagogik*, rekommenderar vi att du läser, eftersom det ger en teoretisk förklaring till vikten av att jobba med begränsande normer. Därefter kommer kapitel 3, *Du och normer,* som vill inspirera dig till att upptäcka eventuella uteslutande och begränsande normer som du kanske inte tidigare varit medveten om i ditt arbete. Kapitel 4, *Att tillsammans arbeta för en inkluderande skola*, ger i sin tur praktiska tips på hur du tillsammans med skolans hela personal kan arbeta med ett normkritiskt förhållningssätt. Det följs sedan av kapitel 5, *Normutmanande pedagogik i undervisningen*, som visar hur det går att jobba utifrån ett normbrytande förhållningssätt i klassrummet samt inom olika läroämnen. Kapitlet innehåller konkreta exempel på kortare och längre övningar samt tips på hur du kan behandla normer i ditt undervisningsämne.

I kapitlen 1–4 förekommer det ”Fundera på”-rutor som fungerar som hjälp för att du som pedagog ska kunna reflektera över din egen roll i skolvärlden, din egen plats i världen. Frågorna i rutan kan även fungera som ett diskussionsunderlag med kolleger eller studerande.

Materialet innehåller även citat från studerande och lärare. Citaten beskriver situationer både studerande och lärare själva varit med om, något de själva utfört, något de reagerat/reagerar på eller tankar kopplat till övningar och texter i materialet. Dessutom finns det några texter, där lärare delar med sig av sina tankar om vikten av att jobba med normer och likabehandling.

**Eftersom alla är på olika stadier då det gäller normer och normutmanande arbetssätt, så hittar du här tips på hur du kan få stöd av materialet i ditt eget arbete:**

### 1. Jag är nybörjare och har inte jobbat normutmanande förut.

Om normer och normkritisk pedagogik är nytt för dig är det fint att du nu vill komma igång med att jobba normutmanande!

**Vi rekommenderar:**

- Läs materialet från början till slut.
- Börja med övningarna du kan göra ensam samt där du börjar med att granska dig själv. Se kapitel 3, *Du och normer.*
- Ta sedan itu med övningar som kan göras med kollegiet i kapitel 4 *Att tillsammans jobba för en inkluderande skola*, eller övningar som hittas i kapitel 5, *Normutmanande pedagogik i undervisningen,* där du hittar tips och exempel på övningar som kan användas i olika situationer och läroämnen med studerande.

Vi önskar dig lycka till på färden mot en mer jämlik och inkluderande undervisning!

**2. Jag har normgranskat mig själv och vill nu att mina kollegor ska komma med i processen mot en mer jämlik och inkluderande skola.**

Hurra! Du har redan normgranskat dig själv och vill nu sprida det normutmanande arbetssättet till dina kollegor.

Vi rekommenderar:

- Börja med kapitel 4, *Att tillsammans jobba för en inkluderande skola*, där det finns olika tips på övningar som du och dina kollegor kan göra tillsammans. Övningarna handlar om hur ni kan syna vilka begränsande och uteslutande normer som förekommer i er skola, såväl i klassrummet som i skolans andra utrymmen.
- I kapitel 5, *Normutmanande pedagogik i undervisningen*, hittar du sedan övningar ni enskilt kan göra under lektionerna tillsammans med de studerande. Testa gärna olika övningar för att sedan gemensamt diskutera i kollegiet. Vilka fungerade bra? Vilka ledde till intressanta diskussioner och konkreta nya sätt att förstå eller uppfatta ett tema eller händelse? Fanns det något som inte alls fungerade och så vidare.

Vi önskar dig lycka till i denna process. Ditt arbete är viktigt, ge inte upp!

**3. Jag och hela skolans personal jobbar redan normutmanande, men jag vill gärna ha tips på fler övningar och idéer.**

En stor applåd för ditt och personalens jobb för en inkluderande skola. Vi skulle gärna vara studerande i din skola!

Vi rekommenderar:

- Tips på eventuellt nya övningar och idéer hittar du i kapitlet 5, *Normutmanande pedagogik i undervisningen*.
- Kanske du också hittar tips på nya övningar att göra med kollegiet i kapitlet 4, *Att tillsammans jobba för en inkluderande skola*.

Fortsätt med det fina jobbet du och dina skola gör!

**Fundera på...**

- Hur syns det i er skola att ni har ett demokratiskt förhållningssätt? Till exempel: i vilka frågor får de studerande sin röst hörd då det gäller lektioners innehåll/provupplägg/skolan överlag? Hur bemöter kollegiet studerandes initiativ till nya ideer och förändringsförslag?
- På vilket sätt förmedlar kollegiet mänskliga rättigheter och människors lika värde? Hur görs detta under lektionen, på rasten och gemensamma samlingar?
- Är alla studerande lika mycket värda? Hur ser det ut i praktiken?
- Tror ni alla studerande känner sig lika mycket värda? Motivera!
- Hur syns skolans värdegrund i personalens förhållningssätt till studerande, kollegor samt skolans kultur och traditioner?

***Det här kanske ses som självklart, men tyvärr ser vi gång på gång att normavvikelser inte accepteras.***

Anna Lindström,
klasslärare, har varit med och utvecklat övningar till materialet.

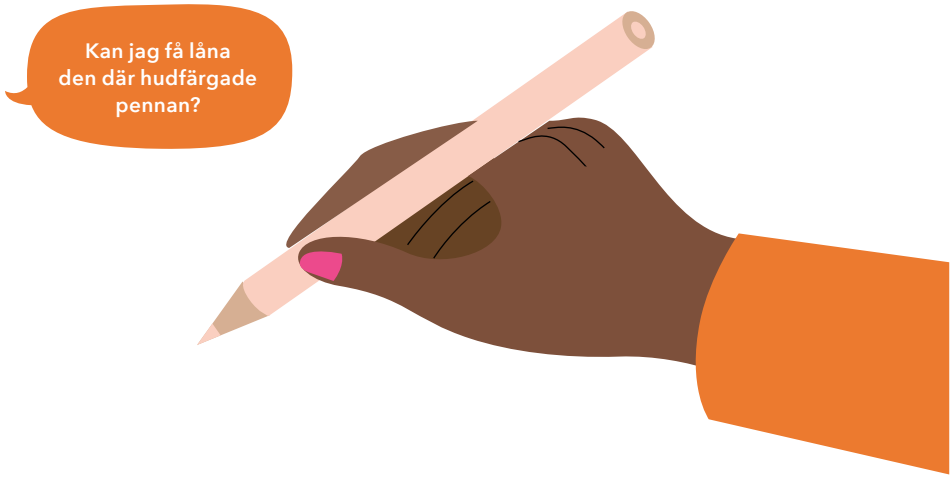
Som klasslärare för de allra yngsta barnen i den grundläggande utbildningen får jag ofta frågor om hur det är att lära elever att läsa, skriva och räkna. De kunskaperna väger fortfarande tyngst även om sociala färdigheter ses/uppfattas som allt viktigare. De flesta kan omfatta att social kompetens innefattar att bland annat kunna umgås med en annan person på ett vänligt sätt och att följa det vi kallar vett och etikett, både i den verkliga världen och i den virtuella världen. Trots det känner jag att den sociala växelverkan många gånger är begränsad. Vi fostras till att agera belevat, men så fort vi stöter på människor som bryter mot det vi kallar norm, finns det risk för att glömma bort att bemöta medmänniskan på ett vänligt och respektfullt sätt. Som lärare känner jag att jag har ett ansvar och en möjlighet att ge eleverna kunskap i hur de ytterligare kan utveckla sin sociala förmåga. Det här kanske ses som självklart, men tyvärr ser vi gång på gång att normavvikelser inte accepteras. Vi agerar positivt när någon följer de normer som ges och uppfyller de förväntningar som ställs, samtidigt som det är lätt att uttrycka fördomar för något vi inte är vana vid. Egentligen är det endast en avspegling i vår egen osäkerhet och vår okunskap om olikheter mellan individer.

De flesta skulle inte vilja medge att de har fördomar. De flesta uppmuntrar allas lika värde och tycker det är något att värna om. Men de flesta har heller inte rannsakat sig själva och verkligen funderat över sitt förhållningssätt och sitt agerande samt aktivt arbetat för en förändring av samhällets ofta inskränkta värderingar. Det är lätt att ha åsikter om hur saker och ting borde skötas, och en utmaning för många att rubba det egna ställningstagandet och den människosyn de har vuxit upp med. Med det här vill jag säga att arbetet kring jämlikhet och respekt bör finnas med i barnets vardag i ett så tidigt skede som möjligt så att det goda, inkluderande förhållningssättet blir något som dagens barn växer upp med och som kan föras vidare till nästa generation.

1.

# Vad betyder normer i vår skolmiljö?

# 1. Vad betyder normer i vår skolmiljö?




## 1.1 Vad är normer?

*Normer* är föreställningar, idéer och oskrivna regler om vad som anses vara normalt, rätt och riktigt, det vill säga vad som förväntas, önskas eller krävs av personer i ett visst sammanhang. Normerna är ett uttryck för samhällets grundläggande och många gånger omedvetna värderingar, där alla människor inte alltid har eller ges samma värde. Så som att ”flickpojke” inte har samma status som ”pojkflicka”, vilket avslöjar olika värderingar som finns om kvinnligt och manligt. Eller att skällsord i skolan många gånger är kopplade till minoriteter som avslöjar en ojämlik människosyn. Exempelvis skällsord kopplade till sexualitet, *etnicitet*, sexuellt utövande och psykiska eller kognitiva *funktionsvariationer* visar hur dessa ojämlika värderingar lever kvar och dessutom återskapas hos den nya generationen. Dessa normer om människor skapar vi tillsammans och blir då regler för hur vi ska se på oss själva, på varandra och på världen.

**Normer =**

Underförstådda regler och förväntningar i en social gemenskap.

**Etnicitet =**

Känsla av tillhörighet till en grupp människor med någon form av gemensam kultur som kommer från samma område i världen eller talar samma språk. En kan känna etnisk tillhörighet till flera grupper.

**Funktionsvariation =**

Alla människor har förmågor, oförmågor, styrkor och svagheter. Funktionsvariationer är avvikelser från normen då det gäller fysisk, psykisk eller kognitiv funktion. Ordet används för att beskriva den kognitiva variation som finns hos människor utan att värdera variationen i antingen nedsatt eller fullkomlig, frisk eller sjuk.

Normerna kan utmanas, bytas ut, förändras, omvärderas och helt försvinna. De utvecklas över tid och kan vara lokala, nationella eller globala. Att följa och hålla normer levande ger makt och status. Normer kan delas in i *inkluderande* och *stöttande* normer samt i *uteslutande* och *begränsande* normer. Exempel på inkluderande normer är bland annat att skolans utrymmen passar alla studerande, oberoende av funktionsvariation. Uteslutande normer kan däremot vara till exempel då inte alla studerandes religiösa högtider uppmärksammas i skolan. Det finns ingen som alltid och i alla situationer skulle passa in i normen.

Normerna i skolvärlden är lokala och varierar från skola till skola, från klass till klass, samt från grupp till grupp. Det finns likheter i skolornas normer, men i varje skola finns det egna normer för hur en studerande förväntas vara för att bli sedd som en jämlike och bemött med respekt. En studerande kan ha hög status genom sin klädstil, sitt fritidsintresse eller sitt sätt att bemöta sina klasskamrater i den egna skolan, medan samma studerande kan sjunka till en lägre statusnivå på basen av samma egenskaper, intressen eller sätt att bemöta andra i en annan skola eller i en annan klass. En studerande kan till det yttre (klädsel, kroppsbyggnad, längd på håret och så vidare) passa in i studerandenormen samtidigt som till exempel den studerandes sexuella läggning kan avvika från normen. Det finns inget färdigt facit som berättar om vilka normer som är tongivande i vilken skola. Därför lönar det sig att skolans personal tillsammans med studerande funderar på vilka normer som just nu gäller i den egna skolan.

**Fundera på...**

- Hur skulle du beskriva en ”status-studerande”? Vilka egenskaper har en sådan studerande och berättar det något om vilka normer som gäller för studerande i din skola?
- Hur ser det ut bland lärarna? Vilka normer förekommer i lärarrummet?
- Har du erfarenhet/exempel på hur normerna ändrats med tiden i skolan du jobbar i?
- Kommer du ihåg vilka normer som var synliga då du själv gick i skolan? Ge exempel.

## 1.2 Inkluderande och stöttande normer

Inkluderande och stöttande normer är handlingar och förhållningssätt som bidrar till en känsla av trygghet, tillhörighet och respekt.

Det kan vara fråga om att:

- vi hälsar på varandra när vi möts på morgonen i korridoren
- vi känner oss speglade och representerade exempelvis genom att läroböckernas exempel innehåller personer med olika sexuella läggningar
- skolan erbjuder könsneutrala toaletter
- olika funktionsvariationer har tagits i beaktande i planeringen av skolans nya utrymmen och i undervisningen
- vi hjälper den som behöver en extra hand och pratar uppmuntrande om varandra.

Dokument som barnkonventionen, skolans värdegrund och skolans förhållningsregler är konkreta exempel på olika ramverk med inkluderande och stöttande normer. Dessa dokument kan skolan med fördel lyfta fram för att skapa förutsättningar för positiva förhållningssätt och skapa en mer inkluderande och stöttande skola. Om dessa dokument bara blir ord på papper och inte omsätts i praktiken, så att ”hur”:et inte finns förankrat i vardagen, blir dokumenten betydelselösa.

**Inkludering =**

Att alla ska känna sig välkomna, sedda och trygga. Inkludering kräver ett aktivt handlande för att skapa utrymme åt alla. Inkludering betyder också att människor eller grupper inte kränks eller ignoreras oavsett om de är närvarande eller inte.




**Fundera på...**

- På vilket sätt kan de studerande förstå och omsätta olika inkluderande och stöttande normer i sin egen vardag?
- Hur kan barnkonventionen, skolans värdegrund eller skolans förhållningsregler omsättas mera aktivt i skolvardagen?

**Att utesluta =**

Allt från tystnad, att inte bli inbjuden, osynliggöra till att vända ryggen till eller tala ett språk andra inte förstår.

**Normalisera =**

en handling som inte varit accepterad upprepas tillräckligt många gånger så att den normaliseras och därmed legitimeras, det vill sägas accepteras och och blir det nya ”normala”. Den kränkande handlingen blir svårare att ifrågasätta då den redan normaliserats, exempelvis skojvåld eller skällsord i skolan.

## 1.3 Uteslutande och begränsande normer

De uteslutande och begränsande normerna är i sin tur handlingar och förhållningssätt som bidrar till att studerande känner sig otrygga, uteslutna, förbisedda eller oviktiga. Det kan handla om en stämning, jargong eller en miljö som på olika sätt skaver och skapar otrygghet. Många gånger har dessa handlingar eller icke-handlingar *normaliserats* och blivit en del av vår vardag, vilket påverkar vissa av oss mer negativt än andra.

Uteslutande och begränsande normer kan vara:

- Vi använder ord som ”schitzo”, ”inva”, ”cp”, ”bög” som skämt.
- Vi utgår ifrån att alla är lutherska kristna i klassen.
- Tafsande, knuffar, sexualiserade skällsord eller samtal där vissa grupper av de studerande upplever sig vara bättre, viktigare eller tar sig friheter på andras bekostnad.

Uteslutande och begränsande normer bidrar till olika typer av exkluderande maktutövning som i sin tur skapar ojämlikhet, sätter gränser för hur vi får och bör vara, samt hur vi förväntas bete oss i skolmiljön för att få höra till och vara jämlika.




**Fundera på...**

- På vilket sätt får normer som kan begränsa studerandes lika rättigheter och möjligheter utrymme i din skola?
- Vilka normer på skolan behöver ifrågasättas? Varför?

## 1.4 Att befinna sig utanför normen

Att passa in i normen är nästan alltid en social fördel, medan det lika ofta är en social nackdel att bryta mot normen. Den person som befinner sig utanför normen riskerar att bemötas av ifrågasättande, ignorans eller hat. För att beskriva det eller den som befinner sig utanför normen använder vi oss ofta av ett *tillägg i språket* och visar på detta sätt att någon avviker från normen. Till exempel skolans *manliga* hälsovårdare istället för hälsovårdare, *flick*fotboll istället för fotboll eller *samkönat* äktenskap istället för äktenskap. Det är sällan vi säger den *kvinnliga* hälsovårdaren, *pojk*fotboll eller heterosexuellt äktenskap, eftersom de utgör normen.

Människor grupperas och kategoriseras enligt dessa normer (exempelvis kvinnor och män, homo- eller heterosexuella, svarta eller vita) och det här gäller även i skolvärlden. Majoriteten av de studerande befinner sig (oftast) innanför normen, vilket leder till att de studerande som avviker från normen känner hur normen skaver; på rasten, i samtal med pedagogerna, i böckerna eller i bemötande på lektionerna. Eftersom normer många gånger är osynliga, som oskrivna regler, och vi inte alltid ser vilka handlingar som bidrar till att upprätthålla dem, så har du som pedagog bättre förutsättningar att förebygga och påpeka dessa handlingar om du sedan tidigare är bekant med normer och känner igen dem. Om uteslutande och begränsande normer inte ifrågasätts kontinuerligt kan de leda till kränkningar, diskriminering och våld.

**Ett normmedvetet arbete fokuserar på hur vi kan synliggöra, ifrågasätta och bryta dessa uteslutande och begränsande normer, men också att lyfta fram och förstärka de stöttande och inkluderande normerna samt att vara normkreativa[2] och utveckla nya sätt för att omsätta dem i skolvardagen. Det här behöver skolan göra för att kunna fostra studerande till demokratiska medborgare.**

Normerna kan även vara motsägelsefulla. Exempelvis förväntas studerande vara aktiva i undervisningen, samtidigt som det finns en norm för hur aktiviteten ska se ut. Studerande får inte prata i mun på varandra och inte heller skrika ut deras svar, utan ska vänta på sin tur och markera då de vill svara. Eller normen att flickor ska markera och visa att de kan, ta initiativ och ställa frågor, samtidigt som de ska uppfylla en norm om den duktiga studeranden som är lydig och tyst.

**Tips!** Vilka omedvetna normer bär du på? Bekanta dig med Teflontestet på sidan 69.

**Fundera på...**

- På vilket sätt bearbetar din skola uteslutande och begränsande normer på lektionstid, raster och med vårdnadshavare? Vilka metoder fungerar och varför?
- På vilket sätt kan du stödja studerandes förståelse för vad normer är, hur de fungerar och hur vi alla är med och återskapar dem och därmed kan förändra dem?
- Ser dina studerande enskilda handlingar som utesluter och begränsar som handlingar som hör till skoltiden/skolmiljön och som en måste leva med? Eller ser de möjligheten att förändra dem? Hur kan du stödja de senare förhållningssättet?
- Finns det utrymme att tillsammans ifrågasätta, men också förändra dessa normer genom att bryta dem?

2 Läs mer om normkreativitet på sidan 59.




Kropps- och klädnormer är ofta kopplade till normer om kön som varierar över tid, geografisk plats och situation.

## 1.5 Intersektionalitet

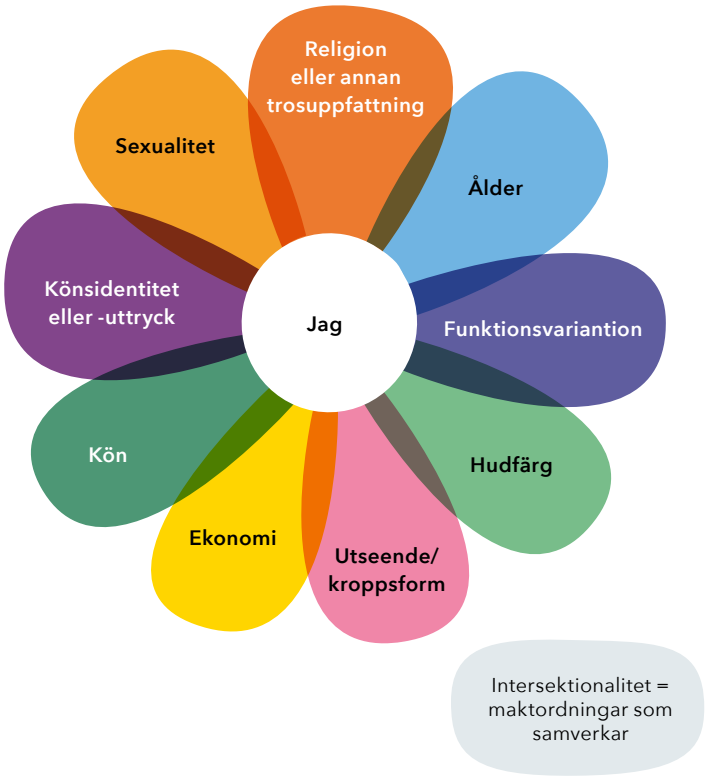
Vissa normer förstår vi bara då flera egenskaper kombineras. Detta kallas för *intersektionalitet* (eller *normsamverkan*) och innebär att olika normer/maktordningar hänger ihop och har en påverkan på varandra sinsemellan och på oss människor. Exempelvis kommer våra stereotypa uppfattningar om hur det är att ha mental ohälsa och depression som flicka, att skilja sig från hur vi tänker kring hur en pojke hanterar sin mentala ohälsa och depression. Kanske även vad som är bäst för dessa två personer. Dessa uppfattningar och förhållningssätt kan inte förklaras enbart med hur en pojke eller flicka bemöts olika, eller hur personer med mental ohälsa och personer utan mental ohälsa bemöts olika utan enbart genom att kombinera kön med mental ohälsa.

**Intersektionalitet =**

Innebär att ha förståelse samt kunna påvisa hur olika maktordningar samverkar med varandra och hur de påverkar oss.



Utgångspunkten är att våra identiteter är mångfacetterade och detta gäller också för hur världen ser på oss. Det räcker inte med att titta på hur flickor och pojkar behandlas, uppfattas och förväntas vara olika, utan vi måste också se hur andra faktorer spelar in och påverkar de studerandes känsla av att vara trygga och höra till. För att förstå en vit, bisexuell, muslimsk, finsk, hörselnedsatt pojke, kan vi tänka intersektionellt. Att enbart analysera studerandes skolprestationer utifrån kön ger oss inte heller fullständig kunskap om hur vi ska förstå och kunna förändra ojämställda eller ojämlika skolresultat. Den sociala klasstillhörighet och utbildningsbakgrund i den familjekontext den studerande vuxit upp i, spelar den största rollen för hur en studerande klarar sig i skolan.[3] Idag sätts väldigt mycket fokus enbart på skillnaden mellan flickors och pojkars skolprestationer, eftersom de är lätta att mäta och ta fram på skolnivå. En enskild lärare kan använda sig av ett intersektionellt perspektiv och på så sätt få en djupare förståelse för problematiken genom att i sin egen klass/basgrupp titta på kön, klass och familjens utbildningsbakgrund istället för enbart kön.




3 Heikkilä, M. (2019)

## 1.6 Vi märker normer då de bryts

De flesta normer är osynliga för oss, eller osynliga för oss då vi befinner oss inom normen. Ju starkare en norm är, desto svårare brukar det vara att lägga märke till den.

- För den som är vit blir vithetsnormen osynlig. Exempelvis kanske en med vit hudfärg inte reagerar på att alla bilder i en lärobok enbart består av vita människor.
- För den som kan gå blir "gå-normen" osynlig, exempelvis där samhället och många äldre skolor är uppbyggda med trappor och trösklar och kräver att du kan ta dig över trottoarkanter för att komma fram.
- För den som är hetero blir heteronormen osynlig, som att pardans på julfesten eller gammeldansen/karonkan utgår ifrån en idé om heterosexuell kärlek.
- För den som endera definierar sig som pojke/man eller flicka/kvinna blir tvåkönsmodellen osynlig. Exempelvis då rumsindelningen för hur de studerande ska sova på lägerskolan eller studieresan självklart utgår ifrån att de studerande kan delas in i två könsgrupper.

Vi blir ofta defensiva av oss så fort våra frågor, kommentarer eller handlingar uppfattas som kränkande eller rasistiska. Det går lätt att gå i försvarsställning genom att säga att vi bara skämtade eller att det inte var så allvarligt. När du blir kritiserad för liknande saker, kom ihåg att det är din handling som kritiseras, inte du som person. Därför är det viktigt att du inte genast börjar försvara dig själv, utan istället funderar på ditt handlande och lär dig något nytt.

Vi reflekterar vanligen inte över de normer vi ingår i och vi anpassar oss snabbt till de flesta normer genom att se dem som det normala, rätta och naturliga. Det är först då vi själva eller någon annan bryter mot normen eller då vi diskuterar normer, som vi reagerar och normerna blir synliga för oss. Vår reaktion kan exempelvis vara att (nyfiket) fråga eller (in)direkt ifrågasätta en annan person, dess livsval, identitet eller bakgrund: "Men du som muslim kan väl inte dricka alkohol?", "När förstod du att du hade en kognitiv funktionsvariation?", "Varifrån kommer du ifrån, egentligen? eller "Varför pratar du inte finska om du är från Finland?". Att ställa frågor som en själv uppfattar som oskyldiga och som oftast inte ställs med illvilja, kan ändå uppfattas annorlunda av mottagaren. Att alltid bli ifrågasatt eftersom en bryter mot normen kan upplevas som väldigt tröttsamt och frustrerande för mottagaren, samtidigt som det blir en påminnelse om att en inte tillhör normen. Förutom ifrågasättande kan konsekvenserna av att inte höra till normen vara att bli ignorerad eller på olika sätt bestraffad genom exempelvis mobbning, tystnad, trakasserier, förakt, hat och våld.

**Tips!** Lyssna på Friends podcast "Skolan och rasismen" om Friends processledare Patrick Kondes tankar om mikroaggressioner: http://bit.ly/mikroaggressioner.

**Tips!** Läs magisteravhandlingen "Jämställdhetsarbetet- en pedagogisk princip. tredjeklassisters uppfattning om könsnormer i skolans verksamhetskultur": http://bit.ly/enpedagogiskprincip.

**Fundera på...**

- Kan du komma på exempel där du själv brutit mot någon norm och vilka konsekvenser det fått?
- Har du själv någon gång kommit på dig själv med att ha pekat ut normbrytare med frågor, kommentarer eller uttalanden? Vad har du gjort för att sedan korrigera det?


Varifrån kommer du?
Från Finland
Ja, men egentligen?

## 1.7 Att höra till normen ger privilegier

Normer är bundna till *privilegier*. Privilegier handlar ofta om att en grupp har eller automatiskt ges fördelar i förhållande till andra, utan att de skulle förtjäna dessa mer än andra. Det kan handla om vilken grupp människor en råkar födas in i, en specifik bakgrund eller erfarenheter som en inte själv kunnat påverka, snarare än vem en är som människa. Det är samhällets och skolans normer som bestämmer vad som anses mer rätt och fel, vilket betyder att de personer som tillhör normen också ges mera makt på olika sätt. Resultatet av att ha olika privilegier är att bära på en självklar känsla att höra till, en känsla av att duga och vara tillräcklig. Att ha privilegier är lite som att ha ett ständigt flyt då en rör sig genom livet, att känna sig bekväm i de flesta situationer och att ta för sig utan specifikt motstånd.

I en skolmiljö kan privilegium och makt handla om att:

- personer som representerar mig hittas i läromedel eller i exempel som nämns på lektioner. Jag kan hitta förebilder och känna att andra får en rättvis bild av hur andra personer, som representerar den jag är, lever och tar sig fram i livet
- det är självklart att personer som jag respekteras och lyssnas på
- jag upplevs som en av alla andra
- jag har hittat ett sätt att lära mig och att jag fått ett bra stöd från skolan eller hemifrån om jag haft utmaningar
- jag har en vänskapskrets i skolan som bidrar till en god självkänsla
- jag känner att skolan är en trygg plats, både fysiskt och mentalt, för personer som är som jag
- jag har min plats i skolan, den platsen känns bra och jag kan påverka den, ifall jag skulle ha behov av det
- jag lär mig nya saker som känns relevanta för att förstå mig själv och världen.

Privilegier handlar om att ha fördelar som att inte känna sig ifrågasatt, inte behöva vara rädd för att markera på lektionen eller utsättas för rasistiska skällsord eller annat nedsättande språkbruk. Du har ett privilegium när du inte märker av ett problem som någon annan uppfattar.

Att vara den som åtnjuter privilegier ger också status och makt i förhållande till de som inte åtnjuter samma privilegier. Många gånger äger den som tillhör normen *tolkningsföreträde* för vad som är viktigt, rätt eller relevant. En *normperson* blir mer tagen på allvar, får sina intressen i högre

**Privilegier =**

Fördelar och rättigheter personer eller grupper får i samhället. Vem eller vilka som får privilegier styrs av maktstrukturer och rådande normer.

**Tolkningsföreträde =**

Då någon tar eller ges förtur att tolka eller definiera hur en situation, ett fenomen, en handling eller liknande ser ut, fungerar eller ”ska vara”. De som inte hör till gruppen har inte samma rätt att synas, höras eller säga sin åsikt.

**Normperson =**

Person som följer det normativt accepterade beteendet i exempelvis en social grupp. Slipper ofta att bli utpekad eller att försvara sig. Kan även ha svårt att föreställa sig hur det kan vara att bli utpekad.


Varför antas alla vilja dansa med nån av motsatt kön...?
Vilken tur ni har! Det finns lika många flickor och pojkar i klassen så det blir jämna par då ni ska dansa!
Heteronormen




Tvåkönsnormen
Cisnormen

**Cisperson =**

En person som känner att det mesta som handlar om det egna könet stämmer överens med vad omgivningen förväntar sig. Ordet cis betyder "på samma sida".

grad tillgodosedda och kan därmed mer fritt växa och utvecklas som människa i jämförelse med en person som avviker från normen. Svenskspråkiga studerande kan ses som priviligerade i förhållande till finskspråkiga, eftersom gruppstorlekarna i skolan kan vara mindre, men samma studerande kan ses som icke-privilegierade då det kommer till uppdaterade och aktuella läroböcker i vissa ämnen. Det samma gäller i den specifika skolmiljön, där vissa studerande drar nytta av att de tillhör en viss grupp, som ofta är majoriteten, och automatiskt då representerar det "normala" eller riktiga. Nedan finns exempel på normer som ger privilegier.

**Tvåkönsnormen:**

utgångsläget är att det endast finns två kön och att dessa två kön är olika, det vill säga tanken att alla i skolan är antingen flicka eller pojke.

**Heteronormen:**

utgångsläget är att alla är antingen flicka/kvinna eller pojke/man, och att dessa på något sätt är varandras motsatspar. Det betyder att det finns vissa föreställningar om hur studerande ska vara som flicka/kvinna (kvinnlig) respektive pojke/man (manlig). I heteronormen ingår även att en flicka/kvinna endast attraheras och blir kär i en pojke/man och att en pojke/man endast attraheras och blir kär i en flicka/kvinna, det vill säga att alla är heterosexuella.

**Fundera på...**

- Kan du ge exempel på någon situation där du blivit bemött på ett visst sätt på grund av ditt kön?
- Har du någon gång upplevt att du blivit begränsad på grund av din hudfärg eller funktionalitet?
- Hur skulle det kännas om kollegiet och studerande skulle anta att du och din nära kollega har en kärleksrelation bara för att ni är av motsatt kön? Hur skulle det påverka ert samarbete?
- Kan du komma på en situation där du tänkt/talat så att en viss uteslutande eller begränsande norm förstärkts och att du efteråt reagerat på hur du tänkt/vad du sagt?

**Funktionsnormen:**

utgångsläget är att studerande inte har några funktionsvariationer (varken fysiska eller psykiska).

**Cisnormen:**

utgångsläget är att de studerande ska identifiera sig med det kön som hen tilldelats vid födseln. Cisnormen innebär även att studerande förväntas bete sig och se ut på ett visst sätt med tanke på det kön de blivit tilldelade.

**Vithetsnormen:**

utgångsläget är att det normala är att ha vit hudfärg, det är den vita människans historia som berättas och de vita som syns i läromaterialet.[4]

4 Andra vanliga normer är tvåsamhetsnormen (kärleksförhållanden ska bestå av två personer åt gången), klassnormen (medelklassen sätts i fokus och den används som utgångspunkt), normen att vilja ha barn och vara fertil (barn och föräldraskap anses vara ett av de stora livsmålen) och utbildningsnormen (utgångspunkten är att människan har en vilja att utbilda sig).

## Maskulinitet

Maskulinitet och femininitet är attribut, beteenden och normer som oftast kopplas till olikheterna mellan mans- och kvinnokroppar och därmed skapar normer om kön. Könsnormer upprätthåller föreställningen om att kvinnor och män är olika och ska också fortsätta att vara olika. Dessa normer omskrivs även som ”pojkighet” och ”flickighet” i en skolmiljö. Normer för flickor/kvinnor och pojkar/män, femininitet och maskulinitet, är inte något biologiskt, något naturgivet, utan är normer människor tillsammans skapar och upprätthåller, precis som andra normer.

### HEGEMONISK MASKULINITET

Normer om maskulinitet är, tillsammans med vithetsnormen, *hegemoniska*. Det betyder att dessa två normer vilar på ett värdesystem där de placerar sig över alla andra normer och tillskrivs en position som människor strävar efter att nå. När det gäller maskulinitet kallas detta för *patriarkala strukturer*, och innebär att män tillskrivs ett högre värde och mer makt än andra kön. Enligt bland annat professor emeritus Lars Jalmert[5], vid Stockholms universitet, är maskulinitetsnormer i det patriarkala samhället det största hotet mot den mänskliga säkerheten. Många av dagens mansmönster skapades enligt honom via industrialiseringen och kapitalismen, och förutom att företagen konkurrerade skulle även männen konkurrera med de andra männen för att på så sätt ha kontroll över arbetet och livet. Jalmert menar dessutom att gamla ideal lever kvar och att även i dagens läge speglar sig männen i vad andra män tänker, känner och tycker och de mäter sig mot varandra och vill ha kontroll. Manlighetsnormen är att vilja bli betraktad som en ”riktig man”, medan skräcken att uppfattas som en ”icke-man”, att uppfattas som feminin, är stor. Jalmert förklarar att det, speciellt hos unga män, finns en starkare homofobi än hos exempelvis kvinnor, och att det finns en rädsla för att inte duga i ”männens värld”. Att upprätthålla makthierarkier görs med hjälp av konkurrens, genom att upprätthålla vissa mönster, kontroll och även ett våldsutövande, och det leder till att kvinnor, och även män, far illa i samhället. Denna hegemoniska maskulinitet[6] är ett ideal, normen, och ger en bild av hur

**Hegemonisk maskulinitet =**

Överordnad maskulinitet. Ett idealiserat sätt att vara man på som utgår ifrån att män som grupp är överordnade kvinnor och det maskulina har ett högre värde än det feminina.

**Patriarkal struktur =**

Ett maktmönster som är till männens fördel och där män som grupp fattar de viktiga besluten, har mest betalt och där männen kommer till tals. Patriarkatet upprätthålls av både män och kvinnor och även männen drabbas negativt av patriarkatets konsekvenser.

*Speciellt på högstadiet fick jag ofta en känsla av att lärarna litade mindre på oss killar än vad de gjorde på flickorna. Det ledde oftast till att jag inte heller gjorde nära på mitt bästa.*

STUDERANDE, GYMNASIET

5 Lars Jalmert har forskat och undervisat i genusfrågor sedan mitten av 70-talet och anses vara en av grundarna av mansforskningen i Norden.

6 Sociologen Raewyn Connell lanserade under 1980-talet teorin om den hegemoniska maskuliniteten.

den styrande maskuliniteten ska se ut och hur en man bör vara.[7] Detta konstaterande kan låta hårt, men genom att undersöka exempelvis populärkulturen idag, vad gäller musik, filmer och spel, så går det ganska lätt att se dessa mönster.

Den hegemoniska maskuliniteten både uttrycks, försvaras och stärks i skolmiljön. Såsom att ”pojkflicka” alltid har en högre status än ”flickpojke”, genom sexistiska skällsord mellan studerande eller i vem som bidrar till att skapa otrygga platser i skolans olika byggnader och platser genom våld eller hot om våld. Den hegemoniska maskuliniteten stärks även genom skolsystemet: genom enkla praktiker så som vem som dominerar i läroböckernas bilder och texter, vem som tillåts avbryta andras talturer i klassen, samt hur läroämnen könskodats.[8]

## MASKULINITETSNORMER I SKOLAN

Då det gäller pojkars resultat[9] i Pisa-undersökningar eller i studentskrivningar[10] framkommer det att pojkarna tappar i prestation i förhållande till flickor. Anne-Sofi Nyström har i sin doktorsavhandling[11] beskrivit hur unga privilegierade män förhandlar kring maskulinitet och normer i relation till studier. Resultatet av studien visar att pojkar inte ska visa att de anstränger sig, utan ska istället ge en bild av det manliga geniet som kan en massa utan att behöva studera eller läsa. Detta stämmer knappast i samtliga fall och pojkar hittar även strategier för att läsa och studera, men det ska i sådana fall tolkas och ske utan ansträngning.[12]

Dessa ovan nämnda faktorer är exempel på begränsande och uteslutande normer. Dessa normer för maskulinitet får konsekvenser för pojkars och mäns position och villkor i samhället. Även om den högsta nivån i samhället, exempelvis politiken eller chefspositioner, domineras av män så är det även män som dominerar i samhällets botten (till exempel vad gäller våld, missbruk, kriminalitet och självmord).

7 Jalmert, L.

8 Läs mer om matematikens, fysikens och kemins könskodning på sidan 77.

9 Sandström, E.

10 Pisa (Programme for International Student Assessment) är en kunskapsutvärdering, som går ut på att utvärdera hur femtonåriga elever i olika länder är rustade inför framtiden när de ska gå ut skolan. Projektet drivs av OECD, och utvärderingen sker främst genom prov inom fyra områden: matematik, naturvetenskap, läsförståelse och problemlösning.

11 Nyström, A-S.

12 Heikkilä, M. (2019)




**Andra former av maskulinitet, enligt sociologen R. Connell:**

**Delaktig maskulinitet**

innebär att män delar den hegemoniska manlighetens ideal, men lever inte själva upp till hegemonin fullt ut. De delaktiga männen stödjer ändå idealet och får därför även de fördelar som den hegemoniska manligheten tilldelas. Ett exempel är "i-princip-mannen". I Finland finns en självbild som ett av världens mest jämställda land, som mycket bygger på att vi har världens mest jämställda män som tycker att jämställdhet är jättebra, i princip. I praktiken ser det sedan annorlunda ut, till exempel vad gäller uttag av föräldraledighet, obetalt hushållsarbete eller sexuella trakasserier. Den största delen av männen hittas i denna grupp.

**Underordnad maskulinitet**

innebär män som tillhör manligheten men som inte ses som "riktiga" män. Det är fråga om en grupp av män som är kulturellt, ekonomiskt, juridiskt och politiskt marginaliserade. I gruppen underordnad maskulinitet finns exempelvis de homosexuella. De underordnade är de som talar om var felet ligger. Utan de underordnade är hegemonin vilse.

**Marginaliserad maskulinitet**

innebär en auktorisering av den hegemoniska maskuliniteten utan att hota hierarkin, exempelvis icke-vita idrottsstjärnor. Dessa män finns inte med i hierarkin, på grund av exempelvis ålder eller etnicitet.

De olika formerna av maskulinitet har ingen betydelse i sig själva utan endast i relation till varandra och även i relation till former av femininitet. I vissa fall har vissa former av femininitet en högre position än någon typ av maskulinitet, på grund av kanske klasstillhörighet, sexualitet eller etnicitet.

(Källa: www.jamstall.nu)

## ARBETE MED MASKULINITETSNORMER I SKOLAN

*Ett problem inom fältet ”män och jämställdhet” är att pojkar och män ofta beskrivs som en homogen grupp. Genom att prata om gruppen på det sättet negligeras de stora skillnader mellan mäns villkor som finns i samhället. Risken blir att exempelvis hbtq-personer, män med funktionsvariation, äldre män och rasifierade män osynliggörs. Detta påverkar insatserna och minskar möjligheten att nå jämställdhet. Arbetet mot mäns våld är ett exempel på område där intersektionella perspektiv ofta saknas och män och kvinnor ses som homogena grupper.”*

Faktablad: Föräldraskap, våldsprevention och maskulinitetsnormer, NIKK[13]

För att förändra normerna kring maskulinitet behöver barn och unga verktyg både för att se vilka dessa maskulinitetsnormer är, varför de finns samt på vilket sätt de själva är med och återskapar dessa trånga normer i skolmiljön. Sedan behöver studerande kunskap om vilka konsekvenser maskulinitetsnormerna har direkt, men också på lång sikt, samt att få verktyg att ifrågasätta, bryta och göra annorlunda.

Ett sätt att arbeta med att synliggöra könsnormer är att iaktta dig själv och din närmiljö ur ett normperspektiv. Exempelvis genom att be studerande att först beskriva vad en god människa är och sedan beskriva vilka förväntningar och krav det finns på en ”riktig” man, skapas en bas för diskussioner om hur och varför dessa två beskrivningar skiljer sig ifrån varandra och på vilket sätt en kan känna igen sig själv i dessa beskrivningar. Utifrån detta kan du tillsammans med klassen reflektera över hur en ”riktig” man tar sig uttryck i skapande av ”pojkkultur” och statusbyggande, hur pedagoger och hur andra vuxna bidrar till att stödja maskulinitetsnormer – men också hur olika massmediala normer idealiserar den hegemoniska maskuliniteten. Som pedagog är det möjligt att tillsammans med de studerande granska hur maskulinitet uttrycks i olika läroämnen och de teman som ingår i läroplanen, exempelvis på vilket sätt en förväntas vara som pojke eller man som pratar bra franska, presterar bra i gymnastik eller i fysik och jämföra det med en bra studerande.

13 NIKK står för Nordisk information för kunskap om kön

## ARBETE MED ATT FÖRÄNDRA MASKULINITETSNORMER

Det är viktigt att inte stanna upp vid granskandet av maskulinitetsnormer, för vanligen känner de studerande till dem, men det finns inte riktigt någon struktur för hur omfattande de är och vilken påverkan de sist och slutligen, på kort och lång sikt, har i ens liv. Därför behöver vi prata om konsekvenserna av dessa normer, såsom vad de betyder vad gäller ens syn på sexualitet, sex och vad porrens möjliga konsekvenser är, rätten att tryggt kunna uttrycka och prata känslor, hur vi ser på våra kroppar och vad som är målet med träning, vilka konsumtionsvanor dessa maskulinitetsnormer bidrar till, möjligheten att visa sig svag, be om hjälp eller identifiera sina behov, samt normernas koppling till våld och utsatthet för våld.

Tuija Huuki visar i sin doktorsavhandling ”Koulupoikien statustyö väkivallan ja välittämisen valokiilassa” hur våld blir en sidoprodukt då det kommer till att upprätthålla sociala relationer i skolpojkars vardag. Till största delen är våldet diffust och fungerar som ett sätt att kontrollera, hålla ordning på och att upprätthålla de sociala gränserna. Undersökningen ”Enkäten Hälsa i skolan 2019” visar att pojkarna är både de som utsätts mest för mobbning och som utsätter andra för mobbning. Att se igenom fingrarna för våld mellan pojkar bidrar till att stödja skadliga maskulinitetsnormer. Forskning visar även att det är pojkar som i högre grad hoppar av skolan.[14] Forskning visar även att en stor del av de som är långtidsarbetslösa har utsatts för mobbning och största delen av de arbetslösa är män. Att som pedagog uppleva att det mobbningsförebyggande arbetet inte ingår i ens uppdrag bidrar till att öka utsattheten för just pojkar. Ett mobbningsförebyggande arbete i skolan kräver att alla pedagoger engagerar sig för att bryta alla typer av kränkningar som kan ha långtgående konsekvenser för vissa studerande.

Arbetet för att förändra maskulinitetsnormer handlar, förutom att lyssna på och se hur maskulinitet skapas i vardagen i just din skola, även om att ge eller tillsammans utveckla verktyg för mer hälsosamma maskulinitetsuttryck. Det handlar om att i samtal, i text och bilder, genom roll- eller forumspel, med alternativa berättelser eller förebilder stödja de studerande att hitta nya sätt att skapa maskulinitet. En maskulinitet som varken är begränsade och uteslutande, men inte heller fungerar överlägset och nedvärderande av andra. Det är frågan om ett grundläggande värdegrundsarbete för att alla studerande, oberoende av

14 Larja, L., Sutela, H., Witting, M.

kön, ska ha samma möjligheter, rättigheter och skyldigheter, där fokus behöver ligga på att bryta destruktiva könsnormer, i detta fall kopplat till maskulinitet.

Om pedagoger, skolans personal och vårdnadshavare med sitt bemötande, medvetet eller omedvetet, signalerar att de inte har samma förväntningar på pojkarna som på flickorna, kommer det troligtvis också att påverka negativt på pojkarnas studievanor och -resultat. Ifall de begränsade och destruktiva normerna inte längre står i vägen för pojkarnas skolarbete, kommer de däremot troligen att få bättre resultat.

## FRÅN HEGEMONISK MASKULINITET TILL INKLUDERANDE MASKULINITET

Tips på material som fokuserar på maskulinitet hittar du som bilaga 4.

**Tips!**

Då skolan aktivt arbetar med att motverka alla former av våld blir skolan en lugnare plats vilket ökar tryggheten och ger mer studiero. Då pojkarna uppmanas att tala om svårigheter och utsatthet och lär sig att ta hand om sin psykiska hälsa kan det bidra till att de i äldre ålder söker hjälp då de mår dåligt. Och ifall det i sexualundervisningen diskuteras den snäva maskulinitetsbilden och förväntningar på manlig sexualitet, kan det bidra till att förebygga sexuella övergrepp och trakasserier.[15] I boken Skolutveckling och jämställdhet hänvisar Mia Heikkilä till tidigare studier som visat att kvinnor och män som i grunden har en mer så kallad traditionell syn på kvinnligt och manligt, också har en högre tolerans för sexuella trakasserier. Att arbeta med normer, och speciellt att förändra maskulinitetsnormer, är med andra ord viktigt för samhällets som helhet.[16]

**Fundera på...**

- Ser du kopplingar mellan mer traditionell manlighet och minskad ansträngning i studierna i ditt läroämne? På vilket sätt kunde du öppna upp en diskussion kring maskulinitet och pluggande i din studerandegrupp?
- Hur reagerar du då studerande använder sig av ord som hora, fitta, homo? Vad gör du? Vad säger du?
- På vilket sätt tänker du att vi kan lyckas förändra diskussioner om pojkar till att prata maskulinitet i skolan? Vad kommer att vara utmaningarna och vad kan vi vinna på det?

15 Sveriges Kommuner och Landsting, "Maskulinitet och jämställd skola"

16 I de nordiska länderna är politikområdet "män och jämställdhet" prioriterat. Tidigare har jämställdhet i Norden fokuserat på kvinnors situation, men för att uppnå målet om jämställdhet behöver männen ta större ansvar och även inkluderas i jämställdhetsarbetet. Nordiska ministerrådet NIKK prioriterar frågor om mäns våldsutövande och våldsutsatthet och försöker hitta vägar för män att balansera arbete och familj. NIKK arbetar även med att utmana destruktiva maskulinitetsmönster.

# *Om världen ska bli bättre, en mer rättvis och jämlik plats, måste de som har privilegier ifrågasätta sin ställning*

Jacob Töringe,
lärare i modersmål och historia,
har medverkat i hela arbetsprocessen med materialet.

Jag är normen. Man, vit, heterosexuell. Jag har en universitetsutbildning och arbetar som lärare. Denna slump (för statistiskt sett är det just en slump) innebär att jag har privilegier och makt i samhället, och om någon har privilegier och makt så innebär det att någon annan inte har det. Om världen ska bli bättre, en mer rättvis och jämlik plats, måste de som har privilegier ifrågasätta sin ställning, och som lärare har du en fantastisk möjlighet att faktiskt påverka. Eller möjlighet, det handlar kanske snarare om en skyldighet att påverka. Läroplanens värdegrund är väldigt tydlig: som lärare ska du arbeta aktivt för allas lika värde.

Romanen ”Små stora saker” av Jodi Picoult handlar om en rättegång mot en afroamerikansk kvinna och behandlar orättvisor kopplade till hudfärg i det amerikanska samhället. Ruth, kvinnan som är åtalad, säger vid ett tillfälle: ”Vem väljer att skrota ett system som sätter en själv i främsta rummet?” Denna fråga sammanfattar egentligen min utgångspunkt för att arbeta med normer och jämlikhetsfrågor: eftersom jag genom min ställning i samhället har möjlighet att motarbeta ett orättvist system är det också mig skyldighet att jobba för detta.

2.

# Normutmanande pedagogik

# 2. Normutmanande pedagogik

## 2.1 Normkritisk pedagogik

Istället för normutmanande pedagogik brukar termen *normkritisk pedagogik* användas. Normkritisk pedagogik är en arbetsmetod för att arbeta för likabehandling och används för att beskriva kritik mot och utmana samhällets uteslutande och begränsande normer. Denna form av pedagogik handlar inte om att kritisera eller upplösa alla samhällets normer, utan den handlar om att lägga fokus på att granska, ifrågasätta och utmana normer samt hur dessa normer samspelar (intersektionalitet), istället för att lägga fokus på det som bryter mot normen. Dessutom handlar det om att belysa en koppling mellan normer, makt och möjligheter. Istället för att diskutera hur studerandena ska våga öppna upp och berätta om exempelvis osynliga funktionsvariationer ligger fokus på att granska vilka funktionalitetsnormer som finns, hur de tar sig uttryck i studerandenas prat, läromedlens beskrivningar om ”normala” kroppar samt hur både studerande och pedagoger kunde öka inkluderingen.

Genom den normkritiska pedagogiken kan vi synliggöra de normer som lätt skapar utsatthet. Det handlar även om att studerande tillsammans med skolans personal lär sig att granska och ifrågasätta hur vi själva deltar i att upprätthålla normer och därmed utöva makt för hur människor rangordnas och värderas samt hur denna makt med hjälp av kunskap om normer kan användas för att inkludera istället. Normkritisk pedagogik uppstod som en reaktion på det som beskrivs som *toleranspedagogik*.[17]

Termen *normkritik* kan låta som att problemet ligger i normernas existens och att alla normer ska granskas kritiskt. Så är det inte,

17 Björkmans pedagogiska

**Tolerans =**

Att tåla, uthärda.

**Transperson =**

En person vars kön som givits vid födseln inte stämmer överens med den egna upplevelsen. Begreppet används oftast som ett paraplybegrepp för personer vars könsidentitet eller könsuttryck skiljer sig från den traditionella synen på kön och kropp. Ordet trans betyder att "gå över", "överskrida".

därför har vi försökt skilja på normerna genom att benämna dem som inkluderande normer och uteslutande normer. Det finns även etiska normer och i den normativa etiken är det normerna som kan berätta för oss/vägleda oss till vad som är rätt/gott och vad som är fel/ont. Exempelvis är det rätt att vara respektfull och att vänta på sin tur medan det är fel att fuska i prov och att använda sig av våld. Medan normer i etiken är något som ska främjas och arbetas för, ses normer i den normkritiska pedagogiken som något begränsande och uteslutande. På detta sätt kan termen normkritisk pedagogik ge utrymme för tolkningen att kritiskt granska alla normer, vilket det inte finns orsak att göra ifall målet är jämlikhet och rättvisa. Därför är det viktigt att komma ihåg vad den normkritiska pedagogiken har som mål och att det inte handlar om att ifrågasätta alla normer, utan specifikt de **begränsande** och **uteslutande** normerna. Denna kritik ska bidra till att göra undervisningen inkluderande. Eftersom termen *normkritisk pedagogik* kan uppfattas som missvisande går det bra att tala om pedagogik som motsätter sig diskriminering, normundersökande pedagogik, jämlikhetspedagogik, feministisk pedagogik eller normutmanande pedagogik. Låt inte termen vara ett problem.

## 2.1 Toleranspedagogik

Tillvägagångssättet i toleranspedagogik är att pedagogen försöker öka kunskapen om en viss grupp av människor, speciellt kunskap som visar på att dessa personer är precis som "alla andra", och på detta sätt väcka empati för "de avvikande". För att exempelvis öka kunskapen hos de studerande om HBTIQ+[18]-frågor bjuder vi in en transperson till skolan för att berätta om hur det är att leva som *transperson* i Finland. Styrkan i detta är att vi får en hel del kunskap om transpersoners situation i vårt land och lär oss om vilka förutsättningar att leva sitt liv denna grupp av människor har idag. Målet är att då denna person som "avviker" från normer står framför de studerande, ska de bli mer toleranta och empatiska för transpersoner. De ska också få kunskap om diskriminering och att samhället är orättvist då alla inte ges samma rättigheter. Önskemålet är att de studerande genom ökad kunskap sedan i sin tur kan arbeta mer medvetet för att motverka diskriminering, kränkande handlingar och förtryck.

18 HBTIQ+ står för homosexuell, bisexuell, trans, interkönade och queer. Plustecknet kan sättas till för att visa att förkortningen också kan innefatta andra läggningar och identiteter.

Även om dessa mål i sig är bra och något som gärna får förverkligas, finns det dock utmaningar/problem med toleranspedagogiken.

- **Det är en fråga om makt**
  Tolerans betyder att tåla. Det är knappast någon som vill bli tåld. Vi skulle aldrig säga till våra närmaste vänner att vi tolererar dem för den de är. Detta eftersom ordet tolerans innehåller en maktobalans, där den person som har mer makt, det vill säga ingår i normen, är den som tillåts tolerera den andra. Det kan sägas att denna person har *toleransmakt*. Den som bryter mot normen ges överhuvudtaget inte någon makt alls. Med andra ord kan det alltför lätt bli så som i exemplet ovan, att gruppen som transpersonen besöker ges makten att tolerera gästen, medan gästen i sig inte ges någon makt alls. Den som tolereras hamnar på detta sätt i ett *toleransrum* vars gränser är bestämda av den som har toleransmakten.[19]

- **Vilken kunskapsbrist poängteras?**
  Empati som sådan varken stoppar eller motverkar diskriminering, kränkande handlingar och förtryck. Om studerande lär sig att det räcker med att tolerera och ha empati för att andra har det svårt men inte själva ser hur de själva är en del i problemet att personer diskrimineras, kan metoden ha helt motsatt effekt. Normpersoner passiviseras och kan lätt skylla ifrån sig: ”men jag har inte ropat transofobiska skällsord”, ”jag tycker att alla får vara som de är” och samtidigt tycka att det är lite jobbigt att använda termen ”hen” eller att en transpersons kläder är lite väl extrema.

- **Granskning av problemet saknas**
  Det ovan nämnda exemplet leder i sin tur till att det finns en stor risk att det som anses vara normalt eller onormalt förstärks genom att ”den avvikande” bjuds in, medan normen aldrig problematiseras i förhållande till ”den avvikande”. Det betyder att personerna som tillhör normen inte behöver förklara sig, synas eller granskas, trots att det är normerna och normpersonerna som är problemet till att vissa människor kränks, diskrimineras och utsätts för våld.

- **Risk för ”vi-och-dem”**
  I toleranspedagogik synliggörs och ifrågasätts det inte varför människor diskrimineras, istället bildas det ett ”vi” och ett ”dem” som leder till att normen aldrig ifrågasätts, utan istället upprätthålls den. Det blir ett ”vi” som står för det ”normala” och ”de” som blir avvikare. Vilka ”vi” är växlar beroende på vilken grupp som utgör majoriteten i situationen. I klassrummet är det lätt så att de talas om ”vi” västerländska, kristna, heterosexuella och ”de andra” som något som inte finns i klassrummet utan endast utanför klassrummet/skolan och därför måste bjudas in. Med andra ord är tolerans inte inkluderande.

**Toleransmakt =**

Då makt och tolerans går hand i hand.

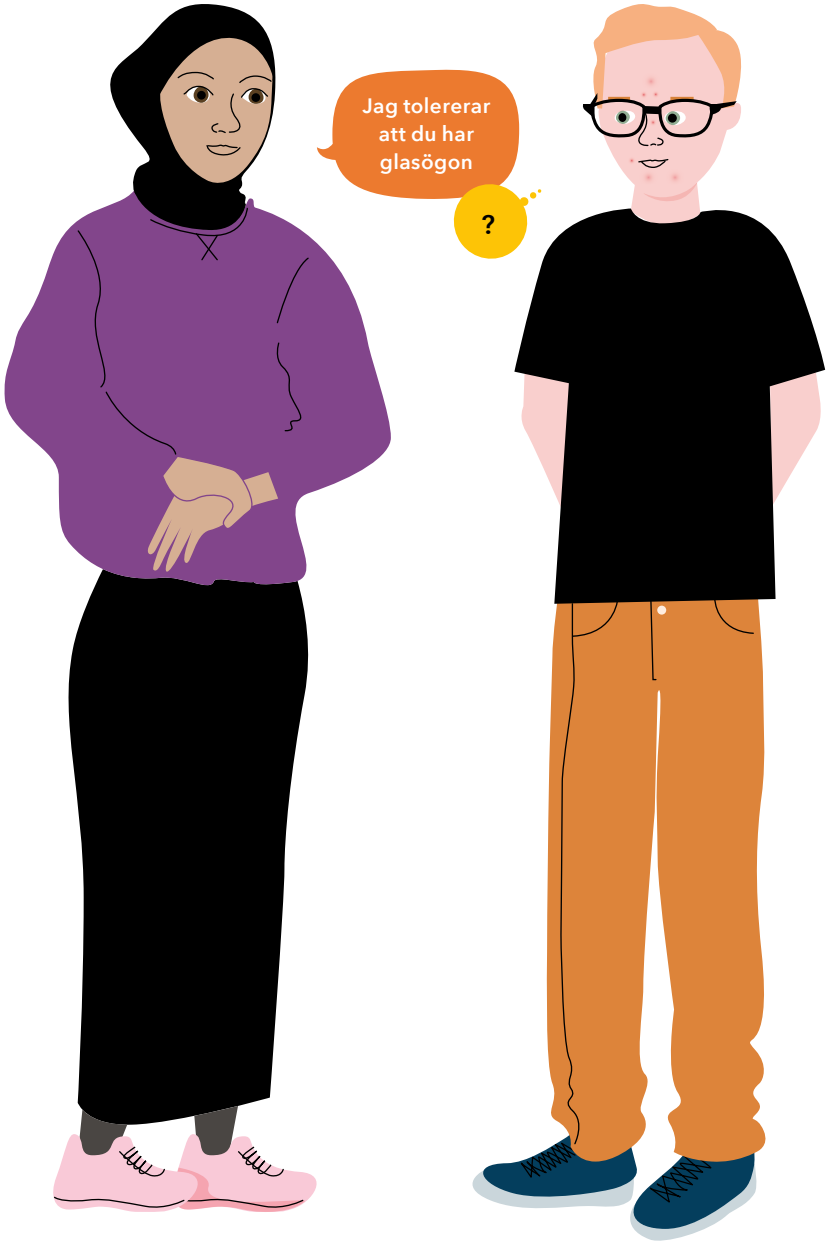
**Toleransrum =**

De gränser inom vilka den som tolereras ”får vara” istället för att inkluderas i normen.

*Jag har nog någon gång diskuterat frågan ”ska homosexuella få gifta sig” eller ”ska homosexuella få adoptera” med studerande, något jag aldrig skulle göra idag. Att ha diskussioner eller värderingsövningar om vilka rättigheter minoriteter bör eller inte bör ha blir ju bara fel och skapar ju otrygghet, speciellt för studerande som hör till minoritetsgruppen. Samtidigt befäster det bara maktordningen. Att den som inte tillhör minoritetsgruppen ska ha rätt att ifrågasätta andras värde.*

LÄRARE, GYMNASIET

19 Salmson och Ivarsson


Jag tolererar att du har glasögon
?

I vårt förändringsarbete är det normen som måste förändras, exempelvis normen om den förväntade heterosexualiteten. Inom normkritisk pedagogik ligger inte fokus på kunskap om HBTIQ+ eller om att HBTIQ+-unga känner sig utanför och mobbade i skolan, utan på de strukturer som möjliggör detta ojämlika bemötande och bidrar till diskriminering. För att komma åt roten till själva problemet och för att skapa förändring måste privilegierna problematiseras. Detta kan kännas obekvämt och störande till en början och den normkritiska utgångspunkten kan kännas som en extra belastning, men det gäller att se detta som en möjlighet att utvecklas.

Det är inte alltid så bekvämt att erkänna att normen är förtryckande eftersom det finns en risk att du själv är en del av förtrycket. Du kanske också måste ge ifrån dig olika privilegier, vilket kan kännas jobbigt och framkalla kriser. Detta avkall på privilegier och makt är också orsaken till att den normkritiska pedagogiken ofta kan väcka motstånd. Men dessa kriser behövs för att kunna skapa en förändring både i tankar och handlingar.[20] **Förändring ska kännas, annars ändras ingenting på djupet!** Att få studerande att känna empati och förståelse är en central del i arbetet för jämställdhet och jämlikhet, men det är viktigt att metoderna faktiskt stödjer de som är utsatta för diskriminering.

**Normkritisk pedagogik =**

- fokuserar på normen, normföljaren
- har som mål att bredda och utmana normer
- försöker skapa förståelse för diskriminerande strukturer, hur vi är en del av dem och att vi kan skapa förändring.

**Toleranspedagogik =**

- fokuserar på normbrytaren, på det avvikande
- har som mål att skapa tolerans för normbrytaren
- försöker motverka hat och fientlighet.

**Två tillvägagångssätt för att öka representation samtidigt som vi problematiserar förtryckande normer:**

1. Det normbrytande inkluderas på ett självklart och naturligt sätt och fokus på diskussionen läggs på annat än det normbrytande.
2. Att synliggöra och problematisera normerna tillsammans med studerande.

**Tips!** Övningen ”Jag tolererar dig” är ett bra sätt att inleda diskussion om tolerans och dess betydelse. Övningen hittar du på nästa uppslag.

20 Kumashiro, K.


Det gör ingenting fast du har på dig den där kjolen idag

ÖVNING

## Övning: Jag tolererar dig!

Rätt ofta talar pedagoger om att barn och ungdomar ska lära sig att tolerera människor som är annorlunda. Det är ändå rätt sällan som ”att bli tolererad” låter som något positivt. Hur kommer det sig? Vem är det egentligen som bestämmer vad eller vem som är annorlunda?

Denna övning ska synliggöra problematiken med begreppet ”tolerans” och den går att göra på olika sätt och i olika etapper. Läs igenom övningen och fundera på hur det passar bäst för er att utföra den.

**SYFTE**: Tydliggöra skillnaden mellan att själv tolerera och att själv bli tolererad samt på vilket sätt skillnaden hänger ihop med makt och normer.

**TID**: 45 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- whiteboard/anteckningsmaterial
- whiteboardpenna/penna.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** denna övning kan väcka starka reaktioner hos deltagarna. Det betyder att det därför är viktigt att genomföra övningen fullt ut samt att reda ut eventuella konflikter och känslor som övningen ger upphov till. Ifall du vet om konflikter mellan deltagarna, så gör en parindelning innan du inleder övningen.

### ETAPP 1: JAG TOLERERAR DET DU VALT ATT BÄRA

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in deltagarna i par. (Ifall paren inte går jämnt ut, går det bra om några är tre).
2. Paren sätter sig ner. Be nu A kommentera sådant som är synligt hos B utan att värdera. A ska inte kommentera att B har *snygga* glasögon, *fint* diadem eller *vacker* klänning, utan A ska bara koncentrera sig på de yttre detaljerna. Exempelvis: ”Du har glasögon/diadem/klänning”. A ska även försäkra B med en mening om att hen tolererar/accepterar detta. Till exempel: ”Jag tolererar att du har glasögon”, ”Jag tycker det är helt okej att du har ett brunt diadem”, ”Jag accepterar att du har på dig den där klänningen”. Be A säga åtminstone fem exempel . B ska inte säga någonting alls, bara lyssna.
3. Be sedan deltagarna byta roller. Nu är det B som ska tolerera och A ska bli tolererad.
4. Efter att paren bytt roller ska A nu välja något av de påståenden som hen sagt åt B och utveckla detta. Hen ska nu understryka att B är bra ”*trots detta*” och att ”*det inte gör någonting*”. A ska vara så vänlig som möjligt. Till exempel: ”Det gör ingenting fast du har på dig den där klänningen idag” eller ”Jag tycker du är trevlig trots att du har glasögon”. B ska alltid svara med ett ”*tack*”.
5. Be deltagarna byta rollerna igen.
6. Bryt parövningen då deltagarna fått testa båda rollerna. Ifall inte etapp 2 utförs, avsluta övningen med diskussionsfrågorna nedan, i annat fall kan ni fortsätta med etapp 2.

### ETAPP 2: JAG TOLERERAR DINA VAL

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in deltagarna i nya par.
   (Ifall ni inte gjort etapp 1, så börja med att dela in deltagarna i par.)
2. Be deltagarna berätta något om sig själv för varandra, som exempelvis vad de äter till frukost, brukar göra på rasterna eller om deras favorit läroämne i skolan.
3. Be sedan A kommentera att denne tolererar/accepterar sådant hos B som har med hens livsval eller situation att göra. Till exempel: ”Jag tycker det är helt okej fast du äter kokta ägg till frukost.”, ”Jag accepterar att du brukar spela kort på rasterna.”, ”Jag har inga problem med att ditt favorit läroämne är religion.” och så vidare.
4. Be deltagarna byta roller.
5. Avsluta övningen och gå över till diskussionsfrågorna.

**DISKUSSIONSFRÅGOR:**

Oavsett om deltagarna gjort båda övningarna eller bara en del av dem, avsluta med att diskutera:

1. Hur kändes övningen? Låt alla säga hur det kändes att vara den som tolererar och den som blir tolererad.
2. Vad är bra med att använda begreppet tolerans och vad är problematiskt? Skriv upp det som sägs på whiteboarden i två spalter, ”bra” och ”problematiskt”, eller be deltagarna själva skriva ner deras funderingar i de två spalterna. Kolla sedan vilken spalt som fick flest kommentarer. Håller alla med om det som skrivits upp eller är någon av annan åsikt?
3. Fråga deltagarna om vilka grupper av människor som vanligen är de som tolererar och vilka som blir tolererade. Skriv på whiteboarden några av dessa grupper.
4. Be dem fundera kring vilka grupper som det oftast pratas om när det handlar om att tolerera. Ringa in dessa. Vilka grupper tas sällan eller aldrig upp då det talas om att tolerera? Vad finns det för likheter och skillnader mellan de inringade grupperna och de andra? Hur är detta kopplat till samhällsnormer? Ni kan även gärna fundera på grupper som tolererat och blivit tolererade historiskt. Vad har förändrats?
5. Be sedan deltagarna fundera för sig själva och skriva ner vilka situationer som de själva känner sig hänvisade till normens gillande eller ogillande i verkliga livet. Hur är det att bli tolererad? När är man själv en del av normen och kan välja att tolerera eller inte tolerera, acceptera, förkasta? Den som frivilligt vill, kan berätta för gruppen vad hen tänkt på.
6. Lista minst tre saker på vad deltagarna kunde göra annorlunda eller tänka på i fortsättningen för att inte återskapa problematiska normer.

Övningen är från RFSL:s material *Någonstans går gränsen* (2004), här delvis omformad av Ekvalita.

## 2.2 Du gör skillnad

Du kan påverka situationen i din skola genom att själv vara mer medveten, kritisk, utmanande och kreativ. Om du tränar dig i att själv se och reflektera över hur normer skapas samt hur normer påverkar växelverkan och kontakten med studerande, har du som pedagog en större möjlighet att uppmärksamma dina egna och andras kommunikationsmönster. Att inte lägga fokus på avvikare från normen (toleranspedagogik) utan istället lyfta fram normer som annars tas för givet, kritisera dem samt undersöka hur de kan breddas eller ersättas, är ett sätt att jobba normkritiskt. I praktiken handlar det om att medvetet bidra till förändring.

En bra början är att göra mikrohandlingar, som att medvetet fundera kring språket (exempelvis vilka ord du använder), val av undervisningsmaterial (som exempelvis att ha bilder på människor med funktionsvariationer i en presentation), dina reaktioner eller att använda ordet hen.

**Tips!** Om du är osäker på vilket pronomen en person föredrar, så fråga! Då du träffar en ny grupp studerande, så kan du i samband med presentation även be studerande säga vilket pronomen hen använder om sig själv.

Om undervisningen och skolans övriga verksamhet inte är normkritisk och normutmanande är risken stor för att stereotypa föreställningar om exempelvis kön, etnicitet, sexualitet och funktion blir vägledande i själva undervisningsprocessen. Som att alla förebilder inom olika läroämnen alltid är vita, att alla namn i läroböckerna är finsk- eller svenskklingande, att det aldrig finns bilder på personer med en funktionsvariation eller på transpersoner om det inte uttryckligen handlar om personer med funktionsvariation eller HBTIQ+-personer.

Att aldrig uppleva sig representerad, alltid bli omnämnd på stereotypa sätt eller exotifieras, påverkar studerande i deras resa att bygga sin identitet. Det påverkar även studerande överlag och deras syn på världen och vem som får och har rätt till en plats i den. En undervisning som varken är *normmedveten*, *normkritisk* eller *normkreativ*[21] kan riskera att begränsa och även hindra studerandes utveckling, vilket är raka motsatsen till läroplanens mål för den grundläggande utbildningen och gymnasiet. Både grundskolan och gymnasiet i Finland ska fungera som en trygg miljö för de studerande och då är det av stor vikt att fundera på vad som kan bidra till denna trygghetskänsla.

Att träda över normens gränser kräver mod, både av barn, unga och vuxna. Det gör att det är av stor vikt att inte enbart diskutera normer

21 Se bild på sid 57.


Be mamma och pappa skriva under pappret!
Jag träffar inte min mamma
Min pappa har dött
Jag bor inte med mina föräldrar
Ok
Ok
Jag har ingen mamma
Jag bor med min moster
Vad kunde läraren säga istället? Vilket ord skulle vara mer inkluderande?
Jag träffar inte min pappa
Ok
Ok
Jag har två mammor

och hur de påverkar vår skolvardag, utan även att visa på strukturerna och tillsammans utveckla nya sätt att vara, bryta och förändra dessa normer till att bli inkluderande och stöttande istället. Det är en av flera orsaker till att pedagoger bör föra en diskussion om normer då undervisningen planeras och då det funderas över skolans övriga verksamhet och värdegrund. Ju mer de begränsande och uteslutande normerna och dess betydelse diskuteras och lyfts fram, desto mer avdramatiseras normöverträdelser.



## 2.3 Använd din makt till att agera vid kränkningar

I skolvardagen är det rätt vanligt att det är en hel del som måste göras. Det kan vara fråga om att vara rastvakt, delta i möten, kopiera eller diskutera med studerande. Ibland kan det vara så att du hör något problematiskt då du rusar förbi i korridoren, eller att det är någon som säger något nedsättande under lektionen, men eftersom du just då är upptagen med annat blir det inte av att reagera. Även om detta är vardagen för de flesta i skolvärlden är det otroligt viktigt att skolpersonalen alltid reagerar, direkt eller efteråt, då det sker en kränkning. Ibland kan det även vara så att du först efteråt förstod vad som egentligen hände eller sades, men vikten av att ta upp det hålls ändå kvar. Då du konfronterar kränkningar är det viktigt att du inte endast fokuserar på vad den som kränker säger och gör. Lyft istället upp yttrandet till en samhällsnivå och ta upp diskriminering och normer.

Om du exempelvis reagerar då någon säger ”jävla homo/bög” så undvik att fråga vad den personen har emot homosexuella. Genom att låta bli att ställa den frågan ger du samtidigt inte heller utrymme för ytterligare kränkningar. Du undviker dessutom att göra det till en åsiktsfråga. Låt även bli att säga att det är inte okej att använda sådana ord, eftersom homo/bög inte i sig är ett problematiskt ord utan problematiken ligger i hur orden används[22]. Du kan istället, exempelvis i detta fall, ta upp att det finns en utbredd homofobi i samhället som bland annat leder till att människor diskrimineras och utsätts för hatbrott. Det är tyvärr vanligt att de studerande påpekar att ordet inte syftar på homosexuella, att ordet är ett skämt eller bara något som sägs, utan att en menar något speciellt med det. I sådana situationer är det viktigt att lyfta fram att så länge ett ord beskriver eller är kopplad till en viss grupp av människor, kommer det ordet alltid att betyda något, speciellt för dessa människor. Enskilda individer har inte tolkningsföreträde, det vill säga har inte rätt att bestämma att ett ord, som ofta inte berör dem själva, saknar betydelse. Vissa skällsord eller handlingar visar snarare på hur kränkningar och diskriminering normaliserats. Bara för att ett ord eller en handling blivit allmänt förekommande, exempelvis bland studerande, betyder det inte automatiskt att det är ok eller att ordet/handlingen tappat sin ursprungliga betydelse.

22 Läs mer om användningen av ord och dess betydelse i Folkhälsans material *Kärlek börjar inte med bråk*.

## 2.4 Var förberedd på motstånd

Alla typer av förändringsarbete stöter på motstånd. Det finns dock en skillnad då vi jobbar med jämställdhet och likabehandlingsfrågor eftersom motståndet kan rikta sig mot en redan utsatt grupp.

Eftersom det kan vara svårt att veta hur du ska göra eller säga när det uppstår en situationen där kränkningar förekommer (både av studerande och kollegor) är det bra att tillsammans med kollegor analysera och diskutera, både i förebyggande syfte men även efteråt, då något redan hänt. Det finns ingen metod som skulle fungera på alla kränkningar, men genom att diskutera med kollegor kan ni komma fram till sätt och argument som fungerar i er skola. Det som är det viktiga är att alltid reagera. Den kan räcka med att säga SLUTA/STOPP! Om du inte känner dig bekväm eller känner att du är ute på hal is, så kan du föreslå att tillsammans med personen ta reda på eller fråga någon som är mer insatt i ämnet. Det du alltid kan göra är att fråga varför personen säger som den gör? Varifrån kommer frågan/påståendet? Försök hitta källan till påståendet/frågan.

Då du har insikt i hur privilegier och makt hänger ihop, såsom att status i skolan ger makt både vad gäller ord och handlingar, ser du också att kränkningar och diskriminerande handlingar blir ett sätt att säkerställa vissa privilegier. Genom att exempelvis se ner på vissa grupper av studerande så höjer en studerande sin egen status. Att tillhöra normen kan också betyda att en varken har insikt i sin egen normposition eller förstår varför ett normutmanande arbete måste göras. Denna okunskap kan utvecklas till nyfikenhet eller till motstånd, exempelvis i form av ifrågasättande av de teman du försöker lyfta.

**Vilka normer finns i skolan?**

Att förstå vilka normer som finns i skolan, hur och varför de skapas, återskapas, samverkar med andra normer, förändras över tid och varför.

**Normmedvetenhet**

**Vem har makt/privilegier?**

Att ifrågasätta normerna utgående från deras konsekvenser samt granska sin egen position.

**Normkritisk förhållningssätt**

**Hur bygga nytt och inkluderande?**

Att skapa förändring genom att bredda, bryta och utmana normer i enlighet med skolans värdegrund och andra styrdokument.

**Normkreativitet**

## 2.5 Att jobba med att förändra normer i skolan

Arbetet med normer fastnar ofta på samma ställe. Det är relativt lätt att bli normmedveten och även att vara kritisk, men att komma vidare därifrån kan ofta vara en utmaning. För att få hjälp på vägen och för att granska var i det egna arbetet du befinner dig, kan du bekanta dig med tre faser i arbetet med normer.[23]

Den första fasen i arbetet handlar om att bli **medveten** om vad normer är och hur de fungerar i en skolmiljö. Den andra fasen fokuserar på att **kritiskt granska** dessa normer, speciellt synliggöra normers konsekvenser i skolan – främst för barn och unga, men också för de som arbetar och verkar i skolmiljön. Den sista fasen handlar om att **lyfta** de inkluderande och stöttande normerna och att tänka nytt och **kreativt** om hur de kunde omsättas i praktiken. Dessa tre faser av att arbeta med normer kan användas som en mall för att analysera var du är i ditt arbete, dels generellt, men också vilka olika normer du lyckas synliggöra och jobba med. Denna mall kan också hjälpa dig att se om det är någon av dessa faser som du fokuserar för mycket eller för lite på, samt varför och vilka konsekvenser det har i ditt förändringsarbete.

**Fundera på...**

- Hur bekant är du med de tre delarna normmedvetenhet, normkritiskt förhållningssätt och normkreativitet?
- Om du tänker på ditt eget arbete som pedagog, får du med dessa tre delar i ditt arbete? Om inte, vilken del känns svår?

23 Ekvalita har tillsammans med Equalate (https://www.equalate.se/) satt ihop en modell för hur du kan granska var du är i ditt arbete med normer och hur du kan komma vidare.

## Normmedvetenhet

Den första delen, normmedvetenhet, handlar om att öka kunskapen om själva normen, exempelvis vithetsnormen. Varför finns det en vithetsnorm, vad är dess historia, hur fungerar den och hur är vi pedagoger med och återskapar den i skolmiljön är frågor du kan ställa. Här är det bra att vara konkret och plocka fram tydliga exempel från den egna undervisningen och skolvardagen. Målet är att se strukturen, systemet och hur en själv är en del av det. Då det kommer till vithet handlar det om att se hur vithet genom kolonialismen delat in och tillskrivit människor olika värde beroende på etnicitet. Med globala exempel på strukturer (slavhandeln, oetisk klädproduktion i Asien) kopplat till nationella (tvångsförfinskningen av samerna eller omhändertagande av romska barn) och lokala (exempel på *rasism* i lokalsamhället eller *rasifiering* skolan) kan det visas hur vithet har skapats genom historien samt hur denna historia fortsätter än idag. Tillsammans med eleverna kan vi undersöka vad som ingår i vithetsnormen i just den klassen, skolan eller lokalsamhället vi befinner oss i. En del av att bli normmedveten är också att få insikt om att den som tillhör normen kan uppleva att det är en svår uppgift. Det kan därmed bekräfta att vithet är ett privilegium, eftersom en inte berörs eller känner av den normen förrän den hamnar i fokus. Ett kännetecken är att en vit person inte ens behöver tänka sig som bärare av en etnicitet, på samma sätt som män inte i samma utsträckning ses som ett kollektiv eller att heterosexulla inte måste ”komma ut” med sin sexuella preferens.

## Normkritik

Den andra delen i arbetet med normer, i detta exempel vithetsnormen, handlar delvis om att kritiskt granska sin egen position till den norm som behandlas. Det handlar om att ställa sig frågor som ”tillhör jag denna norm och den privilegierade gruppen eller inte” och ”vilka konsekvenser har det för mig och i mitt arbete”. Det handlar om att kritiskt granska vilka konsekvenser vithetsnormen har för oss som inte inkluderas i den och hur vi som inkluderas förhåller oss till det. I denna del av processen ligger fokus på att **granska de privilegier och den makt som normpersonerna får av att tillhöra normen, såsom att känna sig inkluderad, rätt, trygg och självklar i en skolmiljö**. Denna fas i arbetet är därför ett självgranskande steg, där du som pedagog eller studerande uppmanas att kritiskt granska dig själv både på struktur-, grupp- och individnivå.

**Tips!** Bekanta dig med övningarna *Läromedel* på sidan 83, *Flugan* på sidan 111 och *Granska utrymmen* på sidan 112.

**Rasism =**

En ideologi som grundar sig på tanken om att:

- människor kan grupperas i ett antal tydliga raser utifrån fenotypiska utseendedrag. Dessa grupper tillskrivs essentialistiska egenskaper som baserar sig på kroppsliga skillnader
- det finns ett samband mellan dessa fenotypiska skillnader och nedärvd mental och intellektuell karaktär
- dessa nedärvda drag är gemensamt för alla medlemmar av samma ras
- det går att hierarkisera raserna beroende på kvaliteten av de nedärvda dragen
- den hierarkiska klassifikationen berättigar medlemmar som tillhör den överlägsna rasen att dominera, utnyttja och utplåna medlemmar av de underlägsna raserna. /NE

Rasism är något som görs medvetet eller omedvetet.

**Fenotyp =**

fysisk egenskap skapad av gener, miljöfaktorer och slumpvariabler.

**Rasifiering =**

En process som kategoriserar människor baserat på den falska idén om mänskliga raser. Genom rasifiering marginaliseras kroppar till fenotypiska drag, bakgrund, religion eller kultur. /Teater Struktur

Ur en studerandes position kan det på strukturnivå vara att granska sin position i skolmiljön där en förväntas stiga upp på morgnarna, kunna lära sig i en viss takt, ha modersmål svenska, kunna registreras som flicka eller pojke och vara kristen (julfestfirandet). På gruppnivå förväntas det att studerande ska vara motiverade och stressfria, ha råd att åka på skolresa och ha skridskor till skrinningen, vara utvilad efter helgen, ha föräldrar eller andra nära som kan stödja en i läxläsande. På individnivå handlar det om att känna sig trygg i skolan och ha vänner.

Bekanta dig med övningen *Teflontestet* på sidan 69.

Tips!

**De studerande och pedagogerna behöver få insikt i när de faktiskt tillhör normen, eftersom de då har en möjlighet att inkludera och stödja de som kanske inte får plats, eller känner sig trygg pga. de normer som finns i skolan.** Det finns olika övningar som hjälper en att få syn på sin position, men också hur vi är med och producerar, återskapar och upprätthåller normer som utesluter och begränsar andra personer.

## Normkreativitet

Den tredje och sista fasen i arbetet med normer handlar om att skapa nya sätt, rutiner, strukturer och handlingar som bidrar till ökad inkludering. Detta kräver stöd och handlingar som bidrar till att det skapas situationer och plats för att vara kreativ och att resultatet också blir så verksamhetsnära och konkret som möjligt. Här har du som pedagog en viktig roll att bidra till och skapa dessa platser.

Barnkonventionen, jämställdhets- och diskrimineringslagen, läroplanen och skolans värdegrund ska ligga till grund för arbetet. Det normkreativa arbetet handlar om att sätta dem i praktiken genom kreativa idéer, normbrytande handlingar och nya vanor och rutiner, där fokus är att normen ska förändras. Det kan handla om att under en normkritisk vandring i skolan reflektera över vad som konkret kunde förändras i skolmiljön för att göra den mer tillgänglig och tryggare, reflektera över hur dansevenemang (exempelvis polonäsen på julfesten) skulle kunna göras mindre heteronormativa, hur brister i läromedlens inkludering kunde kompenseras av pedagoger och studerande eller konkretisera hur ett inkluderande bemötande skulle se ut i korridoren eller på lektionerna. Det normkreativa tillvägagångssättet tar många olika identiteter samtidigt i beaktande, snarare än fokuserar på diskriminering på flera grunder. Det betyder att du reflekterar över hur hindren skapas genom normen, snarare än vilka som bli utanför.

Bekanta dig med övningen *Bemötande* på sidan 72.

Tips!

## 2.6 Så här kommer du igång!

### Fyra steg till förändring

För att du själv ska komma igång med arbetet och för att få med de tre olika ovannämnda faserna, kan du använda dig av Ekvalitas förändringsprocess **”Fyra steg till förändring; *se, förstå, vilja* och *göra*.”** Dessa fyra steg är till för att stödja dig i ditt arbete för förändring. Stegen ska ge dig själv och de studerande en bild av var du eller de befinner sig i den egna förändringsprocessen samt fungera som inspiration på vad ditt eller deras nästa steg kunde vara. Faserna normmedvetenhet, normkritik och normkreativitet ska du försöka få med i undervisningen, medan de fyra stegen är stöd för att lyckas med själva förändringsprocessen.




Alla dessa steg ska på något sätt, mer eller mindre, finnas med för att kunna stödja både ditt eget och de studerandes olika processer i förändringsarbetet. De två första stegen är de steg som är lättare att få med i undervisningen, medan de två senare stegen kan kräva mer eftertanke.

1

**SE**
Jag ser att det finns en viss norm i skolan som begränsar och utesluter mig eller andra, till exempel vithetsnormen.

2

**FÖRSTÅ**
Jag förstår varför just dessa normer finns i vår skola, hur de återskapas och vilka konsekvenser de har för enskilda studerande.

Att se och förstå ligger ofta mycket nära och kan överlappa varandra vilket innebär att ordningsföljden kan variera.

3

**VILJA**
Jag vill vara med och förändra vardagen för mina studerande, även om det kräver att jag på nytt måste granska mig själv/mina undervisningsmetoder och mitt material. Jag känner att det är viktigt att vara en aktör som skapar förändring. Jag är motiverad att vara en del av förändringen även om jag vet att jag kommer att möta på motstånd av de som kommer att försvara normen eller handlingar som upprätthåller normen.

4

**GÖRA**
Jag vet varför och vad jag ska göra för att bidra till förändring av normerna. Jag som lärare gör det som en del av mitt pedagogiska uppdrag.

*De fyra stegen har hjälpt mig med undervisningen. Tidigare har jag alltid arbetat med de två första stegen, men inser ju nu att de två senare stegen behövs ifall jag faktiskt vill få de studerande, och mig själv, att aktiveras och reagera. Samtidigt tycker jag att de två sista stegen är svåra och får nog kämpa med att få dem med.*

LÄRARE, ÅK 7–9

**Exempel på normmedvetenhet, normkritik och normkreativitet i praktiken:** I skolan finns det endast toaletter uppdelade enligt kön.

1

**SE**
Att endast ha flick- och pojktoaletter utgår ifrån tanken att det endast finns två kön och att det är lätt för alla att välja toalett. Köns- och cisnormen har varit utgångspunkten här. (Normmedvetenhet)

2

**FÖRSTÅ**
Det flesta cispersoner ser inget problem med att välja toalett. Det är något cispersoner överhuvudtaget sällan behöver reflektera över. De är i en priviligerad position. Men det finns fler än endast två kön. Alla kan eller vill inte välja ett av två kön, vilket kan leda till att de anklagas för att de "valt fel" toalett. (Normkritik)

3

**VILJA**
Skolan har som mål att vara en trygg och inkluderande plats för alla studerande. Vad kan och vill skolan nu göra för att alla ska känna sig trygga? Hur skapar vi motivation bland pedagoger, övrig personal och studerande?

4

**GÖRA**
Gör några, om inte alla, toaletter könsneutrala. Markera dem med en könsneutral symbol eller endast med ordet WC. (Normkreativitet)

Neutralt förhållningssätt, alla inkluderas.

WC



Aktivt inkluderande, könsneutralt och visar att vi vet, vi kan, vi välkomnar.

# *Jämlikhet är en grundrättighet*

**Christina Landen,**
klasslärare, har varit med och utvecklat övningar till materialet.

Jag kallas Tina och är intresserad av jämlikhetsfrågor och genusvetenskap. För att lära mig mera studerade jag genusvetenskap år 2018. Då fick jag upp ögonen för en hel del som ingår i ämnet. Samtidigt kom jag i kontakt med Ekvalita som verkade som en intressant organisation. Jag kände att det var någonting spännande och nytt som var på gång i Svenskfinland. Då ville jag vara med.

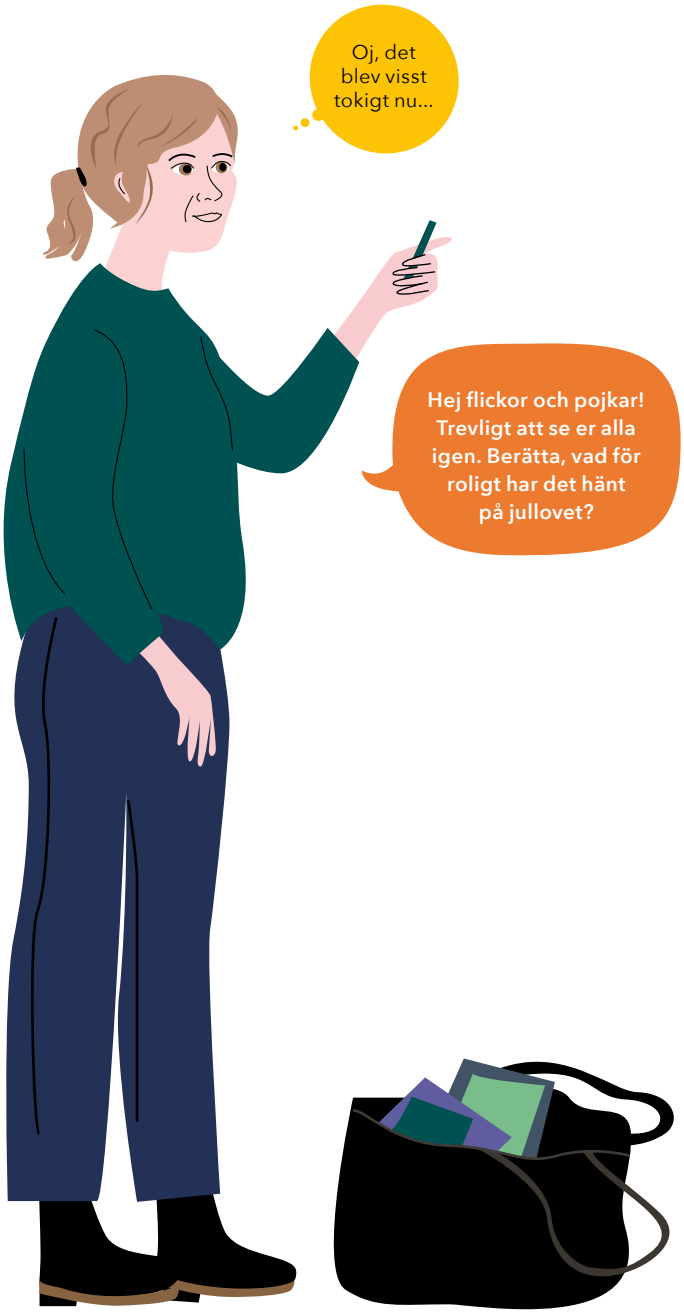
Jag tycker det är spännande då gamla normer blir ifrågasatta, att börja tänka i nya banor. Det är bra för oss människor, eller åtminstone för mig. Jag är speciellt intresserad av ämnet och hur detta syns eller kan utvecklas då det gäller barn i daghemsålder och i grundskolan. Många ungdomar i högstadiet och gymnasieåldern är redan väldigt uppdaterade och vet vad allt detta innebär. Medan barn i daghem och lågstadium påverkas långt av de vuxna som agerar där.

Låter vi gamla mönster leva kvar? Behandlar vi flickor och pojkar olika? Jämlikhet är en grundrättighet, men är det faktiskt så att personer oberoende av bakgrund/sexuell läggning/funktionshinder med mera blir lika behandlade? Mycket händer, framsteg sker och mycket finns ännu att göra. I det arbetet behövs vi alla.

3.

# Du och normer

# 3. Du och normer



*Jag känner mig ofta osäker och rädd för att jag ska uttrycka mig fel, klumpigt. Men jag tänker att om jag inte försöker, så är det värre. Jag diskuterar gärna mina misstag med studerande och uppmanar dem att påpeka åt mig då jag uttrycker mig fördomsfullt, bekräftar begränsande normer osv. Om jag säger något som jag själv senare reagerar på, men ingen av de studerande reagerat på, så brukar jag själv ta upp det till tals. ”Märkte ni vad jag sa?”, ”Nu uttryckte jag mig visst fördomsfullt” osv.*

LÄRARE, GYMNASIET

För att som pedagog kunna ta itu med de begränsande och uteslutande normerna, för att kunna skapa förändring och för att göra det som sägs i värdegrunden och lagen[24] levande i skolans vardag, måste du börja med att ta en titt i spegeln. Det kan lätt bli så att du tänker att du ska lära studerande att bli normkritiska, samtidigt som du själv står fri från detta då du aldrig kritiskt granskat dig själv.

För att granska och ändra på det egna beteendet, språkanvändningen och inlärda mönster krävs aktiva handlingar. Det känns inte alltid så trevligt, men är nödvändigt för att du ska märka vilka normer du förmedlar vidare till dina studerande. Granskningen leder till att du kan ge studerande en kvalitativt bättre undervisning med bredare möjligheter. Att granska dig själv och få en förståelse för normer kan även leda till att du får en förståelse för dig själv och de sammanhang du befinner dig i, från ett perspektiv du inte tidigare tänkt på. Låt inte osäkerheten eller rädslan för att säga fel bli ett hinder för dig. Om du låter osäkerheten bli din utgångspunkt kan det lätt leda till att din undervisningen endast rör sig på ett begränsat område, där risken att säga fel minimeras, det vill säga där du egentligen känner dig bekväm och trygg. Eller så undviker du vissa ämnen för att du inte vet hur du ska tala om dem. Det att du inte försöker, kommer då att begränsa undervisningen och kan då även förstärka normerna. Var inte allt för sträng mot dig själv, utan se det istället som en styrka: du har inte alla svar färdiga och du är inte alltid 100% säker, men du är villig att lära och utmana dig själv.

För att hjälpa dig att komma igång med självgranskningen och dina egna blinda fläckar finns det två uppgifter på nästa sida du kan börja med. Båda uppgifterna hjälper dig att reflektera över dig själv, vilka normer du bär på och hur det påverkar dig som lärare.

**Fundera på...**

- Vilka normer är du bärare av/är det du ser? Vad har du till exempel. för kön, vilken är din sexuella läggning, har du någon funktionsvariation, vilken hudfärg har du?
- Vilka normer är det som format och formar dig?
- Vad innebär normerna för ditt liv, när är du mer privilegierad och när är du mindre privilegierad?
- I vilka situationer befinner du dig inom normen och när befinner du dig utanför?
- Hur påverkar dina erfarenheter och din bakgrund det du gör i klassrummet?

24 Lagen om elev- och studerandevården, Lag om jämställdhet mellan kvinnor och män samt Diskrimineringslagen.

## Övning: Normer och jag

Övningen kan du göra ensam eller tillsammans med till exempel en kollega/kollegor. Checklistan hjälper dig att kolla var du befinner dig i förhållande till normerna.

**SYFTE**: att synliggöra och reflektera över det egna förhållandet till normer och vilka normer som formar dig i skolmiljön.

**TID**: minst 20 minuter.

**DET BEHÖVS:**

- tabellen att fylla i (finns som bilaga 5.)

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Sätt ett kryss på linjen där du själv anser att du befinner dig på skalan då du tänker på ditt arbete i skolan. Fyll gärna på egna kategorier.
2. Reflektera för dig själv: ser du något mönster i hur du kryssat i? Är alla dina kryss på ungefär samma ställe eller blandat? Varför tänker du att det är så? Vilka konsekvenser har det för dig i ditt jobb?
3. Om du skulle gjort samma övning då du själv gick i skolan i den klass/någon av de klasser du nu undervisar i, vilka kryss skulle varit på samma plats och vilka skulle varit på annan plats? Vad vet du idag som du inte visste då? Var det något som begränsade dig eller gjorde dig mer fri? Kan det ha varit kopplat till normer som fanns under din skoltid? På vilket sätt kan du stödja dina studerande att känna sig mer fria?
4. Dela dina tankar med andra. Ifall du gjort övningen tillsammans med någon annan och ifall det känns bekvämt, så kan ni reflektera över era resultat och de nya kategorierna ni lagt till.
5. Utgående från er diskussion, lista hur du/ni i nuläget arbetar för att ifrågasätta och bryta begränsande normer.

Du kan lika bra göra övningen med dina studerande. Eftersom övningen kräver självreflektion, så lämpar den sig bäst med studerande i årskurserna 7–9 och gymnasiet. Tänk på att det kan kännas obekvämt att visa sin tabell för någon annan, så då kan steg 4 lämnas bort.

*I speciallärarens prov hade läraren en svårare skala för flickorna än för pojkarna. I klassen uppstod det en allmän förvirring och många av pojkarna tyckte saken var väldigt rolig. Läraren påstod att det påverkar väldigt mycket vilket kön man har när det kommer till hur man presterar i proven.*

ELEV, ÅK 7–9

*Jag tänker att pedagoger alltid är normbärare. Vi kan inte tänka oss som neutrala. Det är även vi som har makt och möjlighet att skapa en inkluderande och trygg skolmiljö.*

LÄRARE, ÅK 7–9

**Fundera på...**

- När tänkte du senast på vilket kön du är?
- När tänkte du senast på hur bra du är på att gå/se/höra/prata?
- När tänkte du senast på din hudfärg, sexualitet eller religion?
- När tänkte du senast på ojämställdhet?

**Tips!**

För att få hjälp på vägen kan du lägga till frågor om ditt/skolans bemötande av studerande då något ska utvärderas, som till exempel efter lektion, kurs eller en temadag.

## Övning: Teflontest

Namnet ”teflontest” kommer från tanken om att det finns situationer där en normföljare bara glider fram, att det kan liknas med teflonet i en stekpanna där det som steks inte fastnar utan glider bra. Den som däremot bryter mot normen stöter lättare på friktion. Det finns inget lager av teflon då.

**SYFTE**: att synliggöra din egen position i förhållande till olika normer samt att öka förståelsen för i vilka sammanhang du är privilegierad och diskriminerad och i vilka sammanhang du aktivt borde stå tillbaka till förmån för mindre privilegierade personer.

**TID**: minst 20 min.

**DET BEHÖVS:**

- teflon-formuläret (finns som bilaga 6).

*Jag måste alltid sitta bredvid den jobbigaste pojken i klassen och hålla reda på honom och hjälpa honom med hans uppgifter eftersom jag var en ”snäll och duktig flicka”.*

ELEV, ÅK 7-9

*Läraren tyckte flickorna skulle spela ringette medan pojkarna fick spela ishockey.*

STUDERANDE, GYMNASIUM

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Fundera över och fyll i om du ofta, ibland, sällan eller aldrig har utsatts för ovälkommet stirrande, påhopp, hot eller fått frågor som inte känts bra utifrån exempelvis kön, etnicitet eller sexuell läggning.
1. Reflektera för dig själv: ser du något mönster i hur du satt kryss? Är alla kryss på ungefär samma ställe?
3. I vilka kategorier följer du normen (sällan friktion) respektive inte följer normen (ofta friktion)? Varför tror du att det är viktigt att veta när du följer respektive inte följer normen?
4. Hur känns det att följa normen? Och hur känns det att bryta mot normen?
5. Vilka typiska situationer har du varit med om inom de olika kategorierna där du ofta stött på friktion?
6. Hur kan du använda dessa insikter om normer och privilegier konstruktivt?
7. Vad kan du göra i skolan för att skapa mindre friktion för de som inte följer normen?
8. Tänk på ett arrangemang eller en grupp du lett. Vad skulle du kunna gjort annorlunda för att underlätta och minska friktionen för normbrytarna inom samma kategorier?

Teflontestet går bra att göra även med (äldre) studerande. Då du gör övningen med studerande är det bra att innan övningen förklara för deltagarna att övningen inte handlar om att anklaga eller lyfta fram olika grupperingar, utan om att synliggöra och att reflektera. Om vi följer eller bryter normerna säger inget om oss som människor, men säger en hel del om hur omvärlden bemöter oss. (Denna övning förutsätter att alla deltagare är med på att det finns maktstrukturer och begränsande normer i samhället och att de vill förändra detta.)

ÖVNING

**DU KAN GÖRA ÖVNINGEN MED STUDERANDE EXEMPELVIS SÅ HÄR:**

1. Berätta för gruppen att det finns situationer där en normföljare bara glider fram. Det kan liknas med teflonet i en stekpanna där det som steks inte fastnar utan glider bra. Den som däremot bryter mot normen stöter på mer friktion. Det finns inget lager av teflon då.
2. Dela ut ett teflontest åt alla deltagare. Förklara för dem att de kategorier som finns med i testet, finns med då det finns tydlig begränsande normer kring dessa kategorier. Poängtera även att ingen behöver visa sitt test för någon annan.
3. Be deltagarna att fylla i testet individuellt, genom att sätta ett kryss i passande ruta.
4. Ge deltagarna några frågor att fundera på enskilt efter att alla fyllt i testet:
   - Hur kändes det att reflektera kring dig själv och kryssa i de olika kategorierna?
   - Kom det fram något nytt som du inte tänkt på tidigare?
   - I vilka kategorier följer du normen (sällan friktion) respektive inte följer normen (ofta friktion)? Varför tror du att det är viktigt att veta när du följer respektive inte följer normen?
   - Hur känns det att följa normen? Och hur känns det att bryta mot normen?
   - Vad kan du göra för att skapa mindre friktion för de som inte följer normen?
   - Vilka typiska situationer har du varit med om inom de olika kategorierna där du ofta stöter på friktion?
5. Ifall någon från gruppen vill berätta öppet för de andra hur det kändes att göra övningen, får den göra det. Om ingen vill det så gå bara vidare.
6. Berätta för gruppen att normer är olika i olika grupper och förändras över tid.
7. Be deltagarna nu besvara följande frågor (exempelvis på baksidan av teflontestet):
   - I vilka av de kategorier där jag kryssade i ”sällan” behöver jag få mer kunskap om normbrytarnas villkor och upplevelser?
   - Vilken/vilka saker ska du göra annorlunda framöver för att minska normbrytarens friktion.
8. Avsluta med att poängtera att det är extra viktigt att jobba aktivt med de kategorier som de själva kryssat i att de sällan stöter på friktion. Om exempelvis en person sitter i rullstol så stöter den personen antagligen på friktion på grund av funktionalitet. Om denna person är exempelvis arrangör för någon verksamhet kommer personen troligen att se till att verksamheten är tillgänglig genom att se till att det finns en ramp, medan en person som sällan stöter på friktion på grund av funktionalitet med större sannolikhet glömt att platsen måste vara tillgänglig för alla.

Övningen är tagen ur Normkritisk pedagogik Makt, lärande och strategier för förändring.

*På högstadiet bad lärarna alltid ”stora starka pojkar” komma och hjälpa till då något skulle bäras – oavsett om det var tungt eller inte. Detta blev alltid konstigt – i klassen fanns det flickor som tränade flera gånger i veckan och pojkar som helst inte ville utföra något fysiskt arbete. Varför inte fråga efter frivilliga istället?*

STUDERANDE, GYMNASIUM

## 3.1. Hur bemöter du andra?

Forskning visar att studerande bemöts olika beroende på kön i undervisningen.[25] Pedagoger kan upprätthålla en ”dold” könsordning, där de inte särskiljer kön då de pratar om studerande på generell nivå, medan studerande däremot bedöms olika då konkreta särdrag lyfts fram, exempelvis då prestationer eller uppförande diskuteras. För pedagoger gäller det att bli medvetna om hur de bemöter studerande och kolleger, och fundera på ifall de bemöter alla på samma sätt. Om pedagoger inte granskar det egna bemötandet och ändrar sin egen inställning, då hjälps det inte hur mycket skolan än arbetar med studerande eftersom pedagogerna ändå kommer att bemöta dem på olika sätt. Det kan i sin tur påverka de studerandes självbild.

**Fundera på...**

- Vad innebär begreppen respekt och jämlikt bemötande för dig?
- Hurdant beteende uppmanar du till? Lönar det sig exempelvis för studerande att vänta på sin tur eller är det mer lönsamt att avbryta?
- Vilken typ av uppmärksamhet ger du vanligtvis de studerande? Skiljer det sig åt för flickor och pojkar? På vilket sätt?

Fortsätt reflektera över dig själv och normer genom att granska hur du bemöter dina studerande. Nedan finns övningar och frågor som kan vara till hjälp.

25 Jääskeläinen, L. et al.

## Övning: Bemötande

Ett enkelt sätt att undersöka det egna beteende är att be en kollega följa med din undervisning under en eller fler lektioner. Din kollega kan följa med hur du exempelvis ger studerande positiv eller negativ uppmärksamhet, hur du fördelar taltid och så vidare Du kan även be studerande göra detta. Det är bra att komma ihåg att endast en lektion inte ger en helhetsbild, men det kan vara riktgivande. Gör därför fler observationer för att få ett tydligare mönster. Den som observerar ska endast beskriva vad som sker, inte värdera vad som var bra eller dåligt.

Förslag på en observationsmall[26]: Dra streck för antalet gånger.

Med modellen kan du sedan fundera vad de personer som fått flest kryss har gemensamt. Har exempelvis kön en avgörande betydelse?

**Tips!** Vad säger du i stunden? Det kan vara svårt att komma på något att säga just då det sker, men säg ALLTID ifrån. Exempelvis genom att använda ordet SLUTA eller STOPP. Sedan kan du ta det vidare genom att fundera på hur ett sådant beteende kunde förebyggas. Den som sagt/gjort något måste även ta ansvar för sitt beteende. Be till exempel studerande skriva en ursäkt. Det är rätt lätt att bara säga förlåt, men att skriva ett ursäktsbrev kräver mer eftertanke.

**Tips!** Då ni gör enkäter där kategorierna ”pojke” och ”flicka” finns med, lägg även till som kategori ”vet inte/vill inte definiera” och ett öppet alternativ där en själv får fylla i det som passar. På detta sätt exkluderas inte någon.

| Namn på studerande: | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Antal frågor från pedagogen | | | | |
| Antal tillsägelser från pedagogen | | | | |
| Antal beröm från pedagogen | | | | |
| Tar ordet själv | | | | |
| Avbryter den som talar | | | | |
| Får höra sitt namn | | | | |

ÖVNING

26 Modellen är från www.jamstalldskola.se

## 3.2 Talutrymme i undervisningen

*Under min studietid följde min handledare med min undervisning och noterade, genom att dra streck på ett papper, att jag gav pojkarna mer talutrymme än flickorna. Det har gjort att jag aktivt, ända sedan dess, har funderat på vem som får svara under lektionen och efter många års medveten strategi ser jag det som om talutrymmet är mer jämnt fördelat nu än då jag blev upplyst om mitt agerande.*

LÄRARE, ÅK 1–6

Vem som ges talutrymme i klassrummet är inte alltid lätt för en pedagog att hålla koll på. De flesta utgår säkert ifrån att de fördelar talutrymmet rätt så jämnt i klassrummet. Det är kanske först då någon utomstående följer med en lektion och aktivt iakttar fördelningen av talutrymme som en lärare inser vem som sist och slutligen är den som ges mest utrymme i klassen. Nina Eliasson har i sin doktorsavhandling[27] undersökt vem som ges talutrymmet i klassrummet i de naturvetenskapliga ämnena. Eliasson skriver: ”Av det som återstår av talutrymmet när läraren har sagt sitt går två tredjedelar till pojkarna vilket innebär att flickorna har tillgång till endast en niondel av det totala utrymmet.” Hon hänvisar även till annan forskning som visar att ”det oftast är pojkar som initierar kontakt med läraren, att pojkar oftare vill svara på frågor och att de oftare ropar ut sitt svar utan att ha blivit tilldelade ordet.” Vidare visar resultaten i studien att både manliga och kvinnliga lärare i större utsträckning kommunicerar med pojkar, både när det gäller naturvetenskapliga samtal och annat. Även om studien handlar om kommunikation i naturvetenskapliga ämnen, kan resultaten ses som något slags generellt mönster för all klassrumsverksamhet. För att du själv ska få en uppfattning om vem som ges utrymme i din egen undervisning, kan du göra övningen nedan: ”*Vem talar i klassrummet*”.

27 Eliasson, N.

## Övning: Vem talar i klassrummet?

Undersök under några lektioner vem som tilldelas och vem som tar talutrymme i klassen. Övningen gör du tillsammans med studerande.

**SYFTE**: att kartlägga hur talturer fördelas i klassrummet.

**TID:** en eller fler lektioner.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** fundera ifall du vill göra kartläggningen under en eller flera lektioner. De studerande kan utföra kartläggningen självständigt eller som en grupp.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Gör en lista över studerande.
2. Kom tillsammans med studerande överens om var fokus för observationen ligger. Det går att observera lärarens eller studerandes beteende, men det går också att observera båda.
3. Arbeta fram en observationslista tillsammans med studerande. Vad ska ni fästa uppmärksamheten på? Det lönar sig att välja få observationsfrågor för att tydligare kunna följa med. Exempelvis fördelningen mellan direkta frågor, följdfrågor, beröm, tillsägelser och så vidare. Om studerandes beteende granskas kan ni fundera kring vem som talar utan att ha bett om ordet, vem som svarar på frågorna utan att ha markerat och så vidare. För tips på hur observationsmodellen kan se ut, se mallen i övningen ovanför.
4. Kopiera upp klasslistan och observationsfrågorna.
5. Upprepa observationen flera gånger under samma lärares lektioner. Det går även att göra observationen under flera lärares lektioner för att kunna se ifall det finns ett mönster.
6. Skriv direkt ner alla tankar som uppstår vid observationen.
7. Diskutera tillsammans med studerande vad som upptäckts. Oberoende av vad resultatet visar kan det hända att både du och de studerande märker något nytt, får en aha-upplevelse. Då situationen synliggörs så kan även förändring vara möjlig. Diskutera även vad ni kan göra med det ni nu märkt.

*Läraren hänvisar bara till kvinnor, mammor då hen talar om vardagliga sysslor som t.ex. laga mat, städa. Läraren hänvisar till män, pappor när ämnet handlar om pengar och chefsjobb.*

ELEV, ÅK 7–9

*Läraren säger ofta ”ni flickor” och ”ni pojkar”. Jag önskar att läraren istället sade ”ni elever”.*

ELEV, ÅK 1–6

*Jag försöker alltid tänka att den jag talar om finns i rummet. Det hjälper mig att prata mer inkluderande.*

LÄRARE, GYMNASIET

*På årskurs 4 placerade läraren oss flicka-pojke i matkön för att hen tyckte vi var för pratsamma av oss. Det hjälpte nog nästan inget. Så här efteråt undrar jag varför hen inte bara placerade en mindre pratsam bredvid en mer pratsam.*

ELEV, ÅK 7–9

För att bli mer medveten om vad de studerande möter i skolan, lägg till frågor om normer och begränsningar i utvecklingssamtalen du har med de studerande.

Tips!

Då du granskar det egna bemötandet av studerande och ditt eget beteende kan du även fundera över följande frågor som tankeställare, eller varför inte diskutera dem tillsammans med en kollega/kollegor?

- Hälsar du på alla studeranden som du träffar i skolan? Om inte, vem är det du hälsar på? Och med vilken ton/på vilket sätt hälsar du? Finns det en skillnad på hur du hälsar på flickor och pojkar? Vad beror det i så fall på?

Utgå ifrån att åtminstone en person i klassen inte identifierar sig som heterosexuell, att alla inte lever i en klassisk kärnfamilj, att någon inte känner sig bekväm med sitt biologiska kön, att personer kan ha både synliga och osynliga funktionsvariationer och så vidare. Det här hjälper dig att tilltala alla i klassen.

Tips!

- Använder du dig av namn då du tilltalar någon? Tilltalar du alla med namn? Finns det sådana du inte alls tilltalar? Vilka är det?
- Hur reagerar du ifall du blir avbruten? Reagerar du på samma sätt oberoende av vem det är som avbryter?
- Utgår du alltid från tvåkönsnormen?
- På vilket sätt garanterar du att du bemöter studerande lika oberoende av kön?
- Hur arbetar du för att minska på de olika makthierarkierna i klassrummet?
- Vad bekräftar du tydligt och vad bekräftar du outsagt genom till exempel ditt bemötande?

Läs om lärarstuderandes uppfattningar om jämställdhet, genus och hbtq i lärarutbildningen: http://bit.ly/lararutbildningen.

Tips!

- Hur tänker du då du gör en sittplacering i klassrummet?
- Hur tänker du då du delar in studerande i grupper? Spelar exempelvis könet någon roll? Om ja, varför?
- När tror du att de studerande främst ser och upplever din syn på likabehandling och jämställdhet? På vilket syns syns det?


Jag har en funktions-variation
Jag har ADHD
Diversitet i gruppen. Inget enhetligt ”vi”.
Min familj är fattig
Jag har epilepsi
Mitt syskon har dött
Jag är transperson
Min förälder är missbrukare
Jag är adopterad
Jag är ett fosterbarn
Jag talar 5 språk
Jag tillhör autisms-spektret
Min familj är Jehovas vittne

**Könskodning =**

Innebär ”att något eller någon könas”. Att det är något/någon utifrån som tillskriver en person, en handling, en egenskap, ett intresse eller en sak vissa könade egenskaper.

Att säga att de naturvetenskapliga ämnena är maskulint könskodade innebär att det ofta i vårt samhälle finns en föreställning om att män i högre grad intresserar eller lämpar sig för att studera dessa ämnen. Att säga att något är könskodat säger inget om själva ämnet i sig, utan att ämnet har präglats av vår historia. Dessa könskodningar varierar från sociala och kulturella platser. Exempelvis i länder som Irak eller Indien sammankopplas naturvetenskapliga ämnen och speciellt examinan inom dem, med personer som har höga betyg, snarare än kön.

## 3.3 Begränsande normer i ditt undervisningsämne

De ämnen du undervisar i ingår i en normberättelse om världen. Det är inte bara du själv som bär på normer, utan all undervisning, oavsett ämne, innehåller normer. Exempelvis kan det i den evangelisk-lutherska religionsundervisningen lätt bildas ett ”vi” (kristna) och ”dem” (någon annan religion som behandlas), där utgångsläget är att kristendomen (i flesta fall den evangelisk-lutherska formen av kristendom) står för normen, det rätta, som andra religioner ska jämföras med. Undervisningen i hälsokunskap kan ofta utgå ifrån heterosexuella relationer, där endast sex och samlag mellan heterosexuella par lyfts fram eller där kärnfamiljen alltid anses vara utgångsläget. I ämnet historia är det oftast den vita mannens historia som lyfts fram och i naturvetenskapliga ämnen som matematik, fysik och kemi kan pedagoger anse att normer överhuvudtaget inte förekommer, att det inte finns några normaspekter att studera på den molekylära nivån eller då det handlar om kvantfysik.[28] Då tar pedagogerna inte i beaktande den historiska maktobalansen som innebär en maskulin *könskodning*.




28 Lundberg, A. & Werner, A.

Det kan även i flera ämnen finnas ett ”dolt budskap” om att ämnena kräver en speciell begåvning eftersom de är extra svåra. Denna exkludering drabbar framför allt flickor. Pedagoger kan, antingen medvetet eller omedvetet, bära på sådana föreställningar och värderingar eftersom grunden lagts redan under ens egen studietid i ämnet. Dessa föreställningar kommer att påverka undervisningen[29], till exempel genom att en förvånas över hur så många flickor är duktiga på matematik/läser lång matematik, fysik och kemi. Eller genom att konstatera att ”flickor är lika bra som pojkar på matematik” Detta konstaterande visar att flickor kan nå samma nivå som pojkarna, men att pojkar anses indirekt vara bättre.[30] Dessa är bara några exempel på varför det är viktigt att även granska det egna undervisningsämnet.

*Läraren använder alltid han och hon då hen talar om speciella yrken – t.ex. är en politiker alltid han i exemplen och en sjuksköterska hon. Jag skulle vilja att man använder hen, eller åtminstone byter mellan pronomen så att man använder exempel som också bryter mot könsnormerna.*

STUDERANDE, GYMNASIET

*Det kan kännas konstgjort, kanske t.o.m. förvrängt, att påstå att normer har betydelse för matematiken. Matematiken är ju meningen att ha en existens som kan överföras från människa till människa utan att åberopa kulturtillhörighet eller åsikt. Detta skulle speciellt vara fallet ifall en ”perfekt” matematiker kunde konstrueras. En varelse som kunde dra logiska slutsatser utan att vara beroende av kultur och åsikt. Tillsvidare är detta inte möjligt*[31] *och det är detta faktum som gör att normer också finns inom matematiken. Den praktiseras ju av människor som är både kultur- och åsiktsberoende. Dessa normer påverkar inte de matematiska resultat som redan bevisats, men de påverkar i högsta grad vilken typ av problem det väljs att forskas inom, vem som anses vara en god matematiker och vem som väljer att intressera sig för matematik. Frågor som en god lärare inom matematik bör ha ett intresse av.*

**Miklos Långvik**,
doktor i teoretisk fysik samt lärare inom matematik och fysik för årskurserna 7–9

**Fundera på...**

- Vilka normer finns det i det ämne du undervisar?
- Vad kan du göra för att bli mer medveten om dessa normer?
- Vems historia ska lyftas fram och vems berättelse är det som berättas?

29 Lundberg, A. & Werner, A.

30 Chestnut, E.K. & Markman, E.M.

31 Man kunde tänka sig att datorn skulle vara en sådan. Detta är nog lite förhastat eftersom datorn är en Turing maskin som bygger på algoritmer och det har kunnat matematiskt bevisas att algoritmen inte klarar av att fastställa matematiska sanningar som ex. Gödels teorem. Datorn fastnar helt enkelt i en oändlig slinga i det fallet och därför behövs det tills vidare en människa för att bevisa denna typs matematiska teorem. ( R. Penrose, ”The emperors new mind: Concerning Computers, Minds and The Laws of Physics”, Oxford university press, 1989.)

## Övning: Granska ditt undervisningsämne

Då du granskar ditt undervisningsämne kan du göra det ensam eller tillsammans med en ämneskollega, kollegor eller arbetslag. Alla behöver inte ha samma ämne för att kunna delta i diskussionen. Nedan finns några frågor ni kan ha som diskussionsgrund.

**SYFTE:** att granska normer som finns i ämnet som undervisas och på detta sätt försöka synliggöra de normer som är kopplade till ämnet.

**TID:** minst 20 minuter.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** nedan finns många frågor att fundera på och du behöver inte gå igenom dem alla på en gång. Välj istället ut någon/några frågor du går på djupet med och återkom till övningen senare och reflektera då över någon annan fråga.

**GÖR SÅ HÄR:** besvara frågorna antingen för dig själv eller tillsammans med en kollega. Om du gör uppgiften tillsammans med någon så är det bra om ni motiverar era svar/tankar för varandra.

**FRÅGOR:**

- Är alla undervisningsämnen i skolan likvärdiga? Hurdan status har ditt ämne gentemot andra ämnen i skolan? Anses till exempel konstämnen vara lika viktiga som naturvetenskapliga ämnen? Om inte, vad kan det bero på? Hur kunde detta diskuteras i klassen med studerande?
- Vilka personer lyfts fram i ämnet och är dessa personer homogena då det gäller exempelvis etnicitet, hudfärg, sexualitet, mental hälsa och funktionsförmåga? Hur kan du agera mer inkluderande och lyfta fram andra personer än just dessa? Och hur framställs dessa personer? Som förebilder/hot/avvikande/positivt/negativt och så vidare?
- Vilka normer finns i ditt ämne? Representeras till exempel. endast vita människor? Är exemplen alltid heteronormativa? Tas personer med funktionsvariationer upp?
- Upprätthåller du själv normerna i ditt ämne? För att kunna svara på frågan behöver du veta vilka normer som finns i ditt ämne. Är det till exempel så att det i ämnet alltid utgås ifrån tvåkönsnormen? Gör du då detta även själv, eller brukar du bryta mot detta på något sätt?
- Uppmanar du studerande att kritiskt granska det som tas för givet i ämnet? Om ja, på vilket sätt? Om nej, så på vilket sätt kunde du göra det?
- Hur ser/skulle ett normkritiskt och inkluderande språk kunna se ut i ditt ämne?
- Finns det en tydlig könsuppdelning i ämnet? Det vill säga är det så att det till exempel är fler pojkar som läser ämnet än flickor?
- Vad har du redan gjort och vad kan du ytterligare göra i din egen undervisning för att lyfta fram normer och få studerande att bli mer medvetna om dem?

*Jag märker ofta att jag säger”vi kristna här i Finland”, utan att tänka på att alla i klassen inte behöver vara kristna och att det definitivt inte gäller alla kristna i Finland. Formulerar alltid om meningen och säger ”en del kristna i Finland”. Vet inte egentligen om det är bättre att säga så eller hur jag borde säga, men det första alternativet är ju bara dåligt. Aldrig har någon studerande påpekat det för mig, men det betyder ju inte att de inte reagerat.*

LÄRARE, GYMNASIET

**Fundera på...**

- Vilka levnadssätt och identiteter talar du om som självklarheter och vilka nämner du endast som en parentes?
- Vem pratar du ofta om (och säkert utan att desto mer reflektera över det) och vem pratar du om bara i enstaka fall?
- Vad eller vem låter du studerande diskutera/debattera om och vad eller vem skulle aldrig tas upp för diskussion/debatt?

## 3.4. Vilka normer finns i läromedlen?

Ett annat sätt att fundera kring det egna undervisningsämnet är att granska läromedlet som används, som till exempel kursböcker och presentationer du använder i undervisningen. Forskaren Pia Mikander har undersökt finländska (finska och svenska) läroböcker i historia, samhällslära och geografi (årskurs 5–9) och upptäckt att det västerländska samhällets dominerande värderingar avspeglas i läromedlen. Mikander konstaterar bland annat att det västerländska våldet är dolt eller rättfärdigat såväl i historiska som nutida konflikter och att västvärlden framställs som överlägsen andra.[32] På detta sätt åker de västerländska värderingarna snålskjuts in i läroböckerna tillsammans med det vetenskapliga innehållet.

Anna Tausta har i sin pro gradu-avhandling[33] (Jyväskylän yliopisto) granskat hur funktionsvariationer lyfts fram i finskspråkiga läroböcker.[34] Granskningen visar att funktionsvariationer oftast presenteras som ett problem eller som något som kräver etisk reflektion genom att lyfta fram frågor som ”är allt liv lika värdefullt?” eller ”ska en graviditet avbrytas ifall fosterscreeningen visar något avvikande?” I böckerna finns det även få bilder på personer med funktionsvariationer och oftast är det personer med Downs syndrom som avbildas. Och i alla dessa fall är det bilder på barn, inga vuxna personer med funktionsvariationer eller Downs syndrom avbildas. Med granskningen drog Tausta slutsatsen att det skrivs väldigt lite om funktionsvariationer i läroböcker och att det allt som oftast förmedlas en traditionell syn: de behandlas stereotypiskt och ensidigt. Samtidigt som Tausta konstaterar att det tydligt syns att läroböckerna är riktade till personer utan *funktionshinder*, så påpekar hon vikten av att lyfta fram variation i böckerna för att skapa en bredare bild av omvärlden och så att personer med funktionsvariationer ska känna sig representerade.

Leena-Maija Ruokolainen har i sin tur granskat hur finskspråkiga historieböcker (från 1980-talet framåt) tar upp kvinnor. I Ruokolainens pro gradu-avhandling (Tampereen Yliopisto)[35] konstateras att även om kvinnan på 2000-talet lyfts fram mer i historieböckerna, så är antalet sidor som handlar om kvinnor blygsam jämfört med böckernas totala

**Funktionshinder =**

De problem som uppkommer i mötet mellan individ och miljö. Kan vara fråga om trappor eller svårtillgänglig information. Funktionshinder är något som finns i omgivningen och ligger alltså inte hos personen.

32 Mikander, P.

33 Tausta, A.

34 I läroämnena biologi, historia, evangelisk-luthersk religion, samhällslära, livsåskådning och hälsokunskap (årskurserna 7–9 samt gymnasiet).

35 Ruokalainen, L-M.

| KÖNSDEFINIERADE BILDER I LÄROBÖCKERNA | Män | Pojkar | TOTALT MANS-PERSONER | Kvinnor | Flickor | TOTALT KVINNO-PERSONER | NEUTRALT |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Nuvarande Sanoma Pro | 33 (41%) | 0 (0%) | 33 (41%) | 22 (28%) | 3 (3%) | 25 (31%) | 22 (28%) |
| Tidigare Sanoma Pro | 39 (42%) | 1 (1%) | 40 (43%) | 13 (14%) | 3 (3%) | 16 (17%) | 38 (40%) |
| Tabletkoulu | 31 (54%) | 2 (4%) | 33 (58%) | 10 (18%) | 0 (0%) | 10 (18%) | 14 (24%) |

(Ekvalitas översättning)

antal sidor. Som exempel ger Ruokolainen att det i en bokserie i historia för årskurs 7 endast är 13% av hela bokens sidantal som behandlar kvinnor. Med att granska hur jämlikhet framkommer i läroboken för den första kursen i fysik på gymnasiet (finska), har Jakke Niskanen i sin pro gradu (Oulun Yliopisto)[36] granskat bland annat förekomsten av kvinnor och män i böckernas bilder. Tabellen visar antalet män, pojkar, kvinnor, flickor och neutrala figurers förekomst i läroböckerna. (Med neutrala figurer menar Niskanen bilder där det inte tydligt framgår vilket kön personen har, exempelvis pga. en hjälm på huvudet, eller ifall det bara är en bild på en kroppsdel.)

Mikanders, Taustas, Ruokolainens och Niskanens resultat visar hur läroböckerna förmedlar värderingar och varför det är viktigt att syna materialet. Genom att lyfta fram olika personer och olika livssituationer blir läromedlen inkluderande vilket skapar utrymme för fler studerande att känna sig representerade. Att studerande känner igen sig i bland annat läromedel och på detta sätt blir speglade i undervisningen innebär att studerande blir bekräftade i sin identitet. Känslan av att få finnas till och synas kan även öka motivationen att lära sig. Det ökar även kunskapen och förståelsen för alla studerande. Att läromedlen är inkluderande skapar även öppenhet i gruppen. Det kan annars lätt vara så att det som inte syns, det finns inte och det som inte finns får en som studerande vara mer misstänksam mot. Då blir det även lätt så att en skämtar om det och till och med trycker ner det. Men då något syns och lyfts fram, kan de nedsättande kommentarerna och skämten minska. Det är inte lika roligt att skämta eller trycka ner något som ofta finns med i vardagen eller i diskussioner på ett naturligt sätt. Det är dock viktigt att komma ihåg att ökad representation inte automatiskt leder till en mer inkluderande skolmiljö. Det handlar så mycket om vad som görs med materialet och hur det diskuteras. Om du använder dig av ett

36 Niskanen, J.

mer inkluderande läromaterial samtidigt som du pekar ut det som är normbrytande, riskerar du att få en motsatt effekt än den önskade.

Som pedagog kan du fråga dig vad du kan göra för att få studerande att känna sig stärkta och speglade i undervisningen. Det finns rätt mycket du kan göra själv, som att fundera kring vilka val du gör och vilka konsekvenser det kan få. Tillsammans med studerande finns det också mycket att göra och att kritiskt granska material som används i undervisningen är en bra början

*Det går alltid så lätt att skylla på läroböckerna. Men jag tänker att om läroböckerna visar en ensidig och normativ bild, så är det min uppgift som lärare att komplettera med ett mer normbrytande läromaterial.*

LÄRARE, ÅK 1–6

**Fundera på...**

- Vad prioriterar du vid val av läromedel? (Ifall det finns fler serier att välja mellan.)
- Har du tidigare granskat läromedlet normkritiskt? Vad märkte du då?

## Övning: Läromedel

Övningen kan du göra ensam eller tillsammans med studerande eller kollegor. Genom att granska material lär sig de studerande källkritik och tillsammans kan ni upptäcka mer än vad ni annars skulle göra. Allt material behöver inte granskas på en gång, utan du kan börja med att välja ut ett antal sidor i exempelvis en lärobok. Du kan välja att lägga fokus på bilder och bildtext eller exempel som tas upp. Då du granskat ditt material har du även lättare att synliggöra normerna. Övningen nedan ger dig exempel på frågor du kan utgå ifrån.

**SYFTE:** att granska läromedel som används i undervisningen och som de studerande själva skapar, för att synliggöra problematiska föreställningar och representationer i läromedel.

**TID:** minst 30 minuter.

**DET BEHÖVS:**

- material som ska granskas, till exempel en lärobok.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Välj ett avsnitt från läroboken, exempelvis 20 sidor.
2. Kolla igenom materialet för att få en överblick.
3. Välj vilken kategori du ska granska (etnicitet, kön, familj, sexualitet, religion eller funktionalitet)
4. Fundera/diskutera sedan kring frågorna nedan.

**FRÅGOR ATT UTGÅ IFRÅN:**

**KÖN:**

- Hur många gånger förekommer flickor/kvinnor/honor samt pojkar/män/hanar i texten? Övningsuppgifter? Bilder (små eller stora bilder)?
- Hur många gånger förekommer bilder på personer vars könsidentitet du inte kan identifiera?
- Vilka yrken/sysselsättningar förekommer i text och bild? Vilka yrken/sysselsättningar har flickor/kvinnor och vilka har pojkar/män?
- Hur framställs personerna? Framställs till exempel en kvinna genom sin relation till någon annan, som exempelvis ”någons fru”?

**SEXUALITET & FAMILJ:**

- Hur är texten och bilderna, vad berättar de om kvinnor, män och transpersoner? Finns alla representerade i materialet?
- Förstärker eller utmanar texten och bilderna de traditionella normerna för det sociala könet (genus) och sexualitet?
- VIlka olika par- och familjebildningar förekommer i text och bild?

**FUNKTIONALITET:**

- Hur ofta förekommer det i text och bild personer med normbrytande funktionalitet? (Tänk på både fysisk och psykisk funktionalitet.)
- När och hur presenteras dessa personer?
- Vilken sysselsättning har dessa personer?

ÖVNING

**ETNICITET/HUDFÄRG:**

- Hur ofta förekommer personer med annan hudfärg än vit?
- Hur ofta förekommer personer med varierande etnicitet?
- När och hur presenteras dessa personer?
- Vilken sysselsättning har dessa personer?

**RELIGION:**

- Hur många gånger förekommer personer som uppfattas som religiösa respektive icke-religiösa?
- När och hur presenteras dessa personer?
- Är det någon religion som tydligt får mest utrymme?
- Vilken sysselsättning har dessa personer?
- Hur framställs religiösa män i jämförelse med religiösa kvinnor?

**FUNDERA/DISKUTERA ÄVEN GÄRNA:**

- Vilken bild av världen ger materialet? Vem och vad är viktigt?
- Hur och vad representeras?
- Vad tycker du var bra med materialet? Vad tycker du saknas?
- Vilka representationer var problematiska? Hur kan du/ni gå vidare med det ni observerat?
- Förekommer det fördomar? Om ja, hurdana då?
- Hur kunde materialet göras mer inkluderande?

Sammanställ resultatet och fundera på vad det betyder för vad de studerande lär sig om kön, sexualitet, funktionalitet, etnicitet och religion. Sannolikheten är rätt stor att de andra läromaterialet i skolan ser ut på samma sätt.

Förutom att granska läroböcker, så kan du även granska det material som du själv planerat och använder dig av i undervisningen. Du kan granska ditt material med hjälp av samma frågor som ovan. Att även granska materialet som de studerande presterar kan vara intressant och då är det viktigt att föra diskussionen tillsammans med dem.

*Läraren delade ut papper med en bild på en människokropp på. Alla pojkar fick papper med en bild på en människa med kort hår och alla flickor fick papper med en bild på en människa med långt hår. Varför kunde vi inte alla få en bild med samma människokropp eller själva få välja bild? Eller varför fick vi inte ett papper på en människokropp utan hår? Då kunde vi ju själva ha fått bestämma om vi vill rita hår på människan och vilken längd håret skulle ha.*

ELEV, ÅK 1–6

## 3.5 Språk är makt

I undervisningen är det viktigt att fundera på språket du använder. Ord och begrepp har makt och är aldrig bara neutrala ord, utan har ofta en historia och är ett ställningstagande.

- Ord och begrepp är ofta laddade, antingen positivt eller negativt.
- Ditt val av ord och begrepp bidrar till att du inkluderar eller exkluderar.
- Genom språket kan du visa att du tar ställning. Att använda ord som partner istället för flick-/pojkvän, eller vårdnadshavare istället för mamma och pappa, visar att du aktivt vill inkludera alla.
- Genom att fundera på användningen av ord som ”normal”, ”annorlunda”, ”naturlig”, ”vanlig”, kan du undvika att ge utrymme för att begränsande och uteslutande normer ska få grogrund.
- Att använda dig av ett inkluderande språk handlar mycket om användningen av benämningar. Ta som exempel ord som används för personer med funktionsvariationer. Från att ha kallat personer för dårar, invalider, idioter, imbeciller eller handikappade till att det idag talas om funktionsnedsättning eller funktionsvariation.

#EttFunktionsrättFinland var en kampanj inför riksdagsvalet 2019. Med det avses ett Finland som gör rätt när det beaktar personer med olika funktionsvariationer. Begreppet funktionsrätt bygger på de mänskliga rättigheterna att varje människa har rätt till självbestämmande och full delaktighet i samhällslivets alla delar. Det handlar om att flytta fokus från hinder till principen om allas mänskliga rättigheter.

Vi kan se en utveckling i samhället där vi gått från att använda ord som signalerar att problemen ligger hos personen själv, till att använda ord som visar att det är samhället som skapar utmaningar och därmed hinder för vissa människor i högre grad än för andra. Ordet funktionsvariation används utan att värdera variationen i sig och säger på detta sätt att det inte finns ett sätt som människan ska fungera på. Ordet handikapp används exempelvis inom sport för att kompensera mindre framgångsrika idrottare, och signalerar att personen är sämre än andra.[37] Eller ordet indian. Ska det ännu idag användas ett ord som tidigare använts i nedsättande sammanhang, som de människor som kallats indianer inte valt själv? Kunde ordet bytas ut till ursprungsamerikaner, eller ifall det talas om en specifik grupp använda namnet på gruppen, som exempelvis siouxer och apacher?[38]

37 Med val av ord kvarstår tolkningsföreträde, det vill säga personer som kämpat/kämpar för sina rättigheter har rätt att bestämma vad de vill använda för ord för att tala om sig själva.

38 Institutet för språk och folkminnen

*De språkliga benämningarna är en del av förändringarna i samhället. Vi kan självklart inte hävda att vi "har rätt" att använda ett ord som var gångbart för ett antal år sedan oberoende av om vi hävdar att vi gör det neutralt. Om ett ord har färgats på grund av att det använts enbart i negativa sammanhang under en lång tid och därmed gått från att ha varit neutralt till laddat måste vi inse att vi inte kan hänvisa till äldre språkbruk. Viktigaste av allt är att vi inser att bara för att vi byter ut ett ord mot ett annat förändras inte attityderna och synen på den grupp vi betecknar. Språket har stor makt men det krävs självklart mer än ord för att förändra synen på världen.*

Anna-Maria Gustafsson
(ledande språkvårdare, Institutet för de inhemska språken)[39]

Ett annat sätt att närma sig text är att undersöka om du eller läroboken som används använder ett **neutralt förhållningssätt** eller **aktivt tar ställning**. Ta som exempel toalettskyltarna på sidan 61. Att använda en toalettskylt där det står WC är ett icke-diskriminerande sätt och ett neutralt sätt att närma sig frågan om tillgänglighet vad gäller kön. Det betyder att personer med *icke-binär* könsidentitet känner sig inkluderade och det samma gäller personer som upplever sig som kvinnor och män. Samtidigt betyder det också att ingen aktiv handling sker för att uppmärksamma att det finns en mångfald av kön, ingen kunskapsförmedling eller förändring av vår syn på kön behöver ske. För att skapa förändring behövs aktiva handlanden. Ett sätt att aktivt visa att en organisation har fört vissa diskussioner, att det finns någon kunskap och förståelse för att det finns en mångfald av sätt att uppfatta och uppleva kön, kan vara att använda den andra toalettskylten. Den kan här representera att skolan medvetet vill inkludera och skapa en känsla av tillhörighet. Med språket har du makt att vara den som skapar inkludering och förändring av normer i din undervisning genom mikrohandlingar. De kan ha en stor betydelse för någon, vad gäller känslan av att vara representerad, och är samtidigt kunskapssökande för studerande som kanske inte berörs av dessa frågor i sin vardag. **Genom att använda korrekta begrepp visar du respekt, undviker stereotypier samt är inkluderande. Dessutom visar du att du bär på kunskap.**

**Icke-binär =**

Könsidentitet som inte följer tvåkönsnormen. En person som definiera sig bortom eller mellan kvinna-man uppdelningen av kön.

*Reagerar alltid då studerande eller kolleger talar om t.ex. "hudfärgs-penna","hudfärgade strumpbyxor" eller "hudfärgat plåster". Jag frågar dem alltid vilken hudfärg de då menar. Det brukar vara en bra öppning till en diskussion om normer eller åtminstone ger de dem en funderare.*

LÄRARE, ÅK 1-6

**Det spelar roll**
**VAD som sägs och visas.**

**Det har en betydelse**
**ATT det sägs och visas.**

**Det är viktigt**
**HUR det sägs och visas.**

**Tips!** Undvik ordet "man", försök istället exemplifiera med personer eller mer specifika saker. "Det är vanligt att man tänker så", skriv hellre "Det är vanligt att studerande tänker så". Ordet "man" kan även spegla normer och utgår ifrån att det är mannen som är normen. Var därför mer exakt i ditt ordval. Det är dessa mikrohandlingar, de små ändringarna, som stöder dig att börja tänka mer normkreativt.

39 Arena, Medlemsbladet för svenska modersmålslärarföreningen i Finland r.f.


Hur skall jag veta vilket ord jag skall använda?
Fråga!
Det handlar om självidentifikation. Personen bestämmer själv vad det kallas – bra eller hur?
Jag är rullstolsburen
Jag har en funktions-nedsättning
Jag hatar ordet utvecklings-störd

## *Att helt enkelt lära sig att olika människor intresserar sig för olika saker och att det finns en stor rikedom i att vara olika som det inte lönar sig att förlora*

**Miklos Långvik,**
doktor i teoretisk fysik samt lärare inom matematik och fysik för årskurs 7–9,
har varit med och utvecklat övningar till materialet.

Skolan är en liten del av samhället och det är i första (och kanske enda) hand samhället som står bakom konstruktionen av de normer som vi stöter på i skolan. Från denna synvinkel kan skolan endast arbeta konstruktivt för en heterogenisering av olika normer till en liten grad. Trots detta, anser jag att skolan borde inneha en speciell roll inom detta arbete. Eftersom Finland har läroplikt och de absolut flesta därför går i skola, känns skolan som en bra plats att lära människor att ifrågasätta de normer som samhället konstruerat och speciellt normerna som kommer hemifrån. Det är inte så mycket en fråga om att direkt ändra på hur barn beter sig i skolan, som att få dem att fundera över frågor kring hur andra människor vill vara och vill leva sitt liv och att de inte nödvändigtvis sätter samma vikt på delar av livet som känns viktiga för just dig. Att helt enkelt lära sig att olika människor intresserar sig för olika saker och att det finns en stor rikedom i att vara olika som det inte lönar sig att förlora.

Jag förhåller mig positivt till vad vi kan göra i skolan, men erkänner direkt att man endast kan göra så bra ifrån sig som det exempel man sätter. M.a.o. är det väldigt mycket att kräva av skolan att den borde sätta ett gott exempel för hur man accepterar olikhet, eftersom samhället på andra fronter inte alls funderar kring dessa frågor så mycket som man borde. Man måste se upp med att hamna i rollen av den ”rökande föräldern” som vill att deras barn skall lära sig att det är ohälsosamt att röka. Men genom att tillsammans med eleverna fundera över vad normer i samhället kan innebära, tror jag att lärare kan närma sig frågeställningen på ett konstruktivt sätt. Det är verkligen bäst att på ett väldigt reellt plan lära sig tillsammans.

4.

# Att tillsammans arbeta för en inkluderande skola

# 4. Att tillsammans arbeta för en inkluderande skola

Att fundera över dig själv, det egna förhållningssättet, läroämnen och -medel är en väsentlig del av det normkritiska arbetet. För att få en större effekt i skolan är det dock viktigt att hela kollegiet är involverat. Samarbetet mellan lärare skapar trygghet, vilket behövs då något nytt testas. Det har även en stor betydelse att ha kollegor som du kan bolla idéer eller gå igenom övningar med.

Eftersom normerna i en skola ofta är inrotade mönster som gör att de är svåra att se och att det lätt skapas motstånd då något ska ändras, är det av stor vikt att ni i kollegiet har varandras stöd. Ibland är det lättare att se det som andra säger och gör, än vad en själv gör och säger. Om det känns bekvämt kan ni i kollegiet komma överens om att ”hålla koll på varandra” och försiktigt påpeka eller ge ett förslag på vad som kunde sägas/göras istället. Detta kan ni göra med att fråga ”hur tänkte du nu?” eller ”märkte du vad du sade?”. Om det känns tungt att hela tiden vara tvungen att fundera på vad en kan säga och på vilket sätt en kan säga det, så tänk på ert viktiga uppdrag där ditt förändrade förhållningssätt kan bidra till en skolan där alla studerande och all personal upplever sig inkluderade, speglade, känner sig trygga och har samma resurser, makt och möjligheter till sitt förfogande. Du gör det för att det är ett viktigt arbete och en del av läroplanen samt i riktlinje med de lagar som reglerar skolan.

Du får säga ”fel” och det är nödvändigt. För genom att reflektera över vad du sagt och gjort och genom att lära dig av dina misstag, kommer du att kunna utveckla ett mer inkluderande bemötande. Efter en tid kommer du troligen själv att börja märka dina egna ”misstag” eller fördomar. Så småningom tänker du inte efter lika mycket längre, eftersom det inkluderande språket kommer automatiskt (se kunskapstrappan nedan). Men för att detta ska fungera och inte skapa konflikter i kollegiet är det viktigt att ni som kollegium är överens om hur ni ska jobba. (Bekanta dig exempelvis med övningen *Grodan* på sidan 106.)

**Tips!** Fundera kring ditt eget agerande i arbetsmiljön. Hurdan är du som kollega? Stöttar du alla dina kollegor? Ger du positiva kommentarer och ger du dem åt alla eller endast åt några utvalda? Agerar du alltid inkluderande? Om ja, ge exempel. Om nej, vad tänker du göra för att förbättra situationen?

*Jag har lärt mig att säga riksdagsledamot istället för riksdagsman, efter att andra påpekat det för mig. Jag kämpar dock ännu med brandman, hur ska jag få det könsneutralt?*

LÄRARE, GYMNASIET

### 1 Omedveten kunskap

Vi vet inte, att vi inte vet. Här börjar vi alla i många frågor som berör likabehandling. Det betyder att det vi inte vet, det frågar vi inte heller efter.

Exempel: *Jag talar om min kollega som han. Har aldrig tänkt något annat. Det har alltid varit han.*

## Kunskapstrappan

Kunskapstrappan[40] visar själva processen för lärande kopplat till kunskap i ett visst ämne. Trappan går att använda på vilken kunskap som helst.

### 2 Medveten okunskap

Vi har blivit medvetna om att det är mycket vi inte känner till som är kopplat till likabehandlingsfrågor. Detta är ett trappsteg som inte alltid känns så bekvämt att stå på. Det kan snarare kännas frustrerande, då intresse för att lära sig mer börjar vakna och det går upp för oss att det är så mycket vi inte vet. Vi kan känna oss stressad och tror att nu måste vi lära oss allt om alla diskrimineringsgrunder och förstå vilka alla typer av människor det kan finnas.

*Jag inser att jag kanske har någon kollega eller studerande som inte definierar sig som man eller kvinna. Jag vet inte vad jag borde göra och om jag borde göra något. Jag tänker att det kanske är bäst att inte säga någonting om någonting, så kanske jag inte gör fel.*

### 3 Medveten kunskap

Vi har lärt oss att arbete med likabehandling handlar mycket om ett öppet förhållningssätt, där vi inte ska ta saker för givna. Vi förstår att stereotypa uppfattningar är något vi alla bär på, och att det handlar om att bli medvetna om dem och inte agera enligt dem.

*Jag föreslår att vi i kollegiet samt i våra egna klasser för diskussioner om vilka pronomen som kan användas och om vilka pronomen som känns bäst för var och en av oss. Det kommer fram att min kollega som jag alltid benämnt som han, vill bli benämnd som hen. Jag koncentrerar mig hårt för att säga hen då jag talar om min kollega. Ibland kan jag dock säga han, av gammal vana.*

### 4 Omedveten kunskap

Det som vi tidigare var helt omedvetna om har blivit en självklarhet, både hur vi jobbar och hur vi pratar kring frågor som berör likabehandling. Vi behöver inte anstränga oss längre, eftersom det "sitter i ryggmärgen". Vi lär oss nog nytt hela tiden och vi har ännu kunskapsluckor som behöver fyllas och då ser vi till att vi gör det.

*Då jag talar om min kollega använder jag ordet hen automatiskt. Jag behöver inte längre fundera på det och ingen behöver längre säga till om det till mig.*

*Jag säger rätt ofta "per man" istället för att säga "per person", vilket jag skulle vilja säga. Jag har en kollega som snällt brukar påpeka det för mig genom att säga "per person" efter att jag sagt "min miss". Detta har lett till att jag blivit mer medveten då jag säger "fel", men har nog ännu ibland svårt att få det "rätt".*

LÄRARE, GYMNASIET

**Fundera på...**

- Hur gör ni för att skapa ett förtroendefullt klimat i kollegiet så att det känns tryggt och bekvämt att diskutera normer som påverkar arbetet på skolan, men som kanske inte överensstämmer med skolans värdegrund?
- Hur behandlar ni de spänningar som kan uppstå i kollegiet i samband med arbetet med normer?

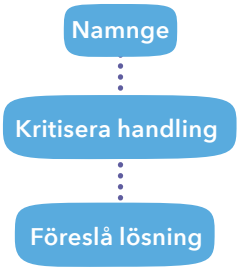
40 Nilsson, T.

## 4.1 Arbeta förebyggande

Det är bra att i kollegiet skapa en öppenhet för att kunna säga ifrån, lyfta fram misstag och se dem som en möjlighet för reflektion tillsammans. Även i kollegier förekommer olika maktstrukturer som motsvarar dem vi kan hitta i samhället. Det kan hända att det finns normer som begränsar ert sätt att vara med varandra, vad ni berättar om er själva eller hur ni talar med varandra om de studerande. Därför är det viktigt att gemensamt bestämma hur ni vill att ni tilltalar varandra och på vilket sätt ni lyfter fram misstag som görs (se övningen *Grodan* på sidan 106). Ett sätt är att använda trestegs-metoden. Den kan med fördel också användas i arbetet med studerande, men också som en metod för dem att själva använda med varandra eller med skolans personal.

### Trestegs-metoden

Trestegs-metoden är ett pedagogiskt exempel på hur vi kan skapa bättre förutsättningar för att lyfta det som skaver, det vi upplever som problematiskt eller att ge feedback på ett konstruktivt sätt. Metoden går att använda både i textform och muntligt och kan användas på ett bestämt, skämtsamt, frågande eller informerande sätt. Det viktiga är att hitta en ”ton” som passar en själv/kollegiet och situationen. Trestegs-modellen består av tre steg: *1. ”Namnge”, 2. ”Kritisera handlingen”, 3. ”Föreslå en lösning”*. Dessa tre steg behöver inte göras just i denna ordning, utan poängen är att stegen ska anpassas till det som känns naturligt i situationen.




**Steg 1.**

**Namnge**

Namnge innebär att du sätter ord på det som du vill kritisera genom att namnge det. Det kan vara frågan om att din kollega sagt något, gjort något eller låtit bli att göra något. Exempelvis: Istället för att säga ”sluta skämta så där” kan du säga ”du skämtar om homosexuella” eller ”nu skämtar du om personer med mental ohälsa.”.

**Steg 2.**

**Kristisera handling**

Kritisera handlingen innebär att kritiken riktar sig mot handlingen (eller icke-handlingen), inte mot själva personen. Istället för att säga ”Du är en homofob” kan du säga ”Jag tycker inte det är okej att det skämtas om homosexuella här i skolan”, ”Jag tycker inte det är passande att skämta om personer med mental ohälsa överhuvudtaget”.

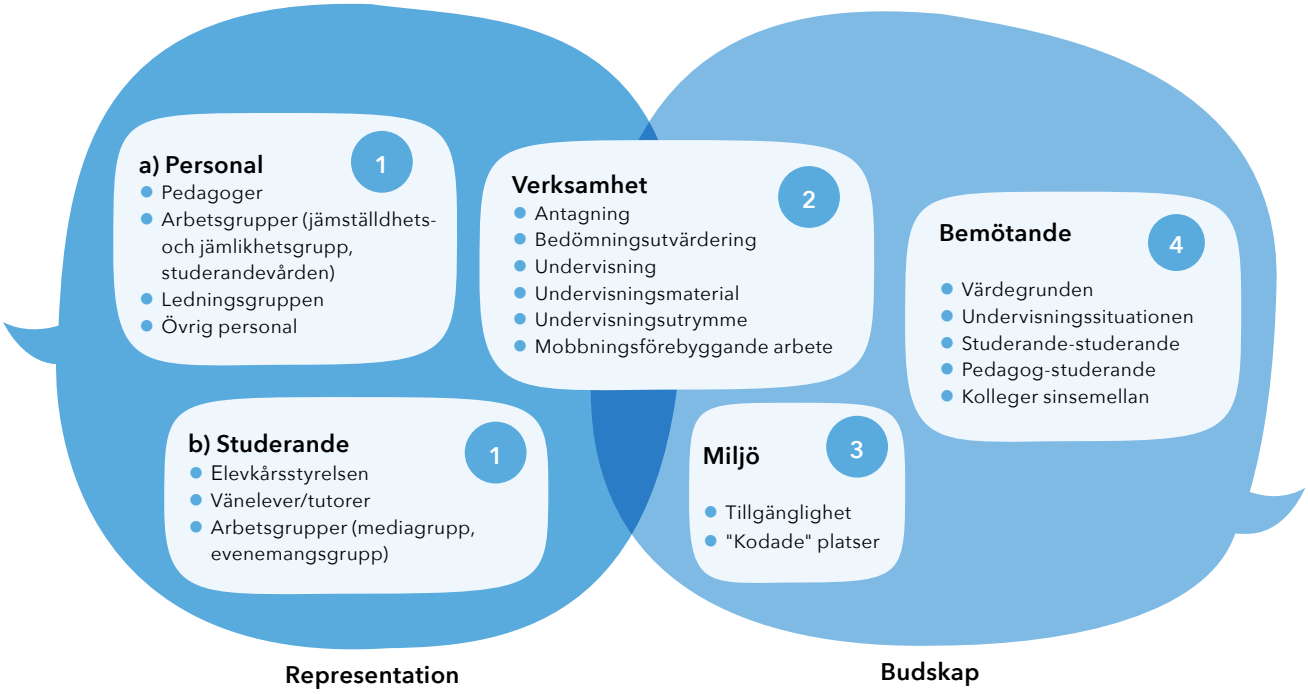
**Steg 3.**

**Föreslå lösning**

Föreslå en lösning handlar om att konstruktivt kunna dela en lösning på situationen, eller fråga om hjälp att hitta en. Det kan vara en önskan du har direkt till personen eller så kan du lyfta det till en mer allmän nivå. Det viktiga är att du känner att det finns en trygg ”väg ut” ur situationen. Exempelvis: *”Efter att jag läst boken för en mer inkluderande skola, så tycker jag att vi alla kan hjälpas åt att synliggöra situationer där skämt om olika människogrupper kommer upp, eftersom vi alla sitter kvar i ”gamla mönster” och behöver hjälp för att skapa en förändring”, eller ”Jag vet också att jag troligen säger saker som inte är i enlighet med skolans värdegrund, och jag tycker det är viktigt att vi vågar tala om det”.*

Ett exempel på hur det går att använda sig av trestegs-modellen men i en annan ordning kunde vara:

**Jag tycker det inte är respektfullt att säga ´de där invandrarna´. Kunde vi kanske skapa en ordlista så att vi alla känner oss mer trygga i vilka ord som det är korrekt att använda? Jag har själv inte riktigt koll på alla begrepp.**




## Jämlikhet i verksamheten

För att skapa en översikt av förändringsarbetet kan ni använda er av bilden ovan som beskriver de olika delarna i en skola. Det är viktigt att inte starta upp arbetet i för många delar, utan hellre fokusera och skapa djup i det ni väljer att starta med. Bilden visar att arbetet delvis är kvantitativt och handlar om vem som finns representerad i skolans miljö. Här kan ni använda statistik för att mäta situationen och ställa upp mål för vart ni vill komma vad gäller mångfald, såsom vitsordsfördelning per kön eller olika minoriteters representation, både i bild och text, i läromaterial. Den andra delen av arbetet är det kvalitativa arbetet som handlar om vilket budskap och vilket klimat ni vill skapa för studerande, pedagoger och för skolan som helhet. På vilket sätt pratar vi med och om varandra, hur ser vårt dagliga bemötande ut eller hur trygg känns skolmiljön vad gäller klotter, våld eller skällsord? Här är värdegrund, diskussioner och utbildningar viktiga metoder i strävan mot målet om en mer inkluderande skola.

## 4.2 Från ord till handling

För att den normutmanande pedagogiken och normkreativiteten ska bli levande i skolans vardag är det bra att börja med att titta på den lagenliga jämställdhetsplan som varje skola ska ha. Jämställdhetsplanen ska innehålla de målsättningar och konkreta handlingar skolan ska jobba med.

Om ni behöver tips och stöd med att sätta ihop eller uppdatera en jämställdhetsplan, kan ni få hjälp av Utbildningsstyrelsens handbok *Jämställdhetsarbetet i praktiken – Erfarenheter från andra stadiets utbildning på svenska* (2012) som finns att ladda ner från Utbildningsstyrelsens hemsida.[41] Dokumentera konkreta målsättningar, processer och handlingar i jämställdhetsplanen. Dokumentationen är ett stöd i uppföljningen av arbetet och ger en uppfattning om var ni befinner er i processen.




> *”Utbildningsanordnaren ansvarar för att det i samarbete med personalen och eleverna eller de studerande årligen utarbetas en jämställdhetsplan för läroanstalten i fråga. Planen kan införlivas i läroplanen eller i någon annan plan vid läroanstalten.”*
>
> Lagen om jämställdhet mellan kvinnor och män, 5 § (30.12.2014/1329) Jämställdhet vid utbildning och undervisning

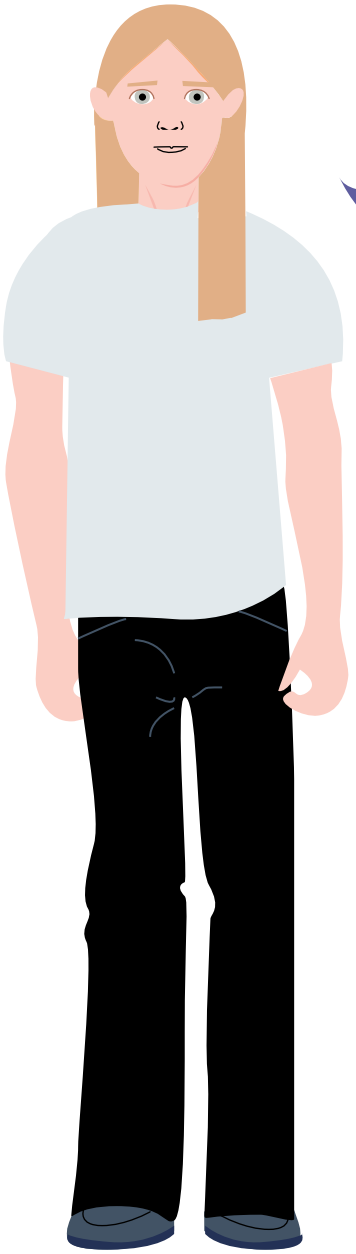
> *”Myndigheter, utbildningsanordnare och andra sammanslutningar som tillhandahåller utbildning eller undervisning samt arbetsgivare ska på ett målinriktat och planmässigt sätt förebygga diskriminering på grund av könsidentitet eller kön.”*
>
> Lagen om jämställdhet mellan kvinnor och män, 6 c § (30.12.2014/1329) Förebyggande av diskriminering på grund av könsidentitet eller könsuttryck

> *Förbjuden diskriminering enligt denna lag ska anses föreligga, om en läroanstalt eller en annan sammanslutning som tillhandahåller utbildning och undervisning vid antagningen av studerande, ordnandet av undervisningen, bedömningen av studieprestationer eller i läroanstaltens eller sammanslutningens övriga ordinarie verksamhet försätter en person i en mindre fördelaktig ställning än andra på grund av kön eller annars bemöter honom eller henne på det sätt som avses i 7 §.”*
>
> Lagen om jämställdhet mellan kvinnor och män, 8 b § (11.11.2016/915) Diskriminering vid läroanstalter

41 Gustavsson, M.

## Utse en ansvarsgrupp

För att det normkritiska och normkreativa arbetet ska ha en möjlighet att lyckas, behöver det vara förankrat i skolans konkreta vardag. Även om arbetet ska förankras i hela personalen och bland de studerande, är det lättare för en koordinerad grupp att skapa struktur och legitimitet i arbetet. Utse därför i början *vem* från personalen som ansvarar för processen och *hur* samarbetet mellan studerande och personalen ska organiseras.



**Inskaffa exempelvis en regnbågsflagga ni kan flagga med då olika dagar uppmärksammas. Flaggan kan symbolisera mångfald och kan användas då ni tycker det passar.**

ENGAGERA STUDERANDE

Förändringen börjar med personalen, men för att arbetet ska lyckas behövs de studerande och deras engagemang. Engagera studerande genom att berätta att deras hjälp behövs för att lyckas göra skolan till den bästa möjliga för alla. Tillsammans kan ni sedan synliggöra jämlikhetsfrågor i skolan. Ni kan öka synligheten genom att till exempel göra övningar på klassföreståndar-/grupphanledningsträffarna, hålla morgon-/veckosamlingar, skapa en anslagstavla där ni hänger upp bilder, artiklar och så vidare, sätta upp affischer i skolan och genom att uppmärksamma olika internationella dagar (se bilaga 7).

## Hur ser det ut i vår skola?

För att veta från vilken utgångspunkt arbetet tar vid eller för att kunna utvärdera ifall det normkritiska arbetet haft någon effekt, behöver ni veta hurdant läget i skolan är. Genom att använda samma kartläggning varje år får ni en uppfattning om hurdana förändringar som skett. Kartläggningens syfte är inte att hitta fel eller bedöma personalen, den görs och behövs för att synliggöra mönster som tillsammans kan förändras. En kartläggning kan göras på olika sätt. Ni kan använda er av diskussioner, intervjuer, observationer, granskning av till exempel material (se övning *Läromedel* på sidan 83) och situationer, drama och/eller fotografering. Ni kan även kartlägga hur skolans utrymmen upplevs (se övningen *Granska utrymmen* på sidan 112). Använd er gärna av flera olika kartläggningsmetoder.

Ett sätt att bekanta sig med sina studerande är att titta på resultaten från enkäten ”Hälsa i skolan”.[42] I enkäten rapporteras erfarenheter av mobbning, skoltrötthet, trygghet och utsatthet för våld och sexuellt våld enligt kön. I dessa specialrapporter från Institutet för hälsa och välfärd finns information om studeranden som beaktar mångfalden av kön och sexualitet, härkomst, funktionsförmåga och placering utanför hemmet.

En form av kartläggning som lämpar sig bra att utföra speciellt med äldre studerande är enkäter. Med hjälp av en enkät kan ni få en riktgivande analys av nuläget i skolan. Med i enkäten kan ni ha frågor om bland annat stämningen i skolan, utrymmen, temadagar, undervisningen, könsmönster, funktionalitet, sexualitet, bemötande, bedömning och undervisningsmaterial. Ni kan även ställa frågor om diskriminering och trakasserier och efterfråga tips på utvecklingsidéer i öppna frågor. Genomför även en enkät bland personalen. Involvera gärna även vårdnadshavarna med en egen enkät. Enkätsvaren kan sedan användas som utgångspunkt eller bas för skolans jämställdhetsplan (se bilaga 8 för Ekvalitas förslag på jämställdhet- och likabehandlingsplan). I Utbildningsstyrelsens handbok *Jämställdhetsarbete är en kunskapsfråga* (2015)[43], hittas både förslag på enkät och tips för det konkreta arbetet med jämställdhet. För att även få med likabehandlingsperspektivet använd inrikesministeriets handbok *Kunskap för alla! Handbok i likabehandlinsplaneringen för läroanstalter* (2014).[44]

**Tips!**

I enkäter ska ni undvika att ställa generella frågor som ”Har du känt dig kränkt?”. Använd istället så konkreta frågor som möjligt, som ”Har du upplevt något av följande:

a) blivit kallad för nedsättande ord/uttryck?

b) undvikit platser i skolan? Vilka?

c) sett rasistiskt/homofobiskt klotter på skolan?

d) hört att någon annan blivit kränkt? och så vidare. Denna typ av frågor ger en tydligare bild av situationen i skolan. Ha gärna även med frågan om hur ofta detta förekommit.

Jämställdhets- och likabehandlingsarbetet är inte ett projekt som går att lösa under en viss given tid. Det är ett pågående arbete i skolan (och samhället) eftersom brist på jämställdhet och likabehandling är en ständigt pågående upplevelse i de studerandes och personalens liv. Det finns heller inte **ett rätt sätt** att jobba med dessa frågor i skolan. Varje skola (eller kommun), måste hitta det arbetssätt som passar den egna skolan bäst.

## Vad kan vi göra?

Då ni analyserat resultatet av kartläggningen gäller det att fundera på vilka mål ni vill ställa upp. Vad visar kartläggning, vad vill ni fortsätta med, vad behöver förändras och varför? Då ni har målen på det klara gäller det att fundera på vilka åtgärder ni ska ta: hur ska ni få målen förankrade i skolans vardag och inom vilken tidsram ska arbetet ske? Det kan hända att ni måste prova er fram och kanske hitta nya rutiner, men låt inte detta vara ett hinder.

Formulera målen så konkret som möjligt, då är det även lättare att genomföra dem och mäta dem. Ett exempel på ett oklart mål är ”vi vill att alla i skolan ska bemötas lika oberoende av kön”. Målet blir oklart då det är svårt att mäta och inte är tidsbundet. Dela upp målet i delmål som

42 Institutet för hälsa och välfärd

43 Jääskeläinen. L. et al.

44 *Kunskap för alla. Handbok i likabehandlingsplanering för läroanstalter*

går att mäta och som går att följa upp. För att göra målet (exemplet ovan) mätbart kan målet vara att ”innan läsårets slut vill vi att de studerande a) känner att de blir sedda som individ och inte som kön b) känner att de blir rättvist behandlade c) känner att lärare behandlar dem på samma sätt som andra, oberoende av kön och så vidare. Då blir det fler små delmål som lättare går att följa upp i slutet på läsåret med en kortare enkät.

Mätbarheten är relevant för att ni ska kunna följa med att arbetet faktiskt fungerar. Därför är det viktigt även med en giltighetstid; när ska nästa kartläggning göras, tills när ska målen vara uppnådda? Skriv ner dessa mål i skolans jämställdhetsplan. Det som är bra att ha med är *vad* som ska göras, *hur* det ska det göras, *när* ska det göras, *hur* arbetet följs upp och *vem* som ska göra det. (Se bilaga 8, Ekvalitas mall *Plan för förändring*.)

Tips!

Skapa nya normer i skolan! Hurdan skola vill ni ha? (Exempevis nolltolerans för fysiskt och verbalt våld.) Gör detta klart även för vårdnadshavare. Om studerande bryter mot detta, så kontakta genast vårdnadshavarna. Meddela att deras barn till exempel kallar andra för hora eller går omkring och hotar och slår. Tolerera inte heller ”skojbråk”. Det är lätt att det bortförklaras med det, fast det handlar om verbalt och fysiskt våld.

Då ni ställer upp målen är det viktigt att reflektera över skillnaderna mellan vision och mål. Visionen beskriver ett ”drömtillstånd” och behöver inte vara mätbart eller realistiskt, till exempel ”i vår skola ska alla respektera varandra”. Visionen visar mer vad som eftersträvas i arbetet.

Mål är i sin tur en konkretisering av visionen och ska vara konkreta, mätbara och realistiska. Ni kan ställa upp ett eller flera mål. Det kan löna sig att ställa upp några få mål, istället för att försöka lösa alla problem på en gång. Om målen är stora och omfattande, dela upp dem i delmål och sprid arbetet över tid. För ambitiösa mål kan leda till besvikelse när de inte uppnåtts. Att dela upp målet i delmål synliggör dessutom det arbete som behöver göras.

## Kom ihåg att följa upp!

Med konkreta och realistiska mål blir uppföljningen ett roligt arbete. Genom uppföljningen ser ni resultaten av själva arbetet och hur målen nåtts, därför är uppföljningen en viktig del av arbetet. Glöm alltså inte bort det!

Uppföljningen är en granskning av arbetet där ni kollar var ni befinner er just nu i arbetet och vad som ännu måste göras för att försöka nå målen inom den tid ni planerat. Det är nu dokumentationen av det som gjorts, även de små insatserna, är guld värd.

Målet med uppföljningen är alltså att se ifall det ni planerat och de insatser ni gjort fungerat som ni önskade. I annat fall blir det aktuellt att utveckla andra metoder. Ni kan jämföra nuläget med utgångsläget genom att skicka ut samma enkät och jämföra resultaten. Då kan ni tydligare se eventuella skillnader och framsteg från föregående år. Dokumentera vad ni har lyckats med och analysera vilket arbete som har lett till att ni har lyckats. Vad måste ni ännu arbeta med? Vilken förändring vill ni se? Utgående från denna analys kan planen sedan revideras.

För att uppföljningen ska ge resultat gäller det att den görs kontinuerligt. Det lönar sig att göra en större uppföljning en gång om året, då de ansvariga diskuterar igenom det arbete som hittills gjorts. I detta skede är det även viktigt att uppdatera personalen och studerande om hur situationen ser ut. Risken med att inte följa upp det planerade och utförda arbetet är att målen glöms bort och då inte heller blir en del av vardagen.

**Fundera på...**

- Hur arbetar ni som kollegium med jämställdhets- och likabehandlingsplanen? På vilket sätt främjar ni förebyggandet av trakasserier och kränkande behandling eller allas lika rätt och möjligheter?
- Vad vet personalen om studerandes upplevelse av utsatthet i skolan?
- Hur vet skolans personal om skolan är exempelvis jämställd? Hur ska det se ut och kännas då?
- Vilka kartläggningar har det gjorts som grund för skolans förebyggande arbete?
- Hur kan arbetet utvecklas och vad kan ni göra så att alla på skolan (studerande och all personal) är engagerade i arbetet? Vad kan ni göra så att även vårdnadshavare förstår vikten av arbetet?
- Hur kan ni som kollegium, men även som individer, arbeta med enkätresultaten och med det förebyggande arbetet så att det inte stannar vid en enskild lektion eller temadag?

## 4.3 Se upp för ofta förekommande fallgropar

Då något nytt påbörjas och speciellt då det handlar om utvecklings- och förändringsfrågor, sker arbetet sällan utan några konflikter. Det är troligtvis ännu mer förekommande då det är fråga om jämställdhets- och likabehandlingsarbete, eftersom det handlar om att ifrågasätta sådant som människor anser vara ”normalt”. För att undvika att falla ner i detta har vi listat de vanligaste fallgroparna som du kan ha i minnet under arbetet.

### 1. "Skolan är redan jämställd!"

Jämställdhet anses idag vara ett positivt begrepp som skolan ska jobba för. Det finns knappast någon som vill se på sig själv som en ojämställd eller diskriminerande pedagog. Att uttala sig om att skolan redan är jämställd kan säkert delvis stämma, men kan också handla om okunskap om hur ojämställdhet och diskriminering utformar sig i den egna verksamheten. Att en inte ser hur det faktiskt ligger till. Tänk exempelvis på Pisa-undersökningen som visar att skillnaderna mellan flickor och pojkar är störst just nu i Finland.[45] Eller enkäten "Hälsa i skolan"[46] som visar att det finns stora skillnader exempelvis i skoltrivsel, upplevd hälsa, utsatthet för mobbning och sexuellt våld när en ser till kön, studerande som är placerade utanför hemmet eller funktionsförmåga. Tanken att skolan redan är jämställd brukar ändras då en får upp ögonen för hur situationen ser ut i den egna vardagen, med hjälp av konkreta exempel.

### 2. "Jag har rätt till min egen åsikt!"

Då normer och likabehandling diskuteras, är det lätt så att en går till sin privata situation. Att fundera på dessa frågor utgående från det privata kan vara en bra start då arbetet sätts igång. Det är ändå viktigt att komma ihåg att jämställdhets- och likabehandlingsarbetet inte direkt är en åsiktsfråga utan en kunskapsfråga. Då gäller det att hålla det privata och professionella separat. Som pedagog måste du följa värdegrunden, oberoende av dina egna tankar och åsikter.

### 3. "Ännu mera jobb?"

Det finns en risk för att arbetet kring normer, jämställdhet och likabehandling kan uppfattas som en belastning. Men det handlar inte om att göra extra arbete eller något utöver det "vanliga" arbetet, utan är en del av pedagogernas arbete. Att arbeta med jämställdhet och likabehandling är något vi förutsätts jobba med i skolan, det framgår i de styrdokument som lägger grunden och sätter ramarna för pedagogernas arbete. Att ta upp jämlikhet och likabehandling i möten med studerande under exempelvis lektioner eller utvecklingssamtal innebär inte extra arbete, utan blir en del av det arbete du redan gör. Skolan i Finland ska fostra studerande till demokratiska medborgare och normkritik är en del av den demokratiska processen.

### 4. "Vad ska vi riktigt göra?"

Det är okej att inte veta hur en ska göra. Då vi håller på med förändringsarbete behövs kunskap. Det behövs personer som kan vägleda genom förändringsarbetet och att dessa personer har kompetens att göra det. Ifall det inte finns någon i kollegiet som känner att den har kompetens, så be om hjälp utifrån. Be en kollega från en annan skola

45 Sandström, E.

46 Institutet för hälsa och välfärd

berätta hur de gjort eller bjud in experter inom området. Att bygga upp en likabehandlingsplan med realistiskt innehåll gör även arbetet lättare. Ni kan även ordna läsecirklar om böcker som berör normer och makt eller diskutera filmer tillsammans och på detta sätt få idéer av varandra. (För att få hjälp med hur ni ska komma igång, läs hela kapitel 4, Att tillsammans arbeta för en inkluderande skola.)

### 5. ”Men det finns ju biologiska skillnader!”

Då normer diskuteras (speciellt i samband med könsnormer) brukar biologin ofta används som ett motargument för att jobba för jämställdhet, likabehandling och normkritik. Vi hamnar lätt i fällan om vi (bort)förklarar allt med hjälp av biologin.[47] Normutmanande arbete innebär inte att förneka biologiska skillnader mellan olika kön. Det normutmanade arbetet handlar om att förändra de sociala och kulturella uppfattningar om kön och kroppar som vi vet att det finns. Ett sådant arbete har varit framgångsrikt för att flickor ska få gå i skola, lyckas i skolan och kunna utöva olika yrken som förut var förbjudna för flickor med hänvisning till just biologi.

Biologiska skillnader finns även i ett normkritiskt perspektiv. Då ser vi att det finns lika stora skillnader mellan individer som skillnader mellan representanter av olika kön. Den normkritiska pedagogiken handlar om att bortse från tvåkönsnormen och se individen där bakom. De biologiska skillnaderna är inte orsaken till och legitimerar inte de skillnader som görs mellan människor.

### 6. Inget tålamod

Normkritisk pedagogik och jämställdhets- och likabehandlingsarbetet tar tid. Och det måste det också få göra. Det handlar om att granska sig själv, skolämnen, utrymmen och skolans hela verksamhet och sedan komma till insikt och genomföra förändringen. Arbetet är inte färdigt efter att kollegiet gjort någon av de tidigare nämnda övningarna eller efter att en gästföreläsare varit på besök. Det handlar om en process som aldrig är klar, utan fortsätter leva eftersom normerna lever. Därför är det också viktigt att det finns en grupp som leder arbetet och ser till att det hela tiden finns med i skolans verksamhet. Jämför med tanken om demokrati. Ingen säger att ”nu är Finland tillräckligt demokratiskt” eller ”nu är vi färdiga med demokratiarbetet, nu kan vi gå vidare”. Demokrati är något Finland jobbar för hela tiden och det kommer nya tankar om hur Finland kan bli mer demokratiskt.

47 Som Nina Åkestam skriver i boken Feministfällan (2018) så är det människan som i olika tider bestämt vad som är biologiskt förutbestämt eller naturligt för att slippa förklara oss och att naturligt inte är samma sak som önskvärt. Som exempel ger Åkestam att det är naturligt att människor med cancer avlider, men det betyder ändå inte att vi bara rycker på axlarna och låter människor lida och dö. Utan istället gör vi allt för att råda bot på det naturliga tillståndet och göra livet bättre för dem. På samma sätt, konstaterar Åkestam, finns det mycket relaterat till kön som må vara naturligt, men som samhället kan vilja förändra för att göra livet bättre för oss alla.

### 7. Ingen dokumentation

Om inget dokumenteras är det svårt att hålla koll på vad som ska göras och vem som ansvarar för det. Det är även svårt att veta vad som tidigare gjorts då personalen byts. Då arbetet nedtecknas kan alla följa med processen och dra nytta av kunskapen som finns i kollegiet. Ny personal har också lättare att hänga med, och det dokumenterade kan bli något andra skolor kan inspireras av. Kom även ihåg att samla in all kunskap som redan finns, som pedagoger utvecklat/utvecklar. Att dokumentera är också att tydliggöra och lyfta fram allt det arbete som görs.

### 8. Ansvaret fördelas inte

Det är vanligt att det finns pedagoger som är mer intresserade och drivande i olika typer av utvecklingsarbeten. Dessa pedagoger drar igång arbetet med stor iver och tar ofta också gärna på sig ansvaret. De kan fungera som inspiration till utvecklingsarbetet, men det kan även vara så att de bär ett rätt stort ansvar, som egentligen borde delas av fler personer. Om de tar på sig allt för stort ansvar, kan det hända att färre personer engagerar sig. Överbelasta inte dessa ivriga pedagoger, utan se till att utvecklingsarbetet är ett ansvar för alla!

### 9. Skolledningen är ointresserad

Då ett förändringsarbete ska utföras är det viktigt att ledningen visar sitt aktiva stöd. Det räcker inte med att vara positiv och ge nödvändiga förutsättningar, utan skolledningen måste även vara insatt i arbetet och fråga efter resultat. Ledningen har det övergripande ansvaret för att bedriva ett bra förebyggande arbete. Då ledningen inte gör det, visar de att arbetet inte är viktigt vilket resten av kollegiet snabbt märker och detta påverkar i sin tur hela arbetet. Pedagoger (och vårdnadshavare) kan vända sig till utbildningsansvariga eller politiker i kommunen för att sätta press, fråga efter resurser och så vidare.

### 10. ”Men det finns inte likadana problem idag som förr!”

Jämfört med hur det var i skolan för exempelvis 20 år sedan, så har det gått mycket framåt i förändringsarbetet. Tanken att dagens ungdomar inte har samma fördomar som den äldre generationen (till exempel lärarna) kan till en del stämma bra, men samtidigt uppstår nya normer hela tiden. Att arbeta med normer är ett arbete som aldrig tar slut. Även om de begränsande och uteslutande normerna kanske inte är de samma i dagens läge som då en själv gick i skolan, så finns normerna kvar. Och det är precis lika viktigt att synliggöra och diskutera dessa. Det är även viktigt att komma ihåg att förändring inte kommer av sig själv. Att situationen är som den är idag är ett resultat av att minoritetsgrupper (och personer som använt sina privilegier till att hjälpa dem) arbetat otroligt mycket för att påverka både de nya generationerna och skolan. Det ska inte höra till minoritetsgruppernas uppgifter att driva jämlikhets- och likabehandlingsfrågor. Det är de begränsande normerna och institutionerna som måste göra arbetet. Och det finns även inskrivet i läroplanen för grundskolan och gymnasiet.

**Fundera på...**

- Vilka styrkor och svagheter finns det i er skola när det gäller att driva ett förbättringsarbete?
- Gör en lista och granska de aktiviteter som görs för att öka förtroendet mellan studerande och skolans personal. På vilka grunder drar ni era slutsatser?
- Gör en lista och granska de aktiviteter som görs för att öka förtroendet mellan skolans personal och studerandes vårdnadshavare. På vilka grunder drar ni era slutsatser?
- Vad behöver förändras? Vad behöver behållas? Vilka nya aktiviteter behöver införas?

## Tips åt ledningen för att lyckas i arbetet

För att undvika fallgroparna är det bra att lägga fokus på faktorer som hjälper till i arbetet för jämställdhet och likabehandling samt mot diskriminering. Även om likabehandlings- och jämställdhetsarbetet är på allas ansvar, är det ledningen, i första hand rektorn, som skapar förutsättningarna för att arbetet ska kunna ske och som även har det slutliga ansvaret. När det gäller att leda ett förändringsarbete och lägga fokus på likabehandling och jämställdhet, kan rektorns egen övertygelse om betydelsen av dessa frågor vara avgörande.

### 1. En drivande ledning

För att arbetet ska lyckas behövs ledningens stöd där personal och studerande kan lägga tid och resurser på likabehandlingsfrågor. Ledningen och skolans personal behöver kunskap om likabehandlingsfrågor i det konkreta skolarbetet. Frågor om likabehandling ska synas på lärarmöten och i utvecklingssamtalen med personalen.

**Tips!** Du som ledare kan se till att alltid i början av läsåret lyfta fram likabehandlingsfrågorna för att visa att dessa frågor är av stor vikt och ligger som grund för arbetet i skolan.

### 2. Alla ska vara delaktiga

Det är viktigt att likabehandlingsarbetet förankras i all verksamhet. Ansvaret ligger hos varje person i skolans personal och även hos de studerande. Som rektor har en person stor möjlighet att fungera som förebild genom att visa att hen tar itu med saker, lyfter fram dessa frågor vid exempelvis julfesten, i korridoren och i möte med vårdnadshavare.

**Tips!** Du som ledare kan se till att personalen ska utarbeta en individuell handlingsplan på hur de konkret tänker utmana normer i sitt arbete. Gå sedan igenom handlingsplanen under utvecklingssamtalen och diskutera både bra och dåliga erfarenheter.

### 3. Kunskap

Jämlikhetsarbetet kräver kunskap om både teori och praktiska metoder. Vi kanske alla förstår vad som är målet, men vägen dit och varje enskild individs ansvar och möjlighet att göra skillnad måste bli tydlig. Det finns även en stor risk för att pedagogerna fortsätter göra som de alltid gjort, ifall de inte har tillräckligt med kunskap.

**Tips!** Ge tid för personalen att diskutera dessa frågor samt tid för själva konkretiseringen av jämlikhetsarbetet. Arrangera fortbildningar i ämnet genom att exempelvis be någon från personalen som har koll på till exempel HBTIQ+-frågor, antirasistiskt arbete eller normer, att dela med sig av sin kunskap. Eller bjud in experter i jämlikhetsfrågor till lärarmöten eller fortbildningsdagar. Var själv på plats då dessa frågor diskuteras. Kom ihåg att även engagera föräldrar och vårdnadshavare i arbetet. Ni kan även i kollegiet gå igenom de olika diskrimineringsgrunderna. Varje månad kunde en diskrimineringsgrund vara i fokus och lyftas fram på ett kollegiemöte av en mindre grupp pedagoger som funderat kring grunden och hur någon norm i skolan strider mot denna grund eller hur det förebyggande arbetet ser ut.

Sannolikheten att alla i kollegiet skulle vara av samma åsikt då målen sätts upp är inte 100%, så ge tid för denna typ av diskussion och reflektion. Detta går bra att göra i samband med uppdateringen av jämställdhetsplanen.

Tips!

### 4. Gemensamma mål

Sätt upp gemensamma mål och åtgärder i kollegiet. Målen och åtgärderna får gärna vara både lång- och kortsiktiga. De får även gärna vara på individnivå, exempelvis att mitt mål som pedagog är att vara mer könsneutral i mitt bemötande. Min åtgärd är att tilltala varje studerande med hens förnamn. På gemensam allmän skolnivå kan exempelvis målet vara att för personal och studerande tydliggöra normer i den konkreta skolmiljön. Åtgärden är att göra en normorientering[48] med studerande och personal innan jullovet. Dessa mål och åtgärder ska finnas i skolans plan för jämställdhet och likabehandling och planen stöder er att skapa en struktur så att era mål och åtgärder omsätts i praktiken.

Inkludera de studerande i planeringen och genomförandet av jämlikhetsarbetet både under lektionerna och i skolans övriga verksamhet.

Tips!

### 5. Studerandes delaktighet

För att inte hålla jämställdhets- och likabehandlingsarbetet endast på en teoretisk nivå krävs även ett intresse och delaktighet från de studerande. Det kan lätt bli så att skolans personal styr de studerande till ”bättre” värderingar, vilket kan leda till att vuxennormen tar över och ungdomsnormen blir undantaget.

**Fundera på...**

- Hur arbetar du som rektor/skolföreståndare för att integrera jämställdhets- och likabehandlingsplanen i verksamheten?
- Hur kan du som rektor/skolföreståndare se till att skolan gör regelbundna uppföljningar av likabehandlingsarbetet?
- Stöder du som rektor/skolföreståndare det jämställdhets- och likabehandlingsarbete som görs i skolan? I så fall på vilket sätt? På vilket sätt kunde du tydligare visa ditt stöd?
- Hur fördelas pengarna i skolan? Läggs det pengar även på jämställdhets- och likabehandlingsarbetet?

Tips!

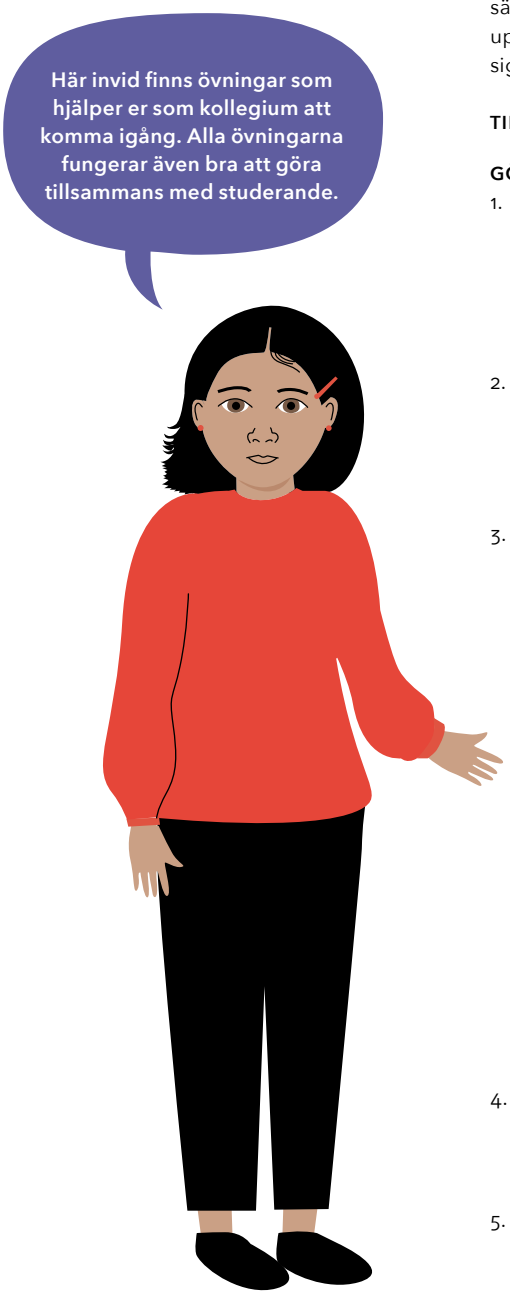
För att inkludera alla deltagare på till exempel personalmöten kan ni ha en ”tycka-till-runda” där alla i tur och ordning får säga vad de tycker om saken som diskuteras. Den som inte vill säga sin åsikt kan säga pass. Genom en ”tycka-till-runda” är det inte endast de extroverta som hörs, utan även de som är introverta av sig känner sig inbjudna att delta i diskussionen.

Tips!

Låt dig inspireras av Blackebergs gymnasiums normkritiska satsning: http://bit.ly/normkritisksatsning.

48 Övningen *Normorientering* hittar du på sidan 114.

# 4.4 Övningar i kollegiet




## Övning: Grodan

**SYFTE**: att själv fundera ut när du vill att någon säger åt dig då du ”sagt en groda” och att få en uppfattning om vad de andra i kollegiet önskar sig i samma situation.

**TID:** minst 20 minuter.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Gå igenom med deltagarna vad som menas med att ”säga en groda”, det vill säga att en person säger något, utan att riktigt tänka efter vad som sägs. Exempelvis att säga till de studerande att ”städa upp efter er, er mamma jobbar inte här.”
2. Be deltagarna tänka sig in i en situation där de inför studerande eller personal ”säger en groda”. Nu ska de fundera på när de vill att en kollega säger till om denna ”groda”? Som hjälp används 4 hörn.
3. Berätta för deltagarna vad varje hörn står för.

   ”Då jag säger en groda önskar jag att”:

   - ”någon påpekar vad jag sagt direkt på plats, även om det finns studerande/andra personer närvarande.”
   - ”någon påpekar det för mig då jag är ensam/att personen tar mig åt sidan för att säga det åt mig. Med andra ord önskar jag att det inte påpekas åt mig genast på plats ifall det finns andra personer nära.”
   - ”att rektorn tar upp det med mig. Ifall det är någon annan än rektorn som reagerat på min groda, önskar jag att den personen säger det till rektorn som sedan tar upp det med mig.”
   - eget alternativ. (De som ställer sig i detta hörn, har ett eget alternativ utöver de tre andra alternativen.)
4. Be sedan de personer som valt samma hörn att diskutera deras önskan tillsammans. (Om någon står ensam i ett hörn, går du som leder övningen och diskuterar med den personen.)
5. Be nu ett hörn i taget berätta för resten av deltagarna varför de valt det hörn de valt.

## Övning: Vad är en norm?

**SYFTE:** introducera och förklara normbegreppet, att deltagarna ska förstå vad som menas med en norm.

**TID:** minst 30 minuter.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Som en introduktion till övningen berättar du för deltagarna att det förutom lagar även behövs regler och normer för att samhället ska fungera smidigt. Som att till exempel vänta på sin tur eller hur vi hälsar på varandra. Dessa regler och normer ger oss trygghet och möjlighet att delta på samma villkor. Sedan finns det även normer som begränsar och diskriminerar. Dessa normer påverkar oss människor negativt genom att påverka hur vi människor förväntas vara och agera på basis av hur vi ser ut, vårt kön, funktionalitet och så vidare. De begränsande normerna skapar inte en trygghetskänsla och gör att vi inte har möjlighet att delta på lika villkor. De ger även andra människor makt över våra rättigheter och möjligheter.
2. Presentera diskrimineringsgrunderna, det vill säga ålder, ursprung, nationalitet, språk, religion, övertygelse, kön, åsikt, politisk verksamhet, fackföreningsverksamhet, familjeförhållanden, hälsotillstånd, funktionsvariation, sexuell läggning eller någon annan orsak som gäller en personlig egenskap, och berätta att diskrimineringslagen skyddar människors rättigheter till att bli jämlikt behandlade.[49]
3. Be deltagarna ge exempel på normer som möjliggör och normer som begränsar. Detta kan ni göra alla tillsammans eller i smågrupper (exempelvis har då olika grupper olika diskrimineringsgrunder). Ifall ni diskuterar i smågrupper, så avsluta övningen med att berätta för varandra vilka normer ni gett som exempel.
4. Nu då deltagarna förstår vad normer är för något kan ni fortsätta med följande övning, ”Normer i vår skola”.

49 Diskrimineringslagen 8 §,

## Övning: Normer i vår skola

**SYFTE:** att lyfta fram uteslutande och begränsande normer som finns i skolan och komma på konkreta förslag på hur kollegiet/de studerande i vardagen kan motverka dessa normer.

**TID:** minst 30 minuter.

**DET BEHÖVS:**

- post it-lappar (eller andra små lappar) som anteckningsmaterial för varje grupp (gärna två olika färger)
- A4-papper.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in gruppen i mindre grupper, helst med 3–4 personer.
2. Be deltagarna i smågrupperna att fundera på vilka uteslutande och begränsande normer som finns i skolan.
   Det kan exempelvis vara att skolans lokaler är otillgängliga för vissa, rasism eller att bara flickornas arbete uppmärksammas, att det inte förväntas lika mycket av pojkar som av flickor och så vidare.
3. Skriv ner konkreta problemformuleringar på post it-lappar. Gå sedan igenom lapparna och omformulera dem till normkritiska problemformuleringar.
   Exempelvis på lappen där det står ”rasistiska skällsord” – skriv om den till ”vithetsnorm som utövas genom skällsord”.
   Låt varje gruppmedlem välja en (1) post it-lapp de upplever att det skulle vara viktigt att undersöka närmare och klistra den på ett A4-papper.
4. Be sedan grupperna brainstorma kring olika tänkbara lösningar på de problem som de listat. Använd en penna med annan färg eller annan färg på post it-lapparna för att formulera lösningar på problemen och klistra dem på samma A4-papper där problemen sitter. Lösningarna får vara hur möjliga eller omöjliga som helst. Fundera och reflektera tillsammans så att lösningen lägger normen i fokus och inte den som avviker från normen.
5. Byt sedan A4-papper med en annan

grupp. Fundera nu tillsammans på de nya problemformuleringarna och möjliga lösningar. Om ni har tid, kan ni igen byta lappar med en tredje grupp och göra samma sak.

6. Fundera sedan vidare (med de lösningar ni har framför er) vad ni som kollegium och enskilda pedagoger kan göra:
   - Vad kan göras redan imorgon? Vad är din roll?
   - Vad kan göras från och med nästa vecka? Vad är din roll?
   - Vad vill vi ha gjort innan läsåret är slut?
7. Avsluta uppgiften med att presentera varandras idéer. Någon fungerar som sekreterare och antecknar alla idéer i ett och samma dokument. Använd gärna Ekvalitas mall för en jämställdhet- och likabehandlingsplan (finns som bilaga 8). Välj sedan ut vad ni kommer att försöka göra och tills när. Bestäm även vem som är ansvarig för att fylla i de tomma rutorna, så som målformulering, nuläget och uppföljning.

## Övning: Nulägesanalys

Denna övning är bra att göra innan jämställdhetsplanen uppdateras.

**SYFTE:** att hitta tillvägagångssätt för att utmana begränsande normer i skolan och undervisningen.

**TID:** minst 30 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- frågorna utprintade på papper. Kopiera upp så många exemplar att alla får ett eget. Frågorna hittar du som bilaga 9.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Dela ut ett eget papper åt alla deltagare.
2. Svara på frågorna genom att ringa in den siffra som passar dig bäst (1=aldrig, 10=hela tiden). Var ärlig. Alla frågor passar inte in på alla undervisningsämnen.
3. Diskutera sedan tillsammans med någon annan:
   - Vad krävs för att en ska kunna klättra ett steg på skalan?
   - Vad behöver ändras på i undervisningen/i skolans verksamhet/förhållningssätt mot studerande? Vilken konkret åtgärd kan göras?
   - Sammanfatta dessa åtgärdsförslag och sätt med dem i skolans jämställdhetsplan. Det går även att skriva ner förslagen och själv utmana normerna nästa gång du får tillfälle.
4. Ta upp frågorna igen efter ett par månader för att kolla upp läget och hur du/ni lyckats och ifall det är möjligt att klättra ett till steg på stegen. Har du/ni fått fler ideér på vad som kan göras?

Övningen är tagen från www.lasupp.nu. Frågorna delvis omformade av Ekvalita.

## Övning: Vad sa du egentligen?

Hur pedagoger bemöter studerande i skolan och vad som sägs till dem, kan ha en stor inverkan. På ett eller annat sätt, antingen medvetet eller omedvetet, förs de egna uppfattningarna, föreställningarna och åsikterna vidare till de studerande. Dessa kan till viss del stämma överens med skolans värdegrund och de mänskliga rättigheterna, men ibland kan det hända att det är personliga åsikter som är problematiska att förmedla i rollen som pedagog. Denna övning ger en möjlighet för kollegiet att tillsammans fundera på vad som är okej att säga som pedagog och även hur ni i kollegiet kan stötta varandra.

**SYFTE:** att öka medvetenhet och diskutera vad som kan vara problematiskt att uttala sig om som pedagog samt att skapa förtroende för att kunna uppmärksamma varandras språkbruk.

**TID:** minst 30 minuter.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** normer väcker känslor och därför är det viktigt att samtalen är respektfulla. Meddela deltagarna att de inte behöver utgå ifrån sin personliga uppfattning om vad som är okej eller korrekt, utan utgå ifrån vad som kan vara problematiskt med tanke på skolans värdegrund. Ifall det under diskussionen blir oklart om vad som räknas till direkt tjänstefel att säga som pedagog, så kolla upp ärendet med rektorn. Försök skapa ett öppet samtalsklimat och betona att det handlar om att sträva efter ett kritiskt förhållningssätt, att hjälpa kollegor och att se de ”misstag” som görs för att kunna lära sig och utvecklas.

**DETTA BEHÖVS:**

- meningarna som finns i bilaga 10 utprintade
- flera A4-papper.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Skriv ut meningarna och klipp ut dem.
2. Dela in deltagarna i grupper om 3–4 personer.
3. Varje grupp får tre stycken A4-papper. (Återanvänd gärna gamla papper som har ena sidan tom.) Be gruppen lägga ut pappren i en rad. På det första pappret skrivs ”Problematiskt”, på det andra skrivs ”Kan vara problematiskt” och på det tredje ”Inte problematiskt”.
4. Dela upp de utklippta meningarna mellan grupperna. Be grupperna föreställa sig att det är en pedagog som säger meningarna i en undervisningsmiljö. I gruppen läser de sedan upp en mening åt gången och diskuterar den: i vilken grupp skulle de placera meningen? Meningen sätts sedan på den lapp de tycker den passar bäst in i, dvs ”Problematiskt”, ”Kan vara problematiskt” och ”Inte problematiskt”. Meningarna kan diskuteras med hjälp av följande frågor:
   - Vilka meningar kan vara problematiska att uttrycka inför sina studerande? I så fall på vilket sätt?
   - Vilka meningar stöder stereotypa bilder och föreställningar?
   - Vilka meningar bidrar till osynliggörande och uteslutande?
   - Vilka meningar kan utgående från skolans värdegrund, läroplan och/eller de mänskliga rättigheterna vara problematiska?
5. Fortsätt gärna att diskutera (alla tillsammans) följande frågor:
   - Kan meningarna vara problematiska i vissa sammanhang men inte i andra?
   - Hur kan vi stödja varandra i att uppmärksamma och hantera problematiska uttalanden?
   - Finns det situationer då det är extra viktigt att vara uppmärksam på vad vi förmedlar till studerande?
   - Hur kan våra värderingar påverka det vi förmedlar åt studerande?
   - Hur pratar vi om våra studerande med våra kollegor? Händer det att vi utgår ifrån stereotyper eller på ett generaliserande sätt?
   - vad kan vi göra för att våra personliga värderingar och åsikter inte ska leda till exkludering eller osynliggörande?

Övningen är tagen ur www.lasupp.nu. Meningarna delvis omformade av Ekvalita.

ÖVNING

## Övning: Privilegier

Att höra till normen och att uppfylla förväntningar ger privilegier som inte alla i samhället har. Då det jobbas normkritiskt läggs oftast uppmärksamheten på dem som avviker från normen. I denna övning riktas uppmärksamheten istället mot dem som har privilegier.

**SYFTE:** att bli medveten om privilegier som vissa grupper i samhället har.

**TID:** minst 45 minuter.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** förklara för deltagarna att varje hörn i rummet motsvarar ett svarsalternativ. Deltagarna ska ta ställning till frågorna genom att ställa sig i det hörn som bäst motsvarar deras åsikt. Varje fråga har tre svarsalternativ och ett öppet alternativ. Det öppna alternativet innebär att den som väljer det hörnet själv kan ha ett förslag till svar.

**DETTA BEHÖVS:**

- frågorna som finns som bilaga 11.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Börja med att läsa upp testfrågorna för att kolla att alla förstått uppgiften.
2. Läs sedan upp frågor, en i taget. Efter att du läst upp en fråga och berättat svarsalternativen, går deltagarna till hörnet som motsvarar deras val av svar.
3. Då deltagarna valt ett hörn, be dem motivera för de andra i samma hörn varför de valt just det hörnet. Ifall någon är ensam i ett hörn är det viktigt att den som drar övningen ställer sig i det hörnet för att ta del av motiveringen.
4. Be sedan hörnen turvis motivera för resten av gruppen varför de valt hörnet.

   Det kan hända att det i samtalen kommer att handla om problem för de som inte tillhör de grupper som diskuteras, till exempel homosexuella, kvinnor och döva. Försök då att styra samtalet till att handla om de fördelar som heterosexuella, män och hörande har i samhället.

Övningen är en omformad version från RFSL Ungdoms material Bryt! (2010)

## 4.5 Skolans utrymmen och temadagar

Det är inte endast pedagoger, material och ämnen som bär och förstärker normer. Normerna finns även i skolans utrymmen och i skolmiljön. Hur klassrum eller andra av skolans utrymmen är dekorerade och hur möbler är placerade kan sägas avspegla skolans värderingar och normer. Därför kan det vara intressant och lärorikt att granska skolmiljön ur ett normkritiskt perspektiv.

Att reflektera kring vem skolan är utformad för handlar om att granska studerandenormen i skolan. Målet är att skolan är en plats där alla, både studerande, personal och vårdnadshavare, ska känna sig välkomna, inkluderade och ha en känsla av trygghet. Skolans utrymmen ska passa alla, oberoende av etnicitet, kön, familj, sexualitet, religion eller funktionell förmåga.

Att granska skolans utrymmen kan handla om allt från att fundera på vilka normer som finns representerade i ett visst rum, exempelvis vilka bilder, verk och texter som pryder väggarna. Det kan handla om att granska ifall laboratorierockarna och skyddsglasögonen i kemisalen passar olika kroppar, kolla ifall det finns saxar för både höger- och vänsterhänta och ifall studerande kan använda skolans toaletter utan en känsla av otrygghet.

## Övning: Flugan

För att ta reda på vilka former av kränkningar som kan förekomma i skolan, kan ni tänka er att ni är som en fluga i taket som ser allt som händer i skolan. Vilka kränkningar, allt från ord till fysiskt våld, utfrysning och elektroniska kränkningar, tänker ni er/vet ni att det förekommer i skolan? Övningen kan ni göra tillsammans i kollegiet och med studerande samt kollegiet och studerande tillsammans.

**SYFTE:** att diskutera vad som räknas som en kränkning, vilka kränkningar som tas upp av personal eller studerande, vad som brukar följas upp och vad som anses oacceptabelt av utrymmenas olika användare.

**TID:** minst 30 minuter.

**DET BEHÖVS:**

- papper att skriva på
- pennor.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Alla ska tänka på en vanlig dag i skolan. Vilka olika kränkningar kan förekomma mellan studerande respektive lärare och studerande i klassrummet? Inom skolans område? Utanför skolan?

   Be deltagarna skriva ner det de kommer på. Detta kan göras i smågrupper eller alla skilt för sig.

   Om gruppen har svårt att komma på något, så ge exempel på ord, utfrysningar, fysiska kränkningar, klotter och elektroniska kränkningar. Påminn om att även detaljer som kan kännas små, som ord, blickar och suckar räknas och ska komma med.
2. Be deltagarna redogöra för vad de skrivit ner. Sammanställ allting på en lista. Om övningen gjorts skilt med studerande och kollegor så jämför gärna listorna med varandra.
3. Dela in anteckningarna på listan i verbala, psykiska, fysiska, elektroniska och visuella kränkningar för att få en tydligare uppfattning om de olika uttryck utsattheten kan ta.
4. Ifall ni har de studerande listan, så kan ni i kollegiet diskutera om det finns skillnader i vad studerande och personal uppfattar som kränkningar och om det förekommer sådant som personalen inte vet om eller ser.
5. Koppla listorna till lagen, diskrimineringsgrunderna och skolans värdegrund. Utgående från listorna kan ni sedan göra en gemensam definition av vad som uppfattas som kränkningar och hur studerande och personal ska agera om någon utsätts.
6. Spara listan och ta fram den nästa år då övningen görs på nytt.

**FYSISKA KRÄNKNINGAR:**
till exempel sparka, slå, spotta, trycka upp mot en vägg, tafsande, stjäla, förstöra, gömma saker, dra av kläder, klämma på olika kroppsdelar och så vidare.

**VERBALA KRÄNKNINGAR:**
till exempel sprida rykten, skitprat, retas, säga elaka saker, kommentera, nedsättande namn och så vidare.

**PSYKISKA KRÄNKNINGAR:**
till exempel. miner, blickar, suckar, viskningar, osynliggörande och så vidare.

**ELEKTRONISKA KRÄNKNINGAR:**
till exempel meddelanden, chatt, bilder, film och så vidare.

**VISUELLA KRÄNKNINGAR:**
bilder, broschyrer, klotter på väggarna (som ord eller symboler) och så vidare.

## Övning: Granska utrymmen

För att få en uppfattning om kränkningar i skolan går det att använda den svenska Husmodellen[50]. Modellen är ett fysiskt sätt att ta reda på vilka platser i skolan som kan upplevas vara otrygga för olika studerandegrupper och på så sätt identifiera problem och behov.

**SYFTE:** att lägga uppmärksamhet på de normer som förekommer i skolans utrymmen och uppmärksamma sammanhang och ställen i skolan där det finns risk för ökad utsatthet eller otrygghet.

**TID:** minst 60 minuter.

**DET BEHÖVS:**

- en ritning över skolbyggnaden och gården (se till att få med allt: klassrum, matsal, gymnastiksal, toaletter, aula, personalrum, kansli, grupprum, gården och så vidare). Alternativt kan övningen inledas med att personalen tillsammans gör en rundvandring i skolan för att kolla in alla utrymmen.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in deltagarna i grupper om 3–4 personer. Varje grupp får en egen ritning över skolan.
2. Be grupperna diskutera och markera vilka platser de tänker sig vara trygga respektive otrygga på skolan för studerande och varför.
3. Diskutera alla tillsammans vilka områden som markerades. Om de flesta markerat samma plats/upplever samma problem, fundera på vad det kan bero på och hur detta kunde förbättras.
4. Be grupperna fortsätta diskutera och markera på ritningen om det finns skillnader på vilka platser olika grupper (till exempel. utifrån kön, religion, etnicitet) går till eller undviker. Finns det platser där en i högre grad riskerar att blir kränkt på grund av t.ex kön?
5. Diskutera sedan alla tillsammans vilka ställen som markerats på ritningen. Fundera även hur det ser ut gällande dessa plaster; vilka platser investerar skolan i och var finns rastvakterna? Vad beror detta på? Går det att göra något annorlunda?
6. Till näst får smågrupperna diskutera frågorna nedan. Istället för att alla funderar på skolans alla utrymmen på en gång, kan ni dela in de olika områdena mellan grupperna så att en grupp granskar 1–3 utrymmen.
   - Hur ser utrymmet ut? Vem finns representerad och vem saknas på bilder, texter som finns på väggarna/anslagstavlor? Är rummet anpassat till en viss typ av elever? I så fall till vem?
   - Vilken känsla finns det i utrymmet? Hurdan jargong förekommer det eventuellt i utrymmet? Upplever ni utrymmet som tryggt/otryggt? Varför?
   - Vem tar och får plats i detta utrymme? Vilka studerande dominerar och vilka studerande saknas eventuellt?
   - Hur tillgängliga är skolans utrymmen och verksamhet för personer med olika funktionsvariationer (besökare, föräldrar, studerande, personal och så vidare)? Tänk på olika typer av funktionsvariationer, som hörsel- och synnedsättning, dyslexi, adhd, autism, nedsatt rörelseförmåga, allergier och så vidare.
   - Hur benämns de olika utrymmena på skolan? Används ordet inva-toalett, handikapp-toalett eller tillgänglig toalett? Vad skulle utrymmen heta för att beskriva dem? Exempelvis: läxläsningsrummet > för- de-studerande-som-satsar-på-skolan-och-har-vänner-att-göra-läxor-tillsammans-med eller för-dem-som-vill-lyssna-på-musik-ifred-och-ofta-också-är-ensamma.
7. Be sedan grupperna redovisa för varandra vad de kommit fram till. Är de andra i personalen av samma åsikt?
8. Be grupperna föreslå konkreta åtgärder, tidsram och hur arbetet ska utvärderas.
9. Fundera vidare på ifall det finns platser i skolan personalen inte har koll på? I detta skede kan det göras en promenad för att kolla in skolans utrymmen (ifall det inte gjordes i början). Kanske ni märker något sådant ni inte tänkt på tidigare?
10. Se till att alla utrymmen blivit täckta/diskuterade.

50 Husmodellen utvecklades av JämO (Jämställdhetsombudsmannen i Sverige) för att ge möjligheten att på ett strukturerat sätt se över verksamheten i bland annat skolan för att identifiera behoven för likabehandlingsarbetet.

Då övningen görs tillsammans med studerande kan det vara bra att tänka på att för en del studerande kan det vara känsligt och svårt att peka ut platser som skapar otrygghet. För att göra situationen lättare kan en ritning över skolans utrymmen och skolgård sättas upp i klassrummet och låta studerande gå in i rummet en i taget för att markera på ritningen vilka platser som de upplever vara otrygga. Om ni vill ta reda på könsmönster så kan flickor/pojkar/annat markera med olika färger eller symboler. Resultatet kan sedan delas med hela gruppen och tillsammans diskutera om exempelvis någon plats fått fler markeringar och vad det beror på. Det kan även vara bra att låta klassen tillsammans komma med konkreta förslag på hur situationen kunde förbättras och vad de studerande önskar att personalen gjorde. Det är viktigt att diskutera studerandes resultat och förslag på förbättringar med personalen, ta problemen på allvar och faktiskt skapa en förändring.

**Tips!**

Med studerande i de lägre årskurserna kan du låta barnen rita glada och sura munnar på de ställen där de brukar vara/tycker om att vara och inte brukar vara/var de ogillar att vara.

**Tips!**

Du kan även be studerande göra ett kartläggningsarbete genom att be dem fotografera (med mobiltelefoner eller ifall skolan har digital- eller engångskameror att låna) de platser de upplever vara trygga, mindre trygga och otrygga. Det kan vara platser där de hör kränkningar, där det är bråkigt eller där det finns för få vuxna. Platserna behöver inte vara sådana där de studerande personligen känner sig otrygga eller utsatta. Bilderna lämnas sedan till skolledningen/elevvården.

Genom att föra en diskussion med de studerande (under till exempel lektioner eller klassföreståndar-/grupphandledarträffar) om vilka förväntningar de upplever, vad de känner att de borde göra, tycka och tänka exempelvis på lektionerna eller rasterna, och hur de upplever skolmiljön, kan det ge en möjlighet att skapa en mer inkluderande skolmiljö.

## Övning: Normorientering

Normorienteringen är en övning som innebär att en grupp människor går igenom ett område, i detta fall skolbyggnaden och gården, för att tillsammans diskutera hur området kan bli tryggare och mer trivsamt. I Ekvalitas version ingår även att granska utrymmena ur ett normkritiskt perspektiv. Det betyder att uppmärksamheten även fästs på hur utrymmena kan upplevas ur olika perspektiv, om de är inkluderande eller exkluderande för någon grupp av studerande, besökare, personal med flera.

Normorienteringen går att göra i olika sammansättningar av studerande och personal. Det är viktigt att studerande ska få göra orienteringen för att de ska få ge sin syn på trivseln och tryggheten i den egna skolan men också få upp ögonen för hur samma utrymmen kan uppfattas av andra i skolan. Eftersom övningen är ett bra sätt för personalen att se utrymmena ur studerandes ögon, rekommenderar vi att alla pedagoger får göra en normorientering.

Övningen är ett bra sätt att jobba med jämställdhets- och demokratifrågor som exempel vem som får och kan röra sig på och använda olika utrymmen.

**SYFTE:** att få studerande och personal att se skolan ur olika perspektiv. Att ge studerande och personal en möjlighet att berätta hur de upplever trivseln och tryggheten på skolan.

**TID:** minst 60 min.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:**

- Påminn deltagarna om vikten av respektfullt bemötande.
- Det är viktigt att alla i gruppen ska få komma till tals under normorienteringen.
- Varje grupp kommer få en eller flera uppgifter. Som bilaga 12 hittar du några uppgifter Ekvalita utarbetat. Komplettera gärna med egna uppgifter. En grundregel är att uppgifterna ska täcka tre områden: skolbygganden, skolgården samt vägen till och från skolan och omgivningen utanför skolgården.
- Utse några ansvarspersoner från personalen vars uppgift det är att ta del av åtgärdsförslagen och att föra dem vidare för åtgärder.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in deltagarna i grupper. Om både studerande och pedagoger deltar samtidigt, blanda gärna grupperna.
2. Varje grupp får nu ett papper med uppgifter. (Exempel på uppgifter hittar du som bilaga 12)
3. Be nu grupperna göra normorienterigen utgående från de uppgifter de fått.
4. Då normorienteringen är gjord ska gruppen tillsammans fundera på vilka åtgärder som skulle behövas för att göra skolan mer inkluderande, trivsam och trygg. Skriv upp dessa förslag på åtgärder.
5. Ge nu dessa förslag till ansvarspersonerna. Nästa steg är att ansvarspersonerna tar itu med åtgärdsförslagen. Vad kan skolan åtgärda direkt, eller på längre sikt? Finns det något skolan inte själv kan åtgärda? Vem borde i så fall kontaktas? Hur kan studerande och personal påverka aktörer utanför skolan, kommunen etc?
6. Meddela studerande om vilka åtgärder som gjorts och vilka åtgärder som kommer att göras, så att de får se att deras deltagande haft inflytande.

*I mitt gymnasium utgår fler av personalen ifrån att alla vill dansa gammeldans och att alla vill dansa med en person av motsatt kön. Under det första året på gymnasiet meddelades det glatt att antalet studerande som påbörjat studierna det läsåret bestod rätt jämnt av flickor och pojkar och att vi sku vara glada för det då det nästa år sku innebära att det lätt går att fixa gammeldanspar. SUCK!*

STUDERANDE, GYMNASIUM

*"Det är ju planerat fotboll och annan sport, men vi behöver ju något för flickorna också", sade en kollega då vi i kollegiet diskuterade vår kommande aktivitetsdag.*

LÄRARE, ÅK 1–6

## Skolans temadagar

Granska även tema- och aktivitetsdagar som skolan ordnar. Passar dessa dagar alla, för vem är de egentligen? Ni kan ställa er följande frågor:

- Tar personalen hänsyn till frågor om normer kring könsuttryck och könsidentitet vid planering av festligheter och temadagar? Oberoende av om svaret är ja eller nej, ge exempel.
- Tar personalen hänsyn till studerande med olika tro och religiös bakgrund vid planering av festligheter och temadagar?
- Använder sig skolan av "flick- och pojkgrupper" som metod vid planeringen av festligheter och temadagar? Om ja: vilket syfte har dessa grupper och vilka nackdelar har sådana grupper för studerande som inte vill definiera sig utifrån kön?
- Tar personalen hänsyn till studerande med funktionsvariationer vid planering av utflykter, fester och temadagar? Oberoende av om svaret är ja eller nej, ge exempel.

## *Men när jag tänker närmare, så kan jag på ett enkelt och naturligt sätt lyfta fram olika likabehandlingsteman*

**Marcus Lång**,
lärare i religion och psykologi, har varit med och utvecklat övningar till materialet.

Kring jämlikhets- och jämställdhetsfrågor känner jag mig ofta otillräcklig och tycker att tiden inte vill räcka till. Kurserna i gymnasiet är så fullspäckade redan nu, så det känns helt omöjligt att få in ”extra teman”.

Men när jag tänker närmare, så kan jag på ett enkelt och naturligt sätt lyfta fram olika likabehandlingsteman. I just den här perioden har jag varit glad för att få hålla första kursen i psykologi, där vi tar upp bland annat de sociokulturella faktorernas betydelse. Många teman som tas upp under kursen aktualiserar jämlikhetsperspektiv ur en bred synvinkel. Könet som en social konstruktion, kön som kulturella dimensioner som styr individens tolkning av tillvaron, de socioekonomiska faktorernas betydelse vid till exempel val av partner och studieinriktning, arbetarklassen och de högre samhällsklassernas möjligheter och val i livet. Med andra ord är frågor om jämlikhet och jämställdhet inget ”extra tema” som kräver extra arbete av mig som lärare. Det är teman som lätt går att lyfta fram bara jag får upp ögonen för dem.

5.

# Tips och övningar för undervisningen

# 5. Tips och övningar för undervisningen

Som pedagog kan det vara lätt att fastna i ett bekant mönster. Då du en gång planerat en lektion eller en kurs som fungerat, så fortsätter du kanske gärna med samma koncept. För det som fungerade med en grupp, kommer ju troligen också att fungera med nästa grupp. Det finns vissa fördelar med detta: då du en gång planerat lektionen eller kursen, så har du grunden färdig. Du känner dig även bekväm med det som tas upp och det du säger eftersom det är något du gjort tidigare. Det är också lättare att exempelvis jämföra olika gruppers resultat och se en skillnad över tid, ifall samma uppgifter används igen.

Att återvända upplägg och övningar kan förstås också innebära olika nackdelar. En av dessa nackdelar är att normer och tankesätt blir svårare att märka. Du gör som du tidigare gjort och stannar inte upp för att fundera på vad som egentligen behandlas eller diskuteras och då blir ämnet även svårare att problematisera. Det samma gäller även för normer. Vi fortsätter att göra eller säga det vi gjort och sagt hittills, utan att desto mer fundera på vad och varför vi gör eller säger något på ett visst sätt. Detta beror på att vi kanske själva i de flesta fall hör till normen, för att vi upplever att det vi gjort fungerat bra, studerande har varit nöjda eller för att vi tänker att vi ”inte har tid” eller ens vet hur vi borde göra annorlunda. Vi stannar inte upp för att fundera på hur vi presenterar ett tema, vilka exempel vi ger eller varför vi förhåller oss på ett visst sätt till ett fenomen eller en händelse. Och just därför skulle det vara extra viktigt att med jämna mellanrum kritiskt granska sig själv, materialet som används i undervisningen, själva undervisningsämnet samt skolans verksamhet.[51] Det här är något som gärna får göras tillsammans med studerande.

51 Se kapitel 3, *Du och normer*, och kapitel 4, *Att tillsammans arbeta för en inkluderande skola*.

## 5.1 Utmana normer med hjälp av övningar

Ett sätt att utmana normer med studerande är att involvera dem i olika typer av övningar. Det kan vara övningar som ska väcka nya tankar, övningar som fungerar som grund för självreflektion och diskussion eller övningar där de studerande får vara kreativa. I detta kapitel finns sammanställt olika typer av övningar. Pedagoger som medverkat i materialet[52] har bidragit med övningar och tips på hur du kan uppmärksamma normer och ifrågasätta saker vi tar för givet i undervisningen. De flesta övningar är testade med studerande. En del av övningarna är lånade från andra källor (och då nämns källan) och en del har pedagogerna själva utvecklat. Övningarna kan vara allt från kortare uppgifter till hela lektionsplaneringar. Tipsen kommer från verksamma pedagoger och är exempel på mikrohandlingar som bidrar till förändring, och som de nu vill dela med sig av.

**Varje övning har:**

- ett formulerat syfte
- en uppskattad tidsram
- uppgifter om vad som behövs (till exempel material såsom saxar, pennor, papper, datorer och internet)
- rekommendationer om det är något som du borde fundera på innan du sätter igång med övningen
- stegvisa instruktioner.

**Målet med övningarna är att väcka intresse, nyfikenhet och diskussion samt att fungera ögonöppnande och förändra hur vi ser på världen, skapa engagemang och ge förslag på hur förändring kan se ut. Övningarna i sig är inte ett mål, utan utgör en grund för förändring och kreativitet.**

Övningarna är indelade enligt läroämne, men för att du ska få ut så mycket som möjligt av materialet rekommenderar vi att du först tittar igenom alla övningar, även de som inte berör ditt läroämne, eftersom du kan få egna ideér. Håll även ämnesintegrering i tanken då du tittar igenom övningarna. Syftet med övningarna är att ge dig inspiration att själv kunna utveckla egna sätt att behandla normer som en del av den ordinarie undervisningen.[53]

Flera av övningarna går att göra med vilken årskurs som helst, men vissa övningar kräver att du som pedagog tar i beaktande de studerandes ålder och att du anpassar övningarna vid behov. Även om du känner dina studerande och vet vilken typ av uppgifter som fungerar, så prova gärna något nytt och ge även de studerande en möjlighet att överraska dig.

Tiden som ges är en uppskattning på hur mycket tid som åtminstone behövs. Hur länge övningarna tar beror på gruppens storlek och hur ivriga de studerande är att diskutera. Eventuella bilagor till uppgifterna finns i slutet av boken.

52 Se sid 10.

53 Att antalet övningar skiljer sig åt mellan läroämnena beror på att pedagogerna bidragit med olika många övningar. I arbetet med materialet har vi inte velat stryka övningar för att jämna ut antalet. Om du har tips på normutmanande övningar som du själv använt dig av, får du gärna bidra med dem till nästa upplaga genom att skicka dem till Ekvalita.

Din roll under övningarna är inte att föreläsa, utan att facilitera. Det betyder att uppmuntra till delaktighet, fördela taltur rättvist och främja förändring. Förutom dessa övningar kan övningarna i kapitel 3, *Du och normer* samt stycket 4.4, *Övningar i kollegiet,* utföras tillsammans med studerande. Flera av övningarna nedan kan du även göra tillsammans i kollegiet.

Innan du sätter igång med någon av övningarna, så fundera kring följande punkter:

## Vad är ditt syfte?

Innan du testar någon av övningarna så bör du fundera på vad du vill uppnå med att göra en övning med de studerande.

- Skriv ner ditt eget syfte med övningen. Även om varje övning har ett formulerat syfte, är det viktigt att det stämmer överens med vad du vill uppnå. Vilken övergripande förändring siktar du på? Hur stöder denna övning detta mål? Berätta även vad syftet är för de studerande, antingen innan eller efter övningen.
- Fundera ut tre saker som du vill att de studerande ska få ut av övningen. (Exempelvis ny kunskap, ett verktyg i vardagen, en aha-upplevelse.)
- Övningen i sig garanterar inte att ni når till ett mål. Det viktiga är därför att du vet vad som är målet med övningen. Gör alltså inte en övning för övningens skull.
- Du behöver inte exakt följa instruktionerna stegvis. Det är viktigare att du får övningen att fungera i din grupp och i ditt ämne. Var dock försiktig med vad du tar bort från övningen, så att du inte av misstag tar bort något väsentligt.
- Att jobba med normer handlar om att lägga normen och de som upprätthåller normen i fokus, inte de som avviker från normen. Kolla av en extra gång att din övning faktiskt har det perspektivet som grund och att syfte är att förändra en existerande begränsande och uteslutande norm.
- **Då du jobbar med normer är utgångsläget att förändring alltid är möjlig. Fundera därför med studerande hur förändringen ska göras, istället för att fundera på ifall förändring är möjlig.**

## Ta ställning

I problematiseringen av normerna är det viktigt att komma ihåg att övningarna inte får innehålla element där diskriminerade exempel, åsikter eller påståenden uttrycks. Det betyder att varken du eller de studerande ska uttrycka åsikter ifall åsikterna är diskriminerande. Fundera före övningarna hur du vill hantera olika situationer som kan dyka upp, tänk dig att du gör en ”riskanalys”.

- Hur ska du reagera om någon exempelvis säger något rasistiskt eller sexistiskt? Hur tar du itu med eventuella kränkningar? Finns det risk att det dyker upp åsikter eller påståenden som inte är i enlighet med skolans värdegrund, läroplanen eller barnkonventionen? Med vilka argument ska du tydligt bemöta osakligheter och kränkningar?
- Finns det en risk att någon minoritet kan känna sig utsatt, ifrågasatt eller stereotypiserad? Var går din egen gräns för olika kommentarer och vad baserar sig denna gräns på?
- Be de studerande att tänka efter. Ställ frågor i stil med ”Hur tänker du nu?”. Det är inte meningen att studerande ska börja ifrågasätta eller hacka ner på dem som bryter mot normer. Pedagogens position som facilitator är att stötta studerande att problematisera de rådande skadliga normerna, att se sitt ansvar och att de har makt att förändra dessa normer.
- Var beredd på att sätta gränser. Eftersom det finns en risk att det under övningarna och diskussionerna kommer upp åsikter och kommentarer som är provocerande, är det viktigt att komma ihåg att det är du, som leder övningen, som drar gränsen för vad som får sägas. Det är också viktigt att tydligt sätta en gräns och säga att ”Det där är inte okej att säga”. Om du inte drar en gräns bidrar du till att en vuxen legitimerar kränkande uttalanden, istället för att ge goda exempel på hur vi kan ifrågasätta dem.

**Tips på frågor i diskussionsövningarna:**

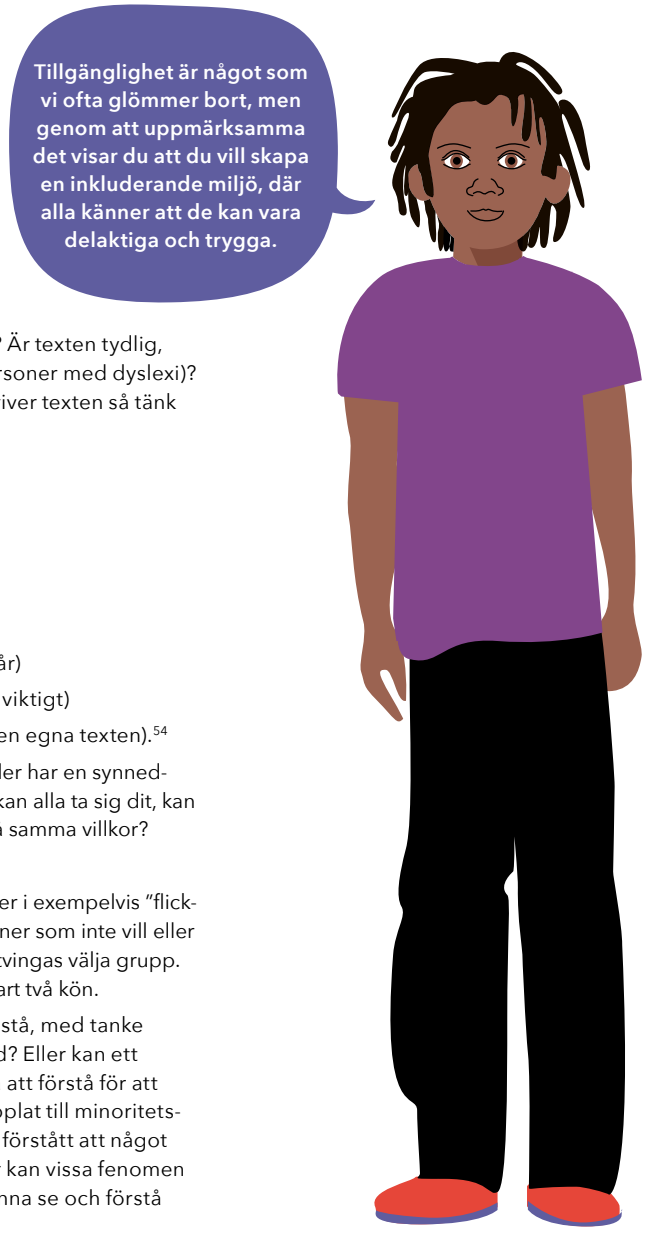
- Kan du berätta mer?
- Kan du ge ett exempel?
- Hur tänker du?
- Kan du utveckla….?
- Tänker någon annan på ett annat sätt?

**Tips på regler att informera om i övningar och diskussioner:**

- Det är alltid fritt fram att byta åsikt.
- Ingen får uttala sig kränkande.
- Åsikter som uttrycks ska få respekt.
- Exempelvis skratt, fniss eller suckar accepteras inte.
- Då någon talar får den inte avbrytas.

## Tillgänglighet

Tänk på att övningarna ska vara inkluderande för alla deltagare. För att alla ska kunna känna sig inkluderade krävs att du tänker på vad som kan vara exkluderande för olika personer.
Då du planerat in en övning kan du lektionen innan berätta att ni följande gång kommer att göra en övning. Berätta också att ifall någon har något de vill att du tar i beaktande, så kan de meddela dig om det innan nästa lektion. På detta sätt visar du att du vill att alla ska ha möjlighet att delta. Som grundstöd kan du även fundera på följande punkter innan du sätter igång med övningen:




- Har alla möjlighet att ta till sig material i skriftlig form? Är texten tydlig, lättläst och är budskapet lätt att ta till sig (även för personer med dyslexi)? Kunde du byta ut viss text mot bilder? Om du själv skriver texten så tänk exempelvis på att:
  - skriva det viktigaste först (hjälper läsaren att förstå vad en text handlar om)
  - undvika långa meningar (det är lättare att tappa bort sig i långa meningar)
  - undvika ordet ”man” (exemplifiera istället med personer eller saker, det gör texten tydligare)
  - skriva ut förkortningar (lättare att läsa och fler förstår)
  - göra punktlistor (ger en bra översikt för vad som är viktigt)
  - låt någon annan läsa din text (en blir lätt blind för den egna texten).[54]
- Hur kan du ändra övningen ifall någon sitter i rullstol eller har en synnedsättning? Är utrymmet tillgängligt för alla, det vill säga kan alla ta sig dit, kan alla vistas i utrymmet och kan alla ta del av övningen på samma villkor?
- Kan alla höra vad du säger?
- Fundera även på indelning i grupper. Att dela in grupper i exempelvis ”flick- och pojkgrupper” kan kännas mycket jobbigt för personer som inte vill eller kan definiera sig som antingen flicka eller pojke då de tvingas välja grupp. En sådan uppdelning återskapar också tanken om enbart två kön.
- Finns det begrepp eller ord som kan vara svåra att förstå, med tanke på funktionsvariation, språklig eller kulturell bakgrund? Eller kan ett begrepp, en situation eller ett resonemang vara svåra att förstå för att den studerande tillhör normen, och begreppet är kopplat till minoritetsfrågor? Det kan vara så att den studerande aldrig ens förstått att något kan vara ett problem för en annan studerande. Därför kan vissa fenomen kräva extra förklaringar för att den studerande ska kunna se och förstå vad det handlar om.

54 Tipsen är exempel på ett välskrivet språk som Åsa Gustafsson beskriver i boken ”10 tips för tillgänglighet”.

## Utvärdering

Efter varje övning kan det vara bra att avsluta med att diskutera själva övningen. Be de studerande att antingen muntligt eller skriftligt besvara exempelvis följande frågor:

- Vilka tankar väckte övningen?
- Kändes något obekvämt eller svårt? Om ja, så vad?
- Var något nytt för för dig? Om ja, så vad? Vad lärde du dig?

Ni kan även tillsammans besvara frågorna:

- Vilka lärdomar har vi fått?
- Har vi hittat något vi är överens om?
- Vilka frågor är vi inte överens om?
- Vad tar vi med oss från övningen?

Övningen kan även avslutas med en ”Det här tar jag med mig”-runda där alla turvis får säga med ett ord eller flera meningar vad de tar med sig från övningen. Det kan exempelvis vara fråga om en känsla, en kommentar som fastnade eller något nytt de lärt sig.

Påminn även de studerande om vem de kan vända sig till ifall de känner att de behöver tala med någon, som till exempel skolpsykolog, kurator eller hälsovårdare. Det kan också vara bra att nämna andra ställen de studerande kan vända sig till där de kan vara anonyma, exempelvis Luckans ”Ärligt talat”-chatt[55] eller ”Decibel.fi”.[56]

Tips!

Om det förekommer homofobiska, sexistiska eller andra kränkande uttalanden i klassen, så är det viktigt att du reagerar. Det kan du göra genom att fråga vad hen menar med det hen säger? Låt den studerande själv se att argumenten är utan innehåll och ställ motfrågor om det behövs. Gör det klart för den studerande att det inte är tillåtet med kränkningar i skolan, vare sig under lektionstid eller under raster.

## 5.2 Läroämnesövningar

Läroämnesövningarna är övningar som passar att utföras i samband med de läroämnen som undervisas i skolan. Övningarna är indelade enligt ämne, för att visa hur normer, jämlikhet och jämställdhet går att behandlas och synliggöras i vilket ämne som helst. Låt dig ändå inte begränsas av den ämnesvisa indelningen. Läs gärna igenom alla övningar eftersom fler av övningarna kan användas i flera olika ämnen och du kan även få idéer till att utveckla egna övningar.

55 ”Ärligt talat”-chatten är Luckans chatt för personer mellan 13–29 år där en anonymt kan fråga om allt som känns viktigt för tillfället, som exempelvis studier, sex eller psykisk hälsa.

56 Decibel är en tvåspråkig portal för ungdomar i åldern 13–25. Målet är att stödja ungdomar i olika livssituationer och svara på frågor om sådant som berör ungdomars liv. Decibel.fi har en rådgivningstjänst som heter ”Våga fråga”, där ungdomar kan ställa frågor anonymt om precis vad som helst.

## BILDKONST

Undervisningen i bildkonst ska enligt läroplanen utveckla förmågan att förstå konst, omgivningen och annan visuell kultur. I bildkonst ska de studerande utforska estetiska, ekologiska och etiska värden och värderingar både inom konsten och inom andra visuella kulturuttryck. Undervisningen ska även ge de studerande förutsättningar för att utveckla ett kritiskt tänkande, för att påverka livsmiljön och främja en hållbar livsstil. Via bilder och konst kan studerande uttrycka sig själv. Bilder är något som används i alla läroämnen och vikten av att granska bilder har redan tidigare lyfts fram i materialet. Det är inte endast i skolvärlden de studerande kommer i kontakt med bilder och konst, utan de tar även del av det genom exempelvis reklam, film, spel, tidningar, sociala medier eller museum och konsthallar. Det är via alla dessa bilder som samhällets maktrelationer smyger in. Lyft fram olika perspektiv i din undervisning. Vilka normer är det som bilderna förmedlar? Hur förmedlas dessa normer i bilderna? Varifrån kommer dessa normer? Vad och vem är det som sällan lyfts fram och får utrymme? Vilka konsekvenser kan normer som bilderna förmedlar bidra till och för vem? Vilken kunskap och vilka verktyg behöver vi för att kunna ifrågasätta begränsande och uteslutande bilder? Hur kan vi skapa nya mer inkluderande bilder?

## Inkluderingskampanj

**SYFTE:** att bekanta sig med diskrimineringslagen samt lära sig begrepp som diskriminering, kränkande behandling samt trakasserier.

**TID:** 2 x 45 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- material som behövs (exempelvis kartong, pennor, lim, tidningar)
- eventuellt tavla + tusch
- lappar med diskrimineringsgrunderna nedskrivna. (Du hittar dem som bilaga 13.)

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** lektionen innan kan du ge som hemläxa att de ska ta reda på vad diskrimineringslagen är för något eller vilka diskrimineringsgrunder det finns.

**GÖR SÅ HÄR:**
- Ifall de studerande haft som läxa att bekanta sig med diskrimineringslagen, så be dem berätta vad det är för något. Skriv gärna upp vad de säger på tavlan. Ifall de inte haft det som läxa, så inleder du med att berätta om lagen: Varför den finns till och vad den handlar om. Gå igenom ord som trakasserier och kränkande behandling. Ge exempel. (Du kan använda dig av http://bit.ly/trakasserier som stöd.)
- Gå igenom de olika diskrimineringsgrunderna.
- Dela nu in gruppen i smågrupper eller parvis.
- Ta fram de ihopvikta lapparna med de nedskrivna diskrimineringsgrunderna. Låt varje grupp/par dra en lapp. Denna diskrimineringsgrund ska de nu göra en informationskampanj om genom att lägga normen i fokus. På vilket sätt de gör det får de välja själva, men slutprodukten ska kunna hängas upp i skolan. (Ifall det finns flera par/grupper än vad det finns diskrimineringsgrunder, kan flera göra om samma.)
- Be de studerande att visa sin slutprodukt då de är färdiga och be dem berätta för varandra om diskrimineringsgrunden och vad den handlar om samt vilka tankar som väcktes hos dem under processens gång. I samband med presentationen får det gärna bli en diskussion om diskriminering och ifall det förekommer i exempelvis skolmiljön eller ifall de själva kan ge exempel utanför skolvärlden. Det går även bra att fundera på hur en eventuell diskriminering kunde se ut. Diskutera även vad som kan göras ifall det sker diskriminering i exempelvis skolan, vad kan en studerande göra då? Vilka tillvägagångssätt finns det i skolan?
- Avsluta övningen med att be varje studerande säga en sak som de tar med sig från denna uppgift. Någon ”aha”-tanke eller något de själv tänker att de vill bli mer uppmärksamma på. Gå sedan tillsammans och häng upp slutprodukterna på ett synligt ställe i skolan, så att fler få ta del av dem.

## Bilder och makt genom historien

**SYFTE:** att synliggöra hur olika grupper porträtterats genom historien och hur makt används för att diskriminera.

**TID:** 2 x 75 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- tillgång till internet
- diskrimineringsgrunderna (finns som bilaga 13).

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** bekanta dig med nätsidorna innan lektionen.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Be de studerande bekanta sig med följande sidor: http://bit.ly/konsthistoria och http://bit.ly/rasistiskastereotyper. Detta kan ni göra hela gruppen tillsammans alternativt i smågrupper eller parvis. De studerande ska både läsa texten och bekanta sig med bilderna.
2. Diskutera sidornas innehåll med gruppen. Vilka tankar väcktes av texten och bilderna? Reagerar de studerande på något specifikt?
3. Be nu de studerande antingen att:
   - göra en redogörelse för hur makt används för att diskriminera olika människogrupper
   - skapa nya inkluderande bilder kopplat till de olika diskrimineringsgrunderna.

   Här kan du låta de studerande själva välja vilkendera uppgift de gör eller så delar du in gruppen i två delar. Uppgifterna kan studerande göra antingen individuellt eller parvis.
4. Då alla är färdiga med sina arbeten får de studerande gärna presentera dem för resten av gruppen. Diskutera med gruppen hur makt används i dagens läge för att diskriminera olika grupper och hur vi själva kan handla för att skapa en inkludernade skola.
5. Placera resultaten på ett synligt ställe i skolan, så att fler får ta del av dem.

**Tips!**

- Med de yngre studerande kan du låta barnen välja en favorit (serie)figur och be dem skapa en bild där figuren gör något vi aldrig får se dem göra. På detta sätt får barnen själva skapa mångfald och fler sätt att vara på. Det kan exempelvis vara batman som steker plättar, snorkfröken som spelar tv-spel, Ronja Rövardotter som spelar ishockey eller spindelmannen som bygger lego med sina barn.
- Använd er av Linnéa Johanssons färgläggningsbilder ”Supermjuka hjältar” samt ”Super Strong Princess” som går att ladda ner gratis från nätet. Diskutera gärna vad som händer på bilderna.
- Granska Aino-triptyken i Ateneums konstmuseum, där Väinämöinen försöker fånga kvinnogestalten som flyr undan i vattnet. Diskutera hur tolkningen av verket ändrat med tiden (flirt, ”mannen tar för sig”, #metoo).
- Tänk på frågor som exempelvis ”Vem syns på bilden?”, ”Vilka syns inte på bilden?”, ”Vad händer på bilden?” ”Vem är det som gör vad?”, då konst analyseras.
- Be de studerande bekanta sig med lokala gallerier/konsthallar och intervjua personalen om hur de jobbar för att skapa tillgänglig konst. Intervjufrågorna kan formas utgående från diskrimineringsgrunderna. Som hjälpmedel kan användas boken ”Skapa vidd” (http://vidd.nu/).
- Be studerande göra en inkluderande reklamkampanj för den egna staden eller kommunen. Som stöd kan bildhandboken som fokuserar på kön användas: http://bit.ly/bilderhandbok samt Kommunförbundets bilder: http://bit.ly/kommun1.
- Fundera kring skönhet genom att googla ”skönhet” eller ”beauty”. Vilka är dagens skönhetsnormer? (Tänk på ålder, hudfärg, kroppsstorlek, funktionsvariationer. Kolla även gärna vilket kön som dyker upp då det googlas på skönhet eller beauty.) Vilka skönhetsnormer upplever de studerande att det finns i skolan?

## BIOLOGI

I enlighet med läroplanen ska biologiundervisningen hjälpa de studerande att förstå de möjligheter som biovetenskaperna erbjuder för att förbättra såväl människosläktets som övriga organismers och hela ekosystemens välmående. I biologiundervisningen ligger fokus ofta på hur olika organismer är uppbyggda och hur de fungerar. Studerande får även lära sig hur naturen fungerar. I människans biologi klargörs skillnader mellan könen via olikheter i kroppsdelar, kroppens funktion och de hormoner som styr kroppens funktion. Det viktiga för läraren är att vara uppmärksam och inte gömma sig bakom biologi som vetenskap som något som definierar det som är det normala eller naturliga. Biologin ska inte användas som en ursäkt för att *endast en* binär könsindelning, hormonsammansättning eller beteende är naturligt. Däremot ska biologin användas för att öppna ögonen och öka förståelsen för mångfalden som finns i naturen och också bland oss människor. Naturligt är inte något allmängiltigt som kan tillämpas på samma sätt på alla individer, utan istället bör läraren lyfta fram att det finns stor variation mellan individerna.

### Sanningen om vad som är naturligt

**SYFTE:** att synliggöra problematiken kring det ”naturliga”, sanningen om vad som är naturligt. Att gräva djupare i vad som är naturligt beteende och hur arter beter sig när det kommer till roller förknippade med kön.

**TID:** 60 minuter

**DETTA BEHÖVS:**

- teman att fördjupa sig i (exempel på teman som bilaga 14)

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in studerande i par eller små grupper.
2. Be var och en av grupperna välja ett tema de fördjupar sig i.
3. Sammanfatta tillsammans vad de olika grupperna lärt sig och notera tillsammans hur stor den sexuella mångfalden är.
4. Avsluta övningen med att be de studerande berätta vad de tar med sig från övningen eller någon ”aha”-upplevelse de fått under övningen.

### Livscykeln

**SYFTE:** att uppmärksamma livets olika skeden och granska ungdoms- och vuxenåldern som norm.

**TID:** 30 minuter.

**DET HÄR BEHÖVS:**

- tillgång till internet
- whiteboard/tavla
- tusch.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Skissa upp en linje på tavlan som står för hela människans liv (från befruktningen till döden).
2. Be de studerande namnge olika faser i människans liv. Exempelvis fosterutveckling, barndom, ungdom, ålderdom.

3. Dela in studerande i smågrupper eller parvis.
4. Be studerande fundera på vilka processer som pågår i människan i de olika faserna av livet. Fundera på vilka processer som pågår hela livet (t.ex. cellandning, mitos, proteinsyntes) och vilka som aktiveras och avslutas i olika delar av livet (hormoner, immunförsvar, fortplantning).
5. Be grupperna/paren turvis komma till tavlan och markera och skriva in på linjen när olika processer startar och avslutas.
6. Gå tillsammans igenom vad som skrivits på tavlan och se vilka förändringar som sker i människan och hur många likheter det finns mellan människor av olika åldrar.
7. Lyft fram likheterna som finns bland individer oberoende av ålder, diskutera kring samhällets inställning till och behandling av olika åldersgrupper. Diskutera bland annat ifall samhället satsar lika mycket på åldringar som unga. På vilket sätt syns det? Finns det skillnader mellan olika kulturer, hur tar vi exempelvis hand om åldringar i Finland jämfört med andra länder?

   Ifall det kommer fram att samhället satsar mer på unga och det är rätt att det görs så (eftersom de unga är samhällets framtid), går det bra att diskutera människovärde. Är det endast det instrumentella värde (vilken nytta samhället har av människor) som är det avgörande?

   Du kan också ge studerande i uppdrag att leta artiklar som berättar mer om frågeställningarna ovan eller skapa nya perspektiv på ålder, såsom orättvisor och diskriminering kopplade till ålder och biologi (unga och äldre). Vilka likheter och skillnader hittas i argumentation eller situationer?
8. Avsluta övningen med att diskutera på vilket sätt människor av olika ålder ska behandlas för att det ska vara mera rättvist. Påpeka att de studerande kan påverka framtidens beslut.

   Fortsätt gärna övningen med att diskutera hur olika typer av funktionsvariationer uppkommer i olika åldrar (exempelvis hur ser olyckorna ut – vad beror på kroppens åldrande och vad beror på gener?).

**Tips!**

- Tänk på könet som ett spektrum och att det finns variationer i könskromosomerna (det är inte bara XX och XY), att det finns variation i mängden könshormoner hos individer och tänk även på att de primära könskaraktärerna och de sekundära könskaraktärerna kan uttryckas på olika sätt. Bejaka mångfalden i undervisningen!
- Titta på filmen ”Mångfalden finns inom oss” (2012) som hittas längst ner på Setas hemsida: https://sv.seta.fi/material/.
- Lyft upp och visa på mångfalden av sexualitet som finns i naturen i olika sammanhang.
- Undersök begreppen ”hermafrodit”, ”könsroller och ”ombytta könsroller” eller ”byte av kön” som används då vi talar om djur och vilka ord som ska användas om vi pratar om människor. Varför används olika begrepp?
- Du kan använda övningen ”Läromedel” (s. 83) i biologiundervisningen genom att variera med frågorna nedan:
  Granska framställningen av kön och könsroller i läromedel som används i biologiundervisningen:
  - Hur framställs kön? Hur många kön lyfts fram?
  - Finns det variation i hur kön framställs i läromedlen? Skiljer sig bilden av människor i läromedlet från den bild du får om du exempelvis ser dig om på en livlig gata?
  - Hur framställs människokroppen? I vilka situationer och ställningar presenteras människokroppen?
  - När andra arter än människan presenteras, hur framställs de?

## ELEV-/STUDIEHANDLEDNING

Handledningsverksamheten ska bilda en sammanhängande helhet som fortgår under hela den grundläggande utbildningen och vidare under studierna efter den grundläggande utbildningen. I elev- och studiehandledningen bör studerande ha möjlighet att bekanta sig med olika yrken och karriärstigar oberoende av kön, funktionsvariation, religion, familjeförhållanden, ekonomi etcetera. Det är viktigt att studerande blir medvetna om att det finns olika typer av normer som styr i olika branscher och att det börjar redan under studietiden med föreställningar och vem som anses vara mer lämpad att studera vissa ämnen. Följderna blir sedan att vissa branscher är mer mansdominerade än andra, att studerande med arbetarklassbakgrund i högre grad utexamineras på lägre utbildningsnivå och att vita personer dominerar på universiteten. Därför upplevs det i samhället som att vissa yrken eller branscher är mer lämpade för ett viss kön, en viss social klass eller etnicitet. Denna uppdelning reflekteras ofta i storleken på arvoden för olika branscher eller yrkesgrupper. Samtidigt ökar insikten och förståelsen i arbetslivet om vikten av mångfald i personalstyrkan för att i offentlig sektor kunna ha kunskap att utforma service som faktiskt når alla medborgare eller i näringslivet nå många olika typer av kundsegment. Genom insikt om normer och behov av mångfald i arbetslivet kan studerande förstå hur de kan välja en studiestig som för dem till en önskad position, trots att de inte skulle representera majoriteten på arbetsplatsen. Insikten ger dem styrkan att göra personliga val och inte låta exempelvis kön, klass, etnicitet eller funktionsvariation stå i vägen för sitt val. Medvetenhet ger styrka och kunskap ger makt att göra genomtänkta val. Elev- och studiehandledningen ska enligt läroplanen främja rättvisa, likvärdighet, jämlikhet och delaktighet samt förebygga marginalisering från utbildning och arbetsliv. Studerande ska uppmuntras att fundera över och ifrågasätta sina förhandsuppfattningar om utbildning och yrken och att göra sina val utan könsbundna rollmodeller.

## Yrken, lön och kön

**SYFTE:** att synliggöra könsfördelningen i yrken och lön.

**TID:** 45 minuter.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** för att själv ha en uppfattning om lönerna för olika yrken i Finland kan du på förhand bekanta dig med https://duunitori.fi/palkat, https://noodi.me/. (tyvärr endast på finska) samt http://bit.ly/manadslon. Dessa sidor kan du även låta de studerande bekanta sig med.

**DET BEHÖVS:**

- en lista på olika yrken (försök få med en stor variation. (Exempel finns som bilaga 15.)
- anteckningsmaterial (för varje grupp/par)

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in studerande i smågrupper eller parvis.
2. Visa listan på yrken för dem och be dem nu fundera på vilka yrken de uppfattar som typiskt kvinnliga yrken, typiskt manliga yrken eller inte till något kön alls. (Ange ett antal yrken du vill att de listar upp.) Be dem även motivera sin tanke.
3. Be nu de studerande fundera på lönen. Hur skulle de rangordna yrkena enligt lön? Vilket yrke tänker de sig har de högsta lönen, vilket yrke tänker de sig har den lägsta?
4. Ifall studerande suttis parvis, be dem nu sätta sig med ett annat par och jämföra hur de kategoriserar yrkena och lönen. Ifall de suttit i små grupper, kan nu smågrupperna slå sig samman, två och två. Be dem även ge en motivering till deras kategorisering.
5. Fundera sedan alla tillsammans ifall det är något som väcker deras uppmärksamhet gällande deras könskategorisering och hur de rangordnat yrkena enligt lön. Finns det någon slutsats de kan dra mellan yrke och lön? (Är det exempelvis så att de yrken som de kategoriserat som typiskt manliga yrken även får den högre lönen?)
6. Diskutera även gärna alla tillsammans ifall storleken på lönen är något som spelar in för dem då de funderar på framtiden och arbetslivet.
7. Ni kan också reflektera kring skillnaderna mel-

lan att få: lön för utfört arbete, lön för överlevnad eller lön som social praktik (rätt person på rätt plats).

8. Avsluta övningen med att diskutera löneskillnader i Finland. Hur ser de ut och vilka förändringar borde ske i samhället för att vi ska få en mer rättvis lönefördelning? Du kan exempelvis använda dig av statistikcentralens material för att få fram de senaste siffrorna (Gender Equality in Finland 2018 eller Sukupuolten tasa-arvo Suomessa 2018).

## Robotar och Artificiell Intelligens (AI)

**SYFTE:** att fundera kring könets betydelse vid AI.

**TID:** 40 minuter.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** till uppgiften behövs exempelvis Siri (iPhone) eller någon annan AI. Då du sätter ihop grupperna kan du kolla att någon i gruppen har tillgång till Siri. Om det inte är möjligt, så räcker det med att en i klassen har exempelvis Siri på sin telefon, så kan ni tillsammans ställa frågor till Siri.

**DETTA BEHÖVS:**

- tillgång till internet
- anteckningsmaterial.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Berätta för de studerande att robotar och Artificiell Intelligens (öppna upp ordet för studerande) påverkas av medvetna och omedvetna fördomar som programmeraren har. År 2017 var det 16% kvinnor som utexaminerades från tekniska utbildningar, vilket innebär att de flesta program är programmerade av män. Diskutera gärna med studerande ifall detta har någon betydelse i praktiken.
2. Dela in studerande i smågrupper, gärna så att någon i gruppen har tillgång till exempelvis Siri på iPhone eller någon annan Artificiell Intelligens. Be de studerande nu ställa frågor till AI, gärna frågor som kan upplevas vara könsdiskriminerande. Hur svarar Siri? Be studerande av olika kön ställa samma fråga, ger Siri olika svar då? Vad kan det i så fall bero på? Be de studerande skriva ner svaren Siri ger, så att de senare kommer ihåg dem.

   Exempel på frågor kan vara:

   - Siri, hur många kön finns det?
   - Siri, varför har män högre lön än kvinnor?
   - Siri, är kvinnor eller män bättre poliser?
   - Siri, namnge min rörmokares bil.
   - Siri, namnge min frisörs bil.
3. Be även de studerande att fundera på hur de skulle föredra att Siri besvarar frågorna de ställer. Be studerande diskutera ifall de märker en fördom kopplat till kön eller andra fördomar hos Siri. I så fall på vilket sätt?
4. Diskutera sedan tillsammans i gruppen vilka frågor de studerande ställde och hurdana svar de fick. Gå även igenom hurdana svar de studerande skulle önska sig av Siri.
5. Avsluta övningen med att diskutera ifall en AI måste ha ett kön och vad som menas med ett teknologiskt kön. Be även de studerande nämna en sak de tar med sig från övningen.

**Tips!**

- Tänk på val av ord och begrepp. Yrkesrollerna har ändrats med tiden och därför motsvarar inte alla yrkesbenämningar själva arbetsuppgiften. Diskutera gärna vikten av ord som används.
- Diskutera nya yrkesuppgifter som dyker upp. Är dessa yrken bundna till exempelvis kön och funktionalitet? I så fall på vilket sätt? Kommer det att påverka arbetets innehåll och prestation? I så fall på vilket sätt? Som stöd kan du använda dig av Framtis.se, https://www.framtid.se/yrken (Sverige) och ”Tulevaisuuden työt” (yle 2018) http://bit.ly/framtidsyrken.
- Be de studerande hitta exempel på när mångfald skulle ha behövts i en arbetsgrupp. Exempelvis den rasistiska tvålapparaten (youtube: ”racist soap dispenser”) eller andra produkter, reklamkampanjer, AI-produkter eller tjänster som diskriminerat.

## FILOSOFI

I filosofin finns det en möjlighet att på ett mångsidigt sätt lyfta fram och fundera kring värderingar och normers betydelse. Inom den ämnesspecifika delen för filosofin i gl16 lyfts det fram att de studerande inom filosofin ska lära sig att formulera frågor om värderingar, normer och dess betydelser, men även att studier i filosofi ska stödja de studerande att bli aktiva och ansvarsfulla medborgare som visar respekt för andra individer och respekterar jämlikhet. I filosofiundervisningen finns det många olika möjligheter att uppmärksamma och diskutera begränsande och uteslutande normer samt hur de studerande kan bidra till att öka mångfald och inkludering.

Övning

### Faktaomdömen och värdeomdömen

**SYFTE:** att väcka tanke om värderingar och varifrån värderingarna kommer. Att de studerande får en förståelse för hur något ibland kan presenteras som fakta, även om det är fråga om värderingar.

**TID:** 15 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- ett papper eller dokument med färdiga påståenden. (Nedan finns exempel på påståenden.)

**GÖR SÅ HÄR**

1. Förklara skillnaden mellan faktaomdömen och värdeomdömen.
2. Ge de studerande olika typer av påståenden. Be de studerande tillsammans i par fundera ifall meningarna är faktapåståenden eller värdeomdömen och att de ska motivera sina slutsatser.

   **EXEMPELVIS**
   - Helsingfors är Finlands huvudstad.
   - Det var bättre förr.
   - Vita personer är smarta.
   - Män och kvinnor är biologiskt olika.
   - Vi borde stoppa klimatförändringen.
   - Personer med funktionsnedsättning borde få samma lön som personer utan funktionsnedsättning.
   - En viss mängd våld mot rasifierade personer är normalt.
   - Transpersoner tvångssteriliseras i Finland.
   - Det är vackrast då det regnar.
   - Heterosexuella är potentiella homosexuella.
   - Män är inte bra på att tala om känslor.
3. Gå igenom övningen genom att låta de studerande berätta hur de tänkt gällande påståendena. Hur har de motiverat vilket påstående är vad? Öppna gärna upp det hela med följdfrågor som varifrån våra värderingar kommer, vem värderingarna gäller, hur värderingarna påverkar oss och vad vi kan göra för att ändra på värderingar som påverkar oss negativt.

### Begreppsanalys av begreppet kön

**SYFTE:** att få de studerande att förstå könets mångfald. Att komma till insikt om hur mycket de sociala normerna styr människan samt även att inse hur normerna begränsar människan.

**TID:** 45 minuter.

**DETTA BEHÖVS:**
- whiteboard + penna.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Berätta för de studerande att varje hörn står för ett alternativ. Gå igenom vad de olika hörnen står för:
   - Hörn 1: Det biologiska/fysiska könet
   - Hörn 2: Det mentala könet (genus)
   - Hörn 3: Det sociala och kulturella könet
   - Hörn 4: eget alternativ
   - (Ifall det är oklart vad de olika alternativen innebär, så gå igenom orden med gruppen innan du ber dem ta ställning. Skriv gärna upp definitionerna på tavlan. Kolla rutan i slutet av övningen för stöd.)

**Biologiskt/fysiskt kön (kroppen) =**

Utgår ifrån inre och yttre könsorgan, könskromosomer och hormonnivåer. Kroppsligt finns det inte bara två kön, utan kan ses som en skala.

**Mentalt kön =**

Det en person känner sig som. Det kan vara kvinna, man, både och eller inget alls.

**Socialt och kulturellt kön (genus) =**

Det en person fostras till att uttrycka genom förväntningar som finns i samhället.

**Juridiskt kön =**

Det kön som en person registreras som i passet eller legitimation. I Finland finns det endast två juridiska kön som framgår av näst sista siffran i personnumret.

2. Berätta för de studerande att de även kan ha ett eget alternativ som de får presentera i hörn 4.
3. Börja med en uppvärmningsövning. Exempelvis ”Det bästa med sommaren är 1) värmen 2) att det är ledigt 3) att glasskioskerna har öppet.” De som har ett eget alternativ ställer sig i hörn 4.
4. Be dem nu välja det hörn som de vill avsluta meningen med: ”När jag hör ordet kön så tänker jag på.”
5. Be dem sedan kort att förklara för de andra som är vid samma hörn varför de valt just det hörnet. Ifall någon är ensam, så diskuterar du som drar övningen med hen.
6. Blanda nu ihop studerande så att grupper bildas med åtminstone en person från varje hörn. Ifall det råkar sig att de studerande alla valt samma hörn så kan du dela in dem i mindre grupper. Samma sak ifall endast två hörn blivit valda. Bilda då grupper så att det finns av båda alternativen i en grupp.
7. Be de studerande nu diskutera frågorna nedan (eller de frågor du väljer ut):
   - Vad tänker du på då du tänker på kön?
   - Hur många kön finns det? (Här kan diskuteras till exempel skillnader mellan biologiskt, mentalt, socialt och juridiskt kön. Finns det fler?)
   - Vad innebär det att vara ett visst kön?
   - Finns könsskillnader överhuvudtaget?
   - Är det viktigt att ha ett kön?
   - Vilken roll spelar ditt kön för dig och för andra?
   - Vilka förväntningar är kopplade till kön? Är de olika beroende på kön? Varför i så fall? Vad kan det ha för konsekvenser ifall dessa förväntningar inte uppfylls? Vilka förväntningar finns i skolan?
   - Vad kan Simone de Beauvoir ha menat med att kvinnor betraktas som det ”andra könet” eller ”man föds inte till kvinna, man blir det”?
   - Judith Butler lyfter fram i sin bok Genustrubbel att det finns en stor mängd normer som säger hurdana vi borde vara, hur vi ska tala, se ut och bete oss för att räknas till ett visst kön. Vilka normer tror ni Butler talar om?
   - Enligt Judith Butler är det inte könsorganen vi väljer att fästa uppmärksamheten på då vi kallar någon för man eller kvinna, utan vi påverkas starkt av sociala normer. Vad händer ifall vi misslyckas med att uppträda enligt dessa normer?

Eftersom könsproblematiken är en moral- och samhällsfilosofisk fråga, fungerar dessa frågor även i filosofi kurs 2 och filosofi kurs 3. Speciellt de fem första frågorna passar även bra att diskutera i biologi- och psykologiundervisningen.

8. Be de studerande att, utgående från vad de diskuterat, fundera kring eventuella problem de stöter på i vardagen kopplat till kön. Be dem även göra en lista på vad de kan göra för att påverka situationen åt det bättre hållet, på individnivå, i skolan och även på en samhällsnivå. Från denna lista ska sedan varje studerande välja ut en sak de själva känner att de ska förbättra (de behöver inte säga det till de andra i gruppen).

(Diskussionen kan med fördel föras vidare till intersektionalitet. Då kan Kimberlé Crenshaw lyftas fram.)

## Jämlikhet och olikhet

**SYFTE:** att synliggöra jämlikhet och olikhet i det finländska samhället.

**TID:** 40 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- whiteboard eller annat anteckningsmaterial så att alla kan se vad som skrivs
- pennor att skriva med
- tillgång till internet.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Fråga vad **jämlikhet, olikhet** och **mångfald** betyder och innebär för gruppen. Alternativt kan du dela in gruppen i mindre grupper och be dem diskutera frågorna gruppvis. Du kan även be studerande komma fram och skriva på tavlan vad de tänker på då de hör dessa ord.
2. Om du bett dem skriva svaren på tavlan, ta sedan tillsammans och titta på vad som kommit upp. Tanken om att alla människor är lika värda kommer troligen att komma upp och den tanken får du gärna ta fasta på. Ifall studerande inte själva tar upp det, så gör du det. (I samband med diskussion om värde, ta upp skillnaden på instrumentellt värde och egenvärde.) Utgående från det ber du de studerande diskutera följande frågor:
   - Vad menas med att alla människor, oberoende omständigheter och ställning, är lika mycket värda?
   - Är det faktiskt så? Hur ser det ut i skolan? I dagens samhälle?
   - Vad krävs för att alla faktiskt ska vara lika mycket värda? Spelar exempelvis ålder, kön, nationalitet, funktionalitet och hudfärg någon roll?
   - Hur ser det ut i Finland? Är vi alla jämlika inför lagen?
3. Be de studerande även diskutera olikhet med hjälp av följande frågor:
   - Då vi funderar kring olikhet, vad utgår vi ifrån då? Olikhet jämfört med vad? Majoriteten?
   - Hur passar olikheter in med normer? Vad händer exempelvis i skolan då någon inte passar in i normen? Vilka problem kan uppstå?
   - På vilket sätt är de studerande själva med och bidrar till att utesluta någon, få någon att känna sig annorlunda?
   - Vad kan vi på individnivå göra för att människor ska få vara på många olika sätt?
4. Be de studerande att söka bilder på nätet som de tycker stämmer in på mångfald, jämlikhet och olikhet. Be dem sedan gå igenom bilderna och förklara valet av bild. Vad är det de ser och känner? Var det svårt att hitta bilder? Vilka? Varför?
5. Avsluta övningen med att be de studerande komma på konkreta tips på vad som kan göras i skolan för att jämna ut olikheter. Vilka av tipsen kan de själv göra något åt?

## Makt och orättvisor

Normer och makt går hand i hand. Makten fördelas olika beroende på vilken grupp du tillhör. Grupperna är inte alltid sådana människorna själv valt att tillhöra. Grupperna är inte heller alltid jämlika, vilket leder till konsekvenser. Vissa grupper anses vara bättre och har då också mer privilegier.

**SYFTE:** att synliggöra hur vissa grupperingar har mer makt i samhället än andra och väcka diskussion om vad som kunde göras för att utmana maktbalansen och att reagera på orättvisor.

**TID:** 30 minuter.

**DET BEHÖVS:**

- A4 papper, ett papper/deltagare. Fungerar bra med tidningspapper.

Denna övning passar även bra i t.ex. samhällslära och religion. Övningen passar även bra att göra med yngre studeranden.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in studerande i tre olika grupper; A, B och C.
2. Dela ut ett papper åt var och en av de studerande. (Storleken bör vara så att det går att skrutta ihop pappret. Återanvänd gärna gamla papper som inte längre behövs, för ett miljövänligare alternativ).
3. Placera ut en papperskorg, en låda eller något liknande, i mitten av rummet.
4. Be de studerande ställa sig runt papperskorgen beroende på vilken bokstav de fått. Grupp A ställer sig i en cirkel närmast papperskorgen. Grupp B ställer sig längre bort från papperskorgen och grupp C ställer sig längst bort från papperskorgen.
5. Be de studerande skrutta ihop pappret de fått till en boll. Nu ska de studerande försöka kasta pappersbollen i papperskorgen från den position de blivit tilldelade.
6. Samla ihop gruppen och diskutera, antingen alla tillsammans eller genom att diskutera i små grupper:
   - Vad tyckte de om övningen?
   - Är den orättvis och varför i så fall?
   - Vem har fördelar och varför i så fall?
   - Vem är det som har makt? (Tänk till exempel på skolan, hobbyn, Finland, världen osv.)
   - Koppla övningen till verkligheten, vilka är det som står närmast papperskorgen och varför? Vad kan papperskorgen symbolisera? Vilka är det som står längre bort och varför?
7. Be de studerande fundera på vad vi kan göra då vi upptäcker att något är orättvist. Reagerar vi endast då vi själva upplever att vi blir orättvist behandlade, eller reagerar vi även på andra orättvisor?
8. Avsluta övningen med att göra en mer rättvis version av den.

   (Exempelvis att göra den ringen som står närmast papperskorgen, större. På detta sätt skulle alla få lika långt avstånd till papperskorgen. Det här innebär också att de som stod närmast nu måste backa. Då går det bra att diskutera hur det känns att backa för att låta andra komma in i ringen.

   Ett annat exempel på en lösning kunde vara att skicka runt papperskorgen så att alla kan få lägga i sin pappersboll. I samband med denna lösning går det bra att diskutera vad som krävs för att detta ska ske.)

Övningen är tagen från www.lasupp.nu.

## Makt: Härskarteknik

**SYFTE:** att synliggöra då förtryck och orättvisor sker och öva sig på att säga ifrån och förändra.

**TID:** 45 minuter.

**DET BEHÖVS:**

- ett dokument där de olika härskarteknikerna finns samlade. (Finns en sammanfattning som bilaga 16.)

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:**

- om du själv är obekant med härskarteknikerna enligt Berit Ås så kan du läsa in dig på dem exempelvis på http://bit.ly/harskarteknik.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Börja med att berätta om härskartekniker, att det är metoder som används, antingen medvetet eller omedvetet, av personer eller grupper som vill behålla en maktposition.
2. Dela gruppen i mindre grupper. Be varje grupp att bekanta sig med en av de sju härskarteknikerna genom att söka fakta om

dem eller genom att läsa sammanfattningen av härskarteknikerna.

3. Be nu de studerande beskriva en upplevd eller fiktiv situation som kunde hända i skolan där denna härskarteknik utövas. De ska försöka beskriva situationen så noggrant som möjligt. De kan bland annat fundera på följande frågor:
   - Var i skolan utspelar sig exemplet?
   - I vilken typ av sammanhang?
   - Ute eller inne?
   - På vilken typ av plats eller i vilket typ av rum?
   - Vilka var närvarande och vilken relation hade de till varandra?
   - Vad sade personerna till varandra?
   - Förekom kroppsspråk, gester?
4. Be sedan grupperna, en efter en, berätta eller spela upp situationen.
5. Grupperna får nu fundera på
   - om den utsatta personen bröt en norm?
   - hur personen som blir utsatt i deras exempel hade kunnat agera för att ta tillbaka makten?
   - hur de andra runt omkring kunde agerat? **Poängtera för dem att de inte ska diskutera vad personen hade kunnat göra för att inte bli utsatt.** Fokuset ska ligga på det som redan skett och hur det kan hanteras där och då.
6. Be sedan grupperna att fundera på följande frågor:
   - Hur tror ni den utsatta personen upplevde det? Hur var det med personen som utsatte?
   - Vilka andra var närvarande?
   - Vilken relation hade de andra närvarande till den som utövar härskartekniken, samt till den som blev utsatt? Har det någon betydelse vem som är närvarande i situationen för vad som kan hända?
   - På vilket sätt hade de runt omkring kunnat ge stöd till den utsatte i den direkta situationen?
   - Kan stöd ges efteråt och i så fall på vilket sätt?
   - Vad kan göras för att undvika att denna typ av situationer uppkommer?
7. Avsluta övningen med att tillsammans reflektera över de olika situationerna och vad de kommit fram till. De studerande kan även fundera över ifall det finns andra härskartekniker som borde finnas med på listan. Det kan även vara bra att poängtera att härskarteknikerna inte direkt är något personligt, utan mer en fråga om en strategisk attack för att utövaren ska vinna någonting. Det är ett sätt att manipulera och utnyttja andra människor.
8. Som en eventuell fortsättning på övningen kan du be grupperna fundera på bekräftelsetekniker, det vill säga sätt som skapar trygghet i grupper och som skapar utrymme för mångfald. Exempel på främjartekniker kunde vara *synliggörande, informerande och hänsynstagande*.

| Härskarteknik | Motstrategi | Bekräftelseteknik |
|---|---|---|
| **Osynliggörande** | Ta plats | Synliggör |
| **Förlöjligande** | Ifrågasätt | Respektera, upphöjande |
| **Undanhållande av information** | Kräv korten på bordet | Informera och inkludera |
| **Dubbelbestraffning** | Bryt mönster | Lyssna in och minns att alla gör så gott de kan, |
| **Påföra skuld och skam** | intellektualisera | Bekräfta dig själv och andra |

*Jag gjorde denna övning i filosofi kurs 3. Efter övningen bad jag dem att följa med sin omgivning med tanke på dessa härskartekniker och redogöra nästa gång ifall de stött på några av dem. När vi sedan följande lektion repeterade dem berättade studerande hur de tydligt stött på dessa tekniker och var överraskade hur mycket det även används i deras vänskapskrets. Det som de ändå var mest förvånade över var att de märkt att de själv använder sig av dem i olika situationer. Det blev en bra diskussion om hur vi själva kan granska vårt beteende och förändra det.*

LÄRARE, GYMNASIUM

Tips!

- Lyssna med de studerande på avsnittet "Det ligger i deras kultur"–om kulturkritik och rasism från programmet Filosofiska rummet (Sveriges Radio) där normer, värderingar, maskulinitet, kultur, religion och rasism diskuteras: (http://bit.ly/liggerideraskultur).
- Lyssna/titta på Judith Butlers funderingar om kön: Your Behavior Creates Your Gender (http://bit.ly/butlerjudith).
- Lyssna med de studerande på avsnittet "Om normer och normativitet" från programmet Filosofiska rummet (Sveriges Radio) där normer, normala och onormala diskuteras. (http://bit.ly/normerochnormativitet)

## FYSIK

Läroämnet fysik uppfattas kanske ofta som ett rätt objektivt ämne och många skulle säkert vilja hävda att normer inte har med ämnet att göra. Men ämnet fysik är skapat av människor och där det finns människor finns det också normer. Bland annat frågan om vad som är intressant att forska i och vem det är som ska få göra det, har styrts och styrs än idag i stor utsträckning av normer. Även hur och vad lärare undervisar påverkas av sociala faktorer och genom det så skapar vi lärare normer om ett ämne och vem som förväntas vara intresserad av det. Så vem är det vi lyfter fram i fysiken? Vilka personer är det som får utrymme i undervisningen? Allt detta påverkas av normer som lärare sedan förmedlar vidare. Och hur är det med lärarnas förhållningssätt till de studerande, är det lika oberoende kön, etnicitet, funktionsvariation eller klass? Eller påverkas vi lärare (och troligen vårdnadshavare) av studerandes kön (antingen omedvetet eller medvetet) och uppmuntrar exempelvis oftare pojkar att läsa fysik än flickor? Tror vi att den studerande med trasslig bakgrund eller en nyligen ankommen flykting kommer att hitta ett intresse för fysik? Även om lärarna inte är de enda som påverkar studerandes intresse för ett ämne, har lärarna en stor inverkan, speciellt då de studerande oftast kommer i kontakt med ett ämne första gången just i skolan. Därför är det viktigt att även granska läroämnet fysik och det egna förhållningssättet i undervisningen. Undervisningens uppdrag är att vägleda eleverna att förstå betydelsen av att kunna fysik också med tanke på fortsatta studier och arbetslivet. Enligt läroplanen ska jämlikhet och jämställdhet i ämnet fysik främjas genom att erbjuda studerande möjligheter att tillämpa fysik i olika kontexter och ge dem mångsidig information om yrken som förutsätter kunskaper i fysik.

## Nobelpristagare

**SYFTE:** att synliggöra normer i ämnet fysik och att lyfta fram kvinnor, rasifierade eller personer med funktionsvariation i fysikvärlden.

**TID:** 75 minuter.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Be de studerande ta reda på nobelpristagare i fysik och räkna hur många av pristagarna som är män, rasifierade eller har en funktionsvariation. De kan jobba i tre grupper och du kan även ta med flera diskrimineringsgrunder, såsom klass eller mental hälsa.
2. Be dem sedan fundera på vad uppdelningen kan bero på. Varför får så många vita män nobelpris? Vad kan det bero på? Be de studerande även t a reda på vem som utser nobelpristagarna och vem som ingick i vinnarnas team. Finns det några "dolda" kvinnor, rasifierade eller personer med funktionsvariation med där?
3. Be nu de studerande att presentera olika nobelpristagare som är kvinnor eller rasifierade. Vilken är de och vilka är deras forskningsområden? Du kan även be dem ta reda på andra forskare som är kvinnor, rasifierade eller har en funktionsvariation och be dem komma på argument för varför de borde nomineras som nobelpristagare.
4. Avsluta med att låta de studerande presentera dessa kvinnor, rasifierade personer eller personerna med funktionsvariation för varandra.

## Kvinnor inom fysiken

**SYFTE:** uppgiften ämnar ge studerande en uppfattning om hur kvinnor gjort mer än män för att klara sig inom fysik. Förhoppningen är att orättvisan i behandlingen av könen ska skina klart.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** fundera på hur mycket tid du vill sätta på uppgiften. Du kan ge materialet som hemläsning åt de studerande och sedan på lektionen be dem skriva en uppsats/essä om vad de läst. Du kan även ha dem att läsa på lektionen (eller som läxa) om någon av kvinnorna i texten och sedan på lektionen låta studerande sitta i smågrupper och berätta för varandra vad de läst om/lärt sig.

**TID:** 45 minuter (beroende på hur du väljer att utföra uppgiften).

**DET BEHÖVS:**

- texter om olika kvinnor i fysiken (bilaga 17)
- uppgifter till texterna (exempel på frågor finns som bilaga 17).

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in gruppen i smågrupper.
2. Varje grupp får material (antingen en text eller youtubeklipp) de ska bekanta sig med. Antingen gör de detta som läxa eller tillsammans under lektionen.
3. Be sedan de studerande diskutera frågorna (se bilaga 17).
4. Om det finns tid kan du göra nya smågrupper och se till att det finns en från varje grupp i den nya gruppen. Låt de studerande berätta för varandra i den nya gruppen vem de läst om, vad de diskuterat i den tidigare gruppen och något som väckt studerandes intresse om personen. På detta sätt får alla ta del av de olika personerna.
5. Avsluta övningen med att tillsammans diskutera ifall de studerande tror att det skett en förändring i fysikens värld. Följande frågor kan fungera som stöd:
   - Är det i dagens läge fler kvinnor som blir uppmärksammade i fysiken än tidigare? Om

ja, vad kan förändringen bero på? Om nej, vad borde göras så att det ska kunna ske en förändring?

- Kan ni namnge någon modern fysiker som inte är en man? (Ha själv någon i tanken som du sedan kan presentera.)

Hur ser det ut i skolan, är intresset för fysiken könsbundet (är det exempelvis tydligt att fler pojkar har intresse för fysik än flickor) och vad kan detta bero på? Vad kan vi göra för att bryta upp könsmönstret?

**Tips!**

- Granska ditt läromaterial med hjälp av Skolverkets artikel "Vem representeras i materialet?" (http://bit.ly/33Hgthz).
- Få idéer till hur du kan integrera ett HBTIQ-perspektiv i fysik: http://bit.ly/oppnaskolan.
- Läs artikeln "Fysikskämt markerar normer i fysikerkultur" (http://bit.ly/fysikskam). Reflektera över om du själv använder dig av fysikhumor i undervisningen och om du känner igen typen av exempel som nämns i artikeln.
- Svenska Fysikerförbundet har samlat en lista på intressanta länkar som berör jämställdhet i fysik: http://bit.ly/kvinnorifysik.
- Be de studerande bekanta sig med nobelpristagarna i fysik: Maria Curie (1903), Maria Goeppert-Mayer (1963) och Donna Strickland (2018). Låt dem också undersöka varför Lise Meitner [1878–1968] inte fick Nobels pris i fysik. Du kan också lista fler kvinnor inom fysiken som eleverna ska bekanta sig med. Bredda gärna frågeställningen till att även inkludera icke-vita, unga eller andra ofta förbisedda grupper, oavsett kön. De kan svara på frågor som vilka var deras upptäckter och vad har de betytt för fysiken? Hur var det att vara kvinna/minoritet och forskare under början av 1900-talet? Vad har förändrats, hur är det idag? Läs artikeln "Gender discrimination in physics and astronomy: Graduate student experiences of sexism and gender microaggressions" (http://bit.ly/genderdiscriminationinphysics) och reflektera över på vilket sätt du kan stödja dina studerande så att de inte kommer att bidra till könsdiskriminering under studietiden.
- Diskutera minoritetsgrupper inom fysik med dina studerande. Reflektera tillsammans kring hur det är möjligt att en appell som "Particules for Justice" (https://www.particlesforjustice.org/) fortfarande kan behövas 2018 och vad som gör det möjligt att denna typ av uttalande görs av en forskare.
- Bläddra i Anna T. Danielssons doktorsavhandling "Doing Physics – Doing Gender An Exploration of Physics Students' Identity Constitution in the Context of Laboratory Work" (http://bit.ly/doingphysics) som lyfter frågor om kön, klass och ålder. Ett annat tips är Anders Johanssons avhandling "The formation of successful physics students: Discourse and identity perspectives on university physics" (http://bit.ly/succesfulphysics) som lyfter frågor om hur det manliga geniet skapas och förväntningar på maskulinitet. Titta speciellt på frågeställningarna kring hur studenterna konstruerar identiteter som fysiker i förhållande till vad de ser som ämnets normer och förväntningar, och reflektera över på vilket sätt du kan skapa en annan typ av miljö i ditt klassrum.

## GEOGRAFI

Undervisning i geografi har som mål att studerande ska kunna utveckla en omdömesförmåga på basis av kunskap, etisk reflektion och genom att sätta sig in i en annan människas situation, både individuellt och i grupp. Geografiundervisningen ska utveckla de studerandes geografiska världsbild och ge dem verktyg att förstå globala, regionala och lokala företeelser och problem och möjligheterna att lösa dessa. I samband med detta finns det möjligheter att diskutera normer och jämlikhet från olika synvinklar. Övningarna nedan är tagna ur Globaaliin vastuuseen kasvaminen, Näkökulmia maailman hahmottamisen pedagogiikkaan, men här en aningen omformade.

ÖVNING

### Fönster och speglar kring jämlikhet

Fönster och speglar-metoden är ett verktyg med vars hjälp vi kan reflektera över det vi sett och upplevt. Filmer och bilder öppnar fönster åt oss ut till världen, till andra verkligheter och därmed andra normer och idéer om vad som är ”rätt”, ”självklart”, ”normalt” eller ”vanligt”. Ju flera fönster vi öppnar desto mera förstår vi om världen, om vi har verktyg att hantera och begreppsliggöra det vi ser. Samtidigt speglar vi också oss själva, vårt liv, våra värderingar i världen omkring oss. Vi upptäcker att vi kanske inte alltid är så öppna och jämlika som vi tror oss vara, att vi också bär på kulturella och sociala normer som både begränsar och stöttar människor att utforska och vara sig själva. Vi får fakta och lär oss om omvärlden, så kallade faktafönster. När vi får information om världen öppnas också utmaningens fönster för oss, vilket väcker känslor och kanske lockar oss till att ta tag i saker och agera på orättvisor. Hur skulle min möjlighet att vara mig själv sett annorlunda ut om jag levt i en annan kultur, ett annat land och haft en annan familjehistoria?

I filmer och bilder kan vi också spegla och jämföra oss själva och vår vardag. Vilka känslor eller minnen väcks i mig när jag ser en bild eller en film? Vilka goda eller dåliga saker väcker de bilder eller filmer vi ser? När är dessa upplevelser kopplade till diskriminering eller till situationer där vi blivit sedda och bekräftade för den vi är? Förutom att var och en kan spegla sig själv i geomedia kan vi också bli utmanade av det vi ser, utmaningens spegel får oss att ställa oss frågor som vad vi lärt oss. Vad är jag tacksam för, vad skulle jag vilja säga åt människorna jag sett i bilderna eller filmerna?

**SYFTE**: att bekanta sig med någon typ av geomedia, t.ex. bilder och filmer, och använda dessa som fönster och speglar kring jämlikhet, rättvisa eller diskriminering runt om i världen.

**TID:** 60–75 minuter eller längre beroende på det material som används.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** själva bearbetningen av materialet tar sin tid, så ge studerande som läxa att bekanta sig med materialet eller gå igenom det lektionen innan.

| Faktafönster | Utmaningens fönster | Jag i spegeln | Utmaningens spegel |
|---|---|---|---|
| Information jag lärt mig från en bok, en bild, en film. Kall fakta om jämställdhet, likabehandling och diskriminering utan egen tolkning. | Till vilka praktiska handlingar utmanade boken eller filmen mig? Hurdana målsättningar eller värderingar utmanades jag till att reflektera över? | Vilka känslor väcktes i mig? Hur såg jag mig själv (i relation till det jag sett eller läst)? På vilket sätt var det som utmanade mig kopplat till rättvisa, normer och diskrimineringsgrunderna? | Hur förändrades jag? Vad lärde jag mig? Vem lärde mig? Vad skulle jag vilja säga till personerna i filmen eller boken? |

**DET BEHÖVS:**

- Geografiskt material som kartor, statistik eller reseskildringar, dokumentärer eller bilder.
- Här hittar du kortdokumentärer: http://kolmasulottuvuus.fi.
- Bilder kan hittas t.ex. på Yann Arthus-Bertrands hemsida: http://www.yannarthusbertrand2.org
- Yann Arthus-Bertrands film Human kan också användas, antingen i sin helhet eller i delar: http://www.human-themovie.org.
- Eller så kan du använda Dollar Street: https://www.gapminder.org/dollar-street/matrix. Dollar Street är ett verktyg skapat av Gapminder. Tänk dig att alla människor i världen bor på en gata, Dollar Street. De fattigaste bor till vänster och de rikaste till höger. Alla andra i världen bor mittemellan.
- Tabell med de olika fönstren. (Finns som bilaga 18.)

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Förklara för gruppen hur filmer och bilder kan fungera som fönster åt oss ut till världen och andra verkligheter. (Använd dig exempelvis av introduktionstexten till övningen.)
2. Se sedan tillsammans med gruppen en film eller dokumentär eller bekanta er med bilder.
3. Använd er av matrisen nedan (finns även som bilaga 18) som underlag och hjälp för diskussioner. Matrisen beskriver faktafönster (be de studerande att granska det innehåll de lärt sig utan att tillägga egna värderingar, tolkningar eller antaganden), utmaningens fönster (de studerande ska fundera på vilka tankar eller värderingar de vill utmana hos sig själv, vilka förändringar vill de göra i sin vardag, vilka vanor vill de bli av med och vilka nya rutiner vill de ta till sig, exempelvis köttätande, långa varma duschar, bemötande av andra människor), jag i spegeln (vilka beröringspunkter det finns i de studerandes eget liv och det de läst eller sett, vilka känslor som väcktes och varför de väcktes) och utmaningens spegel (vad de studerande har lärt sig och vad som förändrats. Be de studerande fundera på vad det nya jaget skulle vilja säga till personerna i boken/filmen.) Matrisen kan också användas som underlag för en skriftlig uppgift.

## Framtidsverkstad

Framtidsverkstaden är en övning där studerande tillsammans i grupper reflekterar över hur vår gemensamma framtid ser ut och vad vi vill uppnå. Framtidsverkstaden utmanar också studerande att fundera på hur vi kan uppnå den framtid vi önskar, vilka åtgärder som bör tas. Detta passar bra att koppla ihop med de olika målen i Agenda 2030.

**SYFTE:** att tillsammans reflektera över den gemensamma framtiden utgående från en eller flera av de olika målen i Agenda 2030. Hurdan framtid är det vi vill ha och hur kan vi uppnå den?

**TID:** 60–75 minuter.

**DET BEHÖVS:**

- post it-lappar
- tuschpennor
- en tavla (tusch- eller krittavla).

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** i denna övning kan fokus läggas på olika faktorer, exempelvis på klimatfrågor, så att alla löpsedlar skrivs med klimatinnehåll, på stadsplanering (motarbeta segregation och öka jämlikhet), på mänskliga rättigheter eller Agenda 2030.
Tänk på att nyheterna inte endast ska handla om det egna närområdet eller Finland, utan uppmana studerande att tänka globalt i den mån det går.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in klassen i smågrupper.
2. Be smågrupperna fundera på hur världen kommer att se ut om 30 år. Hurdana rubriker kommer det att finnas i tidningarna om 30 år? Be grupperna formulera korta och koncisa löpsedlar för framtidens nyheter.
3. Grupperna skriver sina löpsedlar på exempelvis post it-lappar. Ju större lappar och ju större stil löpsedlarna skrivs med desto bättre. Löpsedlarna kan beskriva goda eller dåliga nyheter och grupperna behöver inte begränsas till att exempelvis fundera på om nyheten ens är realistisk. Nyheterna och löpsedlarna ska ändå ha något att göra med det tema som behandlas (exempelvis Agenda 2030).

4. Rita sedan schemat (enligt bilden nedan) på tavlan.




5. Placera nu ut löpsedlarna (post it-lapparna) i schemat. En person från varje grupp kommer turvis fram till tavlan, läser upp sin löpsedel och placerar in det i schemat. Hela gruppen kan delta i diskussionen om var löpsedeln hör hemma. Handlar det om en önskvärd och sannolik nyhet eller en sannolik men icke önskvärd nyhet? Be dem motivera varför något är önskvärt eller icke önskvärt, sannolikt eller osannolikt. Så här fortsätter ni tills alla grupper varit framme vid tavlan och alla löpsedlar finns med i schemat. I oklara situationer kan hela gruppen rösta om placeringen.
6. Avsluta övningen med att tillsammans reflektera över framtidsschemat som skapats. Det är bra att föra en diskussion om vad var och en kan göra för att de nyheter och löpsedlar som finns i rutan önskvärt men osannolikt skulle kunna hända i framtiden och vad en själv kan göra för att förhindra att de nyheter och löpsedlar som finns i rutan sannolikt men icke önskvärt skulle hända i framtiden.

**Tips!**

- Kom ihåg att klimat- och miljöfrågor alltid är en jämlikhetsfråga. Vem är det som kan påverka besluten? Vem är det som kan göra val i sin vardag? Vem är det som fattar besluten och vem är det som tar konsekvenserna? Läs om klimatförändringen och jämställdhet på http://bit.ly/klimatochjamstalldhet och http://bit.ly/klimatojamstalldhet.
- Ekologiskt resande – vad är det? På vilket sätt kan det bidra till en mer jämlik värld?
- Diskutera kartkunskap med fokus på kolonialismen och vilka geopolitiska konsekvenser kolonialismen har ännu idag vad gäller hur naturresurser utnyttjas. Fokus kan läggas enbart på Afrika och konsekvenserna i Afrika i dag, på de enskilda europeiska nationernas kolonialism över hela världen eller på hur Finland dragit nytta av den kolonialistiska historien.

Diskutera migration och invandring i finland genom att bekanta dig med Migrationsinstitutets handbok för lärare http://bit.ly/migrationifinland.

# GYMNASTIK

Omklädningsrummet är troligen ett sådant ställe flera kan koppla ihop med rädsla för kränkningar. Att fundera på den egna kroppen och rädslan av att inte passa in, antingen psykiskt eller fysiskt, kan bli påtagligt just i gymnastikundervisningen. Samtidigt är detta en förutsättning för att det just i samband med gymnastikundervisningen finns bra möjligheter att diskutera normer, beteende och bemötande. Målet med gymnastikundervisningen är att de studerande ska lära sig att använda sin kropp, få pröva på olika sportgrenar och samarbeta i lag. Målet är inte att träna fram bättre idrottsutövare. Enligt läroplanen ska gymnastikundervisningen i skolan främja jämlikhet, jämställdhet och gemenskap samt stödja kulturell mångfald. I gymnastikundervisningen finns en ypperlig möjlighet att diskutera normer som förekommer i sportvärlden, jämställdhet, sportkulturer i olika delar av världen, synliggöra funktionsvariationer inom sportvärlden och även att låta studerande prova på idrottsgrenar de inte känner till från tidigare.

## Gymnastik för alla

**SYFTE:** att öka medvetenhet om hur gymnastiken exkluderar människor med olika funktionsförmågor.

**TID:** 45 minuter.

**DET BEHÖVS:** varje grupp (4–5 grupper) ska ha något som hjälpmedel då de funderar ut ett nytt spel. Det kan var exempelvis bollar, hinkar, snöre, tidningar, ringar och så vidare.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** fundera före övningen på vilka hjälpmedel som du har tillgängligt i skolan. Kom själv ihåg och påminn studerande att fokus under övningens gång (då övningen görs, spelas och diskuteras) ska ligga på inkludering och tillgänglighet.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Börja med att tillsammans diskutera vem som oftast håller på med idrott och vem som sällan syns inom idrotten och hur exempelvis funktionsförmåga, längd och kroppsstorlek påverkar hur bekväma människor känner sig för att överhuvudtaget idrotta. Eftersom gymnastiken kan vara exkluderande (speciellt för personer med varierande funktionsförmåga) ska ni nua göra gymnastiken mer inkluderande.
2. Dela nu in de studerande i fyra–fem grupper. Deras uppgift är att komma på ett inkluderande spel som kan utövas på gymnastiklektionen.
3. Ge varje grupp 15–20 minuter för att komma på ett nytt spel som ska vara tillgängligt för alla. De ska använda sig av hjälpmedlen som de fått och spelet ska vara ett lagspel. De ska ha ett klart syfte med spelet och de ska specifikt tänka på personer som annars inte tar mycket plats inom idrotten.
4. Avsluta lektionen med att varje grupp redogör för sitt nya spel och spela sedan spelen tillsammans hela klassen/gruppen. Diskutera sedan efteråt vad som var bra med övningen och låt varje grupp efter det egna spelet berätta hur de tänkte kring inkludering.

## Sport och kroppsideal

**SYFTE:** att synliggöra normer om kroppen inom idrottsvärlden.

**TID:** 45 minuter.

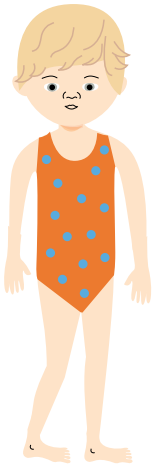
**DET BEHÖVS:**

- tillgång till internet.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Titta på första delen av filmen ”Kroppen & relationer” (http://bit.ly/kroppochrelation) som fokuserar på kroppen så att de studerande får en bild av vad normer är.
2. Dela in gruppen i smågrupper.
3. Be varje grupp välja sin egen idrottsgren som ska undersökas närmare. Du kan på förhand

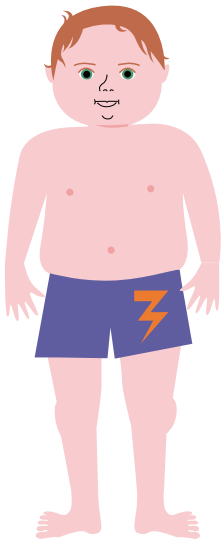
ha valt några idrottsgrenar som du vet har diskuterats i samband med kroppsideal, som exempelvis ishockey, fotboll, konståkning, basket och tennis.



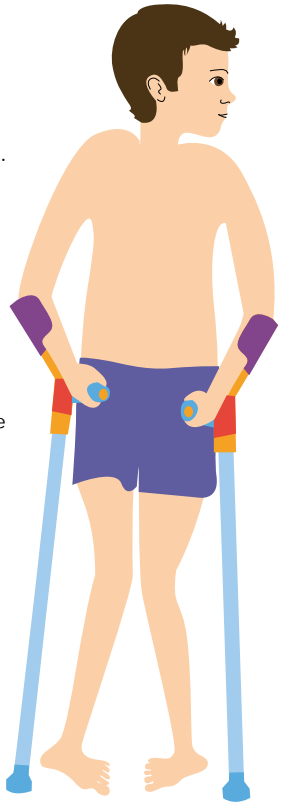
4. Be eleverna att leta upp information om kritik mot kroppsideal och även information om personer som ifrågasatt och utmanat kroppsideal inom respektive idrottsgren.
5. Be de studerande att för resten av gruppen presentera kroppsidealen i de sportgrenar de undersökt. Diskutera även medias roll i att lyfta fram normer om utseende.
6. Be de studerande att dela med sig av egna erfarenheter, berättelser de hört om sjuka ideal, normbrott eller personer som ifrågasatt normer inom en idrottsgren bland vänner och bekanta. Samla ihop bra sätt att ifrågasätta eller stöd vänner eller bekanta som blivit utsatta.
7. Reflektera över hur ni tillsammans kunde skapa mer trygghet på gymnastiklektionerna och i omklädningsrummet, vad som bidrar till begränsande kroppsideal och vad som skapar trygghet.

**Tips!**

- Fundera på varför ni i skolan har könsuppdelad undervisning (ifall ni har det). Är uppdelningen baserad på dina egna föreställningar om vad flickor och pojkar vill och kan göra eller utgår du ifrån dina studerande?
- Istället för att dela in grupper i flick- och pojkgrupper, så dela in enligt vilken "nivå" eller vilket tempo de vill spela. Be exempelvis studerande välja sida på basis av ifall de vill spela "mer på allvar" eller "mer på lek", på "snabba sidan" eller "lugna sidan", beroende på vad du vill betona på den lektionen.
- Tänk på dans i undervisningen (även vid exempelvis julfest och gammeldans/karonkan)
  - Vid pardans då det krävs ett par, säg "välj ett par" eller vi delar in i "par" och betona att parets kön är irrelevant. Eller använd könsneutrala ord som "förare" och "följare" då du ger anvisningar.
  - Vid fridans, om studerande har svårt att röra sig till musiken, be dem att använda en boll eller annat idrottsredskap de är trygga med. Efter ett tag brukar de inte behöva redskapet mer.
- Könskoda inte sportgrenar. Alla ska få testa på alla, oberoende av grupp.
- Låt studerande prova på idrotter som är anpassade efter kroppar som kanske inte i första hand är likadana som deras egna, exempelvis rullstolsbasket.



- Ge de studerande möjlighet att få nya perspektiv på olika sporter genom att fokusera på annat än tävlan. Spela exempelvis fotboll genom att studerande har två ben fastbundna i varandra så att fokus ligger på samarbete.
- Diskutera med studerande om alla faktiskt har samma möjligheter att utöva den sportgren hen vill. I vilken mån påverkar den socioekonomiska bakgrunden? Jämför exempelvis skillnaden mellan ishockey och ridning med orientering och joggning.



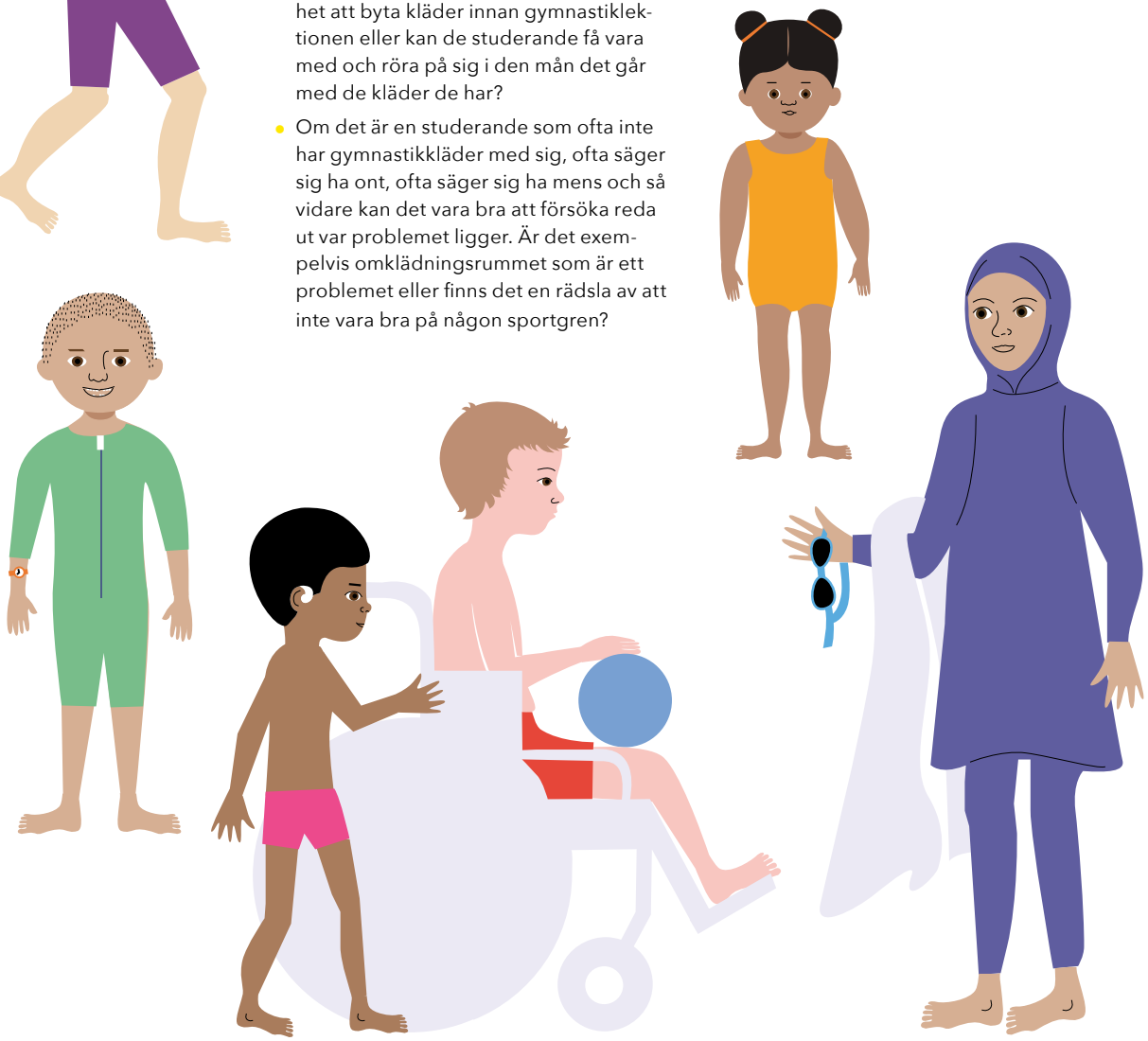
- Forskning visar att många gymnastiklärare känner sig osäkra på hur de ska inkludera studerande med olika funktionsvariationer i gymnastiken. Studerande själva önskar ofta en dialog där de kan ge kunskap och nya perspektiv på hur de kan bli inkluderade på ett tryggt sätt. Detta gäller också hur den studerande vill att läraren introducerar de andra studerande i hur de ska förhålla sig till studerande med funktionsvariationer.
- Bekanta dig med videon "Inkluderande idrott: Mansnormen" http://bit.ly/inkluderandeidrott och ta en grundlig diskussion med studerandena om våld och idrott.
- Varje gång du har en ny klass/grupp, ta inte för givet att alla känner sig trygga i omklädningsrummet:



- Ta diskussion om trygghet och nakenhet och hur viktigt det är med respekt i omklädningsrummet samt att det är nolltolerans som gäller för skällsord under gymnastiklektionerna. Titta exempelvis på http://bit.ly/lockerroomtalkLeo.
- Då du berättar om var omklädningsrummen finns, berätta samtidigt om det finns möjlighet att byta om ensam (detta kan fungera stöttande för exempelvis icke-binära, muslimska studerande eller studerande med mycket kroppsångest).
- Fundera ifall det alltid är en nödvändighet att byta kläder innan gymnastiklektionen eller kan de studerande få vara med och röra på sig i den mån det går med de kläder de har?
- Om det är en studerande som ofta inte har gymnastikkläder med sig, ofta säger sig ha ont, ofta säger sig ha mens och så vidare kan det vara bra att försöka reda ut var problemet ligger. Är det exempelvis omklädningsrummet som är ett problemet eller finns det en rädsla av att inte vara bra på någon sportgren?

*"I vår skola har vi blandade grupper i gymnastiken. Vi har även en valmöjlighet, det vill säga att det går att välja att ha gymnastik med personer som tillhör samma kön. (Detta med tanke på olika religioner, kulturer och vad som känns bäst för de studerande.) 80% av studerande väljer blandgrupperna."*

LÄRARE, GYMNASIUM



## HISTORIA

Ämnet historia är ett ypperligt ämne för att visa hur normer och värderingar ändras hela tiden och hur normerna styr vårt sätt att tolka världen. Det är väl ingen historielärare som kan förneka att den historia som berättas i skolorna är präglad av västerländska, vita mäns ideal och normer? Samtidigt som historieundervisningen handlar om att visa hur vår syn på historien påverkas av vem som gjort de historiska beskrivningarna, tolkas våra tolkningar av det som hänt av vad som anses vara "vanligt" och "normalt". Det är nästan omöjligt att förmedla en fullständigt sanningsenlig beskrivning av det som hänt i historien och det är viktigt att få studerande att förstå det.

I historieundervisningen har du som lärare alltid makten att välja vems och vilken historia du berättar. Detta lägger ett stort ansvar på läraren. Vilka normer väljer du att bekräfta och vilka normer väljer du att ifrågasätta? Enligt läroplanen ska historieundervisningen bidra till att göra studerande medvetna om olika värderingar i samhället under olika tidsperioder, om spänningar mellan dessa och om hur värden och värderingar förändras över tid. Undervisningen ska även lyfta fram betydelsen av mänskliga rättigheter, jämlikhet och jämställdhet samt demokrati. När ämnesläraren handleder eleverna blir historieämnets betydelse som ett identitetsskapande läroämne tydligare. Eleverna/studeranden lär sig att använda olika källor, jämföra dem och kan göra egna, motiverade tolkningar utgående från dem.

ÖVNING

### Vem är värd att minnas?

**SYFTE:** att väcka diskussion om vilka personer som lyfts fram i undervisningen, på vilket sätt och varför.

**TID:** 20 minuter.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** vid sista punkten ska de studerande fundera på vem av dagens människor de tror kommer att lyftas fram i skolorna om exempelvis 50 år. Här kan det lätt hända att de studerande inte tänker på mångfalden av människor, så ta själv gärna reda på personer med varierande åldrar, hudfärg, funktionalitet, religion och så vidare som du sedan kan ge som egna exempel.

**DET BEHÖVS:** anteckningsmaterial där eleverna kan göra en lista. Antingen papper eller dator.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in hela gruppen i mindre grupper på 3–4 personer.
2. Be eleverna tillsammans i grupp göra en lista över personer de minns från tidigare historielektioner. Ge studerande en tidsram, att de exempelvis har 5 minuter på sig. Du kan förslagsvis göra det som en tävling grupperna emellan. Vilken grupp kommer ihåg flest människor?
3. Då tiden är slut, be de studerande fundera i grupp *varför* de minns just dessa personer.
4. Då de funderat på varför de minns dessa personer kan du be dem diskutera hurdana personer det är vi minns. Spelar exempelvis ålder, etnicitet, funktionalitet, kön någon roll? Om de tittar tillbaka i historien, ser de något mönster där? Vilka personer är det som lyfts fram i olika skolämnen, exempel i historia? Varför tror ni att det är just dessa personer som lyfts fram? Är det en jämn fördelning mellan kön, etnicitet och så vidare?
5. Be studerande tillsammans fundera på vem av dagens människor de tror kommer att lyftas fram i skolorna om exempelvis 50 år och varför i så fall. Berätta för de studerande vem du själv tänker kommer att lyftas fram i framtiden och varför.
6. Avsluta övningen med att be de studerande berätta ifall övningen fick dem att tänka på något de inte tidigare kanske reflekterat över. Vad i så fall?

## Normhistoria – när hände det?

**SYFTE:** att bekanta sig med Finlands normhistoria och lyfta fram rättigheter, lagar och milstolpar som gjort Finland mer jämlikt och jämställt.

**TID:** 30 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- lappar med milstolpar (finns som bilaga 19)
- tomma papper (varje grupp ska ha 6 tomma papper. Behövs ifall övningen görs i smågrupper.)
- en tavla + tavelpenna (behövs ifall övningen görs med hela gruppen tillsammans)
- något som du kan sätta fast papperslappar på tavlan med (behövs ifall övningen görs med hela gruppen tillsammans).

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** välj ifall du vill göra uppgiften i smågrupper eller hela gruppen tillsammans. Följ sedan instruktionerna beroende på vilket alternativ du vill använda dig av. Det finns en hel del olika milstolpar uppräknade. Välj i förväg ut de milstolpar som passar lektionens tema bäst.

**GÖR SÅ HÄR:**

**SMÅGRUPPER:**
- Dela in studerande i smågrupper.
- Klipp ut lapparna med milstolpar på. Antingen klipper du ut alla eller väljer ut dem du vill ha.
- Kopiera upp lapparna så att du har så många av varje lapp som det finns smågrupper. Alla grupper ska få lika många lappar.
- Dela ut de tomma pappren. Be de studerande skriva "1800-talet" på en lapp, på en annan "1900–1950-talet", följande "1951–1970-talet", sedan 1971–2000 och på den sista 2001–2020-talet". Det sista pappret lämnas tomt än så länge.
- Dela sedan ut lapparna med milstolparna på. Nu blir gruppens uppgift att försöka placera ut milstolparna vid rätt årtal. Detta är ingen lätt uppgift! Meningen är inte att de studerande ska kunna detta, utan meningen är att ni ska få möjlighet att diskutera och fundera kring dessa milstolpar.
- Övningen går att göra som en tävling, ifall det är mer lockande. I så fall gäller det att räkna hur många rätt varje grupp får.
- Gå sedan igenom de olika milstolparna och i vilken ruta grupperna placerat dem. Antingen tar du en milstolpe åt gången eller ett årtionde åt gången. Diskutera gärna vilka tankar och känslor detta väcker hos de studerande. Är de överraskade över något? Vad kan ha krävts för att milstolpen ska ha uppnåtts? Vad har denna milstolpe inneburit för Finland och finländarna?
- Till sist ska de studerande nu skriva på det tomma pappret 2021-talet (exempelvis "2021–2030"). Nu får de i smågrupperna fundera kring vilka milstolpar i mänskliga rättigheter de tror kommer att ske under dessa år. Kommer exempelvis tvångsterilisering av transpersoner revideras under denna tioårsperiod? Kommer samerna att ges rätt att själva definiera vem som är same? Vad krävs för att förändring kan ske? Vad kan individen göra för att påverka orättvisor?

**ALLA DELTAGARE TILLSAMMANS:**
- Klipp ut lapparna med milstolparna på.
- Rita sex stycken rutor på tavlan. Skriv i den första rutan "1800-talet", i den andra "1900–1950-talet", följande "1951–1970-talet", sedan 1971–2000 och i den näst sista 2001–2020-talet". Den sista rutan lämnas tom än så länge.
- Låt de studerande läsa lapparna och placera dem i den ruta de tänker sig att milstolpen nåtts. De kan tillsammans fundera eller enskilt sätta dem på plats. Meningen är inte att de studerande ska kunna detta, utan meningen är att ni ska få möjlighet att diskutera och fundera kring dessa milstolpar.
- Gå sedan igenom de olika milstolparna och i vilken ruta deltagarna placerat dem. Antingen tar du en milstolpe åt gången eller ett årtionde åt gången. Diskutera gärna vilka tankar och känslor detta väcker hos de studerande. Är de överraskade över något? Vad kan ha krävts för att milstolpen uppnåddes? Vad har denna händelse inneburit för Finland och finländarna?
- Skriv nu i den sista tomma rutan 2021–(exempelvis "2021–2030"). Nu får deltagarna tillsammans fundera kring vilka händelser de tror kommer att ske under dessa år. Kommer exempelvis krav på sterilisering av transpersoner revideras under denna tioårsperiod? Vad krävs för att förändring kan ske? Vad kan individen göra för att påverka orättvisor?

## Prata rasism

**SYFTE:** Undersöka hur rasismen uppstått och hur rasism rättfärdigats eller argumenterats för genom historien.

**TID:** 75 minuter, gärna mer.

**DET BEHÖVS:**
- tillgång till internet
- anteckningsmaterial.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Dela in gruppen i sex stycken smågrupper.
2. Varje grupp får ett poddavsnitt de ska lyssna på. Poddavsnitten handlar om olika forskares perspektiv på rasism. Avsnitten hittar du på http://bit.ly/pratarasism. En grupp kan även lyssna på ett poddavsnitt på finska: http://bit.ly/ruskeattytot.
3. Be grupperna lyssna på varsitt avsnitt (antingen under lektionstid eller som läxa) och göra anteckningar om vad som diskuteras. (Informera grupperna om att de ska vara färdiga att redogöra för resten av gruppen vad poddavsnittet handlade om.) Då de lyssnat på avsnittet ska de inom gruppen diskutera avsnittets innehåll. Vilka tankar väcktes? Vad var nytt för dem? Något de reagera extra mycket på?
4. Be grupperna en efter en redogöra för sitt poddavsnitt inför resten av gruppen och vilka tankar som väcktes.
5. Koppla er diskussion till dagens läge. Hur ser rasismen ut idag? Vilka maktstrukturer förekommer? Diskutera även gärna hur det ser ut i de studerandes kompiskretsar, förekommer det rasism? Ställ även frågan om varför det är viktigt att tala om rasism. Vad är skillnaden mellan en fördom och rasism? Vilken är skillnaden mellan att vara en del av majoritetsbefolkningen och en del av minoritetsbefolkningen?
6. Avsluta övningen med att tipsa de studerande om Harvards ”rastest” som kan göras på https://implicit.harvard.edu/implicit/. (Välj ”social attitudes” och sedan ”race IAT”.)

**Tips!**

- Lyft in idéer och strukturer för människors livsvillkor under olika tider i historien. Då du exempelvis talar om demokratins framväxt och mänskliga rättigheter, tala även om olika lagars framväxt och rättigheter för olika personer, till exempel kvinnor, personer med olika funktionsvariationer och hbtiq+-personer.
- Har du funderat på ifall det kan vara så att studerande lär sig mer om den amerikanska ursprungsbefolkningen än den finska (samerna)? Hur kommer det sig i så fall att det är på det sättet? Bekanta er med samernas historia på http://www.samer.se.
- Synliggör grupper som hittills osynliggjorts i historien, såsom exempelvis samer, romer eller svarta i finland. Var dock på din vakt! Om du exempelvis vill lyfta fram kvinnans roll, så kolla vilka kvinnor det är som beskrivs. I de flesta fall är det bara medel- och överklassens kvinnor som det berättas om.
- Diskutera rasism med de studerande:
  - En av de mest diskuterade rasistiska händelserna i historien är förintelsen i europa på 1930- och 40-talet då judar, romer, homosexuella och personer med funktionsvariationer blev trakasserade, förföljda och mördade. Idag kan vi ofta säga att det inte får hända på nytt eller att vi måste lära oss från dessa händelser. Fråga de studerande ifall de tror att det finns en risk att något liknande kan hända i a) Finland i framtiden b) i något annat land? Vad säger händelser som dessa om synen på människan?
  - Under förintelsen pratades det om att den ariska rasen var bättre än andra och det poängterades att de ”riktiga” tyskarna skulle ha det så bra som möjligt. Känner ni igen den här tanken i dagens Finland? vad menas egentligen med en ”Riktig finländare”?
  - Hur kunde vi ha agerat mot kränkande normer tidigare i historien? Hur kan vi agera mot kränkande normer som förekommer i dagens läge?
- Bekanta dig med spelet Reality check och Berättelser om upplevd rasism bland unga https://teskedsorden.se/reality-check/

- Gå igenom rasbiologins historia. Bekanta er exempelvis med fallet Carrie Buck. Vad hände och vilken betydelse har händelsen haft? Mera tips hittas på http://bit.ly/omanskligt.
- Granska hur det i läroböcker förklaras vilka finländarna är, vilka deras förfäder var och var de kommer ifrån. Ryms alla som bor i finland idag i den finländskhet som beskrivs? Hur skulle de studerande beskriva "finländare"?
- Bekanta er med tvångssterilisering i historien och i nutid. Förekommer det tvångssterilisering i finland i dag? http://bit.ly/tvangsterilisering, http://bit.ly/utrensning1, http://bit.ly/translagen.
- Lär er om minoritetsbefolkningens (exempelvis samer, romer, tatarer, judar, finlandssvenskar, karelare, människor med funktionsvariationer, olika sexuella läggningar, religiösa minoriteter, transpersoner och så vidare) och deras historia i Finland. Vilka officiellt erkända minoriteter finns i Finland? Hur ser deras historia ut?
- Diskutera migration och invandring i finland genom att bekanta dig med Migrationsinstitutets handbok för lärare http://bit.ly/migrationifinland.
- Bekanta er med Rasismens historia genom Utbildningsradions serie: http://bit.ly/rasismenshistoria.
- Ta och lyssna på "Hissapodden" (Hufvudstadsbladet): https://www.hbl.fi/tagg/hissapodden/.

## HUSLIG EKONOMI/ HEMKUNSKAP

Enligt läroplanen är uppdraget i huslig ekonomi att stödja de studerande att utveckla kunskaper, färdigheter, attityder och beredskap som behövs för att hantera vardagen i ett hem och för en hållbar livsstil som stödjer välbefinnandet. Undervisningen ska hjälpa studerande att utvecklas till medmänniskor som bryr sig om sin nästa och som växer till aktiva medlemmar i familjen, hemmet och samhället. Undervisningen ska ge eleverna färdigheter att kunna kommunicera och leva tillsammans. Undervisningen i huslig ekonomi ska lägga en grund för hållbart boende, matkunskap och hållbar konsumtion. Det är särskilt viktigt att se till att studerande deltar i undervisningen på ett jämlikt och rättvist sätt.

### Hemarbete

**SYFTE:** att diskutera jämställdhet och hemarbete, och även att lyfta fram heteroförhållanden som normen.
**TID:** 45 minuter.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Berätta för de studerande följande: Enligt en undersökning (2017) som OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) gjort gör kvinnor i medeltal 4,5 timmar hemarbete om dagen. Männens motsvarande medeltal är 2,25 timmar om dagen. Tidsmässigt gör kvinnorna mest hemarbete i Turkiet, där de är upptagna med hemsysslor över 6 timmar om dagen, medan kvinnor i Sverige spenderar minst tid med hemsysslor, där medeltalet är lite över 3 timmar (207 minuter) om dagen. Sverige och Danmark kommer närmast jämställd hemarbetstid där kvinnor dagligen gör 56,6 procent av hemarbetet, medan männens andel är 43,4 procent. Sydkorea står för den mest ojämställda delningen av hemarbetstiden då männen står för 16,5 procent av tiden medan de i Japan står för 17,1 procent av tiden. I OECD:s

undersökning räknades bland annat skötseln av barn och annan oavlönat arbete.

2. Fråga de studerande vad denna uppdelning av tid kan bero på. Vilka faktorer spelar en roll?
3. Diskutera med de studerande hur heterosexuella par ofta har jämställdhet som ideal, medan det visar sig att det inte omsätts i praktiken, utan att många heterosexuella par lever ojämställt. Vad kan detta bero på? Hur kunde denna ojämställdhet jämnas ut? Be även de studerande fundera på hur det ser ut i deras arbetsgrupp, deltar alla jämnt i lagandet av mat och undanstädandet? Vad kunde göras i gruppen så att alla deltar jämnt?
4. Synliggör för de studerande att det i statistiken inte ingår hemarbete för samkönade par. Vad beror det på att endast heterosexuella par och tvåsamma förhållanden uppmärksammas? Hur kunde undersökningen göras för att vara mer inkluderande?
5. Avsluta övningen med att be de studerande fundera på hur de vill ha det i framtiden OM de lever ihop med en partner. Du kan låta studerande diskutera följande frågor[57] parvis eller i smågrupper:
   - Skulle det vara okej för studerande att:
   - deras partner fixar allt i hemmet?
   - de själva fixar allt i hemmet?
   - de försörjer sin partner och eventuella barn?
   - de själva lever på sin partners lön/pengar?
   - de betalar någon utomstående för att städa så att de själva inte behöver göra det?
   - Be dem även svara på frågan: Vad tar de med sig av övningen?

**Tips!**

- Fundera på vilken sorts "hem" det är du talar om. Undvik att återge kärnfamiljsnormen då detta kan begränsa studerandes tankar om deras framtid. Använd gärna begrepp som "partner", "sambo", "särbo" för att undvika den heterosexuella kärnfamiljen som bygger på en tvåsamhetsnorm. Utgå inte heller från att de studerande kommer ha en (1) partner eller barn.
- Diskutera "typisk finländsk mat". Finns sådan mat överhuvudtaget och hurdan är den i så fall? Har de studerande ätit denna typiska finländska mat och serveras den ofta i skolan? Vad är det som definierar en "typisk" maträtt för ett land?
- Diskutera på vilket sätt matsvinnet är kopplat till klassfrågor och vem som har råd att slänga maten, men också om hur vi slänger det som odlats av jordbrukare för att ätas https://www.kfstockholm.se/konsument/skolmaterial/.
- Diskutera mat och innovation och vilka nya innovationer som har sitt ursprung i finland, såsom Baljhavre och härkis, och på vilket sätt de bidrar till att förändra vår syn på mat och speciellt vår syn på vegetarisk mat och hållbarhet.
  På vilket sätt kan mat- och dryckesinnovation hänga ihop med frågor om likabehandling såsom funktionsvariation (allergier), mental hälsa (alkohol) eller religions- och åsiktsfrihet (Alkohol samt Kosher, halal,vegetarisk eller vegansk kost)?
- Diskutera ensamboende och dess ställning i samhället. http://bit.ly/ensamboende1.
- Diskutera vem som lagar maten och vilken status maten får vid vardag och fest. Läs bland annat artikeln om Mat och jämställdhet i köken http://bit.ly/undersokningminmat.
- Diskutera hur de studerande skulle definiera en familj? Ni kan sedan kolla upp definitionen på http://bit.ly/familj1. Diskutera även gärna hur normen ändrats med tiden, hur det tidigare varit kyrkan och skolan som bestämde regler, normer och värderingar för samhället och att det då var rätt samma för alla, medan det i dagens läge skett en förändring. Hur ser det ut idag? Be studerande att bekanta sig med familjemodellerna på nätverket för Stjärnfamiljernas hemsida https://monimuotoisetperheet.fi/se/.
- Diskutera köttets normativa position i många matkulturer. Köttätandet går att diskutera ur olika synvinklar:
  - maskulinitet – kött associeras med styrka, makt samt potens och konsumtionen av rött kött brukar fungera som symbol för

57 Diskussionsfrågorna är tagna ur boken "I normens öga".

maskulinitet. Vad är det i köttet som gör det maskulint?

- social status – en tanke om att mat tilldelas samma status som de som äter den. Om människor, i de flesta fall män, ska upprätthålla högre status ska de undvika att äta mat som associeras med socialt lägre status, det vill säga grönsaker.
- jämställdhet – köttet kopplas till det manliga, grönsaker till det kvinnliga. Det har visat sig att Män som förhåller sig positivt inställd till att tilldela kvinnor en högre position i samhället även tilldelat köttet en lägre placering i matkulturen.
- länders matkulturer – I exempelvis den japanska matkulturen är det fisk- och skaldjur som har hög status, även om kött i dagens läge är tillåtet i japan, jämfört med hur det varit i historien.
- hälso- och miljöhänsyn – det röda köttet kopplas till högre risk för hjärt-och kärlsjukdomar. En stor del av matens klimatpåverkan kommer från köttet.
- Läs mera om punkterna ovan på http://bit.ly/kottnorm.

## HÄLSOKUNSKAP

Hälsokunskap är ett läroämne som stödjer hälsa, välbefinnande och trygghet. Utgångspunkten för läroämnet är respekt för livet och ett värdigt liv i enlighet med de mänskliga rättigheterna. I läroplanen lyfts det fram hur undervisningen ska ta hänsyn till att hälsorelaterade företeelser omfattar olika dimensioner och plan: fysiska, psykiska och sociala faktorer som stödjer eller tär på hälsan samt sambandet och orsakssammanhangen mellan dem. I hälsokunskap finns flera olika möjligheter att lyfta fram normer och dess påverkan på de studerandes hälsa. Teman som kön, funktionalitet, mental hälsa, sexuell läggning och så vidare, ger en möjlighet att diskutera begränsande och uteslutande normer från flera olika perspektiv, samtidigt som det kan kopplas till hur konsekvenserna syns i samhället och hos befolkningen.

### Jämställd hälsa

**SYFTE:** att synliggöra hur jämställdhet och normer kan kopplas till människans hälsa och ohälsa.

**TID:** 30 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- tillgång till internet
- anteckningsmaterial.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** de studerande behöver förstå vad som menas med mental hälsa och depression. Ifall ni inte tidigare diskuterat detta tema, så börja med att göra det.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Be de studerande individuellt, parvis eller i smågrupper besvara följande frågor:
   - Tror du det finns skillnader i kvinnors, mäns och icke-binäras mentala hälsa? Om ja, hurdan skillnad och vad tror du skillnaderna beror på?

- Enligt Institutet för hälsa och välfärd använder kvinnor mer hälsovårdstjänster än män, vad kan det bero på?
- Enligt Institutet för hälsa och välfärd förekommer depression oftare hos kvinnor än hos män, vad kan detta bero på?
- Enligt Institutet för hälsa och välfärd är män mer involverade i missbruk än kvinnor? Vad kan det beror på?
- Vad menas med att ”depression inte känner till begrepp som jämställdhet”?

2. Diskutera frågorna tillsammans i gruppen. Koppla gärna de studerandes svar till rådande normer om män och kvinnor som finns i samhället. Speciellt de begränsande normerna om män kan lyftas fram. Exempelvis: Är det faktiskt så att depression förekommer oftare hos kvinnor eller kan det vara så att männens depression inte syns, då de inte söker hjälp i lika hög grad som kvinnor? Eller kan det vara så att männens depression inte märks eftersom depression inte ingår i mansrollen (enligt normerna) vilket kan leda till att depressioner misstolkas eller blir feldiagnostiserade?
3. Koppla er diskussion till våld- och självmordsstatistiken (läs exempelvis http://bit.ly/flersjalvmord) i Finland:
   - Även om männens självmordstal minskat mer med åren än kvinnornas är det fler män än kvinnor som begår självmord. Även i våldsstatistiken är det männen som är i topp. Vad kan detta bero på?
   - Enligt statistiken begår fler transunga självmord än andra unga, vad kan det beror på?
   - Självmord bland homosexuella har minskat i Norden sedan det blivit möjligt att registrera samkönat äktenskap, vad kan det bero på?
   - Hur tolkas statistiken om självmord? Vad säger forskningen att statistiken beror på?
4. Be de studerande i par, i smågrupper eller hela gruppen tillsammans räkna upp vilka normer som förekommer då det gäller kön och mental hälsa samt vilka konsekvenser det kan ha på individen. Om du ber dem göra det i par eller smågrupper, diskutera sedan normerna alla tillsammans. Förekommer dessa normer i skolan? Om ja, på vilket sätt? Om nej, varför inte? (Med tanke på att det finns i samhället i övrigt.)
5. Då ni hittat de begränsande och uteslutande normerna som kan förvärra mental hälsa, be de studerande sedan komma med förslag på hur dessa kunde brytas. Vad kan vi göra vänner sinsemellan? Vad kan vi göra som klasskamrater? Vad kunde skolan eller lärarna göra?

## Samtycke och sexuella trakasserier

**SYFTE:** att öka medvetenhet om samtycke, vad det egentligen innebär och på vilket sätt det är kopplat till sexuella trakasserier och normer.

**TID:** 75 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- tillgång till internet
- tavla
- tusch.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Dela in gruppen i smågrupper.
2. Be studerande fundera på vad som menas med ”sexuella trakasserier och övergrepp”. Du kan be dem göra en lista med exempel på sexuella trakasserier. De kan även ge exempel på handlingar de anser vara övergrepp eller sexuella trakasserier.
3. Be grupperna sedan turvis berätta vad de vet om sexuella trakasserier/övergrepp och vilka exempel de kommit på. Medan de studerande berättar, kan du skriva upp det som sägs på tavlan. Då blir det synligt för alla.
4. Gå igenom vad sexuella trakasserier och övergrepp är för något. Du kan bland annat hänvisa till lagen och lyfta fram att[58]:
   - sexuella trakasserier är att kränka en person på ett sexuellt sätt
   - det kan exempelvis vara fråga om kommen-

58 Läs om trakasserier på jämställdhetsombudsmannen, https://www.tasa-arvo.fi/web/sv/trakasserier

tarer, blickar, beröringar eller skämt
- det spelar inte någon roll ifall den som utsätter säger att det bara ”var på skämt”
- det finns lagar som skyddar mot sexuella trakasserier och att det till skolans uppgift hör att förebygga dem och ingripa ifall det sker
- sexuella övergrepp är då någon gör något sexuellt med en person som inte vill det
- sexuella trakasserier och övergrepp hänger ihop med bristande jämställdhet i samhället (vilar på föreställningen om hur kvinnor och män ska se ut och bete sig, det vill säga rådande normer i samhället)
- både män och kvinnor blir utsatta. Statistiskt sett blir kvinnor mycket mer utsatta. (Trakasserier mot män uppmärksammas kanske inte alltid för vad de är. Kan vara att vuxna inte ser lika allvarligt på tafsande från flickor, att det anses vara oskyldigt.)

5. Koppla tillbaka till exemplen de studerande tidigare gett på sexuella trakasserier och övergrepp. Beroende på hurdana exempel de studerande gett, kan du fylla på med följande:
   - prata eller skämta om sex med någon som inte vill det
   - röra någon annans kropp mot personens vilja
   - sexuellt insinuerande blickar, gester, blinkningar
   - betygsätta andras kroppar och utseende på ett sätt som gör dem illa till mods eller att kommentera någons kropp på ett sexullt sätt (vissla, ropa efter)
   - att sprida (vidare) sexuella rykten om någon
   - att fotografera eller filma mot någons vilja, till exempel i omklädningsrummet, toaletten, stranden
   - att visa eller sätta upp sexuella bilder som känns obehagliga för andra (till exempel porrbilder)
   - att skicka sexmeddelanden, bilder (till exempel på könsorgan) till någon som inte vill ha det
   - att tvinga någon till att göra något sexuellt (till exempel genom att tjata, hota)
   - att tvinga någon till sexuella handlingar (som oralsex, samlag, visa sin kropp, onani). Det kan ske genom hot och våld eller genom att fortsätta trots att personen inte vill det.
6. Diskutera med studerande hur det ser ut i skolan.
   - Hur ofta förekommer detta i vår skola?
   - Vad förekommer mest? Var i skolan förekommer det mest? (Är det under rasterna, under lektionstid, på något visst ställe i skolan?)
   - Märker lärarna då det sker? Reagerar de? På vilket sätt?
   - Är det möjligt att säga ifrån ifall någon upplever att en kompis sexuellt trakasserar er? Om ja, på vilket sätt? Om nej, vad är det som gör det svårt?
7. Be smågrupperna nu diskutera följande frågor:
   - Vad menas med ”samtycke”?
   - Hur kan en person ta reda på ifall det finns samtycke?
   - På vilka olika sätt kan en person visa att hen vill, eller inte vill, något?
   - På vilka olika sätt kan en ta reda på hur den andra känner?
8. Gå sedan igenom med hela gruppen vad smågrupperna diskuterat. Förklara gärna ordet ömsesidigt, exempelvis att sex är ömsesidigt om de som har sex tillsammans tycker att det känns bra och rätt. Om det är så att en vill och den andra saknar lust, saknas ömsesidighet, och att det sist och slutligen är väldigt enkelt: Sex ska vara frivilligt, annars är det inte okej.
9. Titta på ”Te och samtycke” (Fatta man) eller ”Samtycke för barn” (Stödcentrum Nacka kommun) från youtube. Fråga gruppen ifall det är något som blev oklart. Förtydliga ännu med att dra paralleller mellan tedrickande och sex.
10. Avsluta övningen med att berätta hur skolan jobbar mot sexuella trakasserier och mobbning och ställ sedan de studerande frågorna (de kan diskutera dem i smågrupperna):
    - På vilket sätt är jag själv med och bidrar till ett dåligt klimat i skolan?
    - Vad kan jag göra då jag ser att någon blir utsatt för sexuella trakasserier? Vem kan jag vända mig till?

## Beröringskarta

**SYFTE:** att fundera på hur olika beröringar kan kännas på olika sätt beroende på vem som gör det och när det sker.

**TID:** 45 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- A4-papper, ett åt varje studerande
- färgpennor, alla studerande ska ha två olika färgpennor
- tavla + tusch
- gärna en annan vuxen som hjälp.

Övningen passar bra att göra med yngre studerande, årskurserna 1–6.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Dela ut ett papper åt varje studerande.
2. Be de studerande rita en människa framifrån på framsidan på pappret och bakifrån på baksidan av pappret.
3. Berätta för gruppen om att det finns beröringar av tre olika slag:
   a) okänd beröring
   b) vänskapsberöring
   c) intim beröring
4. Ge exempel på beröringar som känns okej. Exempelvis okänd beröring: att skaka hand med en okänd person, vänskapsberöring: att krama en vän. Och förklara vad en intim beröring kan handla om genom att berätta om ställen som är okej att bli berörda på av någon en vill vara mer intim med.
5. Förklara för de studerande att de två färgpennorna symboliserar en okänd beröring och en vänskapsberöring.
6. Be de studerande markera på sina egna papper var olika beröringar känns okej av olika personer. (Den intima beröringen kan var och en själv fundera var de skulle placera ut, men de behöver inte ritat ut denna typ av beröring just därför att det handlar om en intim beröring. Den typen av beröring kan en sedan berätta för den personen hen är intim med.)
7. Under tiden ritar du själv två människor på tavlan.
8. Då alla är färdiga med sitt eget arbete ber du alla fokusera på de två personerna du ritat på tavlan.
9. Gå igenom hur ni alla kan ha olika åsikter om var ni vill bli berörda och att ni nu ska se om det finns något gemensamt i era åsikter. Hittar ni något som är okej för alla? Börja med den första personen och be de studerande berätta vad de märkt på sin egen människa, var får en okänd person röra? (Du kan be de studerande berätta turvis vad de märkt på sin egen människa och den som inte vill säga, får säga pass och så flyttas turen vidare). Flytta dig sedan till nästa person på tavlan och fundera kring den vänskapliga beröringen på samma sätt.

*"Denna övning har jag gjort med elever i årskurs 7. Den passar även bra med de yngre. Vi kom in på vikten av att fråga den andra, då en inte vet vad den andra vill, tycker om. Vi diskuterade även vikten av att inte göra något, ifall en själv är osäker på ifall det är fråga om trakasseri eller inte. Och så diskuterade vi även om att flirta. Vi kunde konstatera att ifall den andra personen är okej med flirtning, så är det okej att fortsätta, men det poängterades att den andra får ändra sin åsikt när som helst och då måste det respekteras."*

Kombinera övningen med slöjd och låt de studerande sy egna dockor. De studerande kan sedan märka ut på den egna dockan (med exempelvis klistermärken) var hen inte vill bli berörd.

10. Gå nu djupare in på ämnet. Det handlar inte endast om vem och var en blir berörd, det handlar även om hur.
11. Om det finns en annan vuxen i rummet, visa exempel på bra och dålig beröring på hen. Exempelvis att ta någon i handen en kort stund kan vara en bra beröring (exempelvis då en hälsar på någon annan). Att smeka på ryggen med ena handen medan en skakar hand med den andra handen kan däremot ses som en dålig beröring. Eller att kramas vänskapligt är bra, men att smeka nacken/ryggen med den andra handen är inte bra. Inte heller fast det är fråga om en släkting eller vårdnadshavare.

    Ifall du inte har en annan vuxen i rummet så försök med att visa på dig själv. Ta absolut inte en studerande som exempel.
12. Reflektera över detta tillsammans med gruppen. Betona hur vi alla känner olika och för att vara säker på vad den andra vill så är det bäst att fråga. Och att vi alltid har rätt att säga till då vi känner att vi blir berörda på ett sätt vi inte gillar.

## Porr

**SYFTE:** att problematisera porr jämfört med verkligheten.

**TID:** 75 minuter (fortsätt gärna nästa lektion, ifall ni inte hinner med allt).

**DET BEHÖVS:**
- tillgång till internet
- tavla + tusch.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** porr är något allt fler unga kommer i kontakt med i tidig ålder. Utgå ändå inte ifrån att alla sett på porr. Meningen är inte att vara moraliserande eller peka finger åt någon. Påminn även de studerande att de inte ska bli privata under övningens gång, det vill säga inte börja diskutera huruvida de själva ser på porr eller inte. Under diskussionen om porr är det viktigt att vara tydlig med att det som händer i porren inte är sex, att det i sex finns samtycke och ömsesidighet samt att sex inte ska skada de berörda. Om du själv känner dig osäker på att diskutera porr, förbered dig genom att läsa om ämnet och hur det kan diskuteras med barn och ungdomar på porrfribarndom.se.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Börja med att gå igenom med de studerande att porr och pornografi är ett samlingsbegrepp för bilder, filmer, litteratur och serier som har gemensamt att materialet är till för att skapa sexuell upphetsning.
2. Dela in gruppen i smågrupper.
3. Skriv ordet "Porr" på tavlan och låt de studerande diskutera hur de tror att människor påverkas av porr och vilka konsekvenser det kan få.
4. Sammanfatta studerandes funderingar genom att be dem berätta vad de diskuterat. Skriv upp deras funderingar på tavlan, som en mindmap.
5. Be de studerande sedan diskutera följande frågor (eller välj ut några):
    - Porr är ett ämne som ofta väcker starka känslor hos människor, både för och emot. Varför tror ni porr väcker så mycket känslor?
    - I samband med porr diskuteras ofta framställningen av kvinnor och män. Är det viktigt att det diskuteras hur kvinnor och män framställs i porren? Varför? Varför inte?
    - Tror du att ungas syn på sex och kroppen kan påverkas av att titta på porr? Om ja, så på vilket sätt?
    - På vilket sätt påverkar porren vad vi anser vara manligt och kvinnligt och hur vi ska bete oss sexuellt?
    - Finns det fördomar om vilka som tittar på porr och förväntas gilla porr? I så fall hurdana?
    - Vilka normer förmedlar porr?
6. Gå tillsammans igenom vad smågrupperna diskuterat angående frågorna.
7. Berätta för de studerande att det i samband med porr ofta diskuteras kroppsideal och samlag och hur de inte alltid motsvarar verkligheten. Be nu de studerande att ta reda på följande frågor (antingen skriftligt så att de lämnar in svaren till dig, eller så går ni igenom svaren muntligt):

- Är kvinnors bröst alltid lika stora?
- Finns det något medeltal på penisstorlek?
- Är det vanligt att de inre blygdläpparna hänger ner utanför de yttre?
- Är blygdläpparna alltid samma storlek?
- Generellt sätt, vilket är det bästa sättet att stimulera om en kvinna ska få orgam?
- Generellt sätt, vilket är det bästa sättet att stimulera om en man ska få orgam?
- Hur smittar könssjukdomar? Varför tror ni det är ovanligt med kondom i porr?
- Var på kroppen har kvinnor och män hår?
- Vad betyder mainstreamporr, fairtradeporr och feministisk porr? Vad är skillnaden?

8. Om du vill gå igenom frågorna muntligt, gör det nu. I samband med frågorna, koppla gärna till hur en person kan få en ensidig och overklig bild då hen tittar på porr just då det gäller exempelvis kroppsideal.
9. Fråga nu de studerande om de tycker att det är viktigt att porr visar upp jämställt sex. Är det viktigare att porr visar upp ett jämställt sätt än till exempel tv-serier och actionserier? Varför, varför inte?
10. Avsluta lektionen med en sammanfattning av det som diskuterats. Du får gärna säga att det är förståeligt att en person vill lära sig och veta hur sex fungerar, men att porren inte kommer ge svar på dessa frågor. Om en ska göra som i porren är risken rätt stor att en begår eller utsätts för övergrepp. En bra fortsättning är övningen ”Samtycke och sexuella trakasserier” som finns ovan.

Om du vill fortsätta diskutera ämnet kan ni ta upp frågor om människohandel och människan i en utsatt situation.

## Blindwalk

**SYFTE:** att synliggöra hur funktionshinder uppstår i relation till vår omgivning, samhället.

**TID:** 45 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- tillgång till internet
- ögonbindlar (sjalar, halsdukar)

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** tänk på att bredda diskussionen om otillgänglighet i samhället. Fokus ska inte ligga på personer med funktionsvariationer.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Inled med att diskutera människans funktionalitet. Att det är något alla människor har och det är även något vi alla kommer uppleva förändringar i. Funktionaliteten ser olika ut för människor och ändras genom livet. Vi kommer även alla att ha en funktionsnedsättning i något skede av våra liv.
2. Titta sedan på avsnittet ”Funktionsnormen” i serien ”Få syn på normerna” på https://urskola.se/.
3. Berätta för gruppen att ni ska göra en övning om nedsatt syn/blindhet. Dela in deltagarna i par (gärna så att personer som inte är bästa vänner är par).
4. Dela ut ögonbindlar till varje par.
5. Den ena sätter först på ögonbindeln och den andra fungerar som hens guide. Det är guidens ansvar att se till sin partners säkerhet och leda denne genom att exempelvis hålla i axeln. Guiden får endast svara ”ja” eller ”nej” på den andres frågor.
6. Be nu paren att ge sig ut och gå. Det går bra att göra det i skolans korridor eller ute på gården.
7. Be deltagarna gå mot ett mål. Efter att de nått målet byter de sedan roller. Den som just hade ögonbindel blir guide och vice versa.

8. Då alla deltagarna fått prova båda rollerna delar du in deltagarna i mindre grupper. Låt dem diskutera följande frågor:
   - Hur kändes promenaden?
   - Vad var mest svårt?
   - Vad fungerade bra?
   - Hur kändes det att vara tvungen att lita på någon?
   - Hur kändes det när någon litade på dig?
9. Diskutera med deltagarna att det finns olika funktionsvariationer som till exempel synnedsättning, hörselnedsättning, nedsatt rörelseförmåga eller psykisk funktionsnedsättning. Be nu de studerande fundera på vad som är skillnaden mellan funktionsnedsättning och funktionshinder. (Kolla ordlistan i slutet av materialet ifall du själv är osäker på skillnaden.) Det är viktigt att de studerande förstår att funktionshinder aldrig finns hos en person, utan i samhället runt omkring.
10. Diskutera sedan tillsammans:
    - Vad har samhället för bild av människor med funktionsnedsättning?
    - Hur ser det ut i skolan? Hur tillgänglig är skolan för personer med funktionsnedsättningar?
    - Hur kan miljön i skolan göras mer tillgänglig?
    - Hur kan samhället förändras så att en funktionsnedsättning inte nödvändigtvis innebär ett funktionshinder?
11. Avsluta övningen med att låta de studerande berätta vilka tankar övningen väckte och vad de tar med sig från övningen.

Övningen är tagen ut O/LIKA Ett metodmaterial mot fördomar och diskriminering

## Kär i vem?

**SYFTE:** att få syn på egna och samhällets föreställningar och fördomar om sexuella läggningar.

**TID:** 30 minuter.

**DETTA BEHÖVS:**
- bilder på personer (kopiera upp eller klipp ut från tidningar, böcker eller printa ut från internet)
- tavla + penna.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** majoriteten av bilderna får gärna vara på personer som är ungefär i liknande ålder som de studerande i gruppen. Tänk på att bilderna ska visa variation på människor, gärna olika funktion, kroppsstorlek, könsuttryck, etnicitet, hudfärg etcetera.

Det kan hända att studerande kritiserar uppgiften och säger att det inte går att se vem som är ihop med vem, och det har de alldeles rätt i, men för att få igång gruppen kan du poängtera att det handlar om att använda sig av föreställningen som finns i samhället om vilka som passar ihop. Ett annat sätt att få igång gruppen är att säga att du gjort övningen tidigare med en annan grupp och att du nu vill att gruppen ska gissa hur de andra parade ihop bilderna.

Ifall det är en stor grupp kan du dela in gruppen i två delar och då även dela på bilderna. Om det finns personer med synnedsättning i gruppen kan ni beskriva personerna på bilderna.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Lägg bilderna på ett bord eller på golvet.
2. Be de studerande tillsammans placera bilderna bredvid varandra efter vilka de tror är ihop eller är singlar.
3. Då bilderna är placerade, diskutera vilka val de gjort. Ställ frågor om vad som gjorde att de placerat ihop de bilder som de gjort. Du kan ställa följande frågor:
   - Vad har ni tänkt på då ni placerat ihop personerna?
   - Hur ser ni att personen ni satt som singel

inte är ihop med någon?
- Vilka faktorer, såsom funktion, etnicitet, ålder, kroppsbyggnad, hudfärg med mera, tänkte ni på då ni satte ihop bilderna?
- Ifall bilderna är placerade som par, kan du fråga: Hur kommer det sig att ni placerat dessa personer parvis?
- Vad är det som gör att någon ser ut att attraheras av motsatt kön? (Ifall det vid denna fråga går över till en diskussion om hur en ser ifall en person attraheras av samma kön eller båda könen, så vänd diskussionen till att diskutera heteronormen.)

4. Ifall det är så att bilderna (eller de flesta) var placerade med motsatt kön, kan ni diskutera hur det kommer sig. Fråga även gruppen varför det är enklare att prata om det som avviker från normen än själva normen.
5. Avsluta övningen med att fråga studerande vad de tar med sig från övningen. Något de lärt sig om sig själva? Något de lärt sig om andra/annat?



## Att säga nej – diskussion

Övningen passar bra att göra med yngre studerande, årskurserna 1–6.

**SYFTE:** att reflektera kring användandet av ordet ”nej” och hur ett ”nej” kan se ut i kroppsspråk, samt hur frånvaro av samtycke alltid är ett nej.

**TID:** 45 minuter.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Gå igenom att det ibland kan vara svårt att lyssna på vad någon säger. Eftersom vi förväntas vara artiga och inte vill såra någon annan, säger vi i många situationer inte nej rakt ut, utan försöker visa det på andra sätt.
2. Dela sedan in gruppen i smågrupper om 3–4 personer/grupp.
3. Be grupperna diskutera följande frågor:
   - Hur visar en person att den vill eller inte vill:
   - Prata, när en främling tar initiativ?
     - Dansa, när någon visar intresse?
     - Kramas, när någon vill ge en kram?
     - Ge sitt telefonnummer åt någon?
     - Gå på dejt?
   - Hur visar en person i sociala medier att den vill eller inte vill:
     - Ha kontakt, när någon skickar en vänförfrågan?
     - Ses på dejt, när någon visar intresse?
     - Gå på ett evenemang när en bekant bjuder?
   - När är det svårt att säga nej? När är det svårt att säga ja? Vad är du rädd ska hända? Varför?
   - Händer det att du låtsas att du inte uppfattat ett nej fastän du egentligen förstått? Vad tror du det kan bero på? Vilka konsekvenser kan det ha?
4. Be sedan grupperna kort berätta vad de diskuterat. Fundera tillsammans på vikten av att förstå varandras nej och att ett nej inte alltid behöver sägas ut, utan även kan visas med kroppsspråk och miner.
5. Be grupperna fundera på följande frågor:
   - Föreställ er att någon ber er göra något som ni verkligen vill göra. Hur känns det i kroppen då? Är det någon rörelse som kommer spontant?
   - Föreställ er att någon ber er göra något ni verkligen inte vill göra. Hur känns det i kroppen då? Är det någon rörelse som kommer spontant?
   - Vilka andra signaler kan tyda på att någon vill eller inte vill?
6. Gå igenom följande:
   - Ett leende, en uppmärksam blick eller liknande, behöver inte alltid vara tecken på att någon ger samtycke. Det kan exempelvis vara fråga om artighet eller att en person

inte vågar visa att den inte vill. Kanske för att hen inte vill såra någon.

- Om någon visar flera tecken på att hen vill, flera "ja-signaler", kan det betyda att hen tycker om det som händer just då. Det behöver däremot inte betyda att personen vill också göra annat relaterat med dig.
- För att klargöra vad du vill, måste du gradvis ta initiativ i den riktning du vill gå och samtidigt vara uppmärksam på personers signaler längs vägen.
- Som exempel kan ges:
  - Även om en person vill komma hem till dig efter skolan, betyder det inte automatiskt att personen vill hålla dig i handen då ni går.
  - Även om en person kommer på bio med dig, betyder det inte automatiskt att hen vill kyssas.
  - Även om en person vill hångla, betyder det inte automatiskt att hen vill ha samlag med dig och så vidare.

7. Be nu deltagarna att diskutera i smågrupper:
   - Är det någon av de kroppssignaler ni kom på tidigare som kan vara ja-signaler, men som inte behöver vara det?
   - Finns det skillnader i hur ett kroppsspråk tolkas av andra, beroende på om det är en man, kvinna eller transperson som uttrycker sig?
8. Avsluta övningen med att sammanfatta det ni diskuterat. Poängtera att frånvaron av samtycke alltid är ett nej.
9. Ni kan även avsluta diskussionen med att göra övningen "Öva att ta ett nej" nedan.

Övningen är tagen från www.samtyckeskultur.nu, här en aning omformad.

## Öva att ta ett nej

**SYFTE:** att öva på att säga nej och att öva på att ta emot ett svar.

**TID:** 20 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- utrymme för deltagarna att röra på sig.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** i övningen övar deltagarna dels på att säga nej och dels på att ta emot ett nej. Tillsammans med deltagarna kan du, antingen innan övningen eller som avslutning, fundera på varför det ibland kan vara svårt att säga nej och även vikten av att kunna ta emot ett nej. För att övningen ska fungera är det viktigt att alla deltagare någon gång svarar nej till den som frågar.

Övningen passar bra att göra med yngre studerande, årskurserna 1-6.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Be de studerande att gå runt i rummet.
2. Då de möts två och två ska den ena fråga den andra exempelvis "*Kan jag röra din axel?*", "*Kan jag få skaka din hand?*", "*Kan jag få ge dig en kram?*" och så vidare.
3. Be de studerande att under övningen känna efter hur det känns att ge eller ta emot ett nej. Känns det exempelvis olika beroende på vem en möter?
4. Den andre säger antingen "*ja*" eller "*nej*". Den som får ett ja eller nej till svar, ska själv alltid svara med "*Tack*", oavsett om personen får ge klappen/kramen/skaka hand eller inte. Reaktionen är alltid ett "*Tack*".
5. Be de studerande att diskutera parvis vilka tankar och känslor som övningen väckte.
6. Avsluta övningen med att be varje studerande att lyfta fram något som de tyckte var speciellt intressant. Ifall ni inte påbörjade övningen med att fundera på varför det ibland är svårt att säga nej och vikten av att respektera ett nej, så gör det som avslutning.

Övningen är tagen från www.samtyckeskultur.nu, här en aning omformad.

**Tips!**

- Bekanta er med Suicide Zero och vad de jobbar för.
- Diskutera tillsammans med studerande om hur personer med mental ohälsa behandlas och varför det ofta är mer acceptabelt att berätta om en fysisk skada en person fått då hen exempelvis spelat fotboll, medan en oftast inte berättar då hen mår psykiskt dåligt. Hur kommer det sig?
- Undersök tabun kopplat till mental hälsa och dess historia.
- Undersök tabun koppla till Manlighet och Mentala hälsa genom att bekanta dig med:
- Rapporten Vad vet vi om killars psykiska (o) hälsa http://bit.ly/jagsomarkille.
- Podkasten som produceras av Under Kevlaret: http://www.underkevlaret.se/.
- Podecasten som behandlar sambandet mellan machokultur och Psykisk ohälsa: http://bit.ly/machokultur.
- Lyft fram vikten av kroppspositivitet och fettaktivism. Låt de studerande diskutera vad orden betyder och varför det är viktigt. Hur ser "normkroppen" ut? Vilka konsekvenser kan "normkroppen" ha? Bekanta er exempelvis med Sara Dahlströms blogg: https://fitnessfeministen.sporthalsa.se/. Läs även http://bit.ly/allakroppar.
- I samband med diskussion om ätstörningar, lyft fram hur olika former av ätstörningar kan förekomma hos vem som helst, oberoende av exempelvis kön eller ålder. Ta även upp hur ätstörningar diagnostiseras olika på grund av förväntningar på kvinnligt och manligt. Läs bland annat: http://bit.ly/atstorningar.
- Då sex och samlag diskuteras så kom ihåg att lyfta fram att det finns personer som definierar sig som asexuella och som lever i förhållanden utan att ha sex. Diskutera gärna ifall en relation alltid måste bekräftas med sex.
- På sidan http://samtyckeskultur.nu/ hittar du fler övningar om samtycke.
- Jämställdhetsombudsmannen har ett material om sexuella trakasserier i skolan med lärarhandledning (på Svenska, Finska och Engelska) http://www.eimeidankoulussa.fi/?lang=sv.
- Bekanta dig med Folkhälsans material "Snippelisnopp" för inspiration och stöd i sexualundervisningen för årskurserna 1–6.
- Öppna upp en diskussion om tvåsamhetsnormen. Vilka tankar finns om ett "öppet förhållande", där en person kan träffa eller leva med flera personer eller där det är okej att ha sex med andra? Hur kommer det sig att vi ofta reagerar (kanske till och med negativt) då vi hör om dessa typer av förhållanden? Läs mer om olika former av förhållanden på http://bit.ly/polyfler.
- Bekanta dig med https://normbanken.se/ för tips på normutmanande sexualundervisning.
- På porrfribarndom.se hittas filmkipp som stöd och tips på hur du kan diskutera porr med studerande i olika åldrar.
- Låt de studerande bekanta sig med faktabaserade hemsidor om sex och relationer, som bland annat umo.se, okejsex.nu, rfsu.se, rfsu.com/sv/inspiration, fragachans.nu, rfsl.se. Diskutera sedan tillsammans vad som är bra med sidorna och hurdan typ av information det finns på sidan.
- Diskutera normer kopplat till berusningsmedel. Vilka är exempelvis alkoholnormerna? Varierar normerna beroende på ålder? På vilket sätt? Vilka konsekvenser kan normer om berusningsmedel ha? .
- Diskutera kasam (känsla av sammanhang) med studerande kopplat till rådande normer, hur begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet är kopplat till den psykiska hälsan. Vad behövs det för att människan ska må psykiskt bra?
- Diskutera olika familjeformer med hjälp av det tio olika familjerna som finns uppräknade på Nätverket för Stjärnfamiljens hemsida: https://monimuotoisetperheet.fi/se/.

## KEMI

Precis som i andra naturvetenskapliga ämnen kan det i kemin frågas vem den naturvetenskapliga undervisningen är till för? Vem är inkluderad och vem är exkluderad? Finns det i ämnet en tydlig könsfördelning i vem som väljer fördjupade kurser? Undervisningen i kemi ska enligt både gymnasiets och grundskolans läroplan, förmedla en bild av kemins betydelse för en hållbar framtid: kemi behövs för att utveckla nya lösningar och trygga miljöns och människans välbefinnande. Undervisningen i kemi ska även vägleda studerande att ta ansvar för sin omgivning. Jämlikhet och likställdhet främjas genom att det erbjuds möjligheter för studerande att tillämpa kemi i olika kontexter och ger dem mångsidig information om yrken som förutsätter kunskaper i kemi.

Traditionellt sett är kemin något som försiggår i laboratorier, men för att visa hur mycket mer kemin handlar om och berör allas vardag, gäller det att lyfta fram vardagskemi. Synliggör kemin som finns i vardagen som exempelvis i hygienprodukter, kroppen, mediciner, rengöringsmedel, matlagning och bakning.

### Kärlekens kemi

Övningen passar även bra i exempelvis psykologi kurs 2.

**SYFTE:** att koppla kemin till det vardagliga och visa hur det berör oss alla.

**TID:** 75 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- tillgång till internet
- dator eller telefon.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Diskutera tillsammans med studerande vad det innebär att vara kär/nykär/förtjust och fråga dem hur ”att vara kär” går att koppla ihop med kemin.
2. Dela in gruppen i smågrupper och ge dem som uppgift att undersöka ”kärlekens kemi”.
3. Be de studerande ta reda på svar till frågorna nedan och spela in en kortfilm eller göra en presentation om ”kärlekens kemi” som de sedan presenterar för varandra.
   - Vilka hormoner utsöndras i kroppen då en blir förälskad?
   - Hur påverkar dessa hormoner kroppen, vårt beteende och vårt humör?
4. Diskutera alla tillsammans:
   - Kommer hormonerna att påverka kroppen olika beroende på vem vi blir kära i? Det vill säga, kommer hormonerna att påverka kroppen och beteendet olika ifall en person blir kär i en person av annat kön eller i en icke-binär, som i en person av samma kön? Motivera!

     Här kan det vara bra att diskutera olika former av kärlek, som exempelvis en sexuell kärlek och en vänskapskärlek. Önskan är att de studerande märker att ”kärlekens kemi’ kommer att vara densamma oberoende vem en person blir kär i. Diskutera gärna ifall samhället behandlar all kärlek på samma sätt? Hur ser det ut i skolan? Händer

det exempelvis oftare att omgivningen tror att vänner av olika kön är ett par än om det är fråga om vänner av samma kön? (Tänk här på att skolan och samhället i stort utgår ifrån den heterosexuella kärleken som norm, vilket leder till att all annan kärlek kommer att begränsas eller uteslutas på något sätt. Tillsammans med de studerande kan ni diskutera hur detta sker och vilka konsekvenser det kan ha för en person.)

- Kan kärlek kännas olika för olika människor och vad beror det i så fall på?
- Finns det en "rätt" kärlek, det vill säga, går det att säga att någons kärlek är bättre, mer äkta, än någon annans? Motivera!
- Finns det "fel" typ av kärlek? Om ja, hurdan? (Här är det bra att poängtera att kärleken i sig kanske inte är fel, men handlingar kan vara det, exempelvis med den sexuella kärleken. Oberoende av hur kär en vuxen är i ett barn, får hen inte agera på sina känslor. Eller oberoende av hur kär en person är i en jämnårig person, får en inte agera på sina känslor utan den andra personens samtycke. I båda fallen går det mot lagen.)

5. Ifall det finns tid, se på "Kärlekens kemi" (LHTs julkalender 2015) med Ulf Ellervik på YouTube.com.
6. Avsluta övningen med att fråga de studerande vad vi nu kan göra, då vi fått upp ögonen för att kärlekens kemi är den samma oberoende av vem vi blir kära i? Vad kan vi göra för att vi ska sluta utgå ifrån att den heterosexuella kärleken är normen?

**Tips!**

- Studerande är allt mer intresserade av miljön och vilka konsekvenser olika förhållningssätt kan tänkas få för naturen. Diskutera frågan med studerande från en jämlikhetssynvinkel, exempelvis "Har olika människor olika förutsättningar att jobba för miljöns bästa? Motivera!"
- Fundera på hur utrustningen i kemisalen är lämpad för alla studerande, oberoende av kroppsstorlek, funktionalitet och så vidare. Är exempelvis alla laboratorierockar samma modell och storlek? Hur är det med skyddsglasögonen?
- Kombinera kemi och huslig ekonomi. Be de studerande ta reda på hur de med hjälp av kökskemikalier kan tvätta bland annat fönster, mikrovågsugnen, tvättmaskin/diskmaskin, skärbräde, duschskåp, spisen, fettfläckar och så vidare. Här gäller det för de studerande att ta reda på hurdana blandningar en behöver och vad som händer ifall en använder fel blandning. Skulle tvättmedlen helt och hållet kunna ersättas med kökskemikalier? Vilken inverkan skulle det ha på miljön?
- Lyft aktivt fram kvinnor eller andra minoriteter som verkat inom kemi: exempelvis Maria Strömme (professor och uppfinnare), Gerty Cori (Nobelpristagare), Dorothy Hodgkin (Nobelpristagare) eller Rosalind Franklin (biofysiker).
- Det europeiska institutet för kemikalier hittas i Helsingfors. Arbetsplatsen är ett bra exempel på internationell arbetsmiljö och de studerande kan bekanta sig med andra internationella institutioner som finns i Finland som jobbar med frågor som berör kemi https://echa.europa.eu/.
- Bekanta dig med rapporten "Diversity landscape of the chemical sciences. A report by the Royal Society of Chemistry" (http://bit.ly/diversitylandscape) och reflektera med de studerande över varför det är viktigt med en mångfald av människor inom forskning och innovation, men också på arbetsplatser.
- Visa på bredden inom kemi genom att exempelvis presentera Baljhavrens uppfinnare Reetta Kivelä http://bit.ly/reettakivela
- Bläddra i Marie Ståhls doktorsavhandling "Kemiämnets normer och värden. Diskursanalytiska studier av nationella prov i kemi och tillhörande elevtexter." (http://bit.ly/kemiamnetsnormer). Avhandlingen ger möjlighet till reflektion över hur kemiprovet kan utformas för att vara mer inkluderande.
- Låt de studerande göra egna affischer inspirerade av dessa: http://bit.ly/celebratingwomeninscience. Det är ett konkret sätt att öka synligheten för olika minoriteter inom ditt ämne.

# LIVSÅSKÅDNINGS-KUNSKAP

Undervisningsämnet livsåskådningskunskap behandlar olika delar av människans liv. Undervisningen betonar människans möjlighet att leva som en fri, jämlik, aktiv och målmedveten individ samt lyfter fram möjligheten individen har att aktivt kunna påverka det egna tänkandet och handlandet. Läroämnet ska ge de studerande hjälp till att forma sin egen livsåskådning samt undersöka sin omvärld, och även att utveckla sin kunskap om omvärlden och medvetet styra sitt eget liv i samverkan med andra. Ämnet ger utrymme för normkritisk reflektion.

## Identitetens olika sidor

Övningen passar även bra i exempelvis psykologi kurs 2.

**SYFTE:** att synliggöra olika sätt att kategorisera människor på basis av till exempel funktionalitet, kön och hudfärg.

**TID:** minst 45 minuter.

**DET BEHÖVS:**

- bilder i pappersformat på olika människor, så att varje grupp får typ 10–15 bilder (exempelvis utklippta från tidningar eller utprintade från nätet). Alla grupper kan få samma bilder, det behöver inte vara olika. Bilderna kan du själv ha fixat före övningen eller börja övningen med att be de studerande söka fram bilder på ca 10 olika personer. De ska gärna vara så varierande som möjligt.
- papper och penna/varje grupp.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in studerande i grupper på 3–4.
2. Be de studerande bekanta sig med bilderna de har framför sig. De ska nu komma på fyra-fem kategorier (kopplat till människorna på bilderna) och dela in bilderna enligt dessa kategorier. Det kan vara till exempel "de med glasögon", "de som har hår", "enligt kön" och så vidare. Be dem skriva upp dessa kategorier för sig själva.
3. Då alla grupper gjort detta, lämnar gruppen de kategoriserade bilderna på bordet (namnen på kategorierna de använt sig av får inte synas på bordet) och går till en annan grupps kategorisering.
4. Nu får gruppen gissa sig fram till hur den andra gruppen kategoriserat bilderna, det vill säga vilka kategorier gruppen tror att de andra använt sig av. Detta gör de på basis av vad de ser framför sig.
5. Be grupperna nu berätta för varandra hur de kategoriserat människorna på bilderna och varför. Har den andra gruppen, som besökte deras bord, kategoriserat på samma sätt?
6. Diskutera sedan tillsammans
   - Hur kommer det sig att vi människor är rätt snabba med att kategorisera andra människor?
   - Vad är bra/dåligt med kategorisering?
   - Finns det bättre/sämre kategorier? Om ja, så vad är det som gör att vissa kategorier uppfattas som "bättre" och vem är det som bestämmer vilka det är?
   - Hur kan normer kopplas till kategoriseringen? Koppla till medvetna och omedvetna fördomar och föreställningar.
   - Hur kan dessa kategorier och normer påverka människans identitet?
   - Vilka konsekvenser kan kategoriseringen ha i en människas liv?
   - Avsluta övningen med att be de studerande fundera på hur snabba de själva är med att kategorisera människor? Vad kan de göra för att försöka undvika att göra det då det inte direkt är nödvändigt?

## Skapa en egen livsåskådning

Övningen passar bra både för yngre och äldre studerande.

**SYFTE:** att förstå att det går att sätta det egna perspektivet i alla livsåskådningar/ religioner/ ideologier och lyfta fram de element som en själv anser vara viktigt.

**TID:** den tid du väljer att ge. Övningen har gjorts på en 75-minuterslektion, men går bra att göra på kortare och längre tid också.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in gruppen i grupper på 3–4 personer eller i par.
2. Be dem nu skapa en egen livsåskådning/ religion/ideologi. Målet är att den ska vara rättvis och inkluderande. Det enda kriteriet är att livsåskådningen/religionen/ideologin inte får vara kränkande. I denna livsåskådning/ religion/ideologi ska det finnas med historia (uppkomst), riter, eventuella högtider, hur en blir medlem, vem som får vara medlem, värderingar, symboler och så vidare.
3. Livsåskådningen/religionen/ideologin ska visualiseras på valfritt sätt.
4. Be de studerande redogöra för varandra om grundtanken i deras livsåskådning, religion, ideologi och vad de tog i beaktande då de tänkte på inkludering.
5. Avsluta övningen med att fundera på vad exkudering kan ha för konsekvenser för en människa.

## Identitetskakan

**SYFTE:** att reflektera över hur olika faktorer påverkar den egna identiteten.

**TID:** 30 minuter.

**DET BEHÖVS:**

- anteckningsmaterial (papper och pennor eller dator).

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Be de studerande enskilt rita ett kakdiagram (på dator eller på papper) över hur stor inverkan faktorerna nedan har haft i formandet av den egna utvecklingen till vem de är idag. (Ifall det känns att det är för många faktorer att ta i beaktande, så kan du använda dig endast av några eller be de studerande att välja exempelvis de fem faktorer som påverkat dem allra mest.)
   - kön
   - funktionalitet
   - ålder
   - religion/livsåskådning
   - utseende
   - familj
   - sexualitet
   - kultur
   - språk
   - mental hälsa
   - nationalitet
   - annat
2. Be de studerande enskilt rita ett liknande kakdiagram, men denna gång med tanke på hur stor andel de olika faktorerna har i hur andra ser mig/behandlar mig. Skiljer sig kakdiagrammen mycket från varandra? Om ja, vad kan det bero på?
3. Be dem nu parvis eller i smågrupper jämföra andelarna i de båda diagrammen med varandras diagram. Be dem diskutera skillnaderna och vad de kan bero på. Är det någon andel som påverkar mer än någon annan? Vad kan det i så fall bero på? Påverkas de av andras förväntningar? Är förväntningarna begränsande på något sätt? Finns det något de önskar att de gjort, men låtit bli att göra just på grund av andras förväntningar?

4. Avsluta övningen med att diskutera det positiva och negativa med förväntningar och vad de i värsta fall kan leda till. Fråga även gruppen hur de kan ta itu med och bryta de förväntningar som ställs på dem (ifall de ansett att förväntningarna kan vara begränsande). Fokusera speciellt på åskådarperspektivet, det vill säga den som ser/hör/vet, men som inte är direkt utsatt för dessa förväntningar.

## Vad gör mig till mig?

Denna övning har gjorts tillsammans med elever i årskurs sju under en klassföreståndarlektion.

**SYFTE:** att väcka diskussion kring att få vara sig själv oavsett bland annat kön, ursprung, utseende och personlighet. Att olika egenskaper hör till en person som individ och inte behöver vara bundet till exempelvis ett kön eller land.

**TID:** 45 minuter (2x45 minuter är att rekommendera).

**DET BEHÖVS:**
- ett A4-papper/studerande
- färgpennor
- kartong.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Be de studerande rita en bild av sig själva på pappret och be dem rita ut det som de anser vara specifikt just för dem (med hjälp av exempelvis kläder, kön, intressen, hårlängd osv). Meddela studerande den tid de får använda, exempelvis 15 minuter, så att alla är färdiga ungefär samtidigt. Meddela dem även att de kommer att få se varandras bilder då de är färdiga.
2. Då de studerande ritat färdigt får de gå runt och titta på varandras bilder – finns det likheter med andra? Finns det något på bilderna som de har gemensamt med någon annan?
3. Be sedan deltagarna att berätta om likheterna de hittat på bilderna (detta kan de exempelvis göra i par) och att de ska fundera på varför vi så ofta koncentrerar oss mer på olikheter hos människor istället för på likheter.
4. Be deltagarna att titta på bilderna och fundera på vad en kan veta om en person bara genom att titta på den? (Om de gjort uppgiften i par, så fortsätt ha dem i par.)
   (Vi kan till exempel kanske veta personens hårlängd, kroppslängd och vilken färg på kläderna hen har, men kan vi veta var personen är född, vad personen gillar för musik, hurdan personlighet personen har och så vidare?)
5. Fundera vidare med gruppen varför vi drar slutsatser om en person bara genom att titta på den och varför detta kan vara bra men även dåligt?
   (Det kan till exempel vara bra att dra sig undan om en person verkar vara aggressiv med sitt beteende, medan det kan vara dåligt att jag utgår ifrån att en person troligen är sämre i skolan därför att personen har en funktionsnedsättning. Helt enkelt att vi ofta drar förhastade slutsatser baserade på förutfattade meningar.)
6. Fundera sedan tillsammans på hur vissa fördomar kan begränsa oss och stoppa oss från att vara den vi är och vad detta i sin tur kan leda till. Be deltagarna att tillsammans fundera på konkreta tips på hur de i klassen kan stödja varandra och låta varandra vara som de är. Skriv ner dessa tips på kartong och sätt upp det på väggen i klassen som en påminnelse.

## Högtider

**SYFTE:** att uppmärksamma olika högtider och bekanta sig med likheter och olikheter i människors sätt att tänka.

**TID:** 45 minuter.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** beroende på vilken högtid som uppmärksammas kan det vara bra att fundera på utgångsläget hos de studerande. Vad vet du exempelvis om de studerandes familjeförhållanden eller nyliga dödsfall? Det här gör du för att undvika att få någon att känna sig obekväm eller utanför under lektionen.

Som exempel är det högtiden Ullambana som uppmärksammats.

**DET BEHÖVS:**

- pysselmaterial (vid denna lektion behövdes rött, rosa och vitt silkespapper samt säkerhetsnålar för rosen.)

Övningen passar bra för yngre studerande.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Berätta om den högtiden du valt att uppmärksamma.
   Om det exempelvis är högtiden Ullambana, en högtid då de dödas andar besöker de levandes värld, enligt kinesisk folktro, så gå igenom vad högtiden handlar om. Högtiden firas inom buddhismen och är en dag då bortgångna anhöriga uppmärksammas. Dagen kan också jämföras med den västerländska mors- och farsdagen, då föräldrarna uppmärksammas under denna dag. Under en ceremoni delas det ut rosor. De som har kvar sina båda föräldrar får klä sig med en röd ros, de som antingen har mor eller far vid liv få bära en rosa ros, medan de som har förlorat båda sina föräldrar klär sig i en vit ros.
2. Diskutera tillsammans med de studerande vad en kan göra för att minnas någon som avlidit. Varför kan det vara viktigt att uppmärksamma någon som varit en nära? Vilka känslor kan en person känna under en högtid som Ullambana? Vilka normativa föreställningar finns om vem som kan stå en nära, hur är de kopplade till normer om familj? Och vilka andra personer än ens föräldrar kunde en uppmärksamma under en sådan högtid?
3. Be nu de studerande att göra egna rosor. De behöver inte tänka på någon speciell person och får själva välja vilken färg de vill använda för sin ros.
4. Om det finns tid kvar eller om ni har möjlighet att fortsätta nästa lektion:
   a) be de studerande exempelvis parvis hitta på en högtid som de gärna skulle fira. Be dem förklara varför högtiden skulle firas och vad som skulle vara specifikt för firandet, det vill säga vad skulle människor göra under denna dag? På vilket sätt kunde man inkludera många olika typer av perspektiv och människor i högtiden?
   b) be de studerande att fundera på olika typer av firande som ingår i den finländska kulturen, men som inte är kopplat till religion eller finskhet. Exempelvis avskedsfest då någon ska flytta, studentfest, fest kopplat till idrott, födelsedagsfest och så vidare. Lista så många ni kan komma på och låt de studerande skriva ner vilka de varit med och firat och vilka de skulle vilja fira.
      - Vad finns det för likheter och skillnader mellan högtiderna?
      - Finns det firanden som kommer från en annan kultur eller land?
      - Vilka firanden ses som positiva eller negativa och för vem?
      - På vilka sätt kan firandet vara inkluderande eller exkluderande?
5. Som avslutning sammanfattar du vad ni gjort. I detta skede kan det vara bra att lyfta fram hur människor kan fira olika typer av högtider och att det finns en hel del högtider vi inte känner till. Det blir lätt så att vi uppmärksammar de högtider som firas i Finland och inte ens då tänker vi på att alla människor i Finland inte firar samma högtider. Alla i Finland firar exempelvis inte jul.

**Tips!**

- Bekanta dig med http://bit.ly/samhallskunskap1 för att få mer tips och hjälp till undervisningen.
- Lyssna och diskutera forskare Eva Silfvers tankar om normer och identitet i klassrummet: http://bit.ly/normerochidentitet
- Bekanta dig med "Högtidsboken – Fira och filosofera tillsammans!" utgiven av Olika förlag, för att få idéer och tips på hur du kan arbeta inkluderande och diskutera olika högtider med de yngre barnen.

# MATEMATIK

På 1990-talet var Japan ett land där flickor klarade sig bättre inom aritmetik än pojkar. Detta var i markant kontrast till all statistik som fanns om flickors och pojkars matematiska kunskaper i andra industrialiserade länder. Eftersom könsforskning då, och än idag, kretsade mycket kring frågan om intelligens tyckte forskare från USA att det skulle vara ett intressant forskningsobjekt. Då frågan föreslogs åt de japanska kollegerna fick den ett förvirrat bemötande. Varför skulle det vara intressant, undrade de japanska kollegerna? Det visade sig att i Japan associerades inte matematik med intelligens såsom det görs i västländerna. Därför kunde japanerna inte se relevansen i frågeställningen.[59]

Historien ovan visar hur våra värderingar och kulturbundna uppfattningar sitter ihop och hur de kan bli motstridiga när en sätter ihop dem. Detta eftersom vi, i detta fall, inte är överens om vad som kan betraktas som intelligens. Denna typ av värderingar och uppfattningar är av mycket stor betydelse för vem som intresserar sig för matematik och vem som betraktas som duktig inom ämnet.

Följande är ett kort urval uppgifter som ger en idé om vad arbetet med normer inom matematiken kunde innebära. Urvalet är på intet sätt fullständigt och engagerade lärare rekommenderas varmt att alltid prova sina egna idéer först. Förhoppningsvis sporrar dessa uppgifter lärare att arbeta mera kring normfrågor med hjälp av matematiken. Syftet med uppgifterna är att använda matematiken som hjälpmedel för att få studerande att fundera och reflektera över normer och värderingar som påverkar vårt beslutsfattande och diskussioner i samhället. Som bäst blir det en kul grej som engagerar och väcker nya tankar.

59 Markku T. Hyyppä, "Sukupuolten kirjo", Helsinki university press, 1995.

## Kvinnornas euro

Det talas ibland om att kvinnors euro är si och så mycket. Detta är meningen att vara ett mått i procent på hur mycket män och kvinnor som sysslar med samma arbetsuppgifter får lön för sin möda. Eftersom kvinnor inom de flesta branscher inte når upp till männens lön, trots att de sysslar med samma saker, normaliserars männens lön till 100% och kallar det för 1 euro (eller 100 cent) och jämför kvinnornas lön inom samma bransch med den. Den brukar då bli lite mindre, men vad den är beror helt på branschen inom vilken en jobbar. I bilaga 20 finns ett kort , som innehåller några uppgifter gällande detta. Dessa uppgifter passar bra att jobba med då en ska tala om procent.

**SYFTE:** att eleverna får fundera kring matematik som används vardagligen och på samma gång lära sig om löneskillnaderna som finns mellan kvinnor och män i vårt samhälle.

**TID:** 45 minuter.

**DETTA BEHÖVS:**

- "Professorers lön i Finland 2018"-texten[60] (finns som bilaga 20.)
- uppgifterna som ska räknas (finns som bilaga 20).

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Kopiera upp texten (eller på annat sätt så att de studerande kan ta del av den).
2. Be sedan studerande räkna uppgifterna.
3. Då uppgifterna gås igenom, kan följande sägas efter uppgift 1: Detta är förstås möjligt eftersom den totala månadslönen innehåller många tillägg ovanpå grundlönen och kvinnorna får inte ihop lika mycket pengar från dessa tillägg som männen. Den kvinnliga euron skiljer sig också från männens beroende på i vilken högskola en jobbar. I Aalto universitet är den skillnaden störst i Finland. Där är den 617 euro/månad till de manliga professorernas fördel. I Lapplands och Uleåborgs universitet är det tvärtom. Där är den kvinnliga euron större än den manliga. Och efter uppgift 2, kan följande sägas:

60 Acatiimi, nr. 3, 2019, ISSN: 1455-1608.

Det finns saker som påverkar den kvinnliga professorns euro som kommer att raderas ut med tiden, även om inget skulle göras. Den främsta av dessa är längden på karriären. De manliga professorerna har i snitt jobbat 13,5 år som professor i Finland medan deras kvinnliga kollegor har jobbat i 10,9 år. Detta påverkar lönen eftersom grundlönen får ett tillskott varje år som beror på hur länge en professor jobbat. Med andra ord ju längre tid en jobbat, desto högre lön.

## Ojämlikhet och beräkning av Gini-koefficienten[61]:

**SYFTE:** att öva geometri och formelberäkning samt att på samma gång lära sig om hur en med hjälp av matematik kan mäta ojämlikheter i samhället.

**TID:** 1–3 lektioner (beroende på hur många uppgifter du ger studerande. Teoridelen kräver en del tålamod).

**DET BEHÖVS:**

- förkunskap om algoritmiskt tänkande och förståelsen för att använda en definition eller formeln (se bilaga 20).
- förkunskap om arean på rektanglar och trianglar, samt procent.

**GÖR SÅ HÄR:**

- Gå igenom med de studerande hur BNP/capita räknas. (Se bilaga 20 för att få tips.)
- Introducera detta med hjälp av exempel. (Se bilaga 20.)
- Låt sedan de studerande göra uppgifterna för att träna beräkningen av gini-koefficienten. (Se bilaga 20.)

**Tips!**

- Formulera räkneuppgifter som är kopplade till jämlikhet och diskriminering. Räkna exempelvis på temat lönediskriminering på olika sätt – procentuellt, över ett liv, reellt, hur många år tar det innan lönen skulle vara lika? När är något jämlikt? Gör samma sak vad gäller representation.
- Att i räkneuppgifterna ha andra exempel än man-kvinna med typiskt finländska namn bryter tanken om det "normala" sättet att leva. Det är även ett enkelt sätt att utmana studerande.
- Bekanta dig med pro gradu-avhandlingen "'Läraren påverkar jätte mycke om man tycker om matta och kanske till och med hur bra man e på matta.' : En kvalitativ studie om elevers och klasslärarstuderandes erfarenhet av och relation till skolmatematiken" (http://bit.ly/lararepaverkar) och diskutra med eleverna om de upplever att resultaten stämmer överens med deras upplevelser.
- På statistikcentralens hemsidor finns det ett eget område som fokuserar på jämställdhetsfrågor och en egen publikation (finska och engelska): http://bit.ly/statistikjamstalldhet.
- Räkna ut minoriteters antal som en del av befolkningen eller i förhållande till den svenskspråkiga befolkningen i Finland.
- Jämställd budgetering är ett sätt att fördela pengar jämställt mellan kvinnor/flickor och män/pojkar. Vanligen används jämställd budgeting för att undersöka hur pengarna fördelas mellan kön i en kommun, ett landskap eller i en nation. Bekanta dig med temat via Sveriges kommuner och landsstings video: http://bit.ly/jamstalldbudgetering. Läs också Artikeln kring projektet att jämställdhetsbudgetera Finlands statsbudget: http://bit.ly/ekonomiskjamstalldhet.
    - Det finns flera städer som arbetat med jämställd budgetering inom olika delar av budgeten, Till exempel Närpes, Mariehamn och Helsingfors Stad. Undersök om just er kommun eller stad gjort det samt hur det gått till. Plocka ut något exempel och gör det till en uppgift för de studerande.

61 https://en.wikipedia.org/wiki/Gini_coefficient

- Du kan också be de studerande att räkna ut hur pengarna fördelas mellan herr- och damlagen inom en sport i kommunen, mellan de egna syskonens hobbies eller något annat som är aktuellt för deras ålder.
- Bekanta dig med föredraget av forskaren Mia Ong som föreläser på temat "Experiences of Intersectionality for Women of Color in STEM" där hon fokuserar på matematik. (http://bit.ly/miaongintersectionality)
- Räkna om migration och invandring i Finland genom att bekanta dig med Migrationsinstitutets handbok för lärare: http://bit.ly/migrationifinland.
- Ibland används argument om att invandringen kostar mer än den ger, att de flyktingar som kom till Finland 2015–2018 skulle varit en belastning för Finland, att det svenska språket är en kostnadsfråga och att personer med funktionsvariationer tär på Finlands ekonomi. Det är viktigt då vi pratar om pengar kopplat till jämställdhet och likabehandling att lyfta fram att rättvisa och demokrati kostar och ska få kosta och att det är farligt att göra mänskliga rättigheter till en fråga om pengar, samt att matematik och siffror kan användas både för att driva och stoppa förändring. För att bemöta rasister och andra grupper som ifrågasätter vissa människors rätt till ett värdigt och tryggt liv tas det exempelvis fram rapporter för att motbevisa ekonomiska argument.
  - Bekanta dig med rapporten kring invandringen i Sverige http://bit.ly/900miljaderskal och här är hur de beräknat: http://bit.ly/berakningsmetod.

## MODERSMÅL (SVENSKA)

Ämnet modersmål är väldigt brett, oavsett årskurs eller stadie, och tangerar ofta andra ämnen. Därför är det också enkelt att ta upp frågor kring normer under dessa lektioner, och dessutom på ett naturligt sätt. Det kan göras genom exempelvis kreativt skrivande, argumentation, drama eller genom analys av text, bild eller film. Enligt läroplanerna ska de studerande vägledas att se och förstå sin egen och andras mångfacetterade språkliga och kulturella identitet. De ska även förstå betydelsen av minoritetsspråken och stärka deras förståelse för språkets och kulturens betydelse för individen och samhället. Förutom det här ska de studerande lära sig att värdesätta flerspråkighet, kulturell mångfald, mänskliga rättigheter ur språklig synvinkel samt jämlikhet och jämställdhet och få möjlighet att utveckla den egna uttrycksförmågan.

Genom skönlitteraturen och fiktionen går det att direkt eller indirekt utmana och ifrågasätta begränsande normer, antingen genom att diskutera förutsättningar och tematik eller genom att erbjuda litteratur som öppnar upp för nya sätt att se på världen. Det kreativa skrivandet kan vara ett exempel på hur en kan bryta kanon eller normer för skrivandets form och innehåll. Argumentation och drama kan vara viktiga verktyg för att lyfta aktuella frågeställningar kopplade till frågor om jämställdhet och likabehandling.

## Egna normkreativa sagor

Övningen passar bra både för yngre och äldre studerande.

**SYFTE:** att rubba de rådande normerna i sagor och att ge utrymme för mångsidiga huvudrollsinnehavare eller hjältar, och även att vara normkreativa genom att skapa egna sagor.

**TID:** 2 x 45 minuter.

**DET BEHÖVS:**
en traditionell klassisk saga (till exempel De tre små grisarna, Törnrosa, Snövit, Rödluvan eller Bockarna Bruse)

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Läs en traditionella saga.
2. Fundera tillsammans med de studerande hur personerna i sagan framställs. Exempelvis:
   - Vem är huvudpersonen? Vad vet vi om huvudpersonen?
   - Vilka andra personer eller karaktärer finns med?
   - Vilka känslor uttrycks i boken och av vem?
   - Finns det personer vars kön inte kan identifieras?
   - Vilken hudfärg har personerna?
3. Be nu de studerande att parvis skriva en egen saga, en saga som ifrågasätter normer och som är inkluderande. (Om du är osäker på ordets betydelse, så läs det inledande kapitlet i materialet eller kolla ordlistan i slutet av materialet.) Försök få de studerande att koncentrera sig även på annat än bara kön, till exempel att Snövit sitter i rullstol eller att den ena grisen saknar ett öra. Om de vill och ifall det finns tid, kan de även rita bilder till sagan.
4. Läs sedan upp sagorna för varandra. Låt de andra studerande säga en sak de gillar med den nya sagan.
5. Avsluta övningen med att diskutera hur sagor påverkar vårt sätt att tänka och hur vi kan få upp ögonen för en viss problematik med hjälp av sagor. Om vi alltid läser sagor där prinsessan ska bli räddad, där prinsen är modig, där alla personer har vit hud och där ingen behöver stöd av glasögon, rullstol eller hörapparat, så får vi en ganska enfaldig syn på världen. Men om sagorna är mer inkluderande och lyfter fram en variation av människor (det vill säga, lyfter fram verkligheten i sagorna) kommer våra ögon att öppnas. Diskutera även gärna varför det är så viktigt att alla i samhället känner sig representerade i sagoböcker och vilka konsekvenser det kan ha för en person som inte känner sig representerade. (Läs om detta i kapitel 3, *Du och normer.*)

## En arm

Övningen passar bra för yngre studerande.

**SYFTE:** att diskutera funktionsnormen, funktionsvariationer och att förebygga fördomar.

**TID:** 45 minuter. (Själva boken kräver längre tid.)

**DET BEHÖVS:**
- boken *Pärlfiskaren* skriven av Karin Erlandsson
- halsduk (gärna så att alla studerande har en egen eller att de kan turas om med några halsdukar)

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** avsätt tid till att läsa de sju första kapitlen ur boken som högläsning, innan du gör övningen.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Efter att ni läst de första sju kapitlen, repetera alldeles kort likheten mellan Miranda och Syrsan. Ta upp likheten med deras funktionsvariation.
2. Fråga de studerande om de känner någon som saknar en arm eller ett ben? Hur tror de att det skulle vara att leva utan arm eller ben? Vilka saker i vardagen skulle bli svåra och varför

skulle det bli det? Finns det något som skulle vara lättare?

3. Be nu de studerande vira fast ena armen nära kroppen med hjälp av en halsduk. Här behöver ni hjälpas åt.
4. Låt de studerande prova att göra vardagliga saker, som att klä på sig jackan, plocka upp saker ur väskan och att städa.
5. Gå runt i klassen medan de studerande gör detta. Diskutera med dem, fråga hur det känns, vad som är svårt och så vidare. Spelar det någon roll vilken arm som är fastvirad? Om ja, så varför?
6. Då de studerande fått göra det här en stund, diskutera sedan tillsammans ifall de hittar på nya sätt att använda kroppen för att klara de olika vardagssysslorna? Med vilka saker behövde de hjälp?
7. Öppna nu upp diskussionen till en bredare samhällsnivå. Ni kan börja med skolbyggnaden och fundera på vilka olika problem en person med olika typer av funktionsvariationer kunde stöta på. Fundera även på varför dessa är problem. Kanske för att olika funktionsvariationer inte direkt tagits i beaktande då skolbyggnadens byggts, eller att i samhället är fokus oftast på normen, det vill säga personer utan funktionsvariationer. Varför tror ni att det är så?
8. Fundera vidare ifall exempelvis en person i rullstol skulle ha lätt att ta sig till klassrummet där ni befinner er? Hur är det med matsalen eller gymnastiksalen? Hur är det för en person med nedsatt syn? Finns det punktskrift vid till exempel dörrarna som stöd för dem som behöver?
9. Om ni har tid så fundera på andra platser än skolan. Hur är det till exempel med butiker och hur varorna placeras på hyllorna? Når alla dem och så vidare? Kom ihåg att inte lägga fokus på själva funktionsvariationen, utan hur normen om att inte ha någon funktionsvariation begränsar och uteslutar personer som har någon funktionsvariation.
10. Då ni diskuterat olika typer av funktionsvariationer kanske ni kan se ett mönster: Att många ställen i samhället är byggda enligt en tanke om att alla människor skulle vara lika. Men så är det ju inte. Vilka konsekvenser kan detta ha för individen som inte tillhör normen?
11. Avsluta lektionen med att till exempel fundera på vad som borde ändras i skolan så att det skulle vara lika bra för alla studerande, oberoende av funktionsvariation. Är det något ni i klassen kan påverka? I så fall vad och hur?

Övningen att vira fast armen heter "Att sakna en arm" och är tagen från S&S tillgängliga läromedel: http://bit.ly/parlfiskare.

## Normkritisk reklamanalys och argumentation

**SYFTE:** att synliggöra maktstrukturer, fördomar och snedvridna kroppsideal i reklam eftersom detta leder till upprätthållandet av ett ojämlikt samhälle och orealistiska krav på hur en kropp ska se ut.

**TID:** 75 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- internetuppkoppling
- datorer.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Gå igenom följande:
   - Få platser i vårt samhälle är fritt från reklam.
   - Undersökningar (bland annat från Sveriges kvinnolobby 2013) visar att 9 av 10 unga kvinnor uppger att reklam fått dem att må dåligt över sitt utseende och sin vikt. Hälften av dem påverkas negativt så ofta som varje dag eller varje vecka. Bland unga män svarar 3 av 10 att reklam fått dem att må dåligt över utseende och vikt. 9 av 10 unga kvinnor uppger att reklam fått dem att vilja ändra på något hos sig själva. 4 av 10 unga män svarar samma sak. Reklam utgår oftast från antagandet att modellen uppenbart är aningen kvinna eller man, flicka eller pojke. Denna övning går ut på att undersöka hur kvinnor och män framställs i reklam, oberoende av hur de upplever sitt kön.
2. Be de studerande göra en bildsökning med sökordet "reklam", och välj ut några bilder där det finns personer.

3. Be dem sedan analysera reklambilderna utgående från följande frågor:
   - Vem är passiv, vem är aktiv?
   - Vem ler?
   - Vad gör kvinnor och män, flickor och pojkar på bilderna?
   - Hur är kroppsspråket hos kvinnor respektive män?
   - Vem har problem och vem har lösningen?
   - Hur framställs kvinnor respektive mäns nakenhet?
4. Fundera på om någon av de reklamer ni tittat på fyller kriterierna för sexistisk reklam:
   - Reklam som framställer kvinnor eller män som rena sexobjekt och som kan anses kränkande (sexistisk reklam).
   - Reklam som ger en stereotyp bild av könsrollerna och som därigenom framställer kvinnor eller män på ett nedvärderande sätt (schabloniserande reklam).
   - Reklam som på något annat nedvärderande sätt är uppenbart könsdiskriminerande för kvinnor eller män.
5. Paneldebatt:
   - Dela in i tre olika grupper med följande teser (beroende på gruppstorlek kan grupperna dubbleras):
     - all reklam bör förbjudas
     - strängare lagstiftning angående vilken reklam som visas
     - all reklam ska vara tillåten
   - Låt grupperna förbereda sina teser i 5 minuter.
   - Håll debatt.

Förutom att fundera kring det sociala könet i samband med reklam, kan studerande även fundera kring hudfärg, funktionalitet och ålder. Vem är det som får synas? Vem syns inte? Är det så att svarta personer framställs på ett visst sätt? I samband med övningen kan ni även diskutera förbud av retuscherad reklam som förekommer bland annat i Oslo.

**Länk-tips!**

- https://sverigeskvinnolobby.se/project/reklamera/
- https://alltarmojligt.se/sjalv/
- http://www.genusfotografen.se/
- https://bildersmakt.se/
- https://kauppakamari.fi/sv/namnderna/reklamatiska-radet/
- Sök även material och texter kring svenska Arbetsförmedlingens kritiserade kampanj ”Gör plats” om personer med funktionsvariation https://gorplats.se/.

## Inkluderande leksakstidning

Denna övning har gjorts tillsammans med elever i årskurs sju under en klassföreståndarlektion. Övningen går att göra i vilket ämne som helst där media, reklam och kön diskuteras, till exempel i hälsokunskap och modersmål.

**SYFTE:** att uppmärksamma och väcka diskussion kring hur reklam kan styra och påverka hur vi ser på kön och könsnormer.

**TID:** minst 45 minuter.
(Det kan behövas 2x45 minuter för att bli helt klar. Om du vill göra fortsättningsuppgiften behövs minst 2x45 minuter.)

**DET BEHÖVS:**
- leksakstidningar som får förstöras, helst en per grupp, gärna fler om det finns
- saxar och lim
- kartong eller A3-papper, 3st/grupp.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Börja med att fråga vad deltagarna har lekt med då de var barn. Vad var deras favoritleksaker och -lekar? Du kan be dem svara en efter en, så att alla har möjlighet att få säga sitt svar. Innan du börjar fråga kan du säga att den som inte vill svara på frågan inte heller behöver göra det och kan säga ”pass”, vilket innebär att svarsturen hoppar över till följande deltagare.
2. Dela sedan själv in deltagarna i grupper på 3–4 personer.
3. Ge varje grupp en leksakskatalog/ reklamtidning.
4. Dela ut tre papper (antingen kartong eller A3-papper) till varje grupp. Förklara för gruppen att det ena pappret är för reklam som tydligt riktar sig mot flickor, det andra pappret är för reklam som tydligt riktar sig för pojkar och det tredje pappret är för reklam som riktar sig åt båda könen, enligt gruppens egen analys.
5. Be deltagarna att gå igenom och analysera tidningarna. Deltagarna ska sedan klippa ut och klistra in sina bilder på sina olika papper.
6. Då de är klara får de presentera varför de har valt att klistra in bilderna på respektive papper. Vad är det som gör att de tycker att leksakerna är marknadsförda på ett visst sätt? Är det en viss grupp som fick mest utrymme i reklamen och varför tror de i så fall att det är så?
7. Diskutera sedan frågorna nedan, antingen så att de diskuterar frågorna i smågrupperna eller hela gruppen tillsammans. Om det är så att de diskuterar frågorna tillsammans i smågrupper, be grupperna turvis berätta om deras funderingar i slutet av lektionen.
   - Är denna indelning något studerande håller med om? Ska leksaker delas in enligt kön? Kan leksaker delas in enligt kön?
   - Varför tror de att denna indelning finns och varför tror de att det finns reklam som är uppbyggd på det här viset?
   - Ser de problem med denna uppdelning av kön? Och ser de problem med tidningens sätt att påverka? Vad tror de leksaksföretagen vill med denna uppdelning? Vad kan denna uppdelning och påverkan leda till?
   - Vad tror deltagarna skulle hända ifall företagen skulle sluta med sådan reklam?
   - Hur tror deltagarna att småbarn påverkas av denna typ av reklam?
   - Vad kunde människor göra för att förändra detta?
   - Hur skulle de vilja att en reklamtidning ser ut? Varför?

Om tiden inte räcker till, så fortsätta gärna en annan gång. Det är viktigt att du för diskussionen med dem. Fundera även gärna på vilken normen hos barnen är i leksakstidningarna (förutom kön). Förekommer det exempelvis olika hudfärger hos barnen? Hur är det med olika funktionsvariationer, syns sådana? (Tänk på glasögon, hörselapparat, rullstol och så vidare.) Om du vill fortsätta med uppgiften, kan nästa steg vara att göra en egen leksakstidning, så som de själva skulle vilja att en leksakstidning ser ut. Förutom kön, diskutera även gärna vilka andra normer som kommer fram i bilderna.

ÖVNING

**Tips!**

- Tänk på att du kan utmana normer genom val av texter du vill att studerande läser och filmer du visar. Välj att utmana de studerandes föreställningar med att inkludera fler minoritetsberättelser.
- Diskutera begreppet representation, exempelvis utgående från nobelpristagare i litteratur, och försök att själv vara medveten om vilka exempel du använder.
- Reflektera över språk och identitet. Diskutera om studerande har skämts för sitt språk eller identitet, och hur de identifierar sin språkidentitet. Lyssna på programserien Skammen: Skammen över sitt ursprung – Dimitris väg från skam till stolthet över att vara rom (http://bit.ly/skammenoversittursprung).
- Undersök förekomsten av personer som bryter mot normen i de böcker ni läser. Speglar fiktionen verkligheten?
- Tänk på vilka ämnen du väljer i debatter så att de inte blir exkludernade eller nedsättande. Undvik alltså exempelvis "homosexuellas rätt att gifta sig". Samma sak gäller för om de studerande ska hålla tal.
- Sagan om Snövit och Törnrosa är ypperliga sagor att inleda en diskussion om samtycke då båda kvinnorna blir kyssta medan de sover. Ingen frågar dem om lov att bli kyssta. Vill du ta diskussionen om sagor längre så kan ni tillsammans i gruppen läsa "Så hemska var bröderna Grimms sagor" (http://bit.ly/brodernagrims) och fundera på bland annat censur i förhållande till normer (exempelvis sexualitet).
- Boken "Den ofantliga Rosabel" av Malin Kivelä ger en bra grund för diskussion om kroppspositivitet med de yngre studerande.
- Oavsett stadium eller ålder går det att analysera tematiken i bilderböcker från olika tider. på vilket sätt har de ändrats, och hur går det att koppla detta till det omgivande samhället? Jämför exempelvis Gnällmåns (1905) av Elsa Beskow, Sjörövarbok (1965) av Lennart Hellsing och Lill-Zlatan och morbror raring (2006) av Pija Lindenbaum.
- Med studerande i årskurserna 1–2 kan du läsa boken "Maskeraden – om att vara den man vill" av M. Paananen & E.Widmark och fundera kring vikten av att få vara sig själv. (längst bak i boken finns tips på hur det går att arbeta med boken.)
- Diskutera språkets makt och användningen av ord. får alla ord användas? Varför, varför inte? Kan ord användas hur som helst och av vem som helst? Fungerar språket som en spegel av vår verklighet?
- Lästips: Andrev Waldens krönika "Världen blir krångligare, men för vem?" (http://bit.ly/menforvem)
- Bekanta dig med pro gradu-avhandlingen: "Vuxna läsförebilder gör skillnad: – en kvantitativ studie om elevers intresse för läsning i årskurs sju" http://bit.ly/vuxnalasforebilder och diskuterar förebilder i läsande med de studerande.
- Bekanta dig med pro gradu-avhandlingen: "Finländska svenskläraresuppfattningar om undervisning av högstadieelever med invandrarbakgrund": http://bit.ly/finlandskasvenskalarare.
- Reflektera över vad det betyder att vara svenskspråkig i Finland, undersök normerna som finns i er skola. Ta inspiration från programmet PK-mannen: http://bit.ly/PK-mannen.
- Språket är makt, och på vilket sätt vi använder språket kan vi möjliggöra och begränsa människors möjlighet att definiera sig själva. Bekanta dig med rapporten "Könskonstruktioner och språkförändringar" http://bit.ly/konskonstruktioner.
- Bekanta dig med spelet Reality check och berättelser om upplevd rasism bland unga https://teskedsorden.se/reality-check/.
- Läs utdrag ur Godnattsagor för rebelltjejer och Sagor för pojkar som vågar vara annorlunda. Låt de studerande skriva berättelser om sig själva där de uppnår sina drömmar, övervinner hinder eller gör världen till en bättre plats. Böckerna vänder sig i första hand till årskurserna 1–6, men uppgiften går utmärkt att göra även med årskurserna 7–9 och gymnasiet.

# MUSIK

Har du någonsin funderat på vilka normer om kön, sexualitet, etnicitet, religion och funktionsförmåga som förekommer i ämnet musik? Som hjälp kan du svara på följande frågor: Varför är det nästan endast manliga kompositörer och dirigenter som uppmärksammas i musikhistoria? Varför handlar de flesta sånger som vi sjunger eller uppträder med i skolan om heterosexuell kärlek? Hur kommer det sig att det i så många musikvideor är kvinnor som har lite kläder på sig, som dansar runt mannen som i sin tur oftast är fullt påklädd? Vilken typ av människor är det vi ser i musikvideor? Hur ser till exempel kropparna ut? Vilka religiösa- och högtidssånger är det som uppmärksammas i undervisningen? Vad betyder det för musikutvecklingen att det kan handla om vem har råd med vilka instrument och till att ta lektioner i sång och instrument? Hur har musiken och musikutbudet förändrats av att musik nu kan skapas på en vanlig dator? Finns den en ny typ av människor som fått plats?

Förutom dessa innehållsmässiga frågor kan du även fundera på vilka föreställningar det finns om hur vi "ska vara" i musiken. Hur är det med körsång i din skola, vem är det som sjunger? Vem är det som sitter och spelar instrument? Och vilka instrument är det de spelar? Då du fått svar på dessa frågor kanske du redan börjar se vilka normer som förekommer i ämnet musik.

För att utmana normer i musikundervisningen kan du själv fundera på ditt förhållningssätt, både mot studerande och till innehållet i undervisningen. Du kan inte gå tillbaka i historien för att ändra på vem som haft makten eller vem som fått synas, men du kan välja vilken historia du förmedlar framåt. Du kan välja att problematisera historien. Du kan välja att lyfta fram en mångfald av människor, för att visa på bredden i musikvärlden. Enligt läroplanen ska de studerande genom studierna i musik fördjupa kunskapen om den egna kulturen och andra kulturer. Musiken hjälper oss att värdesätta kulturell mångfald och förstå hur olika kulturer och konstarter samverkar. Följande övningar är exempel som kan ge dig inspiration.

## Världens musik

**SYFTE:** att synliggöra att musikstilar som vi ofta tolkar som västerländska även finns i andra länder. Att problematisera den stereotypa tanken av icke-västerländsk musik som odefinierbar "världsmusik".

**TID:** 30 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- tillgång till internet
- ca 20 papperslappar med olika musikgenrer på varje.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. På hälften av lapparna ska du skriva olika musikgenrer som oftast kopplas med västerländsk musik. Exempelvis hip-hop, rock, punk, tjejband, pojkband, pop och så vidare. På andra hälften av lapparna skriver du olika icke-västerländska länder eller kontinenter.
2. Dela in gruppen i smågrupper.
3. Låt varje grupp dra en musikgenrelapp och en områdeslapp.
4. Förklara för de studerande att deras uppgift är att hitta minst ett exempel på den kombination av lappar de fått. Det kan vara exempelvis hip-hop från Kina. De kan använda YouTube, Google, Wikipedia eller liknande som hjälpmedel. Om de studerande hittar något, så be dem gärna spela upp det, visa videon, för resten av gruppen.
5. Diskutera med de studerande:
   - Var det svårt att hitta musikgenren?
   - Vem är det som avgör vad som är "rätt" sätt att spela hip-hop eller hårdrock på?
   - Finns det musikstilar som vi tänker oss vara "vita"/"svarta"?
   - Hur tolkas det då någon "går över gränsen"? Exempelvis en vit rappare?
6. Avsluta med att gå igenom hur exempelvis jazzen och rocken förts fram som "de vitas musik", även om sanningen är något helt annat.

Övningen är tagen från "I normens öga", här aningen omformad.

## Analysera musikvideor

**SYFTE:** att få studerande att se vilka normer som förekommer i musikvideor och fundera kring vilka konsekvenser normer kan ha.

**TID:** 45 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- tillgång till internet
- datorer/telefoner/surfplatta
- fyra-fem musikvideor att analysera (du kan låta studerande själva välja dem eller så har du valt ut dem på förhand. Exempel på musikvideor finns nedan.)
- stödfrågor för analys (exempel hittar du som bilaga 21).

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Dela in de studerande i smågrupper.
2. Om du på förhand valt musikvideor, berätta för grupperna vilka de är. Om du låter de studerande själva välja videor, så be dem nu göra detta. Om du vill fokusera på något speciellt tema, kan du be dem söka fram videor som framställer exempelvis kvinnor/män, svarta/vita, stereotypt. Be dem hitta en fyra-fem videor som ger samma bild.
3. Be sedan grupperna analysera videorna. Antingen väljer du ut några frågor och ber varje grupp besvara samma frågor eller så kan du be olika grupper att koncentrera sig på olika frågor.[62] (Kolla bilaga 21 för exempel.)

   Exempel på videor att analysera:

   - Beyoncé, Drunk in love
   - Jennifer Lopez feat. Iggy Azalea, Booty
   - Thirty Seconds To Mars, Hurricane
   - Kanye Wes t, Fade
   - Zayn, Pillowtalk
   - Rihanna feat. Drake, Work
   - Poets of the fall, Can You Hear Me

4. Avsluta övningen med att be grupperna presentera sin analys och vad de kan dra för slutsatser på basis av videoanalysen. Vad tar de med sig från övningen? Diskutera gärna varför de tror att det ser ut som det gör och vilka konsekvenser dessa normer kan ha. Vilken typ av förändring skulle få ske och hur kan den uppnås? Vad kan de studerande själva göra för att försöka skapa en förändring?

62 Exempel på frågor är delvis tagna ur boken "i normens öga".

## Normkreativ sång

**SYFTE:** att analysera sångtexter och skapa egna normutmanande sångtexter.

**TID:** 75 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- sånger att analysera (exempel på sånger finns nedan)
- pennor, papper eller datorer (material att använda då egna sångtexter ska skrivas).

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Dela in gruppen i smågrupper.
2. Be de studerande att lyssna på sångerna de ska analysera. Be dem fundera på om sångtexterna har något gemensamt. (Alla exemplen nedan lyfter fram kraften av att vara kvinna, att ta sig framåt i samhället, att kämpa, att inte bli nedtryckt av mannen och så vidare. De är sånger där kvinnan kämpar medvetet mot "kvinnonormen.")

   Exempel på sånger:
   - Helen Reddy, I Am Woman
   - Beyoncé, Run the World (Girls)
   - Lesley Gore, You Don't Own Me
   - No Doubt, Just a Girl
3. Fråga de studerande varför de tror att artisterna sjunger om dessa ämnen?
4. Gå igenom med de studerande att det finns rätt få sånger sjungna av män som skulle handla om mannens "befrielse" från "mansnormerna", även om det så småningom börjar komma av de sångerna också. Som exempel kan ni lyssna på sången "Growing up" (Sloane´s song) av Macklemore & Ryan Lewis feat. Ed Sheeran. Vad är det han sjunger om? Vilka begränsande normer bryter han med sina ord? (Fler exempel på sånger finns i bilaga 21.)
5. Be nu de studerande att i sina smågrupper

skriva en egen sångtext. En sångtext där de ska bryta mot den rådande mansnormen. Vilka normer är det som de tror begränsar männen i dagens samhälle? Vilka normer är det som borde brytas?

6. Be grupperna läsa upp sina texter för varandra. Ifall någon även kommit på en melodi, be dem uppträda med den.
7. Avsluta med att diskutera konsekvenserna av begränsande normer och vad vi kan göra för att bryta dem. Be dem studerande turvis säga en sak de själva kan göra för att bryta begränsande normer.

## Normbrytande sång

**SYFTE:** att analysera sångtexter, se de normer som begränsar dem själva och skriva en egen normbrytande sångtext.

**TID:** 75 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- tillgång till internet (för att lyssna sången)
- tavla och pennor
- material då egna sångtexter ska skrivas.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Dela in gruppen i smågrupper.
2. Be de studerande lyssna exempelvis på sången ”Black Tie” av Grace Petrie. (Finns även en musikvideo på youtube som ni kan se på.)
3. Be grupperna analysera texten i sången. Du kan bland annat be dem fundera på följande frågor:
   - Vad sjunger artisten om?
   - Varför tror ni artisten valt att sjunga om detta/dessa ämnen?
   - Vilket budskap tror ni artisten vill föra fram med sången?
   - Vad menas med ”patriarkala strukturer”?
   - Vad menas med en ”smal syn på kön”?
4. Be de studerande att i smågrupper fundera på vilka normer som styr och begränsar dem och på vilket sätt det kan påverka dem. (Om det blir för personligt att fundera utgående från en själv, kan ni ta det på ett mer allmänt plan; vilka normer styr de unga idag?) Om det är fråga om äldre studerande kan du även be dem fundera på normer som påverkat dem som yngre, men som kanske inte längre gör det på samma sätt. Be dem komma fram och skriva upp normerna på tavlan.
5. Kolla tillsammans igenom orden som är skrivna på tavlan. Be smågrupperna formulera en sångvers av normerna som finns på tavlan. En vers där de får fram hur de begränsande normerna ska brytas och utmanas.
6. Låt smågrupperna läsa upp sin vers och sätt sedan ihop alla verser, så att ni får en hel sång. Om ni har tid, kan ni försöka komma på en melodi till sången.

## Känslor och musik

Övningen passar bra både för yngre och äldre studerande.

**SYFTE:** att de studerande får fundera kring de egna känslorna och tankar som musiken väcker och även formulera dem genom skrift eller bild.

**TID:** 75 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- anteckningsmaterial (som bilaga 21 hittar du en modell du kan kopiera upp)
- pennor
- exempel på olika musikstilar. (Om du använder dig av den färdiga mallen, så kolla vilka musikstilar som tas upp där.)

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** vill du gå igenom de olika musikstilarna alla under en lektion eller delar du upp det på fler lektioner? Ifall du delar upp uppgiften på fler lektioner, fundera då ifall du samlar in materialet efter varje lektion eller hur du gör det. Denna övning kan även göras med rörelser istället för att rita och skriva. Spela då upp musiken och be de studerande visa sina känslor med hjälpa av olika rörelser de själva får hitta på.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Inled med att berätta hur musik kan väcka olika typer av känslor hos människan. Det finns ingen rätt eller fel känsla, utan alla kan uppfatta musiken på olika sätt. Diskutera även gärna varför det är viktigt att kunna sätta ord på känslor och kunna visa känslor. Ta även upp att ingen kan exakt veta hur en annan person känner sig om inte personen visar eller berättar det.
2. Berätta för de studerande att de ska få lyssna på olika musikstilar och samtidigt som de lär sig vad de olika musikstilarna heter, så får de fundera på vilka känslor och tankar musikstilarna väcker hos dem själva.
3. Dela nu ut anteckningsmaterial (till exempel den färdiga mallen som finns som bilaga 21) åt varje studerande.
4. Spela upp musikstycken och låt de studerande skriva ner och rita sin tankar och känslor.
5. Avsluta övningen med att fråga ifall någon vill berätta om någon känsla som väcktes hos dem eller visa någon bild de ritat. Koppla ihop till det du inledde övningen med, det vill säga varför det är viktigt att kunna få visa känslor. Fråga även vad det kan leda till ifall en person inte får visa hur hen känner sig. I detta skede kan du även fundera tillsammans med gruppen ifall det finns skillnader i hur olika människor får visa sina känslor. Är det till exempel mer tillåtet för ett barn att visa sina känslor än vuxna? Finns det skillnader mellan könen? Och så vidare. Fundera då i så fall på vad det kan bero på och vad var och en kan göra för att andra, och en själv, ska känna sig trygga med att visa sina känslor för varandra.

**Tips!**

- Då kompositörer i konstmusik diskuteras, undvik att endast ta upp männen. Ge även kvinnliga exempel, bland annat Clara Schauman. Be de studerande exempelvis ta reda på vem hon var. Ett annat exempel är Kaija Saariaho. Vem är hon? Vilka priser har hon fått?
- Då dirigenter diskutera,s kom även här ihåg att lyfta fram de kvinnliga dirigenterna. Ta tillsammans reda på när kvinnor godkänts som dirigent och vilka finländska dirigenter som finns (exempelvis Susanna Mälkki, Emilia Hoving och Anna-Maria Helsing).
- Ta reda på: Vem var Madeleine Caruzzo? När fick den första kvinnliga musikern anställning i Wiens filharmoniska orkester (den orkester vars nyårskonsert televiseras runtom i hela europa varje nyårsdag)?
- Berätta gärna för gruppen att det tidigare spelat en roll då violinistens förmågor bedöms ifall det är en man eller kvinna som spelar violin på scen. Och att trots att fler kvinnor sökte till symfoniorkestrar var det länge väldigt få som togs in. Därför började symfoniorkestrar ha blinda uttagningar, där aspiranter till symfoniorkestrar ofta spelar bakom ett skynke och sedan dess har andelen kvinnor stigit dramatiskt.[63]
- Fundera på vilka sånger du tillåter i din undervisning. Finns det sånger du inte skulle tillåta exempelvis under en presentation?
- Ta och titta på avsnittet ”Killar och känslor” från serien ”F-ordet” då killarna jobbar fram en låt om känslor (vid 09:15 minuter): http://bit.ly/killarochkanslor. (Detta passar bra tillsammans med övningen ”Normbrytande sång”.)
- Tänk på vem det är som tar för sig i undervisningen. Vem är det som sjunger i kör? Vem är det som spelar vilka instrument? Och hur är det med sånger ni sjunger under lektionerna, vilka studerande har lättast att sjunga i den tonart du vanligtvis väljer? Ändrar du tonarten beroende på vilken sång ni sjunger?
- Då vi talar om ”världsmusik” tar vi för givet att det inte handlar om oss. För att förstå vilka normer som finns inom musik behöver vi titta på hur vi skapar normer, eller hur musik kan vara normskapande eller bryta normer. Bekanta dig med den korta slutrapporten Finlandssvenskhet framställd genom musik (http://bit.ly/finlandssvenskhetmusik) där flera intressanta projekt presenteras.
- Undersök artister som bryter normer inom musikfältet, exempelvis Rapparna Signmark, MC Cepari (finska), Mercedes Bentso (finska), MC Koo (finska) och Keijo Umsum (finska). Men också punkbandet Pertti Kurikan Nimipäivät (finska).

63 Gillberg, N.

- Låt studerande undersöka på vilket sätt dessa låtar och artister bryter normer: http://bit.ly/sangerbryternormer och http://bit.ly/normbrytandesanger. Lyssna också på intervuen med rappartisten Broder John http://bit.ly/broderJohn.
- Bekanta dig med det svenska bandet The Forbidden Orchestra och dess historia. Be de studerande att hitta andra musiker som utmanat normer och tabun inom sin musikgenre.
- Reflektera över vilka normer det finns i er skola om vilken musik en får gilla. Diskussionen kan ledas från Machofabrikens video "Syrrans låt": http://bit.ly/syrransfavoritlat.
- Bekanta dig med det svenska bandet The Forbidden Orchestra och dess historia. Be de studerande att hitta andra instrumentaliserar som utmanat normer och tabun inom sin musikgenre.
- Läs mer om Musik och inkludering i Artsequal rapport : "Konst, jämlikhet och välbefinnande: En rapport om den internationella forskningen": http://bit.ly/equalarts.

## PSYKOLOGI

Inom psykologin diskuteras kursernas innehåll och fenomen från tre olika infallsvinklar: det biologiska, det psykologiska och det sociokulturella perspektivet. Till det sociokulturella hör hela socialisationen och hur individen blir en del av samhället. Uppfostran och omgivande kultur gör att barnet tar till sig ett socialt kön. I psykologin finns en möjlighet att diskutera kursernas innehåll från ett normkritiskt synsätt och tillsammans med studerande fundera på samhällets inverkan på individen, såsom att att lyfta upp hur psykologi har används för att rättfärdiga diskriminering mot olika folkgrupper. Enligt läroplanen ska kunskaper och färdigheter i psykologi stödja självkännedomen, den personliga utvecklingen, förståelsen för andra människor och det psykiska välbefinnandet. Ett av målen med undervisningen i psykologi är att den studerande ska kunna tillämpa psykologisk kunskap för att främja jämlikhet, jämställdhet och hållbar utveckling.

## Inre modeller

**SYFTE:** att bli mer medveten om de sociala normer och värderingar som finns i vår kultur och uppmärksamma hur vi genom socialisationen blir en del av den rådande kulturen.

**TID:** 15–20 minuter.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** Utgå i övningen från några diskrimineringsgrunder. Diskrimineringsgrunderna hittar du som bilaga 13. Gå gärna utanför ditt bekvämlighetsområde och plocka ut diskrimineringsgrunder du vanligtvis inte behandlar, såsom exempelvis ålder, språk, hälsotillstånd och nationalitet.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Gå igenom vad "inre modell" innebär. Använd dig gärna här av exempel som är kopplade till diskrimineringsgrunderna. (Exempelvis: Arbetsintervju till ett sommarjobb. Den inre

modellen kunde vara frågan om hurdana arbetstagare det finns på ett sommarcafé, exempelvis unga människor utan någon funktionsvariation. Detta skulle indikera att vi bär på en diskriminerande inre modell.)

2. Be de studerande komma på egna exempel på liknande inre modeller där dessa diskrimineringsgrunder aktualiseras. Detta kan de göra i par eller i liten grupp.
3. Be de studerande berätta för resten av gruppen vilka de kommit på och fundera sedan tillsammans varifrån dessa inre modeller kommer.
4. Fortsätta tillsammans fundera på ifall dessa inre modeller borde/kan ändras på något sätt? Om ja, så i så fall hur? Är de inre modellerna begränsande eller är de inkluderande? (Poängen är att de studerande ska se hur den inre modellen kan begränsa deras beteende/möjligheter i livet.)
5. Fortsätt gärna med att fundera på vilka värderingar som finns i vår kultur. Skiljer sig värderingarna mycket mellan olika kulturer, subkulturer?

ÖVNING

## Vad har format dig?

**SYFTE:** att särskilja olika faktorers påverkan på den egna uppväxten och utvecklingen.

**TID:** 15–20 minuter.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Förklara orden närmiljön (kärnfamilj, nära släktingar och vänner) och distansmiljö (bostadsområde, möjligheter till fritidsysslor och så vidare) och kultur.
2. Be de studerande att tänka på sig själva i exempelvis åldern 8–12 år och att ta fram vilka faktorer i a) närmiljön b) distansmiljön och c) kulturen, som påverkat deras uppväxt och till vilka de utvecklats till idag.
   Om de studerande har svårt att komma på något, så kan du ge som stödfrågor som val av hobbyn, val av kläder (vem har köpt dem?), vilka rollmodeller/idoler har de studerande haft, platsen i syskonskaran, har könet någon betydelse, föräldrarnas uppgiftsfördelning i hemarbetet, socioekonomiska ställning, bostadsområde, språket, förväntningar, slumpmässiga faktorer och så vidare.)
3. Dela in studerande i grupper på 3–4 personer och be dem nu redogöra för varandra vad de kommit fram till.
4. Be sedan varje smågrupp berätta för resten av gruppen ifall de hade några gemensamma drag i deras funderingar. Vad är det som gjort dem till dem de är idag? Vilka olika faktorer har bidragit? Du kan gärna peka på rådande normer i samhället baserat på deras exempel.
5. Fundera tillsammans ifall det finns något som varit begränsande i deras identitetsskapande. Vad kunde göras för att minska på begränsningar? Vad har skapat möjligheter?
6. Diskutera skillnaderna mellan vad en individ själv kan bidra med för att skapa förändringar, för att inte fortsätta begränsas av sin historia och när det handlar om större samhälleliga normer som behöver förändras för att stödja olika personers utveckling.

## Leken som barnets arbete

**SYFTE:** att fundera kring lekens betydelse och dess inverkan på barnets utveckling.

**TID:** 10–15 minuter.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** gå igenom lekens betydelse och hur leken utvecklar barnet på många sätt (språklig-, kognitiv-, social- och motorisk utveckling).

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in studerande i smågrupper/par.
2. Be de studerande berätta för varandra:
   - Vilka lekar lekte du som liten? (Exempelvis hemma, på daghemmet och på skolgården.)
   - Vilka leksaker lekte du med som liten?
3. Be dem sedan fundera allmänt på leksaker och ifall det finns några normer som styr lekande och val av leksaker (till exempel om flickor leker med dockor och pojkar leker med bilar, leksakskatalogernas inverkan och så vidare).

Är dessa normer begränsande på något sätt? Motivera! Kunde dessa normer ändras? På vilket sätt i så fall?

4. Be dem tänka sig att de blivit bjudna på ett 5-årskalas. Vilken leksak anser de vara en lämplig leksak för födelsedagsbarnet? Spelar könet här någon roll?
5. Finns det leksaker de anser vara olämpliga för barn? Om ja, be dem motivera. Borde det finnas förbud mot exempelvis vapenleksaker? Ska barnen få leka krig?
6. Diskutera sedan frågorna alla tillsammans. Be grupperna berätta vad de diskuterat. Om flera grupper svarat samma sak, kan ni fundera på vad det beror på.
7. Avsluta övningen med att diskutera lekens inverkan på lång sikt.

**Tips!**

- Diskutera den psykiska ohälsan och vilken betydelse den har i samhället. Varför är det svårt att tala om psykisk ohälsa? Hur ska en människa må enligt normen? Koppla detta till medikalisering.
- Vad är intelligens och hur kan den mätas? Vilken betydelse har människans intelligens haft i historien och i nutid? Fundera även på intelligens kopplat till rasism (fördomar mot olika folkgrupper).
- Diskutera ADHD/ADD och för vem skolvärlden är skapad. Hur ska en ideal norm-studerande se ut? Vilka konsekvenser har det att inte passa in i normen/systemet?
- Lyft upp och diskutera minoritetsstress tex med hjälpa av dessa videor:
  - HBTIQ+-perspektiv (på danska) http://bit.ly/minoritetsstress eller fokus på regnbågsfamiljer: http://bit.ly/kortfilmminoritetsstress.
  - Rasifierat perspektiv (finska) http://bit.ly/rasifierat samt http://bit.ly/rasismochstress
  - Allmänt om olika grupper: http://bit.ly/mikroaggressionertillvardags
  - Intervju med psykologiprofessor Derald Wing Sue om mikroaggressioner: http://bit.ly/mikroaggressionerivardagen
- Diskutera hur rasism och psyke hänger ihop, låt dig inspireras av denna intervju med Liz Fekete, vd vid brittiska Institute of race relations http://bit.ly/rasismensorsaker

## RELIGION

Läroämnet religion är ett ämne där de fördomar som finns i samhället gentemot olika religioner aktualiseras. Kristendomen räknas oftast som norm som andra religioner jämförs med. Speciellt i etiska frågor har den kristna tron oftast företräde i vårt samhälle. Detta leder till att det lätt bildas ett ”vi” och ett ”dem”, något som i sin tur knappast hjälper studerande att tänka att alla religioner skulle vara jämlika eller att alla troende, oberoende av religion, ska ha rätt att tro på vad de vill.

Då fördomar uttrycks i klassrummet och studerande kan ha svårt att se saker ur olika perspektiv, blir det pedagogens ansvar att få de studerande att försöka förstå att deras antaganden kan vara falska.

I religionsundervisningen kommer pedagogen troligen att förhålla sig till frågor om exempelvis krig som förs i religionens namn eller religiösa texter som ligger till grund för kvinnoförtryck eller kränkningar av HBTIQ+-rättigheter. Här är det viktigt att pedagogerna funderar på hur de vill förklara detta i undervisningen och har även ett utmärkt läge att diskutera religionernas mångfald. Enligt läroplanerna ska undervisningen i religion handleda studerande att respektera livet, människovärdet och det som är heligt för en själv och andra. Ämnet ska även utveckla förmåga att förstå människor med en annan övertygelse och att umgås med människor som kommer från olika kulturer och har ett annat tankesätt. De studerande ska även respektera de mänskliga rättigheterna och kunna analysera religioner och livsåskådningar ur ett människorättsperspektiv.

ÖVNING

## Alla ska få plats – samarbetsövning

Övningen passar bra både för yngre och äldre studerande.

**SYFTE:** att synliggöra hur olika religioner och icke-religiösa ska få lika mycket utrymme och hur samarbete mellan människor möjliggör detta.

**TID:** 30 minuter (mycket beroende på gruppstorlek).

**DET BEHÖVS:**
- lika många stolar eller dynor som deltagare
- musik t.ex We are one (Olé, Olá) av Pitbull, Jennifer Lopez, Claudia Leitte

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** Om studerande har olika funktionsförutsättningar, så försök få alla att delta utifrån sina egna villkor. Och ifall någon sitter i rullstol så kan ni tejpa rutor på golvet. En ruta motsvarar en stol. Eller använd papper på samma sätt. Eftersom övningen innebär beröring, måste du innan övningen sätter igång poängtera att alla måste se till att få ett samtycke av andra för hur de sedan berör varandra. Personen i rullstol kanske har tankar innan övningen om hur mycket rullstolen får användas av andra (ifall studerande börjar klättra på varandra och ta rullstolen till hjälp). Övningen fungerar inte ifall alla inte är med på att bli rörda. De som inte vill bli rörda kan fungera som domare som godkänner gruppens prestation efter varje del i övningen.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Sätt stolarna i ett led med ryggarna mot varandra, så att varje studerande har en egen stol.
2. Be de studerande sätta sig på stolarna.
3. Inled med att berätta för gruppen att övningen de ska göra går ut på att hjälpa varandra så att alla får plats. Berätta sedan att stolarna är som världen och att alla studerande representerar olika religioner och icke-religiösa. Att de samsas på stolarna

så som världens religioner och människor på jorden gör. Om du vill kan var och en få säga vilken religion de representerar eller ifall de inte presenterar någon religion alls.

4. Förklara att du kommer att spela upp en låt och att de ska gå runt stolarna. När musiken slutar ska de sätta sig. Stolarna kommer att tas bort en efter en, men de studerande ska fortsätta göra plats så att alla får vara med. Förklara även att det finns en regel. Regeln är att inga fötter eller händer får röra golvet eller väggarna och att alla deltagare ska få plats. Beroende på hur många stolar som är med från början, så går det att ta bort två stolar åt gången i början och när det blir svårare så ta bort bara en åt gången.
5. Fortsätt med att ta bort stolar tills gruppen har klarat en svårighetsgrad där de fått kämpa en stund för att klara uppgiften. Kom ihåg att ge dem tid att lösa situationen.
6. Diskutera sedan med studerande hur vi beter oss mot varandra och hur viktigt det är att alla ska få plats, oberoende av tro, precis så som de gjorde i övningen. Poängtera även att det inte alltid är så enkelt, men ifall människor gör så som studerande gjorde (hjälptes åt, lyssnade på varandra, respektera varandra samt prövar olika lösningar) så går det också att lösa problem tillsammans. Ni kan även fundera på vad som gick bra under övningen och vad som gick mindre bra och vad det berodde på.
7. Diskutera sedan med gruppen varför det är viktigt att alla ska få samma utrymme och att alla ska få vara med exempelvis på rasterna eller under lektionerna. Försök även få fram konsekvenser av att människor kan vara uteslutande.
8. Lotta ut olika lappar med religioner och ge varje grupp i uppgift att fundera på a) vad bidrar redan till inkluderering i skolvardagen b) på vilket sätt skolan kunde vara ännu mera inkluderande för dessa religioner.
9. Skriv nu tillsammans en lista på vad gruppen (eller skolan) kan göra för att vara mer inkluderande i sitt handlande. Ge gärna denna lista vidare till exempelvis elevkårsstyrelsen.

## Kalenderåret

Övningen passar bra både för yngre och äldre studerande.

**SYFTE:** att förstå/bli påmind om att de flesta helgdagar, alltså "röda dagar", i årskalendern har en kristen tradition. Kristendomen ses som normen.

**TID:** 30 minuter.

**DET BEHÖVS:**

- årets kalender (går bra att använda en på nätet)

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Be de studerande, antingen ensamma eller i mindre grupper, kolla igenom årets kalender och lediga dagar.
2. Be dem ta reda på vad dessa lediga dagar handlar om.
3. Be dem ta reda på hur många dagar (som ifall de infaller i arbetsveckan) som är lediga och som inte har en kristen bakgrund/förklaring? (1 maj, nyårsdagen och självständighetsdagen.)
4. Be gruppen sedan fundera på vilka helgdagar de själva skulle vilja lyfta fram. VIlka händelser eller personer anser de vara så viktiga att de borde firas?
5. Därefter får grupperna fundera på vad dessa lediga dagar (som har en kristen bakgrund) innebär för personer som inte tillhör kristendomen. Är det viktigt i ett samhälle att det finns gemensamma högtider?
6. Avsluta övningen med en diskussion om hur kristendomen i Finland är överordnad andra religioner och vilka privilegier kulturkristna har i Finland.

**Tips!**

- Utgångspunkten i religionsundervisningen är ofta att lära sig om ”hur de andra är” och då blir det lätt en fråga om att måla upp stereotyper för olika religioner. Det kan även då vara rätt svårt att nå en ökad förståelse för olika religioner, vilket skulle vara idealet. Försök ändra fokus från att ”lära om” till ”lära av”.
- Diskutera religionens inverkan på människans identitet. Vad kan det innebära för ens identitet om ens religion trycks ner och ifrågasätts?
- Försök undvika ett ”vi-och-dem”-tänk. Läs exempelvis ”Tystandens tolerans” och diskutera med studerande https://pedagogiskamagasinet.se/tystnadens-tolerans/.
- Det finns människor som går över gränsen inom varje religiöst samfund. Det finns fundamentalister, superliberala, kvinnoförtryckare och feminister inom varje religiös tradition. I religionsundervisning kan det lätt bli så att det talas om att alla människor inom varje religion gör samma sak. Undvik detta och lyft fram mångfalden!
- Presentera olika religioner på egna villkor, inte genom en jämförelse med kristendomen. Det blir lätt så att kristendomen anses vara normen och exempelvis en moské förklaras som muslimernas kyrka (istället för helig byggnad), judarnas högtid chanukka beskrivs som judarnas jul (även om judarna inte firar jul) och så vidare.
- Fundera tillsammans med studerande på hur religioner, även kristendomen, som säger sig innehålla etiska normer, kan ligga till grund för grova övergrepp mot mänskligheten.
- Låt de studerande lära sig mera om viktiga personer inom de olika religionerna som bidragit till att Bredda uppfattningen om mänskliga rättigheter inom den religionen eller kyrkosamfundet. Till exempel finsk-syrisk-danska Sherin Khankan, Nordens första kvinnliga imam eller Sisko-Marja Aalto, Ulf Särs och ärkebiskop Kari Mäkinen kring homosexualitet och könsidentitet (evangelisk- lutherska kyrkan),
- Tänk på bilder du visar. Är det exempelvis oftast en kvinna med slöja som är på bilden då islam diskuteras? Vad ger det i så fall för bild? Är bilderna representativa?
- Lyft fram olika tolkningar som till exempel liberal-, feministisk-, queer-, konservativ och ortodox tolkning för att visa ett bredare spektrum. På detta sätt motverkar du även stereotyper.
- Gå igenom likheter mellan de olika abrahamitiska religionerna för att se hur det egentligen är rätt små saker som skiljer religionerna ifrån varandra.
- Granska tillsammans med de studerande vilka normer det är som ligger bakom fördömande av exempelvis kvinnor och homosexualitet. Sätt fokus på normen genom att exempelvis fråga: Varför anser några religiösa samhällen att människor inte får älska vem de vill? Varför anser några religiösa samfund att kvinnor inte själva får bestämma om de vill ha barn eller inte?
- Bekanta er med samerna och religion och den hårda omvändelsekampanjen där samerna tvingades överge sina riter, religiösa föremål och schamaner. Läs om samerna och religion exempelvis på http://www.samer.se/1138.
- Diskutera antisemitism och islamofobi. Titta exempelvis på ”Islamfobi genom historien” från https://urskola.se/. Be de studerande att i smågrupper diskutera olika förslag på vad som kunde göras för att motverka dagens antisemitism och islamofobi. Du kan läsa mer om antisemitism och islamfobi på http://bit.ly/antisemitismochfobi.
- Bekanta er med romer och religionens betydelse för den romska identiteten. Lyssna på ”Människor och tro: romer och religion” på sveriges radio https://sverigesradio.se/ (från 04:30 framåt)
- Diskutera religion och makt. Vilken makt har religionen att styra och begränsa människors liv?
- Ta inspiration från hur människors ideal skapas utgående från olika religioners gudar:Vem är häftig, vilka kroppar och vilka egenskaper uppskattas? http://bit.ly/haftigagudar.
- Du kan lyfta olika religioner naturligt genom att berätta kort om olika helgdagar med hjälp av den svenska ”Mångkulturella almanackan” (http://bit.ly/mangkulturellaalmanackan) eller den finländska motsvarigheten som finns på finska och svenska: http://bit.ly/festkalender.

# SAMHÄLLSLÄRA

Enligt den nationella läroplanen är samhällslärans uppdrag att stödja studerandenas utveckling till aktiva, ansvarstagande och företagsamma medborgare. Vi som lärare ska vägleda studerande i de demokratiska principer som det finländska samhället står för. Vi ska jobba med frågor kring förståelse för maktstrukturer, frågor kring olikhet och hur vi ska nå ett jämlikt samhälle som respekterar de mänskliga rättigheterna.

I samhällslära finns möjligheten att kontinuerligt ta upp, följa med och analysera sådant som är aktuellt i Finland och världen. Granskning av mediernas roll är en del av undervisningen och ger goda möjligheter till diskussioner kring normkritiska frågor. I samhällslära finns en ypperlig möjlighet att komma ifrån den djupt inrotade tanken kring ”vi” och ”de”, som länge har varit grunden för den världsbild som presenteras i läroböckerna. Enligt läroplanerna ska undervisningens värdegrund präglas av demokratiska principer, såsom jämlikhet, socialt ansvar, respekt för de mänskliga rättigheterna, åsiktsfrihet och aktivt medborgarskap samt uppskattning av arbete och företagsamhet.

## Normer i närmiljön

**SYFTE:** att de studerande själva ska upptäcka vilka normer och stereotyper som förekommer i närmiljön, hur det kan påverka oss och skapa insikt om att det kunde vara på annat sätt. Denna övning passar bäst för de skolor som ligger i tätort.

**TID:** 75 minuter.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** fundera på hur övningen ska utföras. Går hela gruppen tillsammans iväg med läraren eller delas gruppen in? På vilket sätt i så fall? Övningen kan också ges som hemläxa för studerande. Utgå inte ifrån att alla har en kamera eller mobiltelefon, så tänk på att ha något att låna ut ifall det behövs.

**DET BEHÖVS:**

- kamera (mobiltelefonens kamera fungerar bra)
- tillgång till internet och ett ställe eller e-post de studerande kan skicka bilderna till.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Inled övningen med att berätta om hur samhället vi rör oss i är fullt med symboler och budskap som uttrycker normer om vem vi är och vem vi förväntas att vara. Normer som säger hur vi människor ska bete oss, se ut, klä oss och så vidare. Genom omgivningen får vi även budskap om hur en ”normal” kropp ska se ut och fungera, vad en ”normal” familj är, hur ett kärlekspar ska se ut, vad som förväntas av människan i en viss ålder och så vidare. (Detta kan gärna diskuteras lektionen innan.) Du kan också använda en film med allmän introduktion: Normer, trygghet eller fängelse (http://bit.ly/trygghetellerfangelse).
2. Ge alla grupper en egen diskrimineringsgrund som de bekantar sig med på förhand. Det betyder att de känner till några exempel på hur exempelvis en funktionsnorm eller norm om mental hälsa ser ut. Eftersom vissa normer är lättare att iaktta (kön, etnicitet, ålder, språk och funktion) kan du endera välja ut just dessa, eller ge de studerande som får dessa normer lite mer specifika instruktioner. Till exempel att granska hur dominerande normgruppen är, eller att försöka iaktta vilka olika dominerande typer som hittas inom normgruppen. Påminn att de ska iaktta normerna och inte de som avviker från normerna, såsom hur vithet uttrycks, hur uttrycks kristendom eller barn och vuxna.
3. Be nu de studerande att ta sig ut ur skolan för att syna normer som syns i samhället. För att syna normerna, be de studerande ta bilder på olika saker (exempelvis skyltar, symboler, miljöer, annonser, statyer och byggnader) där de anser att det finns förväntningar eller budskap om rådande normer. Det kan vara fråga om vad som helst där de tycker de ser en norm.
4. I samband med bilderna ska de studerande fundera på:
   - Varför valde ni att fotografera just dessa fenomen?
   - Vad säger bilden om de rådande normerna?

- Vilka känslor väcker bilden?
- Finns det något i den rådande normen på bilden som är begränsande eller uteslutande? I så fall på vilket sätt?
- Hur tror ni det på bilden påverkar människor som rör sig i närmiljön och ser detta varje dag?
- Vad tror ni den som skapat det ni tagit bild på, vill förmedla för budskap?

5. Be de studerande skicka bilderna/ladda upp bilderna så som ni kommit överens. Titta sedan på bilderna alla tillsammans. De som tagit bilderna får berätta hur de besvarat frågorna (ovan). Det är viktigt att fokus i presentationerna och diskussionerna läggs på de rådande normerna, inte på det som bryter mot normen.
6. Avsluta övningen med att betona för de studerande att begränsande normer alltid går att ändra på och påverka. Vad anser de studerande att nu borde göras då de sett vilka normer det är som begränsar i samhället? Vad kan de studerande själva göra, vad kan skolan göra och vad tar de studerande med sig från övningen?
7. Inspirerade av de studerandes idéer kan ni jobba vidare med att skapa förslag på hur närmiljön kunde förändras. Exempelvis skriva en insändare till den lokala tidningen om vad eleverna sett och vad de önskar sig av politiker och beslutsfattare, eller besöka representanter för stads- och/eller kommunplanering. Om uppgiften görs i samband med ett kommunalval kan eleverna förbereda frågor till de lokala politikerna om deras önskningar på förändring.

## Kvinno- och mansdominerade yrkesbranscher

**SYFTE:** att lära sig att ifrågasätta den rådande normen med kvinno- och mansdominerade branscher och att kvinnor och män kan ha olika löner för samma jobb.

**TID:** 30 minuter.

**DET BEHÖVS:**

- presentation med statistik. Statistiken kan användas som helhet eller i delar. (Tips på presentation hittar du på http://bit.ly/skapaplatsmaterial.)
- gärna något redskap så att studerande kan lottas fram, det fungerar väl med namnlappar i en burk
- diskussionsfrågor till bilderna (förslag på diskussionsfrågor finns som bilaga 22).

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in hela gruppen i mindre grupper på 3–4 personer/grupp.
2. Visa statistiken en bild i taget. Låt dem i grupperna först fritt analysera bilden och/eller plocka sedan fram vissa frågor.
3. Lotta fram studerande som ska svara efter att den lilla gruppen hunnit göra sin analys.
4. Avsluta övningen med att be de studerande att ge förslag på vad som borde göras för att påverka situationen, så att den skulle bli mer jämställd.

## Familjen i Finland

**SYFTE:** att lyfta fram fakta om familjens struktur i Finland och att diskutera varför den ser ut som den gör just nu, hur den sett ut och reflektera över hur den kanske kommer att se ut i framtiden.

**TID:** 30 minuter.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** tänk på att koppla frågorna till rådande normer i samhället. Vilka normer är det som styr exempelvis familjebildningen? Hur har normerna förändras med åren?

**DET BEHÖVS:**
- presentation med statistik (tips på presentation hittar du på http://bit.ly/skapaplatsmaterial.)
- frågor att diskutera (förslag på diskussionsfrågor finns som bilaga 22)
- gärna något redskap så att studerande kan lottas fram.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Dela in hela gruppen i mindre grupper på 3–4 studerande/grupp.
2. Visa statistiken en bild i taget. Låt studerande först fritt analysera bilden och/ eller plocka sedan fram vissa frågor.
3. Lotta fram eleven som ska svara efter att den lilla gruppen hunnit göra sin analys.
4. Dela upp eleverna i olika grupper och ge dem olika familjemodeller att reflektera över. Använd exempelvis de tio olika familjemodellerna som finns på Nätverket för Stjärnfamiljernas hemsida https://monimuotoisetperheet.fi/se/.
   a) Finns denna familj i den statistik som ni just gått igenom? Om ja, hur kommer det sig? Om nej, varför finns den inte med?
   b) Vad tror du att en förening som Nätverket för Stjärnfamiljerna kan ha för funktion för er grupps familjemodell? Vad kan föreningen ha för påverkan på vår förståelse för familjer?
   c) Hur många andra föreningar hittar ni som stöder familjer? Vilka familjer stöder de?
5. Avsluta övningen med att fundera på hur det kommer att se ut i framtiden och vilka familjenormer det är som kommer att styra oss. Är dessa normer inkluderande eller begränsande? Använd Nätverket för Stjärnfamiljernas plansch för att stimulera diskussionerna och be de studerande att rita nya familjer.

## Mediegranskning

I de flesta texter och bilder kommer föreställningar fram om personer och grupper. Detta behöver inte vara medvetet eller önskvärt av den som tagit bilderna eller skrivit texten. På detta sätt kan både bild och text förstärka synen på exempelvis kön, ålder, etnicitet och sexuell läggning. Mediegranskning kan gälla olika tidningar, annonser, kataloger och hemsidestexter.

**SYFTE:** att granska text och bild utifrån ett genus- och normkritiskt perspektiv. Att få upp ögonen för hur samhället skapar kön och olika villkor för olika personer och grupper.

**TID:** 45 minuter.

**DET BEHÖVS:** material som du vill att deltagarna ska granska.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Börja med att introducera eleverna till vad en norm är, till exempel med denna video om män och manlighet: http://bit.ly/killarochnormer.
2. Dela in de studerande i mindre grupper.
3. Ge varje grupp material att granska och be dem exempelvis utgå från följande frågor:

   **TEXT:**
   - Var är texten publicerad? Under vilken avdelning/rubrik?
   - Spelar skribentens ålder, kön eller etnicitet roll i texten?
   - Vad handlar texten om? Vad fokuseras, vad står i bakgrunden, vad saknas?
   - Handlar texten om någon specifik grupp? Någon grupp som ses som norm eller icke-norm?
   - Vad har texten för ton?
   - Vilka kommer till tals i texten (kön, ålder, etnicitet, funktionalitet, ålder, sexuell läggning, klass, geografiskt område)? Vilka beskrivs i texten? Är de som beskrivs desamma som kommer till tals?
   - Beskrivs personer eller grupper utifrån stereotyper?
   - Förekommer värdeladdade ord såsom exempelvis stark, svag, hjälplös, god, ond, offer, förövare? Beskrivs olika grupper på olika

sätt? Med olika ord, negativt eller positivt?

**BILDER:**

- Vad fångar din uppmärksamhet? Hur kopplas rubrik till bild?
- Finns både kvinnor och män representerade på bilden/bilderna? Vilka kvinnor och män syns – finns en spridning utifrån ålder, hudfärg, hårfärg, funktionsförmåga? Är alla tydliga kvinnor eller män?
- Ute, inne, hemmiljö, arbetsmiljö? Vilken roll spelar detta för uppfattningen om personen på bilden?
- Vad gör personen/personerna på bilden? Är hen aktiv eller passiv? Poserar personen? I så fall på vilket sätt? Vad säger blicken? Är den inåtvänd, sexuellt inbjudande, tom, självsäker?
- Hur är personer klädda utifrån kön? Utifrån hudfärg/hårfärg? Avslappnat eller formellt? I yrkes- eller privatkläder? Är personer påklädda alls? Är personer namngivna? Med för- och efternamn?

4. Återsamla grupperna för redovisning och reflektion.
5. Avsluta övningen med att be de studerande säga vad de tar med sig av övningen.

Övningen är tagen från www.jamstallt.nu, här aningen omformad av Ekvalita.

## Maktstegen

**SYFTE:** att diskutera hur kön, etnicitet, funktionalitet, sexualitet, mental hälsa och hudfärg hör ihop med maktstrukturer i samhället.

**TID:** 45 minuter.

**DET BEHÖVS:**

- bilder på människor (klipp ur tidningar, printade från internet). Lika många bilder som deltagare, men ifall det finns många deltagare kan två personer dela på en bild. Se till att bilderna representerar en mångfald av människor vad gäller ålder, hudfärg, funktionalitet etcetera.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Inled övningen med en diskussion om makt. Diskutera hur makt kan vara att ha pengar, inflytande, att få synas i media, att få uttala sig om viktiga frågor, att betraktas som ”normal” och så vidare. Du kan exempelvis använda första delen av denna video: http://bit.ly/normerochmakt.
2. Dela sedan ut en bild till varje studerande. Om det är många i gruppen, så kan två personer dela på en bild.
3. Förklara att golvet i rummet representerar samhället. Vid den ena väggen finns de med minst makt i samhället, vid den andra väggen finns de med mest makt i samhället.
4. Be nu deltagarna att under tystnad lägga ut bilderna på den plats på golvet där de tror att deras person hamnar. De kan gärna göra detta en i taget.
5. Låt nu de studerande motivera varför de placerade sin bild som de gjorde.
6. Diskutera hela gruppen tillsammans om de är överens om hur bilderna är placerade. Om det är någon som inte håller med, be då den personen att flytta på bilden och motivera varför.
7. Ta gärna och vrid och vänd på diskussionen genom att berätta mer om bilderna. Om du fick reda på att personen på bilden är bisexuell, skulle personen hamna på annan plats då? Om personen på bilden skulle ha en hörselnedsättning, hur skulle det ändra på hens plats i samhället? Om personen på bilden skulle ha bipolärt syndrom, vad skulle det innebära för placeringen då? Och så vidare.
8. Byt sedan sammanhanget från samhället till skolan/den egna klassen/hobbyverksamhet. Be deltagarna flytta om bilderna igen. Ser hierarkierna annorlunda ut då? I så fall, hur?
9. Diskutera tillsammans hur maktstrukturer går att ändra på. Vad kan vi göra så att de som blivit placerade mot väggen med lite makt i skolan kunde flyttas mot väggen där de som har makt i skolan står?
10. Avsluta övningen med att sammanfatta de tankar som kommit upp. Gör gärna en runda där alla får säga något om övningen och om de maktstrukturer som finns eller en ”aha-upplevelse” hen fick under övningen.

Övningen är tagen ur O/LIKA – Ett metodmaterial mot fördomar och diskriminering, här aningen omformad av Ekvalita.

## Hela havet stormar

Övningen passar bra både för yngre och äldre studerande.

**SYFTE:** att synliggöra olika förutsättningar och orättvisor i samhället. Att synliggöra vad normer är för något. Genom att skapa orättvisa regler för deltagarna väcks förhoppningsvis en diskussion kring hur olika samhällsgruppers olikartade livsvillkor.

**TID:** 45 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- stolar, en färre än antal deltagare
- musik.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** om deltagarna använder rullstol markera platserna på golvet med exempelvis tejp eller något annat en rullstol kan ställas på. Om någon har hörselnedsättning kan musiken bytas ut mot exempelvis en lampa som tänds och släcks. Lampan kan också användas som en del av övningen och likaså kan en använda mycket svag musik så att den kan vara svårt att uppfatta den. Det är dessutom bra om den som sköter lampan eller musiken står med ryggen mot gruppen, så att ingen upplever att övningen gynnar någon speciellt person.

**GÖR SÅ HÄR:**
1. Sätt stolarna i två rader med ryggarna mot varandra. Sätt ut en stol färre än antal deltagare.
2. Förklara för gruppen hur övningen fungerar: du sätter på musik/lampan och då ska de under tiden ta sig runt stolarna. När musiken slutar/lampan slocknar ska de så snabbt som möjligt sätta sig på en ledig stol. Den som blir utan stol åker ut, men får nu en ny uppgift: att följa med fortsättningen av övningen från sidan. Sätt sedan igång musiken igen.
3. Gör detta några varv, där alla får vara med på samma villkor.
4. Pausa sedan övningen och sätt tillbaka alla stolarna tillbaka på sin plats. Ta sedan en extra stol och ställ den en bit bort från de andra stolarna.
5. Dela nu in deltagarna i två grupper, till exempel de gula och de gröna.
6. Berätta att de olika grupperna nu kommer att få varsin regel som de ska följa. De gula ska gå runt stolarna som vanligt, som tidigare. De gröna ska i sin tur, förutom att gå runt stolarna, även ta sig till den extra stolen och gå runt den, och sedan gå tillbaka till stolarna i ringen. Den extra stolen ska de inte sätta sig på, den ingår på det sättet inte i övningen.
7. Om inget är oklart för deltagarna så sätt på musiken igen. Då du pausar musiken och då någon åkt ut (de som åker ut får igen som uppgift att följa med leken från sidan), tar du bort en stol och startar musiken/lampan igen. Fortsätt leken tills det finns en vinnare.
8. Då övningen är slut, diskutera tillsammans med gruppen:
   - Vad hände i övningen?
   - Vilken grupp var det som vann?
   - Finns det något mönster i vem som kom sist och först? (Oftast är det någon från gula gruppen som vinner, men om det är någon från grupp grön som vinner är det viktigt att prata om den personen var tvungen att anstränga sig extra för att vinna.)
   - Var reglerna rättvisa i den andra omgången? Om inte, varför?
   - Hur kändes det att höra till gruppen gul/grön?
   - Hur kändes det att behöva gå runt stolen längre bort?
   - Hur kändes det att vara med i gruppen som inte behövde gå runt den extra stolen?
   - Om vi skulle översätta leken till verkliga livet – vilka behöver inte gå runt den extra stolen, vilka behöver inte lyssna, titta, följa med extra noga? I skolan? I resten av samhället? Vad får det för konsekvenser? Är de priviligerade personerna alltid medvetna om detta?
   - Vilka är de privilegierade grupperna då det kommer till funktion? Hör du till en priviligerad grupp och vilken? Vad betyder det i skolvardagen att ha privilegier kopplat till funktion?
   - Vem är det som bestämmer reglerna eller

vad är det som gör att vissa har det lättare? Ge exempel.
- Vad händer ifall dessa regler inte följs/ifall en inte passar in i dem?

Det kan vara lättare att fastna i diskussioner kring de som måste gå runt hindret (den extra stolen) i verkligheten, men det är viktigt att sätta ord på de personer som gynnas i samhället, det vill säga de som inte behöver gå runt den extra stolen. Försök därför i diskussionen att lägga fokus på normen och att det finns personer som sällan möter på har den här typen av hinder i vardagen. Hur kan dessa personer bli medvetna om sin privilegierade ställning, hur kan de vara med och ifrågasätta hinder som andra möter och hur kan de garantera att de inte är med och skapar hinder för andra

9. Diskutera sedan normer med speciellt fokus på funktionsvariationsnormer såsom hur bra förväntas vi att höra och se i skolan. Hur ljudkänslig får en vara utan att en upplevs som ”överdriven eller konstig? Vilka normer finns för kognitiv funktionsförmåga? Var går gränserna för hur en ska lära sig, kunna förstå eller uppfatta skämt eller ironi? Vem är det som bestämmer när en är ”normen”?
10. Avrunda med att förklara att normer bidrar till att vissa personer har bättre förutsättningar att vara sig själva eftersom de passar in i normen. Fundera gärna tillsammans på något konkret som borde göras för att skolan och samhället ska bli mer inkluderande för personer med funktionsvariation. Ni kan även göra övningen på nytt och fundera på hur den borde göras för att den ska vara rättvis för alla.

Övningen är tagen från O/Lika – Ett metodmaterial mot fördomar och diskriminering, men här något omformad av Ekvalita.

## Forumteater: Att våga bryta normer

Övningen passar bra både för yngre och äldre studerande.

**SYFTE:** att få de studerande att fundera över hur vi i dagens samhälle kan agera mot kränkande normer. Att få dem att känna att det går att påverka den som kränker.

**TID:** 75 minuter.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in gruppen i olika grupper med 3–5 deltagare i varje grupp. Be dem att tänka ut en situation där en norm kan kränka en grupp eller en individ. Det kan vara i skolan, på fritiden eller i samhället.
2. Låt grupperna förbereda en kort scen på max tre minuter där det tydligt finns en person som med hjälp av en norm förtrycker en annan person, alternativt flera personer. Låt sedan grupp 1 spela upp sin scen en gång för resten av klassen. De framför den sedan direkt en gång till, och nu får övriga i gruppen avbryta genom att ropa ”Stopp!” när någon anser att den kan hoppa in och själv agera i scenen, för att få den som kränker att ändra sitt beteende. Alla i den lilla gruppen får bytas ut – dock inte den som kränker.
3. Låt grupp 1 spela upp sin scen gång på gång till dess att alla upplever att kränkningen har upphört. Meningen är att deltagarna ska känna att det går att påverka den som kränker genom att själv skapa en annan norm som den som kränker måste förhålla sig till.
4. Fortsätt sedan med grupp 2 och så vidare.
5. Låt deltagarna diskutera övningen efteråt eller skriva en personlig reflektion av det som de upplevde var betydelsefullt.

   Exempel på frågor som kan ligga som grund för diskussionen eller personlig reflektion:
   - Vad blev skillnaden när X grep in?
   - Vad tycker gruppen om den nya lösningen?

- Finns det andra sätt att tänka kring denna situation?
- När är det läge att ropa stopp?
- Vilka normer ligger bakom?
- Vad tar jag med mig från övningen?

Övningen är tagen ur www.levandehistoria.se.

## Normlandet

**SYFTE:** att uppmärksamma vilka krav det finska samhället ställer på människor som kommer till Finland från andra länder och kulturer.

**TID:** 75 minuter.

**DET BEHÖVS:**
- papper med frågor till varje grupp (finns som bilaga 22)
- bakgrundsberättelsen (finns som bilaga 22).

Gör så här:
1. Dela in gruppen i smågrupper.
2. Läs upp bakgrundsberättelsen.
3. Dela ut frågorna åt varje grupp. Låt nu de studerande diskutera frågorna. Stressa inte, utan ge dem så mycket tid som behövs.
4. Då grupperna är färdiga med frågorna, gå igenom svaren hela gruppen tillsammans. Ställ de studerande frågan om det är rimligt att ställa krav och frågor till människor som flyr från sitt hemland och vad Normlandet kunde göra för att underlätta situationen då finländarna anländer.

Övningen är tagen ur "I normens öga" men här något omformad av Ekvalita

**Tips!**

- Bekanta dig med http://bit.ly/samhallskunskap1 för att få mer tips och hjälp till undervisningen.
- Med yngre studerande kan du läsa boken "Stjärnfamiljer" av M. Paananen & E. Dobbertin och diskutera vad en familj är, hur en familj ser ut samt vilka olika sorters familjer det finns. (Längst bak i själva boken finns tips på arbetssätt.)
- Tänk på exemplen och ord du använder dig av. Exempelvis vid diskussion om föräldraledigheten så kom ihåg att även använda män som vårdare. Vid hänvisning till yrkesgrupper, använd dig inte endast av heteronormativa exempel. Vid diskussion om äktenskapsskillnad, ge även som exempel två män eller två kvinnor.
- Vid genomgång av arbetsmarknaden, löneförhållanden och inkomstskillnader, synliggör skillnaden mellan könen och de olika förutsättningar som finns. Lyft fram frågan om varför kvinnans euro är mindre värd än mannens. Lyft även upp arbets- och lönefrågan kopplat till personer med funktionsvariationer https://ihmisoikeusliitto.fi/palkkaa-tyosta/.
- Vid genomgång av politiska institutioner, granska fördelningen mellan män och kvinnor, olika hudfärger och synliga funktionsvariationer i till exempel riksdagen, regeringen och europaparlamentet.
- Diskutera vad som är lagligt och olagligt att göra i Finland och varför det är just så. Jämför med hur det ser ut i dagens läge och hur det sett ut i historien. Diskutera gärna vilka som gynnas och missgynnas av hur lagar är utformade och om alla människor verkligen är lika inför lagen. Det som står i lagen är inte absolut, lagen kan ändras. Ge exempel då lagen ändrats. varför behövs det ändringar i lagen ibland? vad behövs för att ändra en lag? Kan lagen kränka någon?
- Diskutera diskriminering och makt med hjälp av ett quiz. Sätt ihop en lista med påståenden om diskriminering och trakasserier. Dela ut lappar åt varje studerande med sant/falskt. Läs sedan upp ett påstående och be studerande sätta upp lappen med antingen sant eller falskt, beroende på vad de tror om påståendet. Fyll sedan på med fakta. I samtal om makt är det också bra att påpeka åt studerande att det går att ändra på maktförhållanden. Diskutera med de studerande maktförhållanden i klassrummet och i skolan och hur det går att ändra på dessa.
- Bekanta dig med spelet "Reality check" och "Berättelser om upplevd rasism bland unga": https://teskedsorden.se/reality-check/
- Transunga visionerar om framtiden i denna publikation: "Annat, vad?"

Könsminoritetsungdomars vision för 2020. :https://sv.seta.fi/material/. På vilket sätt är transungas visioner egentligen alla ungas visioner? Initiera en diskussion där transungas visioner ligger i fokus och fundera på likheter med studerande i klassen. gör till exempel en lista med olika teman och be de studerande att med egna ord berätta om varför de upplever att dessa teman är viktiga för dem.

- Hur skulle vi beskriva vad jämställdhet eller likabehandling betyder och ser ut i Finland för en ung människa från ett annat land? Vad gäller för alla och vad gäller egentligen inte? Vilka skillnader finns mellan vad lagen säger och vad som händer och finns i vardagen? Ta inspiration från Utbildningsradions film riktad till nyankomna: http://bit.ly/nyfikenpasverige.

## SLÖJD

Läroämnet slöjd är ett ämne där de studerande har möjlighet att vara kreativa och själva skapa något med hjälp av olika slags material och på detta sätt få uttrycka sig. De studerande ser genast ett konkret resultat av sitt arbete och ämnets arbetsprocess ska ge tillfredsställelse och stärka självkänslan. Trots ämnets olika möjligheter bär slöjd på begränsande samhällsnormer då den vilar på en historia där kön hållits skilda från varandra, där flickor styrts till textilslöjd medan pojkar styrts till trä- och metallslöjd. I dag borde denna uppdelning inte längre finnas kvar och studerande ska ha möjlighet att i de högra klasserna välja inriktning. Vad gör du på din skola för att studerande inte ska styras av sitt kön? Vad gör du för att försöka avköna ämnet slöjd?

ÖVNING

## Inkluderande skyltar

Övningen passar bra både för yngre och äldre studerande.

**SYFTE:** att uppmärksamma normer i skolan och få studerande att aktivt bidra till en mer inkluderande skola.

**TID:** 3–4 x 45-minuterslektioner.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** kolla med exempelvis rektorn att det är ok att sätta upp skyltar som ni tänkt göra. Det blir lite tokigt ifall ni gör skyltar, som sedan inte får sättas upp.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Inled med att diskutera normer med de studerande. Ni kan tillsammans fundera på vilka normer som finns i skolan.
2. Gör sedan en vandring i skolbyggnaden tillsammans och fundera på var i skolan det kunde vara bättre utmärkt olika saker. Är det exempelvis tydligt utmärkt var i skolan det finns en hiss, unisex-toaletter, toaletter som passar alla (även personer med exempelvis rullstol eller rullator), var den vegetariska eller veganska maten hittas och så vidare? (Om det på unisex-toaletterna finns en skylt med WC

på, kan ni diskutera skillnaden mellan aktivt och neutralt förhållningssätt. Läs mer om det på sidan 86.)

3. Be de studerande fundera på hurdana skyltar det skulle behövas och var i skolan dessa borde finnas, för att fler ska känna sig inkluderade. Eller skulle det möjligtvis behöva byggas en ramp någonstans?
4. Låt de studerande nu göra sina egna skyltar.
5. Avsluta övningen med att hänga upp skyltarna där de hör hemma. För även en diskussion om hur var och en av kan inverka för att alla ska känna sig sedda och inkluderade.

## Normkreativa trafikmärken

Övningen passar bra både för yngre och äldre studerande.

Vid genomgången av trafikregler och -märken kan du få in ett normperspektiv genom att fundera på hur trafikmärkena ser ut.

**SYFTE:** att synliggöra mannen som norm samt att öva normkreativitet.

**TID:** 45 minuter.

**DETTA BEHÖVS:**

- bilder på trafikmärken där människor och djur avbildas.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Gå igenom trafikregler och -märken med de studerande, så som du vanligtvis också brukar göra.
2. Förklara ordet inkluderande. (Om du själv är osäker på ordets betydelse, läs introduktionen till materialet och/eller titta i ordlistan sist i materialet.)
3. Plocka nu ut trafikmärken där människor och djur avbildas.
4. Ställ följande frågor åt de studerande:
   - Vem finns på trafikmärkena? (Ifall de nämner kön, så fråga hur detta avbildats.)
   - Vilket budskap om könen ger märkena? (Till exempel flickor har klänning, ”vägarbete pågår”- märket + flera andra avbildar en man, ”varning för älg” avbildar en hane och så vidare.)
   - Är det någon som saknas från trafikmärkena? (Till exempel personer med rullstol, kryckor, åldringar, småbarn.)
5. Fundera tillsammans med de studerande hur det känns att inte få synas på trafikmärken (och även i exempelvis böcker, film och reklam).
6. Be nu de studerande att rita egna inkluderande/normbrytande trafikmärken.
7. Avsluta med en diskussion om de trafikmärken de själva gjort. Vad tänkte de på? Diskutera







Märkena är gjorda av studerande i Grankulla.

även varför det är viktigt att människor får känna sig inkluderade och vad var och en av dem kan göra för att få människor att känna sig inkluderade.

8. Om ni vill och har tid, kan ni gå ut och hänga upp dessa märken på skolgården.

**Tips!**

- Detta kan göras även med skyltar i skolan, exempelvis wc-skyltarna.

## Paradmössor

**SYFTE:** att synliggöra heteronormen och uppmärksamma frågor om mänskliga rättigheter och HBTIQ+-frågor.

**TID:** den tid det tar att sticka en mössa (eller andra paradkläder).

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** ifall du själv inte är så insatt i Prideparaden, varför den ordnas och dess historia, så läs om det i förväg. Lyft gärna fram hur Pride är en människorättstillställning som kämpar för jämlikhet och jämställdhet. (Med andra ord, samma sak som läroplanen lyfter fram.)

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Inled med att diskutera Prideparaden och dess syfte och även varför Prideparaden är viktig. (Diskutera här heteronormen och hur samhället utgår ifrån den.) Du kan visa något filmklipp från olika Prideparader för att visa vad det handlar om. (Här kan du visa det festliga, men visa även då paraden utsätts för attacker. Du hittar filmklipp på Youtube.com med sökord "Pride" och "Prideparad".) Du kan också berätta om prideparadens uppkomst i och med Stonewall 1969. Denna video (på engelska) är en kort introduktion: http://bit.ly/stonewallanniversary50.
2. Nu får de studerande tänka sig att de ska ordna en Prideparad och för den tillställningen får de alla sticka sig en "Pridemössa". (Det går även bra att göra något annat till paraden, som plakat eller någon annan "kostym".) Låt de studerande själva välja hur deras mössa (eller annat de tillverkar) ska se ut. Men det får inte vara något kränkande!
3. Ni kan avsluta med att ordna en egen Prideparad eller åtminstone hänga upp ert paradtillbehör så fler får ta del av det. Skriv då gärna även fakta om Prideparaden och häng denna bredvid.

## Kläder som normbärare

**SYFTE:** att med hjälp av klädesplagg synliggöra de vardagliga normerna som vi sällan reflekterar över.

**TID:** 30 minuter.

**ATT TÄNKA PÅ INNAN:** lektionen innan ber du de studerande att till nästa gång ta med sig varsitt klädesplagg som de gillar, men ändå inte skulle använda i skolan.

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Inled övningen med att berätta för de studerande vad normer är för något. (Använd dig vid behov av kapitel 1, *Vad är normer?*) Då vi bland annat väljer kläder påverkas vi, antingen medvetet eller omedvetet, av de rådande normerna och vilka förväntningar som finns på oss. Trots detta är det sällan vi stannar upp för att reflektera över de rådande normerna och därför är de ofta också osynliga för oss.
2. Du kan be de studerande att i smågrupper eller turvis i helklass berätta om klädesplagget de har tagit med sig och varför de inte skulle använda klädesplagget i skolan. Om de gör detta i smågrupper, be dem skriva upp orsakerna till varför de väljer att inte använda plagget i skolan.
3. Be de studerande berätta om orsakerna. På basis av de studerandes orsaker framträder det en bild av vilka normer de studerande inte vill bryta.
4. Diskutera följande frågor antingen alla tillsammans eller i smågrupper:
   - Vilka är normerna de studerande inte vill bryta?

- Varifrån kommer dessa normer?
- Hur påverkar dessa normer de studerande?
- Vad skulle hända ifall vi bryter mot dessa normer? Det vill säga, vad händer ifall vi skulle komma klädda i dessa klädesplagg till skolan?
- Är dessa normer något vi vill hålla kvar? Varför? Varför inte?

Avsluta övningen med att be de studerande komma med förslag på vad vi kunde göra för att utmana och bryta dessa normer.

**Tips!**

- I ämnet slöjd finns ett historiskt könsmönster. Läs bland annat forskningsrapporten: "Meningen med textilier eller hur textilen blev feminin" (http://bit.ly/textilenblevfeminin). Fundera själv på hur du kan bryta detta mönster. Hur jobbar du?
- Be studerande bekanta sig med olika typer av hantverk som utmanar och moderniserar bilden av handarbete genom att besöka studior och verkstäder i närmiljön för att hitta inspiration och idéer om hur de kunde förverkliga sina slöjdprojekt. Olika konstkollektiv har ibland hemsidor där en del av deras produkter syns.
  Det går också att söka på nätet även om det är mycket svårare att hitta, men genom att slå in olika ord som kopplar till trä, metall och textilhantverk samt begrepp kopplat till likabehandling på det sociala nätverket printerest hittas inspiration.
- Design som är normutmanande och inspirerande: https://www.fuldesign.se/#aboutfp och http://bit.ly/ffembroidery1
- En stor del av textilprodukionshistorian är kopplad till slaveriet (bomullsplantager i USA) och detta fortsätter ännu idag med dåliga arbetsförhållanden och barnarbete i textilfabriker (Asien) för modeindustrin. Frågor kopplade till ålder, etnicitet och nationalitet kan lyftas då etisk konsumtion diskuteras, såsom att privilegier och makt tillskrivs vår vithet i väst vilket tillåter oss att fortsätta exploateringen av icke-vita barn och vuxna.
  - Använd materialet på fashion revolution (flerspråkigt) http://bit.ly/kladrevolutionen eller Det finska Etiska handelföreningens arbete (bara på finska) https://eetti.fi/en/frontpage/.
  - Diskutera hållbarhet med hjälp av svenska naturskyddsföreningens material om en t-skjortas liv http://bit.ly/foljt-shirten.
- Konsumtionsmakt. Barn och unga har ofta lite pengar och det blir lätt att en köper det som är billigast. Genom att lyfta fram hållbar konsumtion och visa på vilket sätt färdigheter i slöjd kan bidra till att utöva konsumtionsmakt får studerande även lösningar på hur de kan bli medvetna konsumenter.
  - Diskutera fenomenen Black friday (som förbjudits i frankrike) och white monday.
  - Läs artikeln Konsumtion och konsumtionsmakt: http://bit.ly/konsumtionochkonsumentmakt.
  - Diskutera hur färdigheter i slöjd bidrar till att Vi kan lappa och laga våra favorit kläder och -prylar och därmed bidra till att både minska sopberget, samt vara motkraft till slit och släng-konsumtion.
  - Det finns olika filmer och dokumentärer som lyfter upp ansvarig konsumtion eller exempelvis effekterna av snabbmodet både vad gäller miljö, människors hälsa och rättvisa arbetsförhållanden.
  - Vad görs för att förändra? Använd Utbildningsradions lärarhandledningsmaterial "Härifrån till hållbarheten". Fokusera speciellt på mänskliga rättigheter http://bit.ly/harifrantillhallbarheten.
- Fördjupa dig i temat stickning och hur den förändrats över tid. Inspirera studerande att både genom broderi och stickning uttrycka sig själva och sin identitet. Bläddra i doktorsavhandlingen "Upplagt för feminismen-en etnografisk studie av stickningens kvinnogemenskap och feministiska strävanden": http://bit.ly/stickningens.
- Planera en normutmanande utställning med program kring de Saker som studerande tagit fram under terminen eller året. Hämta inspiration från utställningen Next level craft http://www.nextlevelcraft.se/.
- ArtsEqual är ett forskningsprojekt kring mer inkluderande konstutbildning i Finland.

Diskutera tillsammans med studerande konstens betydelse för exempelvis hälsa och möjligheten att uttrycka sig själv. Hitta inspiration i rapporten Artsequal Konst, jämlikhet och välbefinnande: En rapport om den internationella forskningen (http://bit.ly/equalarts).

- Låt dig inspireras av doktorsavhandlingen "Tillblivelser: en trasslig berättelse om design som normkritisk praktik" (http://bit.ly/tillblivelser).
- Bekanta dig med konstnären Jenni-Juulia Wallinheimo-Heimonens konstnärliga arbete på http://www.kolumbus.fi/jenni_juulia/ och diskutera vilka normer olika minoriteter kan stöta på eller aktivt utmana i konst som kopplas till slöjdämnena.
- Be studerande att bekanta sig med begreppet "Design for all" och på vilket sätt deras slöjdprodukter passar alla eller inte.
- Be studerande att undersöka hur hantverk historiskt och i nutid har använts för att berätta olika människors historia. Bekanta er tex. med Britta Marakatt-Labba som broderar det samiska folkets historia. Hur skulle de studerandes hantverk se ut, vad är deras historia och hur skulle den bäst berättas genom slöjden?

## SPRÅK

I samband med språkstudierna i skolan finns det goda möjligheter att behandla/diskutera normer utgående från olika kulturers perspektiv och värderingar. I både den grundläggande utbildningens samt gymnasiets läroplan betonas vikten av att förstärka jämställdhet, synliggöra värderingar och uppskatta människor och kulturer där det talas andra språk än det egna.

Jämställdheten i språkval och språkstudier förstärks genom att på varierande och intressanta sätt informera om valmöjligheter i språken, genom att uppmuntra studerande att oberoende av kön fatta beslut om språkval utgående från sina individuella intressen, genom att behandla teman mångsidigt och ur olika synvinklar och genom att använda omväxlande och praktiska arbetsmetoder. Jämställdheten mellan könen vid språkval och i språkstudier förstärks genom att i undervisningen uppmuntra till en fördomsfri inställning till språkstudier och genom att behandla olika teman ur flera olika synvinklar. De studerande ska vägledas att reflektera över betydelsen av attityder och värderingar och att utveckla sin förmåga att agera konstruktivt i olika situationer.

En väsentlig del av språkundervisningen handlar om att utvidga studerandes ordförråd och här har du som lärare möjlighet att välja vilka texter studerande ska läsa. Du kan exempelvis välja texter som i större utsträckning tangerar de mänskliga rättigheterna och sådana som behandlar frågor utgående från olika kulturers perspektiv. På samma sätt kan du överväga vilka exempel(meningar) du använder dig av när det till exempel gäller grammatikundervisning.

## Takaraoke

Denna övning går att göra med vilket språk som helst.

Talkaraoke är som en vanlig karaoke, men istället för att sjunga ska det talas. I Finland har Speech Karaoke Action Group (SKAG) ordnat talkaraoke-evenemang sedan 2009. I skolan går det att ordna egen talkaraoke med att på youtube söka passliga tal som har undertext. Det går även bra att sätta dit egen undertext, ifall den saknas. Eftersom målet är att vara normkritisk får temat för talen gärna handla om normer, jämställdhet, jämlikhet, feminism eller annat passande. Talen behöver inte vara från nutiden, utan får gärna variera tidsmässigt för att dessutom få in vilka förändringar som skett vad gäller tematik och värderingar.

Övningen går bra att göra individuellt, i par eller liten grupp.

**SYFTE:** att bekanta sig med olika tankar om det givna temat. Att reflektera kring hur det förändrats under historien (ifall det finns med historiska tal), och även att väcka diskussion om innehållet i talet.

**TID:** minst 75 minuter.

**DET BEHÖVS:**

- tillgång till internet
- eventuellt mikrofon
- en lista på tal att välja mellan (studerande kan även själva hitta ett tal, men det kan vara bra med färdiga exempel).

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Förklara uppgiften för de studerande. De ska (individuellt, i par eller i grupp) hålla ett tal i karaoke-stil.
2. Ge dem ett tema talet ska handla om. (I detta fall exempelvis om jämlikhet, jämställdhet, normer eller feminism.)
3. Be de studerande söka fram ett passligt tal (ifall du själv inte redan gjort det).
4. Ifall talet inte har färdig undertext, skulle det vara bra att editera en undertext. Låt de studerande själva göra detta men se till att även att få ner talet i skrift på papper. Om talet är långt, kan de välja ut en viss del av talet.
5. Ge de studerande tid att öva. Beroende på hur mycket tid det finns kan de exempelvis få öva resten av lektionstiden och hålla talet nästa lektion. Det går även bra att inte alls ge dem tid att öva, utan direkt be dem hålla talet (precis som i riktig karaoke).
6. Då det är dags att hålla talet, sätt igång youtube-klippet och be de studerande prata ”på” originalet. Här kan det användas en mikrofon ifall det känns bättre så.
7. Diskutera talet efteråt:
   - Vilka känslor/tankar väckte talet?
   - Fanns det något de studerande inte håller med om i talets innehåll?
   - Vad ansåg de vara extra viktigt i det som sades?
   - Varför tror ni personen (i originalet) valt att hålla detta tal?
8. Som fortsättningsuppgift kan du ha de studerande att skriva sina egna tal om exempelvis o/jämlikhet, o/jämställdhet, feminism, maskulinitet, funktionalitet, religion, normer och så vidare.

**Tips!**

Exempel på tal på YouTube med passande tema:

- Emma Watson To United Nation: I´m a feminist (CNN): http://bit.ly/watsonU
- I Am NOT Black, You Are NOT White (Prince Ea): http://bit.ly/iamnotblack
- Oprah Winfrey Golden Globe 2018 (NBC): http://bit.ly/oprahgolden
- Judith Butler: Your Behavior Creates Your Gender (Big Think): http://bit.ly/butlerjudith

## Minna Canth

Övningen är gjord i läroämnet finska tillsammans med gymnasiestuderande.

Minna Canth (1844–1897) var författare och jämställdhetens förebild i Finland. Hon lyfte fram bland annat de samhälleliga missförhållandena som rådde bland manliga arbetare och kvinnor.

**SYFTE:** att synliggöra de missförhållanden som rådde i Finland under andra hälften av 1800-talet. Att reflektera över hur förhållandet var mellan man och kvinna samt kvinna och kvinna och vad som blivit bättre.

**TID:** 75 minuter.

**DET BEHÖVS:**

- tillgång till internet
- länk på nätet till ´Työmiehen vaimo´ (http://bit.ly/tyomiehenvaimo) eller en kopia av skådespelet och ´Naiskysymyksestä vielä sananen´ (http://bit.ly/vielasananen)
- tillgång till digital voice recorder (t.ex. vocaroo).

**GÖR SÅ HÄR:**

1. Dela in studerandena i olika grupper med tre medlemmar i varje grupp. Grupperna är samma under hela lektionen.
2. Låt studerandena söka fakta om realismen (kännetecken etcetera) och Minna Canth. Detta fungerar som bakgrundsfakta. Detta kan även göras föregående lektion.
3. Studerandena läser scen 2 ur skådespelet ´Työmiehen vaimo´ (1885). Läs i olika roller. Rollerna är Risto, Toppi och Johanna.
4. Be de studerande sätta sig vid en lugn plats, där de kan banda in diskussionen. Diskutera följande frågor:
   - Vilken betydelse hade Minna Canth på 1800-talet och vilka resultat kan ses av hennes verksamhet i dagens samhälle?
   - Hur beskrivs samhället i skådespelet?
   - På vilket sätt framgår kvinnas roll i samhället?
   - Vilka rättigheter saknade kvinnan under andra hälften av 1800-talet? Varför?
   - Har samhälleliga missförhållanden bland kvinnor avskaffats sedan Minna Canths tid?
   - Vilka orättvisor och ojämlikheter finns ännu kvar i dagens samhälle? Varför finns dessa orättvisor och ojämlikheter ännu kvar?
   - Vad ska göras för att jämna ut orättvisor och ojämlikhet som råder i dagens samhälle? Vad kan göras i skolan?
5. Läs och diskutera *´Naiskysymyksestä vielä sananen´*.
   - Vilka tankar väcker denna text?
   - Vad ville Minna Canth framföra?
6. Be de studerande lämna in bandinspelningen enligt lärarens givna direktiv. (Läraren lyssnar och ger feedback.)
7. Gemensam avslutningsdiskussion för alla grupper i klassen. Diskussionen kan även genomföras i början av nästa lektion.
   - Diskutera i klassen om tankar som väckts, frågor som ställts.
   - Vad var det mest häpnadsväckande som framkom i gruppdiskussionerna?
   - Vad tar du med dig av diskussionen och texterna?

**Tips!**

- Välj texter och övningar som passar ihop med skolans värdegrund.
- Har du funderat på hur du pratar om engelskans position som ledande världsspråk? Diskutera Med studerande hur det kommer sig att engelskan anses vara det mest utbredda språket (då det egentligen är mandarin)?
- Fundera med studerande på om det som lärs ut i engelska till största del handlar om USA och England eller lyfts även andra länder upp som har engelska som första språk? Här passar det bra att se hur språk och makt hänger ihop.
- I Finskan kan ni lyssna på Seminaarimäen mieslaulajats sång "Mitähän ne meistä

ajattelee", en sång till Finland 100 år. Hur ser Finlands historia ut enligt sången? Vad innebär det att vara finländare? Vad skulle de studerande lyfta fram i en sång om Finland 100 år? Vilken betydelse har det finska språket för att identifiera sig som finländare? http://bit.ly/mitahannemeista

- Fundera kring sociala koder som finns i språket. Vad kan uttryckas med språket? Kan språket begränsa oss på något sätt?
- Samkör din språkundervisning med ett annat läroämne, tex. biologi och finska. Titta på Pojkarnas telefons video "Kaikki mitä sinun tulee tietää pillusta!" http://bit.ly/kaikkimitasinun eller Setas video "Kohtaaminen koulussa" http://bit.ly/kohtaaminenkoulussa.
- Bekanta dig med institutet för de inhemska språken och diskutera vilka språk som räknas till inhemska språk i Finland: https://www.sprakinstitutet.fi/sv.
- Diskutera vilken betydelse språket kan ha för en persons identitet.
- Diskutera minoritetsspråkens ställning i Finland eller finskan i Sverige. Inspireras av broschyren om finska och mäenkieli i Sverige: http://bit.ly/kieliviestinormejavastaan eller "Skammen över sitt ursprung – Dimitris väg från skam till stolthet över att vara rom" ur programserien Skammen: http://bit.ly/skammenoversittursprung.
- Bekanta er med Pirita Näkkäläjärvis blogg: https://faktalavvu.net/author/piritanakkalajarvi/.
- I flera av de andra läroämnena finns det hänvisningar till främst svenska, men också engelska och finska material som är kopplade till frågor om jämställdhet och likabehandling. Du som undervisar i ett annat språk kan hitta teman och lektionsupplägg som kan förverkligas på det språk du undervisar i eftersom dessa teman är globala.

## YTTERLIGARE FÖRDJUPNING

För att få mer inspiration till den egna undervisningen samt hitta mer kritiska perspektiv på ditt läroämne, rekommenderar vi dig lärarutbildningarnas sökportaler (lista nedan). Universiteten och yrkeshögskolorna har sina egna databaser, med både studerandearbeten och doktorsavhandlingar. Du kan exempelvis hitta intressanta analyser av läromedel, pedagogernas förhållningssätt till studerande eller hitta mer litteratur i publikationernas litteraturförteckningar.

### För mer inspiration rekommenderar vi även följande sidor:

Centret för jämställdhet ska hjälpa medborgarna i frågor som rör kunskap om kön. Här finns också ett eget temaområde kring skola och fostran: http://bit.ly/jamstalldhetifinland, och mer info på finska: http://bit.ly/sukupuoltentasaarvo.

Statistikcentralen erbjuder siffror om Finland och har en egen temasektion som berör kön: http://bit.ly/tasaarvotilastokeskus. Även andra diskrimineringsgrunder kan hittas.

Gena är en databas som innehåller referenser till svenska doktorsavhandlingar inom kvinno-, mans- och genusforskning: http://bit.ly/universitetsbibliotek.

På uppsatser.se samlas en stor del av magister- och kandidatarbeten från de svenska universiteten och högskolorna. Slå in ditt läroämne + diskrimineringsgrund i sökfunktionen: https://www.uppsatser.se/.

| Utbildningsanordnare | Utbildning | Sökportal |
|---|---|---|
| Helsingfors universitet | Klasslärare<br>Ämneslärare<br>Speciallärare | https://ethesis.helsinki.fi/en |
| Åbo Akademi | Klasslärare<br>Ämneslärare<br>Speciallärare<br>Studiehandledare | https://www.doria.fi/handle/10024/3981 |
| Karleby universitetscenter Chydenius | Klasslärare<br>(tilläggsbehörighet) | https://jyx.jyu.fi/ |
| Yrkeshögskolan Novia | Musikpedagog | https://abo.finna.fi/novia/ |
| Jyväskylän yliopisto | Klasslärare<br>Ämneslärare<br>Speciallärare | https://jyx.jyu.fi/ |
| Itä-Suomen yliopisto, Joensuu | Klasslärare<br>Ämneslärare<br>Speciallärare<br>Studiehandledare | http://epublications.uef.fi/ |
| Aalto Yliopisto | Ämneslärare | https://learningcentre.aalto.fi/en/ |
| Oulun yliopisto | Klasslärare<br>Ämneslärare<br>Speciallärare | http://jultika.oulu.fi/ |
| Åbo Universitet | Klasslärare<br>Ämneslärare<br>Speciallärare | https://www.utupub.fi/ |
| Tampereen yliopisto | Klasslärare<br>Ämneslärare | https://trepo.tuni.fi/ |
| Lapin yliopisto | Klasslärare<br>Ämneslärare | https://lauda.ulapland.fi/ |


Vad nu?

# Källor och inpiration

# Vad nu?

På några hundra sidor har nu begränsande och uteslutande normer i skolvärlden diskuterats. Tips och metoder har getts på hur du kan jobba normmedvetet samt mer inkluderande och förebyggande i skolan. Allt kan verka så enkelt då du läser om det i en bok, men att faktiskt göra arbetet i praktiken kan ändå ibland kännas svårt. Så vad nu, var kan du börja?

Skolan är en plats där studerande ”tvingas” vara på grund av läroplikt. Därför kan inte skolan låta studerande bli utsatta för dåligt bemötande, varken av andra studeranden eller av personal. Skolan ska vara platsen där alla ska få utrymme, där studerande och personal ska få vara olika. Det som sker i skolan kommer att fungera som en mall då de studerande kommer ut i samhället. Därför spelar ditt agerande och bemötande en roll. Ta genast itu med kränkande och diskriminerande handlingar. Reagera och säg till. Tyvärr kommer inte endast ditt verbala fördömande att vara lösningen. Det räcker inte heller med att peka ut de begränsande och uteslutande normerna, det i sig själv kommer inte att lösa problemen. Bakom varje kränkning, trakasseri eller diskriminerande handling ligger en syn på människan, en syn på kön, religion, etnicitet, hudfärg, funktionalitet etcetera, samt även en syn på skolan och vad som anses vara acceptabelt att göra och säga i skolan. Det är det du måste ta itu med. Förstärk inte de stereotyper som råder och som skadar. Lyft istället upp det som stöder och inkluderar. Börja därför med att

granska dig själv och det egna handlandet, och genom att reflektera över ditt eget förhållningssätt till normer får du en bättre förutsättning att lyckas i din yrkesroll. Du får en bättre utgångspunkt för att skapa en öppen och inkluderande miljö för studerande och personal. Det ökar även förståelsen för hur du själv blivit och blir begränsad och hur du själv begränsar andra. Tänk exempelvis från och med nu på val av ord du använder, dina kroppsliga reaktioner och vilka skämt du skrattar åt. Tänk även på att en av skolans främsta uppgifter är att fostra demokratiska medborgare, och så länge studerande blir utsatta för trakasserier och kränkningar och så länge det är brist på jämställdhet så respekteras inte människors lika värde, vilket är en grundprincip i en fungerande demokrati.

Skolan handlar om så mycket mer än om skolresultat (även om det är det som oftast mäts, jämförs och lyfts fram). Studerandes liv, både i skolan och efter, handlar också om så mycket mer än deras skolprestationer. Vi behöver skapa en skola som slår fast att respekt och jämlikhet är lika viktigt som ämneskunskap. Och sist och slutligen är det ju inte fråga om svåra saker, även om det ibland kan kännas tungt att utmana normer. Det kräver ärlighet, vilket i sin tur kan kräva kraft. Redan att hänga med i alla ”nya” begrepp kan kännas utmanande. Men det handlar om en vilja att göra en förändring och en förändring sker då du medvetet, stegvis, jobbar för något. Du kan inte göra allt idag och det är heller inte meningen. Du kommer högst troligen också att göra misstag, så som vi alla gör, och olika situationer som kan kännas svåra kommer att uppstå, men genom att vara medveten, genom att lyckas se dina egna misstag och lära dig av dem, utvecklas du och det ger dig en möjlighet att fortsätta utveckla ditt arbete.

Ett förändringsarbete kräver även någon som tar de första stegen och som visar vägen för de andra. Du kan vara den personen som visar vägen och som inspirerar andra pedagoger och studerande. Du är en förebild, speciellt för de studerande. Dela redan idag med dig av dina idéer och erfarenheter. Försök hitta stöd hos dina egna kollegor eller kollegor från andra skolor. Det går oftast så mycket enklare och är roligare då du har någon att bolla dina tankar med och som du får stöd från. Och det är när kollegor diskuterar och inspirerar varandra som något händer. Vi kommer så mycket längre då vi gör det tillsammans, och minns att det finns alltid intresserade som hjälper till. Vi på Ekvalita till exempel. Och de stunder då det känns tungt, då du känner att du misslyckats eller då du har kollegor som ifrågasätter dig, kom ihåg varför du gör vad du gör och hur värdefullt ditt arbete är. Det faktum att vi tillsammans jobbar mot begränsande och uteslutande normer leder till en mer välmående och jämlik skola. En skola som inkluderar.

# Checklista – tänk på detta i undervisningen

Checklistan är ett stöd för dig för att du ska komma ihåg att uppmärksamma olika faktorer i undervisningen.

- Benämn alla studerande med deras namn. Undvik att använda ”flickor” och ”pojkar”. Då du ser dem som individer och inte som kön, undviker du ett osynliggörande av transunga samt att köna fel.
- Ha alltid syftet med din lektion/övning/tema klart för dig: Vad vill du nå? Vad är budskapet? Är alla inkluderade?
- Utgå inte ifrån att det finns ett enhetligt ”vi” i klassen/gruppen, exempelvis vi som är finländare, firar jul eller lever i en demokrati. Tänk på att inte bygga upp ett ”vi” och ”dem”. Tala istället om olika individer eller personer med olika bakgrund, religioner, sexualiteter, funktionalitet och utgå alltid från att en av dessa individer sitter i klassen då du formulerar dig. Detta hjälper dig att tala på ett inkluderande sätt. Undvik även att tala i singular när du generaliserar (såsom ”mannen”, ”muslimen” eller ”den rullstolsburna”).
- Fokusera på och problematisera maktstrukturer, dess uttryck i normer och normens konsekvenser. Fokusera inte på avvikaren, utan på den eller det som tillskrivs mera makt. Om någon blir mobbad på grund av exempelvis klädsel, så fokusera på varför klädsel är så viktigt och vem som tar sig rätten att definiera vad som är rätt och fel klädsel. Läs mer i kapitel 2, *Normutmanande pedagogik*.
- Lär inte ut begränsande normer som de studerande inte redan känner till. Exempelvis ”Bara för att Rut har cerebral pares (CP) får ni inte reta henne för det”, ”Sakir som är rullstolsburen kan också vara med och leka” eller ”Även om Sam skulle välja att dansa balett, så är det inte ok att retas.” De studerande har kanske inte tidigare kopplat dessa faktorer med att retas.
- Tänk på att inte befästa normer med ditt beteende, ordval eller exempel. Exempelvis att du utgår ifrån att Sahen som är från Indien säkert gillar kryddig mat eller att du i samband med islam alltid nämner terrorism eller då du talar om terrorism nämner islam och så vidare.
- Fundera på/ta reda på vilka ord och uttryck du använder dig av och vilka normer du förmedlar. ”Finns det några starka pojkar som kan bära detta för mig?”, ”Fråga mamma och pappa där hemma.”, ”Kan inte du Ayla som är jude berätta hur du och din familj firar judisk jul?” eller att exempelvis fråga barnen vad för roligt som hänt under jullovet, utan att tänka på att barnen eventuellt lever i familjer med våld och alkohol. Läs mer i kapitel 3, *Du och normer*.

- Lyft fram makt och privilegier som är kopplade till normer på ett kontinuerligt och naturligt sätt. Läs kapitel 1, *Vad betyder normer i vår skolmiljö?*
- Låt inte yttranden som är kränkande eller diskriminerande gå oemotsagda. Det är viktigt att du markerar detta, så att alla kan känna sig trygga och respekterade i skolan. Acceptera aldrig att personer eller grupper kränks i klassrummet, varken direkt eller indirekt.
- Tänk på vem du ger talutrymme till, både direkt genom att dela ut ordet eller indirekt genom att tillåta vissa elever att prata utan att markera. Sträva efter att låta alla komma till tals på lika villkor. Uppmärksamma även de tysta och blyga. Gör övningarna *Bemötande* på sidan 72 och *Vem talar i klassrummet* på sidan 74.
- Tänk på vem det är du bekräftar och berömmer och vem du säger till. Är det alltid samma studerande?
- Se till att du medvetet har formulerat dina exempel, valt material, bilder och uppgifter som visar på mångfald, är inkluderande eller som belyser olika människors liv och situationer. Gör uppgiften *Läromedel* på sidan 83.

# Ordlista

**Ordlistan är en samling av ord och begrepp som har betydelse i ett normutmanande förhållningssätt i vardagen. Genom att använda korrekta begrepp visar du respekt, undviker stereotypier samt är inkluderande. Dessutom visar du att du bär på kunskap.**

## A

### Agender
Könsidentitet som innebär att en person inte identifierar sig med/relaterar till något kön

## B

### Binärt kön
En tudelad könsuppfattning. Tanken om att det endast finns två kön: man och kvinna. Binärt kön kan ses som en motsats till ”icke-binärt kön” som exempelvis trans- och interkönade personer.

### Bisexualitet
Sexuell läggning som innebär att en person sexuellt attraheras och/eller blir kär i både kvinnor och män. Begreppet kan också inkludera attraktion till transpersoner, som också benämnas som pansexualitet. Hur bisexualitet uttrycks varierar på samma sätt som heterosexulitet.

## C

### Cisnorm
Även cisnormativitet eller cisantagande. Innebär ett tankesätt eller norm enligt vilken en människa borde identifiera sig som kvinna eller man samt uttrycka sig manligt eller kvinnligt. Normen kan inbegripa ett antagande om att alla människor omkring en och som en möter är cispersoner.

### Cisperson
En cisperson identifierar sig som och är tillfreds med det kön (endera kvinna eller man) som tilldelats vid födseln, samt följer oftast de kulturella förväntningarna kring hur kvinnlighet och manlighet får uttryckas.

## D

### Diskriminering
En orättvis behandling, kränkning eller att någon missgynnas på grund av en personlig egenskap eller identitet. Ett allmänt förbud mot diskriminering definieras i grundlagen (6 §) som också definierar att alla människor är lika inför lagen.

## E

### En
I passiv form kan ordet ”en” användas istället för ”man” ifall det könade ordet ”man” vill undvikas.

### Etnicitet
Känsla av tillhörighet till en grupp människor med någon form av gemensam kultur som kommer från samma område i världen eller talar samma språk. En kan känna etnisk tillhörighet till flera grupper.

### Exotifiering
När en person betraktas som spännande och/eller exotisk baserat på stereotyper.

## F

### Felköna
Att benämna någon med ett annat könspronomen än personens könsidentitet.

### Feminin
Egenskaper, föremål, intressen och färdigheter som kodas som kvinnliga och som anses ”typiska” för kvinnor enligt kulturella, sociala och historiska normer. Dessa varierar över tid. Femininitet behöver inte ha direkt koppling till kvinna som kön. En person kan vara feminin oberoende av sitt kön.

### Feminism
En ideologi och analys av samhället som uppmärksammar könade maktstrukturer och konsekvenser av dem. Feminismen vill ändra på könade strukturer och normer som begränsar eller diskriminerar.

### Funktionshinder
De problem som uppkommer i mötet mellan individ och miljö. Kan vara fråga om trappor eller svårtillgänglig information. Funktionshinder är något som finns i omgivningen och ligger inte hos personen.

### Funktionsnedsättning
En varaktig fysisk, psykisk eller kognitiv nedsättning av en persons funktionsförmåga som beror på skada eller sjukdom. Ordet används för att beskriva funktionsförmåga hos personer som inte lever upp till funktionalitetssnormen.

### Funktionsnorm
Medvetna eller omedvetna krav och förväntningar på att exempelvis studerande eller personal inte ska ha några funktionsvariationer.

### Funktionsvariation
Ordet används för att beskriva fysiska, psykiska eller kognitiva variationer som finns hos människor utan att värdera denna variation i antingen nedsatt eller fullkomlig, frisk eller sjuk.

### Fördomar
Ett felaktigt antagande som görs på grundlös information och stereotypier.

## G

### Genus
Se socialt kön.

## H

### HBTIQ+
Står för begynnelsebokstäverna i orden homosexuell, bisexuell, trans, interkönad och queer. Plustecknet kan sättas för att visa att förkortningen också kan innefatta andra preferenser och identiteter. Ibland används andra kombinationer som inkluderar exempelvis A för asexuella. Begreppet används för olika grupper av människor som har en könsidentitet, sexuell läggning eller könsuttryck som avviker från normen. På finska och engelska skrivs även L ut, som står för lesbisk, först i förkortningen.

### Hen
Ett könsneutralt pronomen som kan användas för att hänvisa till personer då kön inte är relevant, könet är okänt, du inte känner personen eller då personen du talar om föredrar hen som pronomen.

### Heteronorm
En norm som utgår från att det endast finns två kön – kvinna och man – att dessa två är varandras motsatser, attraheras av varandras olikheter och därför är heterosexuella. Enligt heteronormen förväntas människor leva i parförhållande som består av en man och en kvinna.

### Heterosexualitet
Att attraheras, ha fantasier, eller bli kär i en person av motsatt kön. Ordet hetero står för ”olika”.

### Hegemonisk maskulinitet
Överordnad maskulinitet. Ett idealiserat sätt att vara man på som utgår ifrån att män som grupp är överordnade kvinnor och det maskulina har ett högre värde än det feminina.

### Homosexualitet
Att attraheras, ha fantasier eller bli kär i en person av samma kön. Kvinnor som är intresserade av kvinnor kan också kalla sig lesbiska. Ordet homo står för ”samma”.

## I

### Icke-binär
En person som identifierar sig som en blandning av eller finner sig mellan eller bortom kvinna-man-uppdelningen av kön. Icke-binära ingår i paraplybegreppet transpersoner.

### Inkludering
Att alla ska känna sig välkomna, sedda och trygga. Inkludering kräver ett aktivt handlande för att skapa utrymme åt alla. Inkludering betyder också att människor eller grupper inte kränks eller ignoreras oavsett om de är närvarande eller inte.

### Intersektionalitet
Att ha ett perspektiv och förståelse för, samt kunna påvisa hur, olika maktordningar samverkar med varandra och hur de påverkar oss.

### Interkönad
I Finland används ordet interkönad, i Sverige intersex. Den medicinska diagnosen interkönade personer innebär någon form av medfött tillstånd där kroppen (anatomin), inkluderat kromosomuppsättning, könsorganens utseende eller utveckling av äggstockar eller testiklar, inte följder det som förväntas enligt könsuppdelningen man-kvinna. I Finland tilldelas interkönade personer endera kvinna eller man som juridiskt kön vid födseln. Australien, Danmark, Indien, Nepal, Nya Zeeland, Tyskland, Pakistan och Sydafrika är länder som godkänt ett tredje juridiskt kön.

## J

### Jämlikhet
Att alla individer ska ha samma rättigheter och möjligheter. Att alla individer har samma värde oberoende av kön, ålder, etniskt eller nationellt ursprung, medborgarskap, språk, religion eller övertygelse, åsikt, funktionsvariation, hälsotillstånd, sexuell läggning eller annan personrelaterad orsak. Jämlikhet (eller likabehandling) i lagstiftningen definieras i bland annat i grundlagen och i diskrimineringslagen. Jämlikhet och jämställdhet betyder inte samma sak. Jämlikhet syftar på vilka grupper eller individer som helst, medan jämställdhet handlar om jämlikhet mellan könen.

### Jämlikhetsplan
En plan som ska främja jämlikhet (likabehandling) i frågor om ålder, ursprung, nationalitet, språk, religion, övertygelse, åsikt, politisk verksamhet, fackföreningsverksamhet, familjeförhållanden, hälsotillstånd, funktionsvariation, sexuell läggning eller någon annan orsak som gäller en personlig egenskap. Planen kan se ut på olika sätt och är obligatorisk för alla läroanstalter.

### Jämställdhet
Att kvinnor och män har samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter på livets alla områden samt att makt och inflytande är jämt fördelat.

### Jämställdhetslagen
Lagen om jämställdhet mellan kvinnor och män (609/1986). Lagen förbjuder alla former av diskriminering, både direkt och indirekt, på grund av kön, könsidentitet och könsuttryck. Lagen omfattar en plikt att främja jämställdhet som gäller alla läroanstalter. I FInland är det jämställdhetsombudsmannen och diskriminerings- och jämställdhetsnämnden som har hand om övervakningen över att jämställdhetslagen efterföljs.

### Jämställdhetsombudsmannen
Jämställdhetsombudsmannen övervakar att jämställdhetslagen följs, ansvarar för att bevaka att diskrimineringsskyddet för kön och könsminoriteter följs och erbjuder information om jämställdhet. Jämställdhetsombudmannen driver också olika kampanjer för att uppmärksamma diskriminering baserat på kön, såsom sexuella trakasserier. Mer information på https://www.tasa-arvo.fi/web/SV/.

### Jämställdhets perspektiv
Innebär att analysera hur något påverkar personer av olika kön, såsom beslut, bilder i skolböcker eller att tolka statistik. Kallas även könsperspektiv.

### Jämställdhetsplan
En handlingsplan för att främja jämställdhet och motverka diskriminering. Enligt lagen ska alla läroanstalter ha en jämställdhetsplan och den kan vara en kombinerad jämställdhets- och jämlikhetsplan.

## K

### Kön
Ett mångfacetterat begrepp. Fysiskt/biologisk kön har använts för att beskriva kroppsliga dimensioner av kön, såsom anatomi, x- och y- kromosomer samt halten av testosteron och östrogen. Kön kan också avse personens upplevda kön, medan det sociala och kulturella könet (genus) står för att beskrivna egenskaper och förmågor som samhället knyter till kvinnor respektive män, oavsett det biologiska könet. Det som uppfattas som manligt/kvinnligt (genus) förändras över tiden. Det juridiska könet definieras vid födseln eller bekräftas i samband med exempelvis könsbekräftande behandling. I Finland finns för närvarande två juridiska kön, kvinna och man. Det juridiska könet framgår av personnumret. Australien, Danmark, Indien, Nepal, Nya Zeeland, Tyskland, Pakistan och Sydafrika är länder som godkänt ett tredje juridiskt kön.

### Kön tilldelat vid födsel
Det kön som tilldelas/definieras vid födseln blir personens (första) juridiska kön. Vanligtvis definieras det utifrån de yttre könsorganen. Ibland behövs kromosomtest. Använd inte begrepp som ”rätt”, ”ursprungligt” eller ”biologiskt” kön eftersom det kan vara kränkande, eller missledande.

### Köna
”Att köna” en person innebär att en antar att en person är av ett visst kön. Föremål kan även vara könade/könskodade med vilket menas att de är kopplade till egenskaper (ofta stereotypa) som anses typiska för ett visst kön.

### Könsbekräftandebehandling
Syftar vanligtvis på den medicinska, sociala och juridiska process som en del transpersoner väljer att ta del av. Det innebär att personen med hjälp av operationer och/eller hormoner ändrar sin kropp för att den bättre ska motsvara ens könsidentitet. Observera att det inte heter ”könsbyte” eller ”byta kön” eftersom personen inte byter kön, utan könskorrigering eller könsbekräftande behandling är termer som används. Juridisk könskorrigering innebär att personuppgifterna korrigeras i befolkningsregistret (namn, personnummer, kön), vilket kan göras utan en könsbekräftande behandling i exempelvis Sverige. I Finland kan en juridisk könskorrigering, utan könsbekräftande behandling, enbart ske genom att byta till ett könsneutralt namn.

### Könsblindhet
Innebär att en inte ser hur kön påverkar eller hur en påverkas av kön. Könsneutralitet handlar oftast om könsblindhet.

### Könsdiskriminering
Diskriminering som sker på grund av kön, såsom sexuella trakasserier eller trakasserier grundade

på kön. Jämställdhetslagen förbjuder både direkt och indirekt könsdiskriminering.

### Könsidentitet
(Även könstillhörighet) beskriver hur en person upplever sitt kön. Den är individuell och det är alltid personen själv som identifierar sitt kön. En persons kön motsvarar inte alltid det juridiska kön som personen blivit tilldelad vid födseln. Diskriminering på grund av könsidentitet är förbjuden enligt jämställdhetslagen.

### Könsmedveten
(Även genusmedveten) innebär att vara medveten om att det i samhället finns normer kring kön. Att vara könsmedveten innebär att kunna identifiera dessa könsnormer samt kritiskt kunna analysera dem.

### Könsminoritet
Ett samlingsbegrepp för transpersoner och interkönade. Begreppet är en direkt översättning av finskans ”sukupuolivähemmistö” och används inte allmänt på svenska och inte heller i Sverige.

### Könsmångfald
Avser att det finns ett oändligt antal sätt för människor att uttrycka och uppleva sitt kön. Begreppet är en direkt översättning av finskans ”muunsukupuolinen” och används inte allmänt på svenska och inte heller i Sverige.

### Könsneutral
Kan innebär att något är avsett för personer av alla kön, som exempelvis könsneutrala toaletter, eller att vi uttrycker oss könsneutralt genom att använda könsneutrala pronomen. Ibland används också det engelska begreppet ”unisex”.

### Könsnormer
Normer som är kopplade till kön. Förväntningar på hur en person bör vara och se ut på basis av personens kön. Könsnormer är oftast cisnormativa och i Finland har vi en stark tvåkönsnorm.

### Könskodning
Att något eller någon ”könas”. Se köna.

### Könsstereotyper
Förenklade föreställningar och antaganden om egenskaper kopplade till kön, oftast kvinnor och män.

### Könsuttryck
Hur en person ger uttryck för kön genom yttre attribut såsom klädsel, smycken eller smink. Diskriminering på grund av könsuttryck är förbjuden enligt jämställdhetslagen.

## M

### Maskulin
Egenskaper, föremål eller färdigheter som anses vara manliga och som anses ”typiska” för män enligt kulturella, sociala och historiska normer. Maskulinitetsuttryck varierar över tid. Maskulinitet har inte någon direkt koppling till man som kön. En person kan vara maskulin eller ge uttryck för maskulinitet oberoende av kön.

## N

### Normalisera
En handling som inte varit accepterad upprepas tillräckligt många gånger så att det normaliseras och därmed legitimeras, det vill säga accepteras, och blir det nya ”normala”. Ordet kopplas ofta till något negativt som normaliseras. Exempelvis normalisering av våld i skolan, där de kränkande handlingarna blir svårare att ifrågasätta den då de redan normaliserats.

### Normbrytare
Då någon/något bryter mot det som anses vara normen. Det kan vara ett aktivt och medvetet val, men många gånger beror det på att en inte passar in i den gällande normen.

### Normer
Skrivna eller oskrivna regler och förväntningar, i detta material främst kopplat till en social gemenskap. Normer kan både vara begränsande och exkluderande samt inkluderande och stöttande i gemenskapen.

### Normkritisk pedagogik
Ett arbetssätt där pedagogen blir medveten om, synliggör och ifrågasätter de normer som begränsar och utesluter människor och som strider mot de mänskliga rättigheterna. Att undvika att prata i termer som stöder begränsande normer och att undvika handlingar som normerar.

### Normmedvetenhet
Medvetenhet kring vilka normer som styr värderingar och uppfattningar, i denna bok ligger fokus på de normer som råder i skolan, men också i samhället i stort. I normmedvetenhet ingår det att synliggöra och analysera de begränsande normerna och vilka konsekvenser de har i exempelvis skolan.

### Normutmanande pedagogik
En pedagogisk metod som strävar till att utmana de begränsande och uteslutande normerna och på detta sätt arbetar för likabehandling.

### Normkritisk
Att vara medveten om vilka normer som styr värderingar i exempelvis skolan, att synliggöra sin egen position i skapandet av normer och att ifrågasätta de normer som exkluderar och begränsar studerande och skolpersonal. Normkritik är också ett mer teoretiskt begrepp som övergripande hänvisar till arbetet med att förändra sociala normer och skapa mer inkludering.

### Normkreativitet
Att på ett kreativt sätt bygga om, skapa nya eller på annat sätt förändra normer för att skapa förändring. I denna process fungerar inkluderande och stöttande normer som utgångspunkt, såsom Barnkonventionen eller konventionen om mänskliga rättigheter.

### Normperson
Person som följer det normativt accepterade beteendet men också har en identitet eller egenskaper som stämmer överens med normen i en social grupp eller i ett sammanhang. Normpersonen blir sällan utpekad eller behöver försvara sig för den som den är som person, dess egenskaper eller hur den handlar. Kan även ha svårt att föreställa sig hur det kan vara att avvika från normen.

### Normsamverkan
Se intersektionalitet.

## P

### Pansexualitet
Innebär att en person är sexuellt och känslomässigt intresserad av en person, oberoende av kön eller könlöshet. Ordet pan står för ”alla”.

### Patriarkal struktur
Ett maktmönster som är till männens fördel och där män och det som uppfattas som maskulint har ett högre värde, såsom att män i högre grad är rektorer, det som uppfattas som pojkigt i skolan ger högre status samt att män dominerar i läromedlen. Patriarkatet upprätthålls av både män och kvinnor och även männen drabbas negativt av patriarkatets konsekvenser.

### Positiv särbehandling
En tillåten, positiv handling som är en åtgärd som under vissa förutsättningar kan vidtas för att gynna någon/några som bedöms som underrepresenterade. I lagen uttrycks det här som ett undantag till diskrimineringsförbudet: ”tillfälliga, planenliga special åtgärder för att främja den faktiska jämställdhe-

ten och som syftar till att uppfylla ändamålet med jämställdhetslagen" (9 §). Negativ särbehandling är det samma som diskriminering.

### Privilegier
Fördelar, rättigheter, som personer eller grupper får i olika sammanhang. Vem eller vilka som får privilegier styrs av maktstrukturer och rådande sociala normer.

## Q

### Queer
Ett ifrågasättande av rådande normer, speciellt vad gäller kön och sexuell läggning. Queer är också en akademisk teoriansats. Queer betyder "konstig" och har tidigare används som ett skällsord för personer inom HBTIQ-rörelsen.

## R

### Rasism
Handlar om makt och är något som görs, både medvetet och omedvetet. Det är en process där människor kategoriseras främst utifrån utseende.

### Rasifierad
En process som kategoriserar människor baserat på den falska idén om mänskliga raser. Genom rasifiering marginaliseras kroppar till geografisk bakgrund, religion eller kultur. Personer som inte rasifieras räknas automatiskt som normen.

## S

### Sexism
Att genom handlingar och åsikter nedvärdera, diskriminera eller förtrycka någon med grund i personens kön, könstillhörighet eller könsuttryck.

### Sexuell
läggning  Används för att beskriva vem/vilka en person känner sig attraherad av. Ens sexuella läggning kan bestå av identitet, preferens samt praktik och behöver inte vara oföränderlig, utan kan ändras under ens livstid. Vanligen görs skillnad mellan sexuell läggning och -preferens samt sexuell praktik. Exempel på sexuella läggningar är bisexualitet, heterosexualitet, homosexualitet och pansexualitet.

### Sexuella trakasserier
Ett oönskat, verbalt, icke-verbalt eller fysiskt beteende, av sexuell natur vars syfte är eller som leder till kränkningar av en persons psykiska eller fysiska integritet och på detta sätt skapar en fientlig, hotfull, förnedrande eller förödmjukande känsla.

### Socialt kön
Hur en person uttrycker sitt kön genom attribut som socialt förknippas med könstillhörighet. Handlar om det som anses vara typiskt manligt och kvinnligt, att kön handlar om en social konstruktion som varierar över tid och rum.

## T

### Tolerans
Att tåla, uthärda.

### Toleransmakt
Att ha makten att tolerera eller inte tolerera den som är utanför normen.

### Toleranspedagogik
En form av pedagogik där fokus sätts på det och de som avviker från normen.

### Toleransrum
De ramar där den som tolereras "får vara" istället för att inkluderas i normen.

### Tolkningsföreträde
Då någon tar eller ges förtur att tolka eller definiera hur en situation, ett fenomen, en handling eller liknande ser ut, fungerar eller "ska vara". De som inte hör till gruppen har inte samma rätt att synas, höras eller säga sin åsikt.

### Trans-
Ett prefix som betyder över eller på andra sidan.

### Transkönad
Ett begrepp som motsvarar finskans ”transsukupuolinen”, men som inte alls används exempelvis i Sverige. I allmänhet bättre att använda trans eller transperson. Se transperson.

### Transperson
Ett samlingsbegrepp för personer vars kön som givits vid födseln inte stämmer överens med den egna upplevelsen. Begreppet används oftast som ett paraplybegrepp för personer vars könsidentitet eller könsuttryck skiljer sig från den traditionella synen på kön och kropp. Ordet trans betyder ”gå över”, ”överskrida”. Många, men inte alla, transpersoner behöver/vill ha könsbekräftande behandling. Begreppet transsexuell används i Sverige men i Finland används transexuell inte längre eftersom det felaktigt blandas ihop med sexualitet. Ordet hänger delvis kvar i exempelvis medicinska diagnoser.

### Transvestit
En person som helt eller delvis, tidvis eller alltid klär sig, eller på ett annat sätt uttrycker könstillhörighet, som allmänt anses vara typiskt för något annat kön än det förväntade.

### Tvåkönsnorm
En utgångspunkt där alla förväntas att uppleva, definiera sig eller tillhöra enbart två kön, man eller kvinna. En tvåkönsnorm kan ta sig uttryck i att vi tar för givet att alla i klassrummet är flickor eller pojkar och att vi därmed tilltalar eller benämner dem som endera flickor eller pojkar.

## U
### Utesluta
Allt från tystnad, att inte på olika sätt bli inbjuden, att osynliggöra, till att vända ryggen till, eller tala ett språk andra inte förstår.

## V
### Vithetsnorm
Vithet betyder i ett antirasistiskt förändringsarbete makt och position som ger sociala, politiska och ekonomiska fördelar. Vithetsnormer handlar om att vi utgår ifrån att alla kan identifiera sig med vithet, dess sociala och kulturella koder och där de som avviker har ett lägre värde. I en skolmiljö kan det betyda att vithet dominerar både vad gäller historieskrivningen, bilderna i böckerna och perspektivet som lärs ut om världen.

# Källor och inspiration


PUBLIKATIONER

ARENA Normkritik i fokus #1/19, Medlemsblad för Svenska modersmålslärarföreningen i Finland r.f.

Bodestad, L. (2019). *Med normglasögon i behandlarrollen. Utforskande i gränslandet mellan normer; makt och psykisk hälsa.* Studentlitteratur.

Brande, L., Engström, C., Sörensdotter, R. & Wiktorsson, P. (2018). *I normens öga- metoder för normbrytande undervisning.* Friends.

Gillberg, N.(2018). *Jag har aldrig märkt att kön har haft någon betydelse.* Studentlitteratur.

Gustafsson, Å. (2014) *10 tips för tillgänglighet. Hur en organisation blir mer tillgänglig för personer med funktionsnedsättning.* Sveriges förenade studentkårer.

Heikkilä, M. (2015). *Lärande och jämställdhet i förskola och skola.* Liber.

Heikkilä, M. (2019). *Skolutveckling och jämställdhet.* Natur&Kultur

Kumashiro, K. (2002). *Troubling Education Queer Activism and Anti-Oppressive Pedagogy.* RoutledgeFalmer.

Salmson, K. & Ivarsson, J. (2015) *Normkreativitet i förskolan: om normkritik och vägar till likabehandling.* Olika förlag.

Teater Struktur, Ungdom Mot Rasism. (2016) *Leken mellan rum. Ett dramapedagogiskt metodmaterial för antirasistiskt arbete i ungdomsgrupp.*

Åkestam, N. (2018). *Feministfällan*. Mondial.

ELEKTRONISKA KÄLLOR

Björkmans pedagogiska
http://www.bjorkmanspedagogiska.se/

Chestnut, E.K. & Markman, E.M. (2018). *"Girls are as good as boys at math" Implies that boys are probably better: A study of Expressions of Gender Equality.* https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/29954049, hämtad 02.12.2019

Diskrimineringslagen, 30.12.2014/1325
https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2014/20141325, hämtad 02.12.2019

Diskrimineringsombudsmannen, Sverige (2015). *Husmodellen – ett praktiskt verktyg för att upptäcka och förebygga diskriminering och trakasserier i förskolan och skolan* https://studylibsv.com/doc/930081/husmodellen---ett-praktiskt-verktyg-f%C3%B6r-att-uppt%C3%A4cka-disk, hämtad 02.12.2019

Edemo, G., Rindå, J. (2004) *Någonstans går gränsen. En lärarhandledning om kön, sexualitet och normer i unga människors liv.* RFSL Stockholm
http://enhemlighet.se/wp-content/uploads/2012/09/Ngonstansgrgrnsen.pdf, hämtad 02.12.2019

Eliasson, N. (2017). *Att kommunicera skolans naturvetenskap: ett genusperspektiv på elevers deltagande i gemensam och enskild kommunikation.* Mittuniversitet.
https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1089267/FULLTEXT01.pdf, hämtad 02.12.2019

Finlands FN-förbund
https://www.ykliitto.fi/finlands-fn-forbund, hämtad 02.12.2019

Forum för levande historia
https://www.levandehistoria.se/, hämtad 02.12.2019

Forum för levande historia och RFSL Ungdom (2008). *Bryt! Ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet*

https://www.miun.se/siteassets/forvaltning/personalavdelningen/lika-villkor/lika-villkorsdag/metodmaterialet-brytpdf, hämtad 02.12.2019

Gillberg, N. (2018) *Så skapas ojämställdhet-exempel från forskning* http://gri-bloggen.se/sa-skapas-ojamstalldhet-exempel-fran-forskning/, hämtad 02.12.2019

Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen 2014, Utbildningsstyrelsen https://www.oph.fi/sv/utbildning-och-examina/grunderna-laroplanen-den-grundlaggande-utbildningen, hämtad 02.12.2019

Grunderna för gymnasiets läroplan 2015, Utbildningsstyrelsen https://www.oph.fi/sv/statistik-och-publikationer/publikationer/grunderna-gymnasiets-laroplan-2015, hämtad 02.12.2019

Gustavsson, M. (2012). Jämställdhetsarbete i praktiken Erfarenheter från andra stadiets utbildning på svenska. Utbildningsstyrelsen https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/144301_jamstalldhetsarbete_i_praktiken_0.pdf, hämtad 02.12.2019

Gustavsson, M., (2012). *Kärlek börjar inte med bråk Ett könsperspektiv på det mobbningsförebyggande arbetet i skolan.* Folkhälsan https://www.folkhalsan.fi/globalassets/unga/rapport_karlek-borjar-inte-med-brak.pdf, hämtad 02.12.2019

Huuki, T. (2010). *Koulupoikien statustyö väkivallan ja välittämisen valokiilassa.* Oulun yliopisto. http://jultika.oulu.fi/files/isbn9789514263613.pdf, hämtad 02.12.2019

Institutionen för hälsa och välfärd, *Enkäten Hälsa i skolan*, https://thl.fi/sv/web/thlfi-sv/forskning-och-expertarbete/befolkningsundersokningar/enkaten-halsa-i-skolan, hämtad 02.12.2019

Institutionen för hälsa och välfärd, *Om att använda rätt begrepp – funktionshinder, funktionsnedsättning eller funktionsvariation?*, https://blogi.thl.fi/sv/om-att-anvanda-ratt-begrepp-funktionshinder-funktionsnedsattning-eller-funktionsvariation/, hämtad 02.12.2019

Instututet för hälsa och välfärd, *Uppväxtmiljöns trygghet*, https://thl.fi/sv/web/barn-unga-och-familjer/forskningsresultat/uppvaxtmiljons-trygghet, hämtad 02.12.2019

Institutet för språk och folkminnen https://www.isof.se/, hämtad 02.12.2019

Jalmert, L. *Maskulinitetsnormer, maktordning och mänsklig säkerhet*, manskligsakerhet.se, http://manskligsakerhet.se/2016/10/27/maskulinitetsnormer-ar-det-storsta-hotet-mot-mansklig-sakerhet/, hämtad 02.12.2019

Jämställ http://www.jamstall.nu/, hämtad 02.12.2019

Jämställd förskola och skola http://www.jamstalldskola.se, hämtad 02.12.2019

Jämställdhetsombudsmannen, hämtad 03.12.2019 https://www.tasa-arvo.fi/web/sv

Jämställt https://jamstallt.se/material/skola/, hämtad 02.12.2019

Jääskeläinen, L., Hautakorpi, J., Onwen-Huma, H., Niittymäki, H., Pirttijärvi, A., Lempinen, M., Kajander, V., (2015) *Jämställdhetsarbete är en kunskapsfråga Guide för främjandet av jämställdhet i den grundläggande utbildningen*

(2015). Utbildningsstyrelsen https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/173401_jamstalldhetsarbete_ar_en_kunskapsfraga.pdf, hämtad 02.12.2019

von Kraemer, M., ”Finland på Pisa-topp trots märkbar nedgång - och flickorna allt bättre”, Svenska Yle, 06.12.2016 https://svenska.yle.fi/artikel/2016/12/06/finland-pa-pisa-topp-trots-markbar-nedgang-och-flickorna-allt-battre, hämtad hämtad 02.12.2019

*Kunskap för alla. Handbok i likabehandlingsplanering för läroanstalter.* (2014), Inrikesministeriet http://www.cultureforall.info/doc/guider/Handbok_i_likabehandlingsplanering_for_laroanstalter.pdf, hämtad 02.12.2019

Lag om jämställdhet mellan kvinnor och män, 8.8.1986/609 https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1986/19860609, hämtad 02.12.2019

Lagen om elev- och studerandevården, 30.12.2013/1287 https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2013/20131287, hämtad 02.12.2019

Larja, L., Sutela, H., Witting, M. (2015) *Ulkomaalaistaustaiset nuoret jatkavat toisen asteen koulutukseen suomalaistaustaisia harvemmin. Ulkomaista syntyperää olevien työ ja hyvinvointi -tutkimus 2014*. Statistikcentralen https://www.stat.fi/tup/maahanmuutto/art_2015-11-02_001.html, hämtad 02.12.2019

Lundberg, A. & Werner, A.(2012). Genusvetenskapens pedagogik och didaktik http://sh.diva-portal.org/smash/get/diva2:573685/FULLTEXT05.pdf, hämtad 02.12.2019

Lås upp http://www.lasupp.nu/, hämtad 02.12.2019

*Maskulinitet och jämställd skola. Arbete för ökad trygghet och bättre studieresultat.* Sveriges kommuner och Landsting https://webbutik.skl.se/bilder/artiklar/pdf/7585-607-0.pdf?issuusl=ignore, hämtad 02.12.2019

Mattson,I., Granskog ,S., Tabermann, J., ”Sahlström, ”Skillnaderna mellan hur pojkar och flickor klarar sig i olika ämnen beror på djupt rotade kulturella mönster””, Svenska Yle, 28.05.2018, https://svenska.yle.fi/artikel/2018/05/28/sahlstrom-skillnaderna-mellan-hur-pojkar-och-flickor-klarar-sig-i-olika-amnen?_escaped_fragment_=&qt-tabs_under_article=0, hämtad 02.12.2019

Mikander, P. (2016). *Westerners and others in finnish school textbooks.* https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/167465/WESTERNE.pdf?sequence=1&isAllowed=y, hämtad 02.12.2019

Nationella sekretariatet för genusforskning https://genus.gu.se/, hämtad 02.12.2019

NIKK Nordisk information för kunskap om kön. Föräldraskap, våldsprevention och maskulinitetsnormer. Ett faktablad om män och jämställdhet i Norden. (2018). https://www.nikk.no/wp-contentploadsIKKpub2018faktabladm%C3%A4noj%C3%A4mst%C3%A4lldhet.pdf, hämtad 02.12.2019

Niskanen, J. (2017). *Tasa-arvoisen opetuksen toteutuminen lukiofysiikan ensimmäisen kurssin kirjoissa.* Oulun yliopisto. http://jultika.oulu.fi/files/nbnfioulu-201711243166.pdf, hämtad 02.12.2019

Nyström A-S., (2012). *Att synas och lära utan att synas lära. En studie om underprestation och privilegierade unga mäns identitetsförhandlingar i gymnasieskolan.* Uppsala universitet. http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:466041/FULLTEXT01.pdf, hämtad 02.12.2019

O/LIKA *Ett metodmaterial mot fördomar och diskriminering.* (2008). LSU – Sveriges ungdomsorganisationer http://enhemlighet.se/wp-content/uploads/2012/09/allaolikaallalikas_olika_lattlast_version.pdf, hämtad 02.12.2019

Regnbågsankan https://www.regnbagsankan.fi/utbildning-skolbesok/fakta-om-hbtiq/, hämtad 02.12.2019

Ruokalainen, L-M. (2016). *Marginaalissa vai aktiivisia toimojoita? Naiset historian oppikirjoissa 1980-luvulta nykypäivään.* Tampereen yliopisto https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/100243/GRADU-1481100019.pdf?sequence=1, hämtad 02.12.2019

Sandström, E., ”Pisa-klyftan mellan finskspråkiga och svenskspråkiga har minskat – för att finska elever blev sämre”, hbl.fi, 10.09.2018 https://www.hbl.fi/artikel/pisa-klyftan-mellan-finsksprakiga-och-svensksprakiga-har-minskat-for-att-finska-elever-blev-samre/, hämtad 02.12.2019

TANE delegationen för jämställdhetsärenden, Jämställdhet i lärande. *Ett studiepaket kring könsperspektiv i lärande inom skola och småbarnsfostran* http://www.jamstalldhetilarande.fi/, hämtad 02.12.2019

Tausta, A. (2015). *Vammaisuus yläkoulun ja lukion oppikirjoissa.* Jyväskylän yliopisto. https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/48309, hämtad 02.12.2019

Thomas Nilsson https://thomas-nilsson.se/om-oss-alla/kunskapstrappan/, hämtad 02.12.2019

UN http://www.un.org/en/sections/observances/international-days/index.html, hämtad 02.12.2019

Undervisnings- och kulturministeriet, *Finland i PISA undersökningen* https://minedu.fi/sv/pisa-sv, hämtad 03.12.2019

Ungdomsstyrelsen *Öppna verksamheten! Om hbtq, normer och inkludering i öppen fritidsverksamhet.* (2019). Myndigheten för ungdoms och civilsamhällesfrågor https://www.mucf.se/publikationer/oppna-fritidsverksamheten, hämtad 02.12.2019

*Öppna verksamheten! Ett metodmaterial om normer och inkludering i öppen ungdomsverksamhet.* (2011). Ungdomsstyrelsen https://docplayer.se/42028-Oppna-verksamheten-ett-metodmaterial-om-normer-och-inkludering-i-oppen-ungdomsverksamhet.html, hämtad 02.12.2019

# Bilagor

# Bilagor

Bilagorna kan också laddas ner här: http://bit.ly/skapaplatsmaterial.

## BILAGA 1 Likabehandling i skolan

- Utbildningsanordnaren skall i samband med läroplanen utarbeta en plan för att skydda de studerande mot våld, mobbning och trakasserier, samt verkställa planen och övervaka att den följs och genomförs. (Lagen om elev- och studerandevård 1287/2013, 13§).
- Utbildningsanordnaren ansvarar för att det i samarbete med personalen och de studerande årligen utarbetas en jämställdhetsplan för varje läroanstalt. (Lag om jämställdhet mellan kvinnor och män 8.8.1986/609, 5 a §).
- Utbildningsanordnaren skall enligt diskrimineringslagen se till att varje läroanstalt har en plan för de åtgärder som behövs för att främja likabehandling (Diskrimineringslagen 1325/2014, 6§).

### Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen 2014:

- Den grundläggande utbildningen ska främja välbefinnande, demokrati och aktiv medverkan i medborgarsamhället. Jämlikhet och en allmän princip om alla människors lika värde är ett centralt mål för den grundläggande utbildningen. Undervisningen ska främja ekonomisk, social och regional jämlikhet och jämställdhet mellan könen.
- Den grundläggande utbildningen ska stödja elevernas utveckling till humana människor som strävar efter sanning, godhet och skönhet samt rättvisa och fred. I denna utveckling är motsättningar mellan strävan och rådande verklighet oundvikliga. Bildning innebär bland annat att kunna hantera dessa motsättningar på ett etiskt och empatiskt sätt och våga försvara det goda. Bildning innebär att både individuellt och i grupp kunna fatta beslut utgående från etisk reflektion, en annan människas situation och kunskap. Etiska och estetiska aspekter ger upphov till reflektion över vad som är värdefullt i livet. Bildning syns i sättet att förhålla sig till sig själv, till andra människor, till omgivningen och till kunskap samt i sättet och viljan att agera. En bildad människa strävar efter att handla rätt och att respektera sig själv, sin omgivning och andra människor. En bildad människa kan använda information på ett kritiskt sätt. Bildning innefattar också strävan till självreglering och ansvar för sin egen utveckling och sitt eget välbefinnande.
- Den grundläggande utbildningens samhälleliga uppdrag är att främja jämlikhet, likabehandling och rättvisa. Den grundläggande utbildningen ökar humankapitalet och det sociala kapitalet. Humankapitalet består av kompetens och det sociala kapitalet av kontakter, kommunikation och förtroende mellan människorna. Tillsammans främjar de individens och samhällets välbefinnande och utveckling. Den grundläggande utbildningens uppdrag är att för sin del förebygga ojämlikhet och utslagning och att främja jämställdhet mellan könen. Den grundläggande utbildningen ska på ett jämlikt sätt uppmuntra flickor och pojkar i studierna i olika läroämnen och öka kunskapen och insikten om könets mångfald. Varje elev ska få hjälp med att upptäcka sina möjligheter och skapa sin lärstig utan könsbundna rollmodeller.
- Verksamhetskulturen formas av både medvetna och omedvetna, och ibland även oavsiktliga, faktorer. Verksamhetskulturen påverkar alla som tar del av den, oberoende av om de är medvetna om dess betydelse och effekter eller inte. De vuxnas sätt att agera överförs till eleverna, som tillägnar sig skolans värden, attityder och vanor. Till exempel överförs modeller för kommunikation och språkbruk samt könsroller till eleverna. För att utveckla verksamhetskulturen är det viktigt att fundera över verksamhetskulturens inverkan och lägga märke till icke-önskvärda drag och korrigera dem.
- Under grundskoletiden utvecklas elevernas uppfattning om sin egen sexuella identitet och sexualitet. En lärande organisation främjar genom sina värderingar och sin praxis jämställdhet mellan könen och stödjer eleverna i deras identitetsskapande. Undervisningen ska ha ett könssensitivt förhållningssätt.

### Grunderna för gymnasiets läroplan 2015:

- Gymnasieundervisningen ska utgå från människolivets okränkbarhet och respekt för liv och de mänskliga rättigheterna. Den studerande ska under gymnasietiden bilda sig en klar uppfattning om vilka värderingar, centrala grundläggande normer och människorättsnormer som ligger till grund för de grundläggande och mänskliga rättigheterna samt på vilka sätt dessa rättigheter främjas. Gymnasieundervisningen ska bygga på de viktigaste konventionerna om mänskliga rättigheter, såsom FN:s konvention om barnets rättigheter.
- Gymnasieundervisningen ska främja jämlikhet och likabehandling samt välbefinnande och demokrati.
- Gymnasiets värdegrund ska konkretiseras i läroplanen i frågor som är väsentliga för det egna gymnasiet. Värdegrunden ska genomsyra gymnasiets verksamhetskultur, undervisningen i alla läroämnen och organiseringen av arbetet.

## BILAGA 2 Lagen om jämställdhet mellan kvinnor och män

- 5 § (30.12.2014/1329)
  Jämställdhet vid utbildning och undervisning

  Myndigheter och utbildningsanordnare samt andra sammanslutningar som tillhandahåller utbildning eller undervisning ska se till att flickor och pojkar samt kvinnor och män har lika möjlighet till utbildning och avancemang inom yrket samt att undervisningen, forskningen och läromedlen stöder syftet med denna lag. Vid utbildning och undervisning ska jämställdhet främjas med hänsyn till barnens ålder och mognad.

- 5 a § (30.12.2014/1329)
  Åtgärder för främjande av jämställdheten vid läroanstalter

  Utbildningsanordnaren ansvarar för att det i samarbete med personalen och eleverna eller de studerande årligen utarbetas en jämställdhetsplan för läroanstalten i fråga. Planen kan införlivas i läroplanen eller i någon annan plan vid läroanstalten.

  Jämställdhetsplanen ska innehålla
  1) en redogörelse för jämställdhetsläget vid läroanstalten,
  2) åtgärder som behövs för att främja jämställdheten,
  3) en utvärdering av hur åtgärderna i en tidigare jämställdhetsplan har genomförts och av resultaten.

  Särskilt avseende ska fästas vid antagningen av elever och studerande, ordnandet av undervisningen, skillnaderna i inlärning och bedömningen av studieprestationer samt vid förebyggande och undanröjande av sexuella trakasserier och trakasserier på grund av kön.

  I stället för en årlig genomgång kan en plan utarbetas för högst tre år i sänder.

- 6 c § (30.12.2014/1329)
  Förebyggande av diskriminering på grund av könsidentitet eller könsuttryck

  Myndigheter, utbildningsanordnare och andra sammanslutningar som tillhandahåller utbildning eller undervisning samt arbetsgivare ska på ett målinriktat och planmässigt sätt förebygga diskriminering på grund av könsidentitet eller kön.

## BILAGA 3 Diskrimineringslagen

- 6 § Utbildningsanordnarnas skyldighet att främja likabehandling

  Utbildningsanordnare och de läroanstalter de är huvudmän för ska bedöma hur likabehandling uppnås i deras verksamhet och vidta åtgärder som behövs för att främja likabehandling. De främjande åtgärderna ska vara effektiva, ändamålsenliga och proportionerliga med beaktande av läroanstaltens verksamhetsmiljö, resurser och övriga omständigheter.

  En utbildningsanordnare ska se till att varje läroanstalt har en plan för de åtgärder som behövs för att främja likabehandling.

  Utbildningsanordnarna och de läroanstalter de är huvudmän för ska ge eleverna och deras vårdnadshavare samt de studerande eller deras företrädare möjlighet att bli hörda om de främjande åtgärderna.

- 15 § Rimliga anpassningar för att likabehandling för personer med funktionsnedsättning ska uppnås.

  Myndigheter, utbildningsanordnare, arbetsgivare och de som tillhandahåller varor eller tjänster ska göra sådana ändamålsenliga och rimliga anpassningar som behövs i det enskilda fallet för att göra det möjligt för personer med funktionsnedsättning att på lika villkor som andra uträtta ärenden hos myndigheter och få utbildning och arbete samt varor och tjänster som tillhandahålls allmänheten och att klara av sina arbetsuppgifter och avancera i arbetet.

  Vid bedömningen av vilka anpassningar som är rimliga beaktas förutom behoven hos personer med funktionsnedsättning även den i 1 mom. avsedda aktörens storlek och ekonomiska ställning, arten och omfattningen av aktörens verksamhet, de uppskattade kostnaderna för anpassningarna och stöd som kan fås för åtgärderna.

  På begäran ska en arbetsgivare utan dröjsmål lämna skriftlig utredning om grunderna för sitt förfarande till en person med funktionsnedsättning som anser att han eller hon på grund av vägran att göra rimliga anpassningar har blivit diskriminerad i samband med arbets- eller tjänsteansökan eller i ett arbetsavtals- eller tjänsteförhållande.

## BILAGA 4 Maskulinitet

Tips på material som fokuserar på maskulinitet:

### Lektionsupplägg

- Det börjar med mig, http://utrymmet.se/detborjarmedmig/

### Video

- Dokumentären ”Mannen”, http://bit.ly/dokmannen.
- Filmen ”The Mask You Live in”, trailer hittas på: http://bit.ly/themaskyou.
- Kortvideo om psykisk ohälsa och manlighet: http://bit.ly/skammenmastebort.
- En samling videor om manlighet på videokanalen jämställt.nu: http://bit.ly/jamstallnu.
- Ekvalitas kortfilm ”Hur sjukt kan det ta? samt lärarhandledning hittas på Ekvalitas hemsida www.ekvalitaeducation.fi under våren 2020.

### Pod

- Svenska litteratursällskapets pod om pojkar: http://bit.ly/pojkarpojkarpojkar.
- Serien Skammen: ”Skammen över att vara man – varför är det så svårt att visa sig sårbar: Oliver”: http://bit.ly/skammenoliver.
- Pedagogie doktor Sari Manninens tre olika sätt som pojkar förhåller sig till våld i det webbaserade materialet ”Jämställdhet i lärande”: http://bit.ly/jamstalldhetilarandet.

### Bläddra i

- Doktorsavhandling av Fredrik Zimmerman: ”Det tillåtande och det begränsande. En studie om pojkars syn på studier och ungdomars normer kring maskulinitet”: http://bit.ly/dettillatandeochdetbegransande.
- Magistersavhandlingen av Ros-Marine Sällström: ”’Den här klumpen har funnits redan länge i hjärtat och den blir bara större’. En fallstudie om hur manlig sårbarhet kommer till uttryck i förhållande till förväntningar om maskulinitet”: http://bit.ly/denharklumpen.

## BILAGA 5 Normer och jag

| 100% | MITT I MELLAN | 100% | INGENDERA |
|---|---|---|---|
| UNG | | GAMMAL | |
| KVINNA | | MAN | |
| HOMOSEXUELL | | HETEROSEXUELL | |
| FATTIG | | RIK | |
| OTRYGG | | TRYGG | |
| ANNAN RELIGION | | KRISTEN | |
| RASIFIERAD | | VIT | |
| ARBETARKLASS | | AKADEMISK BAKGRUND | |
| NÅGON FUNKTIONS-VARIATION | | UTAN FUNKTIONS-VARIATION | |
| OBEKVÄM MED ATT TA PLATS I GRUPP | | BEKVÄM MED ATT TA PLATS I GRUPP | |

**VILKA ANDRA KATEGORIER KOMMER DU PÅ?**

| | |
|---|---|
| | |
| | |
| | |
| | |
| | |

Denna checklista är inspirerad av checklistan i RFSL Stockholms material ”Någonstans går gränsen” (2004).

## BILAGA 6 Teflontestet

**Jag har utsatts för ovälkommet stirrande, påhopp, hot eller fått frågor gällande följande:**

| | OFTA | IBLAND | SÄLLAN | ALDRIG |
|---|---|---|---|---|
| KÖN / KÖNSIDENTITET / KÖNSUTTRYCK | | | | |
| SEXUELL LÄGGNING / PREFERENS | | | | |
| ÅLDER | | | | |
| RELIGION / ANNAN TROSUPPFATTNING | | | | |
| FUNKTIONSVARIATION | | | | |
| HUDFÄRG / ETNICITET | | | | |
| SOCIALGRUPP / BAKGRUND | | | | |
| KROPPSFORM | | | | |
| SPRÅK | | | | |
| MENTAL HÄLSA | | | | |
| NATIONALITET | | | | |
| POLITISK ÅSIKT | | | | |
| FAMILJEFÖRHÅLLANDE | | | | |

Om du nästan bara fyllt i ”aldrig” eller ”sällan” så är du med stor sannolikhet en del av normen. Kanske du då inte heller reflekterat så mycket över denna typ av frågor, men det är bra att du börjar göra det nu. Ifall du upplever en friktion har du säkert en större kompetens för vad som är ok att säga och göra. Saknas det friktion så saknas oftast också kompetensen att avgöra vad som är ok att säga och göra. Då måste kompetensen fås genom att aktivt börja fundera och agera normmedvetet för att inte diskriminera någon omedvetet.

## BILAGA 7 Exempel på dagar att uppmärksamma i skolan

| | |
|---|---|
| **Augusti** | |
| 9 augusti | Internationella dagen för världens ursprungsfolk (FN) |
| 12 augusti | Internationella ungdomsdagen (FN) |
| 19 augusti | Världsdagen för humanitärt arbete (FN) |
| **September** | |
| 15 september | Internationella dagen för demokrati (FN) |
| 23 september | Celebrate Bisexuality Day |
| 23 september | Internationella teckenspråksdagen (FN) |
| Sista hela veckan i september | Internationella dövveckan (FN) |
| **Oktober** | |
| 2 oktober | Internationella ickevåldsdagen (FN) |
| 10 oktober | Internationella världsdagen för mental hälsa |
| Tredje torsdagen i oktober | Spirit Day (En dag då mobbning av HBTIQ+-personer uppmärksammas.) |
| 24 oktober | FN-dagen (FN) |
| 26 oktober | Intersex Awareness Day |
| **November** | |
| 16 november | Internationella Dagen för Tolerans (FN) |
| 19 november | Internationella mansdagen |
| 20 november | Barnkonventionsdagen (FN) |
| 20 november | Transgender day of remembrance |
| 25 november | Internationella dagen mot våld mot kvinnor (FN) |
| **December** | |
| 3 december | Internationella dagen för funktionshindrade (FN) |
| 10 december | Internationella dagen för mänskliga rättigheter (FN) |
| **Februari** | |
| 6 februari | Samefolkets nationaldag (FN) |
| 6 februari | Internationella dagen mot kvinnlig könsstympning |
| 20 februari | Världsdagen för social rättvisa (FN) |
| **Mars** | |
| 1 mars | Internationella dagen mot diskriminering |
| 8 mars | Internationella kvinnodagen (FN) |
| 19 mars | Minna Canth-dagen och jämställdhetsdagen |
| 21 mars | Internationella dagen för avskaffande av rasdiskriminering (FN) |
| Mars, vecka 12 | Solidiaritetsvecka i kamp mot rasism och rasdiskriminering |
| 21 mars | Internationella Downs syndrom-dagen (Rocka sockorna-dagen) |
| 31 mars | Transgender day of visibility |
| **April** | |
| 2 april | Internationella autismdagen |
| 8 april | Romernas nationaldag |
| 7 april | Världshälsodagen (WHO) |
| **Maj** | |
| 17 maj | Internationella dagen mot homofobi |
| 21 maj | Världsdagen för kulturell mångfald för dialog och utveckling (Unesco) |
| 28 maj | Internationella mensdagen |

BILAGA 8

## Ekvalitas mall för en jämställdhet- och likabehandlingsplan

EKVALITA

### Plan för förändring – jämställdhet och likabehandlingsplan

| NULÄGE | MÅL | ÅTGÄRDER | ANSVARIGA | TIDTABELL | UPPFÖLJNING |
|---|---|---|---|---|---|
| En **kritisk beskrivning** över nuläget i skolan överlag, punktområden eller teman.<br><br>T.ex. beskrivning av vad som inte fungerar, inte är systematiskt eller brister såsom i kunskap, rutiner eller uppföljning. | Uppge **mätbara mål eller delmål** för skolan, det kan vara kopplat till läroplanen eller nerskalat i enklare form. Exempelvis gemensamma linje bland pedagogerna om hur en tar tag i kränkningar mellan elever, ökad kunskap bland pedagoger och studerande kring rasism, en checklista för hur granska sitt eget läroämne ur ett likabehandlingsperspektiv samt ökad kunskap om hur sexuella trakasserier tar sig uttryck i skolan.<br><br>Skriv varje delmål på egen rad för att skapa förutsättningar för tydliga och hela processer. | Vad kommer ni att **konkret göra** för att uppnå de uppställda målen eller delmålen?<br><br>Skriv ut alla delåtgärder för att synliggöra arbetsprocessens alla delar samt vad som förutsätter vad. Såsom behov av att undersöka något innan själva åtgärden kan genomföras. Även här är det bra att använda ny rad för varje åtgärd.<br><br>Exempelvis arrangerande av workshop kring normgranskning i sitt eget läroämne, utarbetande av frågor till kartläggning som går till påsyn i elev/studeranderådet. | 1. ÖVERGRIPANDE ANSVARIG<br><br>2. ANSVARIG FÖR GENOMFÖRANDET<br><br>Allas ansvar är ingens ansvar, vilket betyder att **uppdraget måste vara förankrat i konkreta personer**, arbetsgrupper eller processer. | Vad lönar det sig att göra först, exempelvis vilka åtgärder är enklast eller mest motiverande?<br><br>Vad är en **realistisk tidtabell utgående från de resurser som finns?**<br><br>Ta även i beaktande andra tidtabeller, så som temadagar, provperioder och på vilket sätt dessa åtgärder kan dra nytta av andra processer eller när det lönar sig att skjuta fram åtgärder? | Hur följer ni upp arbetet? Kan uppföljningen integreras i någon annan uppföljningsprocess eller behövs det en helt egen?<br><br>**Vem, var, hur och när** sker uppföljningen?<br><br>Konkreta datum och deadlines stöder processerna, speciellt att prata igenom vad som gick bra, och vad vi kunde lära oss till framtida och motsvarande arbete. |
| | | | | | |

EKVALITA

## Plan för förändring – jämställdhet och likabehandlingsplan

| NULÄGE | MÅL | ÅTGÄRDER | ANSVARIGA | TIDTABELL | UPPFÖLJNING |
|---|---|---|---|---|---|
| | | | 1. Övergripande ansvarig<br>2. Ansvarig för genomförandet | | |

## BILAGA 9 Nulägesanalys

Frågor till övningen ”Nulägesanalys”.

1 = dålig/aldrig 10 = utmärkt/hela tiden

### 1. Generella frågor

| | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Hur god är min kunskap om likabehandlingsfrågor? | | | | | | | | | | |
| Hur medveten är jag om normer i mitt arbete? | | | | | | | | | | |
| Hur normkreativt upplever jag mitt arbete | | | | | | | | | | |

### 2. Frågor om kön

| | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Uppmuntrar jag studerande att utmana traditionella normer? | | | | | | | | | | |
| Är jag själv en förebild när det gäller att utmana traditionella normer i undervisningen och i läroexempel? | | | | | | | | | | |
| Är mina aktiviteter, temadagar eller utflykter könsmedvetna, det vill säga utmanar jag invanda tankemönster kring manligt och kvinnligt när jag planerar och genomför aktiviteten? | | | | | | | | | | |
| Använder jag i min undervisning exempel som inte befäster kärnfamiljen? | | | | | | | | | | |

### 3. Frågor om sexualitet

| | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Utgår jag från att mina studerande kan ha olika sexuella läggningar? | | | | | | | | | | |
| Uppmärksammar jag de studerande på när läromedel har personskildringar och kärleksskildringar som bara utgår från heterosexualitet? | | | | | | | | | | |
| Använder jag i min undervisning exempel som inte befäster en heterosexuell norm? | | | | | | | | | | |
| Har jag med exempel/läromedel där homosexuella, bisexuella och transpersoner ingår | | | | | | | | | | |

1 = dålig/aldrig 10 = utmärkt/hela tiden

## 4. Frågor om etnicitet och religion

| | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Har jag exempel/läromedel där icke-vita personer ingår utan specifik referens till deras etnicitet? | | | | | | | | | | |
| Uppmärksammar jag inflytelserika personer/viktiga upptäckter inom mitt ämne från olika delar av världen? | | | | | | | | | | |
| Uppmärksammar jag andra högtider och traditioner än de som är rödmarkerade i den finländska almanacka? | | | | | | | | | | |
| Uppmärksammar jag i undervisningsområden som berör Finland (till exempel inom historia, geografi, modersmål, samhällslära) att Finland (historiskt och idag) är ett land med etnisk och kulturell mångfald? | | | | | | | | | | |

## 5. Frågor om funktionsförmåga och tillgänglighet

| | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Är min undervisning tillgänglig för alla mina studerande oavsett deras fysiska funktionsförmåga? | | | | | | | | | | |
| Synliggör jag i min undervisning att samhället i stor utsträckning är anpassat efter personer utan funktionsvariationer? | | | | | | | | | | |
| Är min undervisning tillgänglig för alla mina studerande oavsett psykisk eller kognitiv funktionsförmåga (till exempel dyslexi, ADHD och Aspergers syndrom)? | | | | | | | | | | |
| Försöker jag göra språket i min undervisning mer tillgängligt för alla studerande? | | | | | | | | | | |
| Har jag exempel/läromedel där personer med funktionsvariation kan fungera som förebilder? | | | | | | | | | | |

## BILAGA 10 Vad sa du egentligen?

Meningar till övningen "Vad sa du egentligen"

### Grupp 1

Vårdnadshavare har rätt att bestämma allt som en ungdom får göra eller inte göra.

Alla som flyttar till Finland måste lära sig finska.

Två killar som är tillsammans ska inte hålla hand offentligt, de riskerar att utsättas för våld.

Det går inte att vara kär i två personer samtidigt.

Religion är en viktig del av livet för många personer.

Alla ungdomar blir kära i någon så småningom.

Det finns bara två kön.

### Grupp 2

Slöjor är kvinnoförtryck.

En familj består av mamma, pappa och barn.

En tjej bör inte gå hem ensam på kvällen eftersom hon riskerar att bli våldtagen.

Killar är bråkigare än tjejer.

Det finns många stereotypa bilder av män och kvinnor i porren.

Ungdomar spenderar för mycket tid på internet.

De som vill "byta kön" vet inte vad de vill.

### Grupp 3

Alla vill ha barn någon gång i livet.

Hedersrelaterat våld beror på religion.

Transpersoner är förvirrade.

Ett barn behöver sin pappa.

Många vårdnadshavare respekterar inte sina

barns privatliv för att de är oroliga för dem.

Ni ungdomar vet inte vad ni vill.

Alla kan köpa med sig en frukt till utflykten imorgon.

### Grupp 4

Det finns färre homosexuella i vissa kulturer.

Vi behöver inte prata om andra kön än flicka och pojke, för det gäller så få.

Ett kärleksförhållande där tre personer ingår är ett tecken på någon form av destruktivt beteende.

Om vårdnadshavarna inte vill att deras barn har en pojkvän/flickvän när de är under 18 år bör barnet respektera det.

Det är inte bra att få barn innan en tagit studenten.

Ni får inte kalla varandra för bög.

Barn till ensamstående föräldrar är mer utsatta.

## Grupp 5

Alla killar är potentiella våldtäktsmän.

Många barn upplever att familjens ekonomiska situation påverkar deras skolarbete.

Han vet inte hur han ska bete sig eftersom han kommer från en annan kultur.

Tjejer tänker inte lika mycket på sex som killar gör.

Transpersoner är ofta homosexuella.

Alla i Finland har samma möjligheter.

Vårdnadshavare har rätt att kräva av sin 16-åring att komma hem direkt efter skolan varje dag utan att få träffa kompisar.

## Grupp 6

Det är vanligt att ungdomar är osäkra på sin sexualitet men i slutändan visar det sig att de flesta av dem är heterosexuella.

Man måste anpassa sig till den finländska kulturen när en kommer till Finland.

Det är ofta svårt att veta vad en vill i livet.

Det blir ofta problem när ungdomar träffar en pojkvän eller flickvän via internet.

Ungdomar är inte mogna för kärleksrelationer.

Hen är ett modeord.

I vissa kulturer ligger ett hett temperament i blodet.

## BILAGA 11 Privilegier

Meningar till övningen ”Privilegier”.

**Testfråga:**

**Den största fördelen med att vara pedagog (eller vilken roll en har i skolan) är att:**

1. Jag får träffa intressanta människor varje dag.
2. Jag utvecklas ständigt både i min yrkesroll och som människa.
3. Jag fyller en viktig samhällsfunktion.
4. Öppet hörn – eget förslag

**Frågor:**

**Den största fördelen vuxna har i samhället är att:**

1. Vuxna får vara med och bestämma genom att rösta.
2. Vuxnas kärlek tas på allvar.
3. Folk lyssnar på vad vuxna säger.
4. Öppet hörn – eget förslag.

**Den största fördelen heterosexuella har i samhället är att:**

1. Heterosexuella kan hålla sin partner i handen på stan utan att någon tittar konstigt på dem.
2. Information om sex och relationer (exempelvis i skolan) riktar sig till heterosexuella.
3. Heterosexuella slipper ”komma ut” hela tiden.
4. Öppet hörn – eget förslag.

**Den största fördelen med att uppfattas som finländsk i samhället är att:**

1. Ingen frågar dig ifall du bor i Finland.
2. Slippa fördomar om exempelvis kultur och religion.
3. Ett typiskt finländskt namn och utseende hjälper när en person söker jobb och bostad.
4. Öppet hörn – eget förslag.

**Den största fördelen män har i samhället är att:**

1. Män oftare får beröm för vad de gör än för hur de ser ut.
2. Män får högre lön än sina kvinnliga kollegor.
3. Män sällan utsätts för sexuellt våld och sexuella trakasserier.
4. Öppet hörn – eget förslag.

**Den största fördelen hörande har i samhället är att:**

1. Hörande enkelt kan ta del av samhällsinformation.
2. Hörande kan prata med nästan vem som helst utan oro för att inte förstå eller inte bli förstådd.
3. Hörande kan lättare delta i olika aktiviteter eftersom dessa är anpassade för hörande.
4. Öppet hörn – eget förslag.

**Den största fördelen cispersoner[64] har i samhället är att:**

1. Cispersoner slipper bli ifrågasatta vid passkontroller och när de legitimerar sig.
2. Det är lätt för cispersoner att välja omklädningsrum och toalett.
3. Cispersoner behöver inte förklara sin könsidentitet.
4. Öppet hörn – eget förslag.

**Den största fördelen vita personer har i samhället är att:**

1. Det är lätt för vita personer att hitta böcker, leksaker, politiker m.m. som representerar dem.
2. Vita personer behöver inte oroa sig för att bli stoppade av polisen pga. sin hudfärg.
3. Vita personer slipper höra kränkande antaganden och skämt om vita personer, som exempelvis att vita personer skulle vara mer primitiva än andra.
4. Öppet hörn – eget förslag.

**Den största fördelen personer som talar finska utan brytning har i samhället är att:**

1. Personer utan brytning slipper bli tilltalade som barn i kontakt med exempelvis myndigheter och sjukvård.
2. Det personer utan brytning säger tas på allvar.
3. Personer utan brytning slipper höra andra driva med ens sätt att prata och bli tillrättavisade när de pratar.
4. Öppet hörn – eget förslag.

**Fortsätt gärna diskutera:**

- Vilka gemensamma fördelar/privilegier har de grupper som diskuterats?
- Hur kan en person som tillhör en privilegierad grupp ta ansvar för sina fördelar gentemot andra grupper?
- Finns det studerande som har fler fördelar än andra? Vad kan pedagoger göra för att jämna ut dessa skillnader i undervisningssammanhang?

64 Ordet cis är latin för ”på samma sida”. En cisperson är någon som identifierar sig med sitt biologiska kön (till exempel någon som föds med en snippa, känner sig som en tjej och uppfattas som en tjej). Förenklat uttryckt är en cisperson en person som inte är en transperson.

## BILAGA 13 Bildkonst

Diskrimineringsgrunderna till övningen "Inkluderingskampanj".

**Enligt diskrimineringslagen[65] får ingen diskrimineras på grund av:**

- kön
- ålder
- ursprung
- nationalitet
- språk
- religion
- övertygelse
- åsikt
- politisk verksamhet
- fackföreningsverksamhet
- familjeförhållanden
- hälsotillstånd
- funktionsnedsättning
- sexuell läggning
- eller någon annan orsak som gäller en personlig egenskap.

Diskriminering är förbjuden oberoende av om den grundar sig på ett faktum eller antagande i fråga om personen själv eller någon annan. Diskriminering som avses i Diskrimineringslagen är förutom direkt och indirekt diskriminering även trakasserier, vägran att göra rimliga anpassningar samt instruktioner eller befallningar att diskriminera. Positiv särbehandling däremot syftar till att faktiskt främja likabehandling eller att förhindra eller undanröja olägenheter som beror på diskriminering, och är inte diskriminering.

65 Lagen om jämställdhet mellan kvinnor och män 8.8.1986/609 https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1986/19860609, Diskrimineringslagen 30.12.2014/1325 https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2014/20141325, 8§

# BILAGA 12 Normorientering

Uppgifter till övningen "Normorientering".

### Uppgift 1:

- Du kommer till skolan för att diskutera ditt barns studier med rektorn. Det är första gången du besöker skolan. Taxin lämnar dig och din rollator vid huvudingången, som tur är det vår och snön och isen har smultit. Vilken väg tar du från gården för att hitta rektorn som väntar på dig i sitt rum? Du måste även först gå via toaletten.
  - Hur hittar du hissar och rätt rum?
  - Når du alla knappar och dörrhandtag?
  - Finns det på vägen några hinder som gör det svårare för dig att ta dig fram?
  - Var hittar du en toalett där även rollatorn ryms in?

### Uppgift 2:

- Du blev mobbad i din förra skola. Nu kommer du för att bekanta dig med din nya skola och vill kolla om det känns tryggt här.
  - Finns det klotter i toalettutrymmena eller i omklädningsrummen? Hakkors, könade och sexualiserade skällsord?
  - I din förra skola var det ofta knuffande, fula ord och någon som skulle slita mössan eller halsduken av en "på skoj" (särskilt när det var trångt och stökigt). Värst var det när alla studerande väntade på att komma in i klassen och det var trångt i korridoren och inga lärare eller andra vuxna fanns i närheten. Hur är det med långa korridorer eller trånga utrymmen i den här skolan? Är de vuxna närvarande där?
  - Matkön var inte heller kul, ibland skippade du lunchen helt för det var så jobbigt att trängas i matkön, och i matkön kändes det att du var en måltavla. Hur ser matsituationerna ut här?
  - Fundera även ifall det finns skillnad på hur flickor och pojkar upplever och använder området runt skolan? Är det skillnad mellan andra grupper?
  - Finns det något utrymme i skolan där någon vuxen alltid är nära eller tillgänglig?

### Grupp 3:

- Menskoppen var ju det bästa köpet någonsin tycker du. I vilka toaletter kan du tömma den? Handdusch eller lavoar behövs inne i båset.
  - Du har mens och behöver byta binda/tampong. I vilka toaletter finns det en skräpkorg bredvid toalettstolen?

### Grupp 4:

- Du är transperson och börjar studera vid skolan. Du vill inte att andra ska se dig utan kläder.
  - Var känns det tryggt att byta kläder?
  - Var känns det tryggt att gå på toaletten?
  - Var känns det tryggt att duscha?

### Grupp 5:

- Du ä antingen:
  - vegan
  - äter inte gris eller
  - glutenintolerant
- Är det tydligt vad maten innehåller eller måste du fråga om exempelvis gelatin eller löpe (kan finnas i yoghurt, färskost, strössel, äkta parmesanost).
- Är det lika lätt att välja ett vegetariskt eller veganskt alternativ som ett icke-veganskt eller icke-vegetariskt? Vad kallas de alternativen?
- Är maten för olika typer av dieter placerade på ett skilt ställe eller finns det risk att maten blandas med den övriga maten?

### Grupp 6:

- Du tycker det är jobbigt med starka ljus och mycket ljud och stora utrymmen och behöver få ta igen dig en stund för att orka hela skoldagen.
  - Du längtar efter dämpad belysning, ett tryggt rum. Var kan du få vara ifred?

## BILAGA 12 Normorientering

**Grupp 7:**

- Högtid och dags för extra festlig fredagsbön!
  - Hur ska du göra? Vart ska du gå för att be ostört en stund?

**Grupp 8:**

- Du är ny i skolan. Under dagen får du huvudvärk och ska söka dig till skolhälsovårdaren för att få hjälp.
  - Hur hittar du fram till skolhälsovårdaren?
  - Brukar hälsovårdaren vara på plats?

**Grupp 9:**

- Du har haft lektion och under rasten vill du gärna hinna både med att gå på toaletten och att hämta en kopp kaffe.
  - Hinner du på 15 minuter?
  - Vilken väg ska du ta?
  - Hinner du oberoende av vilket klassrum du haft lektion i?

# BILAGA 14 Biologi

Teman till övningen "Sanningen om vad som är naturligt".

### Plastiskt kön:

Även om en individ har ett kön behöver det inte vara genetiskt bestämt utan det kan vara plastiskt, vilket innebär att det är miljöberoende (exempelvis omgivningens temperatur inverkar på vilket kön individen får). Leta information och detaljer om krokodilernas, ödlornas och sköldpaddornas plastiska kön.

### Byte av kön:

Hos många arter kan individer byta kön under livet. Detta kan ske som en följd av förändring i omgivningen, exempelvis död av honor leder till att den största honan övergår till hane. Exempelarter att leta information om är anemonfiskar. Hittar ni fler exempel?

### Monogami, polygami:

Monogami innebär att arter har en partner. Hos djur handlar det ofta om social monogami och inte sexuell monogami. Leta information om svanar och gibboner (monogama arter). Polygami innebär att individer har flera olika partners (hos djur ofta sexuella). Leta information om polygami gällande älgar och schimpanser. Polygami kan indelas i polygyni där hanen har flera olika partners och polyandri där honan har flera olika partners.

### Könsroller och "ombytta" könsroller:

Könsroller hos djurarter är inte fixa utan varierar mellan olika arter. Vad menas egentligen med en honlig eller en hanlig reproduktiv roll? Leta information om vadarfåglarnas eller sjöhästarnas förökning.

### Sex mellan individer av samma kön:

Precis på samma sätt som det finns biologisk mångfald i naturen finns det också sexuell mångfald. Hos dvärgschimpanserna är bisexualitet vanligt. Bland flera däggdjur och fågelarter har man också upptäckt homosexualitet. Leta information om dvärgschimpans, gråval, delfin eller gibbon.

### Hermafroditer:

De flesta växter är samtidiga hermafroditer. Även många djur har samtidigt både honliga och hanliga könsceller och könsorgan. Leta information om till exempel daggmasken.

## BILAGA 15 Elev-/studiehandledning

Exempel på yrkesbenämningar enligt statistikcentralen 2019.

Högre tjänstemän inom offentlig förvaltning
Direktörer och högre tjänstemän inom statlig distrikts- och lokalförvaltning
Ledare i organisationssektorn
Ekonomichefer
Personalchefer
Politik- och planeringschefer
Övriga chefer inom företagstjänster och administration
Försäljnings- och marknadsföringschefer
Reklam- och kommunikationschefer, PR-chefer
Forsknings- och utvecklingschefer
Chefer inom jordbruk, skogsbruk och fiske
Produktionschefer inom industri, gruvdrift, byggverksamhet och distribution
Produktionschefer inom industri
Produktionschefer inom gruvdrift
Produktionschefer inom byggverksamhet
Inköps- och distributionschefer m.fl.
Chefer inom informations- och kommunikationsteknik (IKT)
Chefer inom barnomsorg
Chefer inom bank- och försäkringstjänster
Restaurangchefer
Chefer inom detalj- och partihandel
Chefer för sport-, fritids- och kulturcenter
Övriga chefer inom servicenäringar
Specialister inom naturvetenskap och geovetenskap
Fysiker och astronomer
Meteorologer
Kemister
Geologer och geofysiker
Matematiker, aktuarier och statistiker
Specialister inom biovetenskap
Biologer, botanister, zoologer m.fl.
Specialister inom jordbruk, skogsbruk och fiske
Specialister inom elektronik
Specialister inom IKT-branschen
Överläkare och specialistläkare
Överläkare
Specialistläkare
Överskötare och avdelningsskötare
Överskötare
Avdelningsskötare
Veterinärer
Tandläkare
Provisorer
Specialister inom miljöhälsa och arbetarskydd
Specialister inom näringslära
Övriga specialister inom hälso- och sjukvården utan annan klassificering
Universitets- och yrkeshögskolelärare
Lektorer och överassistenter (universitet)
Assistenter och timlärare (universitet)
Överlärare (yrkeshögskolor)
Lektorer (yrkeshögskolor)
Gymnasielärare och högstadielärare
Övriga högstadie- och gymnasielärare
Byråsekreterare, hälso- och sjukvård
Handläggare av socialskyddsförmåner
Juridiska assistenter och experter inom intresseorganisationer
Rättegångsombud och utsökningsmän
Ombud, funktionärer m.fl. experter inom organisationssektorn
Konsumentrådgivare m.fl.
Handledare och rådgivare inom socialsektorn
Handledare inom socialsektorn
Ungdomsledare (ej församl.)
Handledare och sysselsättningsledare
Diakoner och diakonissor
Idrottare
Inredningsplanerare m.fl.
Nätverkstekniker
Lågstadielärare
Klasslärare
Ämneslärare (lågstadiet)
Barnträdgårdslärare
Specialister i pedagogiska metoder
Speciallärare
Övriga språklärare
Övriga lärare i konstnärliga ämnen
Historiker, statsvetare och filosofer
Psykologer
Präster och övriga specialister inom religion
Webbmaster och webbtekniker
Tekniska experter inom telekommunikation
Kontorsassistenter
Banktjänstemän m.fl.
Resebyråtjänstemän
Hotellreceptionister
Nödcentraloperatörer
Bibliotekspersonal
Bartendrar
Frisörer
Kosmetologer m.fl.
Djurskötare och djurfrisörer
Barnskötare, daghem och andra institutioner m.fl.
Familjedagvårdare
Närvårdare
Mentalhälsovårdare
Hemvårdspersonal
Massörer och konditionsskötare
Väktare
Byggnadsarbetare
Golvläggare
Elektronikmontörer och -reparatörer
Tvätteripersonal
Buss- och spårvagnsförare
Lastbils- och specialfordonsförare
Köksbiträden
Avfallsinsamlare
Avfallssorterare
Tidnings- och reklamutdelare, bud
Diversearbetare
Övrig personal utan annan klassificering

# BILAGA 16 Filosofi

Sammanfattning av härskarteknikerna till övningen "Makt: Härskarteknik".

## Osynliggörande

Då någon blir bortglömd eller "överkörd" och på detta sätt signalera att personen är betydelselös, oviktig. Kan vara fråga om kroppsspråk eller ljud (som exempelvis att sucka eller gäspa högt). Under lektionen kan det till exempel vara fråga om att läraren aldrig ger ordet till en studerande trots att hen markerar flera gånger eller att studerande inte ger uppmärksamhet till varandra då någon talar. I läroböckerna osynliggörs vissa gruppers erfarenheter eller insatser, på bilder eller i exempel genom att det ofta saknas förebilder för studerande som tillhör minoriteter.

## Förlöjligande

Då någon ironiserar, förminskar eller hånar en annan person eller på annat sätt visar att den är mindre värd. Kan även vara fråga om att tala till någon som om hen vet mindre och befinner sig på en lägre nivå (mansplaining). Under lektionen kan det vara fråga om att läraren ingriper allt för tidigt, då hen tror att den studerande inte kommer att klara av något eller inte vet svaret. Det kan även vara fråga om att tala om någon som "alltför känslig" eller att använda skällsord som berör minoriteter och som används för att förlöjliga en person.

## Undanhållande av information

Att undanhålla information eller inte berätta för alla vad som är överenskommet är ett klassiskt sätt att utnyttja och förstärka sin maktsituation. Det kan i ett grupparbete innebära att några bestämmer hur det ska göras, utan att meddela alla i gruppen. Eller att studerande inte berättar något viktigt som läraren sagt på lektionen åt någon som varit borta den lektionen. Det kan också handla om att ha en lång diskussion om något som hänt/ett tema som en i gruppen inte känner till. Då den frågar säger de andra att det är för komplicerat att berätta allt.

## Dubbelbestraffning

Detta äger rum då inget alternativ är rätt, oavsett hur en beter sig. Att en person gör fel vilket den än väljer. Det kan vara fråga om att en studerande får kritik för att hen inte satsar tillräckligt mycket på sin skolgång, men satsar hen mycket på skolgången så är det kanske fel enligt kompisarna. Det kan också handla om en lärare som engagerar sig mycket i jämlikhetsfrågor, men sedan är den som också alltid förväntas sköta allt. Damned you if you do, damned you if you don't.

## Påförande av skuld och skam

Detta handlar om att utse en person till syndabock eller som själva problemet, då något negativt hänt. Ett exempel på påförande av skuld är när det antyds att flickor som blivit våldtagna eller sexuellt trakasserade har ansvar för det som hänt genom sin klädsel eller sitt beteende. Ett annat är en studerande eller pedagog som vill lyfta en diskriminering och får höra att det inte fanns problem innan den tog upp det.

## Objektifiering

Att en persons kropp och utseende kommenteras och fokuseras i situationer där det inte alls är relevant, vilket också är sexuella trakasserier. Personen bedöms på basis av utseende och inget mer. I en skolmiljö kan det handla om att bemöta kritik genom att kritisera kroppen på den som fört fram kritik istället för med sakargument.

## Våld eller hot om våld

Handlar om att använda fysisk styrka för att få sin vilja igenom eller att ge intrycket av att möjligheten att använda våld finns. Som att exempelvis trycka sitt ansikte väldigt nära någon annans eller att ställa sig framför någon annan, väldigt nära. Det kan vara hot uttryckta som "skämt" studerande emellan, eller ständiga knuffar, nyp eller slag under raster eller gympatimmen.

# BILAGA 17 Fysik

Länk och uppgifter till texterna i övningen "Kvinnor inom fysiken".

## Emilé du Chatêlet

**TEXT1:** http://bit.ly/emilieduchatelet
**TEXT2:** http://bit.ly/emilieduchatelet2

### Uppgifter:

1. Det är klart att Emilé var en duktig fysiker och matematiker. Tror du att hon hade samma möjlighet till att vara det som andra kvinnor som inte var en del av adeln i Frankrike?
2. Hur blir det om man jämför med männen i adeln? Hade hon samma jämlika möjlighet som männen som hörde till adeln på den tiden? Kom ihåg att hon bl.a. födde 3 barn i sitt första äktenskap. Kan detta påverka?
3. Emilé tyckte om att hasardspela och vann pengar på det sättet med hjälp av hennes kunskaper inom matematik. Med dessa pengar köpte hon bland annat böcker och laborationsutrustning. Hon lärde sig också fäktning och talade 6 språk vid 12 års ålder. Tror du att dessa speciella personlighetsdrag kan hänga ihop med att hon fortsatte gilla matematik och fysik som vuxen, områden som ansågs fullständigt manliga på hennes tid?
4. Emilés 2 största dåd inom fysiken var ett experiment som visade att rörelseenergin är proportionell mot mv^2 och inte mv som Newton påstod. Denna upptäckt ledde till tanken om energins bevarande, samma princip som gäller än idag. Det andra var en översättning till Franska av Newtons stora verk "Principia". Varför var denna senare en stor bragd?

## Lise Meitner

**TEXT1:**http://bit.ly/elisemeitner
**TEXT2:** http://bit.ly/elisemeitner2

### Uppgifter:

1. Vart måste Lise Meitner och Hahn flytta sin forskning då deras chef inte ansåg att kvinnor kunde vara i ett laboratorium?
2. Varför måste Meitner fly från Tyskland då Tyskland invaderat Österrike?
3. 1944 fick Hahn nobelpriset ensam, för hans och Meitners gemensamma arbete. Meitner dog vid 90 års ålder utan att få ett pris som hon utan tvekan förtjänade. Idag är det klart att Meitner absolut borde ha fått dela på priset tillsammans med Hahn eller åtminstone få det en annan gång. Varför tror du att Nobelkommittén gjorde denna tabbe, som ibland refereras till som deras största någonsin?
4. Meitner var en av få fysiker som klart tog ställning emot byggandet av en atombomb. Eftersom krig är en nästan fullständigt manlig företeelse, är det möjligt att det att hon var kvinna gjorde det lättare för henne att se vart byggandet av en bomb skulle leda? Den 6 augusti 1945 föll den första atombomben över staden Hiroshima i Japan.

## Marie Curie

**TEXT1:** http://bit.ly/mariecuriesliv1
**TEXT2:**http://bit.ly/curienobelpris
**TEXT3:** http://bit.ly/mariecuriesliv2

### Uppgifter:

1. År 1910 föreslogs Marie Curie första gången som medlem till franska vetenskapsakademien, som första kvinna. I det skedet hade hon "bara ett Nobelpris", sitt andra fick hon 1911. Kom hon någonsin in i akademien?
2. Curie insåg att en röntgenbil (en bil med röntgenapparatur) kunde användas för att hjälpa skadade soldater. Under det första världskriget utrustade hon flera sådana bilar för att hjälpa skadade soldater. Tror du att det finns någon relation mellan detta fina arbete och den omhändertagande könsroll som ofta förväntas av flickor?
3. Tycker du att Curie är tillräckligt uppskattad som forskare idag?

## Emmy Noether

**TEXT1:** http://bit.ly/noetheremmy1
**TEXT2:** http://bit.ly/noetheremmy

### Uppgifter:

1. Då Emmy Noether började studera vid Erlangen fanns där två kvinnor och hur många män (sid. 10 i text 1)?
2. Trots Kleins och Hilberts hjälp (två av världshistoriens absolut största matematiker) lyckades Noether inte få anställning på universitetet vid Göttingen. Varför? (sid. 17 i text 1)
3. Hur många år arbetade Noether utan lön? (sid. 21)
4. Läs Weyls minnestal till Nother på hennes minnesstund och analysera det ur ett könsperspektiv. Vilka delar av Weyls tal tycker du görs som en "mans syn på en kvinna"?(sid. 26)

## Mileva Maric

**ETT TAL:** http://bit.ly/einsteinmileva

### Uppgifter:

1. Lyssna på Gagnons tal om Maric som var Einsteins första fru. Mileva Maric var en duktig fysiker som jobbade tillsammans med Einstein på många gemensamma problem och Einstein dedikerade ju sitt Nobelpris till henne. Det är solklart att hon haft en betydelse för Einsteins upptäcker. Fundera över och diskutera i grupp vad du tror denna betydelse kan ha varit?

## BILAGA 18 Geografi

Matrisen till övningen "Fönster och speglar kring jämlikhet".

### Faktafönster

Information jag lärt mig från en bok, en bild, en film.

Kall fakta om jämställdhet, likabehandling och diskriminering utan egen tolkning.

### Utmaningarnas fönster

Till vilka praktiska handlingar utmanade boken eller filmen mig?

Hurdana målsättningar eller värderingar utmanades jag till att reflektera över?

### Jag i spegeln

Vilka känslor väcktes i mig?

Hur såg jag mig själv (i relation till det jag sett eller läst)?

På vilket sätt var det som utmanade mig kopplat till rättvisa, normer och diskrimineringsgrunderna?

### Utmaningarnas spegel

Hur förändrades jag?

Vad lärde jag mig?

Vem lärde mig?

Vad skulle jag vilja säga till personerna i filmen eller boken?

## BILAGA 19 Historia

Exempel på milstolpar till övningen ”Normhistoria – när hände det?”.

**Händelserna:**

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Mannen får inte längre slå sin fru | Ogifta 25-åriga kvinnor blev myndiga | Lagstiftning om lika arvsrätt för kvinnor och män införs | Allmän rösträtt för kvinnor och män i kommunalval | Ny äktenskapslag stiftas som frigör kvinnan från mannens förmyndarskap |
| Den första kvinnan avlägger studentexamen | Riksdagen godkänner medborgarinitiativet om en jämlik äktenskapslag | Lag om kvinnors behörighet till statliga tjänster stiftas | Homosexualitet kriminaliseras i lagen | Kvinnorna får rätt att bli präster |
| En kvinna blir finansminister | En kvinna blir universitetsrektor | Moderskapslagen träder i kraft | Pappa- månaden införs | P-pillret godkänns |
| Gifta kvinnor har rätt att förvärvsarbeta utan makens samtycke | Ny äktenskapslag stiftas som frigör kvinnan från mannens förmyndarskap | Kvinnorna får som först i Europa rösträtt i statliga val och valbarhet som första i världen | De första 19 kvinnliga riksdagsledamöterna som de första i världen inledde sitt arbete i lantdagen | Finland ratificerade ILO:s konvention om lika löner: lika lön för likvärdigt arbete |
| Skydd mot diskriminering av könsminoriteter förs in i jämställdhetslagen | Transvestism stryks från sjukdoms-klassificeringen | En kvinna blir biskop för den evangelisk-lutherska kyrkan | Kvinnorna blir myndiga i samma ålder som männen, dvs. 21 år | Samlag med en försvarslös person definieras som våldtäkt |
| Kvinnornas andel av riksdagsledamöterna för första gången högre än 40 procent och kvinnlig majoritet i landets regering (60 procent av ministrarna) | Ikraftträdande av Europarådets konvention om förebyggande och bekämpande av våld mot kvinnor och våld i nära relationer (Istanbul-konventionen) | Namnlagen enligt vilken en kvinna som ska gifta sig får behålla sitt eget efternamn och ett barn kan få vilket som helst av föräldrarnas efternamn | Total revidering av jämställdhetslagen. Den nya jämställdhetslagen träder i kraft. Lagen omfattar också diskrimineringsskydd för personer som genomgår könskorrigering eller har korrigerat sitt kön | Detta år ändras lagen om registrerat partnerskap så att adoption inom familjen blir möjligt även för registrerade par |
| Lag om kvinnors behörighet till statliga tjänster stiftas | Lagen om jämlikt äktenskap träder i kraft | Första samskolan grundas | Seta (Sexuellt lika- berättigade) grundades | Finlands regerings första jämställdhets-program |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Bestämmelserna om sexuell självbestämmande-rätt i strafflagen revideras | Försök till lönearbete för personer med funktionsvariationer påbörjas | Delegationen för jämställdhetsärenden (TANE) grundas | Misshandel på en privat plats ställs under offentligt åtal (lindrig misshandel kvarstår som målsägandebrott) | Finland ratificerar FN:s konvention om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor (CEDAW) |
| Samerna får en nationaldag | Abortlagen: abort tillåts även av sociala skäl | En kvinna blir riksdagens talman | | |
| Organisationen "Me itse ry" grun-das. (Organisation för personer med funktionsvariationer) | Finlands första kvinnliga minister Miina Sillanpää (biträdande socialminister) | Lagen om hemvårds-stöd, benäm- ningarna moderskaps-, faderskaps- och föräldra- ledighet bekräftas | #metoo samlar mängder av vittnesmål från kvinnor om deras upplevelse av sexuella trakasserier vilket skakar om samhället | Papporna får en särskild faderskaps-ledighet (6 dagar) som inte förkortar perioden med föräldrapenning |
| Homosexualitet stryks ur sjukdoms klassificierings-registret. | Tvångssterilisering av personer med funktionsnedsättning | Den första HBT-organisationen i Finland grundades, Psyke rf. | Lagen om jämställdhet mellan kvinnor och män (jämställdhetslagen) | Diskriminering på grund av sexuell läggning förbjuds i lagen |
| Kvinnor fick rätt att studera vid universitet | Miesten tasa-arvo rf. grundas | Lagen om assisterad befruktning antas i riksdagen | Lagen om dagvård träder i kraft | Lagstadgade skolmåltider |
| Förening 9 (en gemensam förening för kvinnor och män) bildas som en följd av könsrollsdebatt | Riksdagen antar lagen om registrerat partnerskap för samkönade par | Homosexualitet avkriminaliseras, men att "uppmuntra till homosexualitet" förblir straffbart | Faderskapslagen och lagen om underhåll för barn: barn som fötts i och utanför äktenskap får samma ställning | Samerna har rätt att använda sitt modersmål i kontakten med myndigheter och offentlig sjukvård. |
| Lagen om moderskapsunder-stöd införs | Den nya lagen om likabehandling träder i kraft | En kvinna blir utrikesminister | En kvinna blir direktör för Finlands Bank | Arbetsavtalslagen förbjuder diskriminering |
| Även lindrig misshandel som riktas mot en närstående person underställs officiellt åtal | Bestämmelserna om sedlighetsbrott upphävs (bland annat förbud mot homosexuella gärningar och äktenskapsbrott) | Samernas egen flagga godkänns | Våldtäkt som sker inom ett äktenskap kriminaliseras | Frivillig värnplikt möjliggörs för kvinnor |
| | | Könsdiskriminering förbjuds i den reviderade grundlagen | Äktenskapslagen förbjuder personer med funktionsvaria-tioner att gifta sig. | Föräldrar får rätt att sinsemellan dela föräldraledigheten |
| En kvinna blir president | Gemensam vårdnad möjliggörs | Aborter tillåts på medicinska grunder | | |

## Facit:

### 1800–talet:

1860 Mannen får inte längre slå sin fru.
1864 Ogifta 25-åriga kvinnor blev myndiga.
1873 Avlade den första kvinnan studentexamen (men ännu 1888 krävdes det ett särskilt tillstånd för det).
1878 Lagstiftning om lika arvsrätt för kvinnor och män.
1886 Första samskolan grundas.
1889 Homosexualitet kriminaliseras i lagen. (Straffet kunde vara upp till 2 år.)
1897 Kvinnorna blir myndiga i samma ålder som männen, dvs. 21 år.

### 1900–1950:

1901 Kvinnor fick rätt att studera vid universitet.
1906 Kvinnorna får som första i Europa rösträtt i statliga val och valbarhet som första i världen.
1907 De första 19 kvinnliga riksdagsledamöterna som de första i världen inledde sitt arbete i lantdagen.
1917 Allmän rösträtt för kvinnor och män i kommunalval.
1919 Gifta kvinnor har rätt att förvärvsarbeta utan makens samtycke.
1926 Finlands första kvinnliga minister Miina Sillanpää (biträdande socialminister).
1926 Lag om kvinnors behörighet till statliga tjänster stiftas.
1929 Äktenskapslagen förbjuder personer med funktionsvariationer att gifta sig. (Sedan år 1987 har alla personer med funktionsvariationer haft rätten att gifta sig och bilda familj.)
1930 Ny äktenskapslag stiftas som frigjorde makan från makens förmyndarskap.
1935 Tvångssterilisering av personer med funktionsnedsättning.
(Lagen upphävdes i början av 1970-talet.)
1937 Lagen om moderskapsunderstöd träder i kraft.
1943 Lagstadgade skolmåltider.
1950 Aborter tillåts på medicinska grunder.

### 1951–1970:

1961 P-pillret godkänns.
1962 Finland ratificerade ILO:s konvention om lika löner: lika lön för likvärdigt arbete.
1966 Förening 9 (en gemensam förening för kvinnor och män) bildas som en följd av könsrollsdebatt. (Föreningen krävde bland annat fri abort, särbeskattning av makar, organiserad barndagvård och bättre möjligheter till föräldraledighet.)
1969 Den första HBT-organisationen i Finland grundades, Psyke rf.
1970 För första gången är kvinnornas andel av dem som blir invalda till riksdagen högre än 20 procent.
1970 Abortlagen: abort tillåts även av sociala skäl.
1970 Arbetsavtalslagen förbjuder diskriminering.

### 1971–2000:

1971 Homosexualitet avkriminaliseras, men att ”uppmuntra till homosexualitet” förblir straffbart.
1972 Delegationen för jämställdhetsärenden (TANE) grundas.
1973 Lagen om dagvård träder i kraft.
1974 Seta (Sexuellt likaberättigade) grundades.
1975 Faderskapslagen och lagen om underhåll för barn: barn som föts i och utanför äktenskap får samma ställning.
1978 Föräldrar får rätt att sinsemellan dela föräldraledigheten.
1980 Finlands regerings första jämställdhetsprogram.
1981 Homosexualitet stryks ur sjukdomsklassificieringsregistret.
1983 Gemensam vårdnad möjliggörs.
1985 Lagen om hemvårdsstöd, benämningarna moderskaps-, faderskaps- och föräldraledighet bekräftas.
1986 Namnlagen enligt vilken en kvinna som ska gifta sig får behålla sitt eget efternamn och ett barn kan få vilket som helst av föräldrarnas efternamn.
1986 Finland ratificerar FN:s konvention om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor (CEDAW).
1986 Kvinnorna får rätt att bli präster (de första kvinnorna prästvigs 1988).
1986 Samernas egen flagga godkänns. Flaggan består av

den samiska folkdräktens färger.

1987 Lagen om jämställdhet mellan kvinnor och män (jämställdhetslagen.)

1990 Försök till lönearbete för personer med funktionsvariationer påbörjas.

1991 Papporna får en särskild faderskapsledighet (6 dagar) som inte förkortar perioden med föräldrapenning.

1992 De samiska språken får ställning som officiella språk inom samernas hembygdsområde och samerna har rätt att använda sitt modersmål i kontakten med myndigheter och offentlig sjukvård. I studentexamen kan modersmålsprovet också avläggas på samiska.

1992 En kvinna blir direktör för Finlands Bank (Sirkka Hämäläinen).

1992 En kvinna blir universitetsrektor (Aino Sallinen, Jyväskylä universitet).

1992 Samekonferensen i Helsingfors 1992 slår fast att samernas nationaldag ska infalla varje år den 6:e februari.

1994 Våldtäkt som sker inom ett äktenskap kriminaliseras.

1994 En kvinna blir riksdagens talman (Riitta Uosukainen.)

1995 Diskriminering på grund av sexuell läggning förbjuds i lagen.

1995 Frivillig värnplikt möjliggörs för kvinnor.

1995 Könsdiskriminering förbjuds i den reviderade grundlagen.

1995 En kvinna blir utrikesminister (Tarja Halonen).

1999 Bestämmelserna om sexuell självbestämmanderätt i strafflagen revideras.

1999 Bestämmelserna om sedlighetsbrott upphävs (bland annat förbud mot homosexuella gärningar och äktenskapsbrott).

1999 Organisationen ”Me itse ry” grundas. (Organisation för personer med funktionsvariationer)

2000 En kvinna blir president (Tarja Halonen).

## 2001–2020:

2001 Riksdagen antar lagen om registrerat partnerskap för samkönade par. Lagen påminner om äktenskapslagen med undantag för rätten att ta varandras efternamn och att bli prövad som adoptivförälder.

2003 Pappamånaden införs.

2004 Misshandel på en privat plats ställs under offentlig åtal (lindrig misshandel kvarstår som målsägandebrott).

2004 Den nya lagen om likabehandling träder i kraft. Lagen förbjuder direkt och indirekt diskriminering och trakasserier på grund av ålder. etnisk eller nationell bakgrund, medborgarskap, språk, religion, övertygelse, åsikt, hälsa, handikapp, sexuell läggning eller andra orsaker som gäller någons person.

2005 Total revidering av jämställdhetslagen. Den nya jämställdhetslagen träder i kraft. Lagen omfattar också diskrimineringsskydd för personer som genomgår könskorrigering eller har korrigerat sitt kön.

2006 Lagen om assisterad befruktning antas i riksdagen. Lagen tillåter behandling också för ensamstående kvinnor och kvinnopar. Redan tidigare erbjöd enskilda kliniker behandling också för kvinnopar. Lagen förbjuder dock surrogatmödraskap.

2007 Kvinnornas andel av riksdagsledamöterna för första gången högre än 40 procent och kvinnomajoritet i landets regering (60 procent av ministrarna).

2008 Miesten tasa-arvo rf grundas.

2009 Lagen om registrerat partnerskap ändras så att adoption inom familjen blir möjligt även för registrerade par. Fram till år 2009 har adoption inom familjen enbart varit möjligt för gifta par (av olika kön).

2010 En kvinna blir biskop för den evangelisk-lutherska kyrkan (Irja Askola, Helsingfors stift).

2011 Transvestism stryks från sjukdomsklassificeringen.

2011 Även lindrig misshandel som riktas mot en närstående person underställs officiellt åtal.

2011 Samlag med en försvarslös person definieras som våldtäkt.

2011 En kvinna blir finansminister (Jutta Urpilainen).

2014 Riksdagen godkänner medborgarinitiativet om en jämlik äktenskapslag. Det var det första medborgarinitiativet som någonsin har godkänts av riksdagen.

2015 Skydd mot diskriminering av könsminoriteter förs in i jämställdhetslagen.

2015 Lagen om jämlikt äktenskap (trädde i kraft 2017).

2015 Ikraftträdande av Europarådets konvention om förebyggande och bekämpande av våld mot kvinnor och våld i nära relationer (Istanbul-konventionen).

2015 Ordet Hen skrivs med i SAOL (Svenska akademiens ordlista).

2018 Moderskapslagen (träder i kraft 2019). (Barn kan ha två juridiska mammor från födseln.)

2017 #metoo samlar mängder av vittnesmål från kvinnor om deras upplevelse av sexuella trakasserier vilket skakar om samhället.

# BILAGA 20 Matematik

Text och uppgifter till matematikövningarna.

## Kvinnornas euro

### Professorers löner i Finland 2018

I Finland, som i de flesta andra europeiska länder, har professorer en grundlön som givetvis är samma oberoende av kön. Trots det kan det konstateras att manliga professorer i snitt får en månadslön som är 327 euro högre än de kvinnliga professorerna.

**Uppgift 1:**

a) Eftersom de manliga professorernas lön i medeltal är 7142 euro/månad, hur mycket är de kvinnliga professorernas lön i medeltal?

b) Hur mycket är de kvinnliga professorernas lön i procent av den manliga lönen? Hur mycket är den kvinnliga euron?

**Uppgift 2:**

a) Ifall de kvinnliga professorerna i medeltal tjänar 7777 euro/månad på Aalto-universitetet, hur mycket tjänar de manliga?

b) Hur mycket är den kvinnliga euron på Aalto-universitetet?

**Uppgift 3:**

(diskussion med kompis, skriv ner ett kort svar)

Varför har de manliga professorerna i snitt jobbat så mycket längre än de kvinnliga? Är detta en jämställdhetsfråga? Motivera.

Efter att ha frågat professorsförbundets medlemmar om deras löner, har det kunnat fastställas följande tabell gällande löneskillnaderna mellan manliga och kvinnliga professorer i Finland.

| Faktor | Påverkan på lönen till männens fördel (i euro / mån.) |
|---|---|
| Längden på karriären | 159 |
| Skillnaden i lön mellan olika forskningsområden | 61 |
| Kvinnors placering på tidsbundna uppgifter | 46 |
| Personligt löneavtal | 13 |

Från ovanstående tabell ser vi att det bland annat finns skillnader i månadslönen beroende på vilket forskningsområde en jobbar inom. Typiskt brukar humanistiska ämnen ha en lägre lön än naturvetenskapliga ämnen. Vi ser också att kvinnorna placeras oftare på tidsbundna uppgifter. Detta sänker medellönen eftersom uppgiften naturligtvis inte ger någon lön efter att den är avklarad. Den sista punkten, det personliga löneavtalet, är något som en löntagare kan diskutera sig fram till tillsammans med sin arbetsgivare.

**Uppgift 4:**

a) Vi konstaterade tidigare att snittlönen för en manlig professor är 7142 euro/månad i Finland och för en kvinnlig räknade vi ut det i uppgift 1. Om vi räknar bort skillnaden som tillkommer på grund av. den längre karriären som de manliga professorerna har i Finland, vad blir den kvinnliga professorns euro då?

b) Är det rättvist att jämföra den kvinnliga euron med den manliga som vi gjorde i ovanstående uppgift? Motivera.

## Ojämlikhet och beräkning av Gini-koefficienten

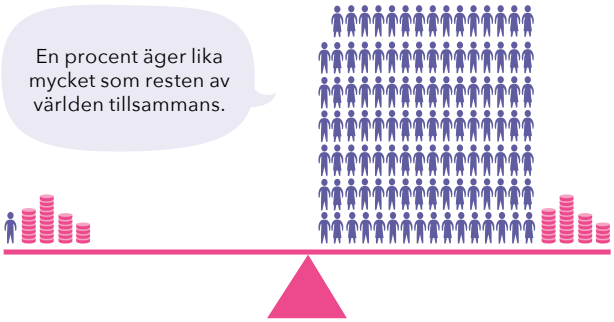
### ATT SÄGA ÅT STUDERANDE:

Ett vanligt sätt att ta reda på hur rikt ett land är är genom att beräkna dess BNP/capita, det vill säga BruttoNationalProdukt/person. Detta görs genom att beräkna alla inkomster som alla personer har i ett land, och sedan dividera med antalet människor i landet. Detta sätt att beräkna rikedomar har många gånger kritiserats eftersom det inte beaktar hur pengarna är utspridda bland människor. Det har exempelvis konstaterats att 1% av världens befolkning äger lika mycket som resten och det går inte att se om en endast beräknar BNP/capita.

För att få ett sätt att beräkna hur pengarna är uppdelade bland befolkningen, har gini-koefficienten formulerats och det är den som vi ska beräkna till följande. Gini-koefficienten[66] har ett värde mellan 1 och 0, där 1 signalerar att pengarna är maximalt ojämlikt utdelade och 0 att alla människor har lika mycket inkomster. Den kan definieras på flera sätt, men vi tar en titt på två av dessa:. Ett aritmetiskt sätt och ett med procent och geometri.

### INTRODUCERA FÖR DE STUDERANDE MED HJÄLP AV EXEMPEL:

Gini-koefficienten är ett relativt värde och måste förstås på det sättet. Detta innebär att om exempelvis Finlands statistikcentral säger att Finlands nuvarande gini-koefficient är 0,271, går denna inte nödvändigtvis att jämföra med Sveriges statistikcentrals värde för Sveriges gini-koefficient. Detta beror på att de två statistikcentralerna kan ha olika grunder för hur de beräknar människors inkomster. Exempelvis flyttar folk inkomster utomlands till banker som inte berättar om dem till skattemyndigheterna och de två olika statistikcentralen kan kompensera för detta på olika sätt (eller låta bli). Med andra ord kan en källa ge Finlands gini-koefficient som 0,271 och en annan som 0,283. Detta är helt ok, eftersom gini-koefficienten endast har en betydelse i jämförelse till en annan gini-koefficient som beräknats på samma grunder.




### DET ARITMETISKA:

1) Vi väljer en grupp människor vars inkomstskillnader vi vill undersöka.
2) Vi tar reda på alla människors inkomster som finns i gruppen.
3) Vi beräknar alla (positiva) skillnader som finns mellan alla människor i vår grupp.
4) Vi adderar alla dessa skillnader och dividerar med antalet personer i gruppen gånger gruppens totala inkomst (alla inkomster adderade).

### Exempel 1:

Steg 1 och 2) Vi tar en grupp på 2 människor. Person 1 har inkomsten 100 euro/dag och person 2 har inkomsten 400 euro/dag.

Steg 3 ) Vi beräknar alla positiva skillnader i inkomst: Person 2 - Person 1 = 300 euro/dag. Märk att vi inte behöver beräkna skillnaden i inkomst mellan Person 1 och Person 2, som är -300 euro/dag, eftersom det är en negativ skillnad.

Steg 4) Den totala inkomsten är 100 euro/dag + 400 euro/dag = 500 euro/dag. Eftersom det finns 2 personer i gruppen, beräknas gini-koefficienten som:

$$\frac{300 \text{ euro / dag}}{2 \cdot 500 \text{ euro / dag}} = 0.3$$

66 Det brukar beräknas gini-koefficienter för utbildning och människors möjligheter i samhället också, men vi håller oss för enkelhetens skull till inkomster här. I princip kan en beräkna vilket värde som helst som en vill jämföra med ett grund-värde som borde vara samma för alla m.h.a. gini-koefficienter.

**DET GEOMETRISKA.**
**VI KAN KALLA DET ATT RITA LORENZ-KURVAN:**

1) Vi väljer en grupp människor vars inkomstskillnader vi vill undersöka.
2) Vi tar reda på alla människors inkomster som finns i gruppen.
3) Vi räknar ut värdena som vi ska placera på x-axeln. Dessa räknas i procent av alla inkomsttagare i vår grupp, det vill säga att det första värdet är den lägsta inkomsttagaren som procent av alla inkomsttagare, alltså 1/n, där n är alla människor i vår grupp. Det andra värdet är den näst lägsta inkomsttagaren som procent av alla andra, igen 1/n. Det tredje värdet är den tredje lägsta inkomsttagaren som procent av alla, förstås 1/n, och så vidare. Med andra ord kommer x-värdena att komma med jämna steg och det kommer att finnas n stycken av dem.
4) Vi räknar ut värdena som vi placerar på y-axeln och associerar dem med värdena för x-axeln så att vi kan rita ut punkter. Det första värdet är den lägsta inkomsten, detta värde associeras med det första värdet på x-axeln från steg 5. Det andra värdet är den näst lägsta inkomsten adderat till den lägsta, och det associeras med det andra värdet på x-axeln från steg 5. Det tredje värdet är den tredje lägsta inkomsten adderat till den näst lägsta och den lägsta och det associeras med det tredje från steg 5, och så vidare. Denna process fortsätter vi med tills alla värden blivit använda.
5) Vi ritar en x-axel och y-axel. X-axeln går från 0 till 1 och y-axeln från 0 till totala summan av alla inkomster som vi kallar I.
6) Vi drar ett streck från punkten (0,0) till punkten (0,I) och från punkten (0,I) rakt ner till x-axeln. Detta ger oss en triangel med två sidor vars längder är 1 och I. Det lönar sig att rita sidan med längden I, lika lång som sidan med längden 1. Skalorna blir då givetvis olika på x och y-axel.
7) Vi ritar ut punkterna vi bildade i steg 6 i vårt diagram och sammanbinder dem med ett streck som startar i punkten (0,0) och går sen via punkterna vi räknade ut i steg 6 i rätt ordning till punkten (1,I). Kurvan som bildas kallas Lorenz-kurvan.
8) Vi drar lika många streck som det finns punkter i punkt 7. Dessa streck går parallellt med y-axeln och startar från x-axel, går genom punkterna vi ritade i steg 7 till triangelns längsta sida. När du ritat dessa streck drar du streck parallellt med x-axeln från punkterna i steg 7 tills du stöter på nästa streck parallellt med y-axeln. På detta sätt har du delat in en area i rätvinkliga trianglar och rektanglar.
9) Räkna ihop arean på alla trianglar och rektanglar som finns under punkterna du ritade i steg 7.
10) Beräkna arean på den största triangeln som du ritade i steg 6. Tag denna area minus arean du beräknade i steg 9 och dividera den med den största triangelns area. Detta är gini-koefficienten.

**Exempel 1:**

Steg 1 och 2) Vi tar en grupp på 2 människor. Person 1 har inkomsten 100 euro/dag och person 2 har inkomsten 400 euro/dag.

Steg 3) Eftersom vi har n = 2 inkomsttagare kan vi räkna våra steg längs x-axeln som 1/n = 1/2 = 50%.

Steg 4) Nu räknar vi ut värdena längs y-axeln. Det första värdet är förstås 100 euro/dag. Det andra värdet är 100 euro/dag + 400 euro/dag = 500 euro/dag. Detta ger oss punkterna (20%, 100 euro/dag) och (100%, 500 euro/dag)

Steg 5–8) (se diagrammet på nästa sida)

Steg 9) Gini-koefficienten är den blåa areans andel av hela triangeln. För att få fram den blåa arean A räknar vi först ut den röda arean B. Den första röda triangeln på vänster sida har arean

$$\frac{1}{2} \cdot 50\% \cdot 100 \text{ euro / dag} = 2500\% \cdot \text{euro /dag}$$

Den andra röda triangeln har arean

$$\frac{1}{2} \cdot 50\% \cdot 400 \text{ euro / dag} = 10000\% \cdot \text{euro /dag}$$

Den röda rektangeln har arean

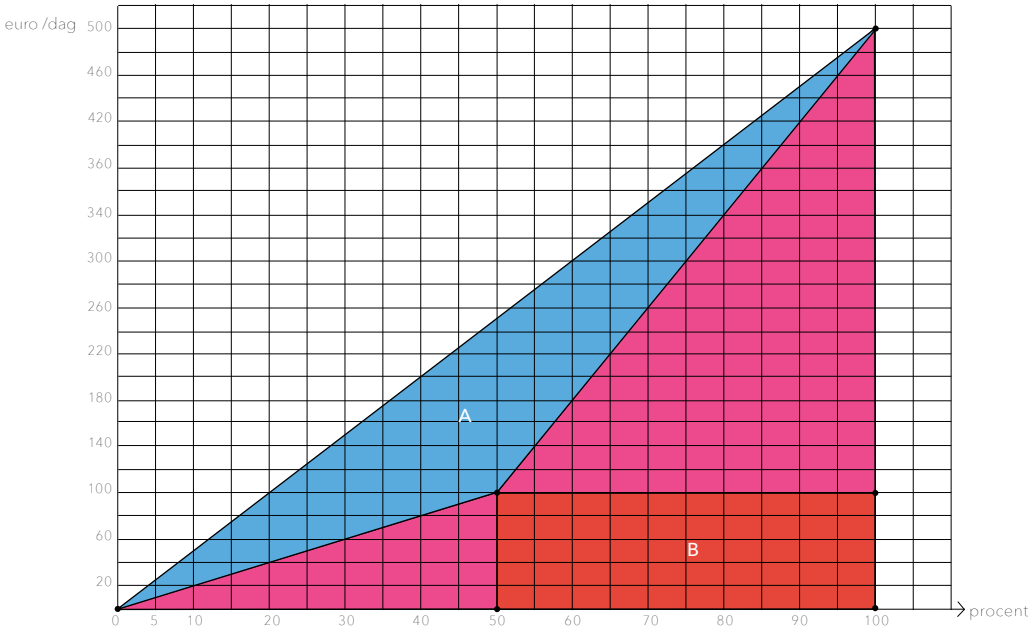
$$50\% \cdot 100 \text{ euro / dag} = 5000\% \cdot \text{euro /dag}$$

Den totala röda arean är förstås:

$$10000 + 5000 + 2500)\ \% \cdot \text{euro / dag} = 17500\% \cdot \text{euro / dag}$$

Steg 10) Den största triangeln är den blå triangeln + den röda triangeln. Den har arean

$$\frac{1}{2} \cdot 100\% \cdot 500 \text{ euro / dag} = 25000\% \cdot \text{euro /dag}$$




Den blåa triangeln har då arean

(25000 – 17500) %euro / dag = 7500 %euro / dag

Den blåa triangelns area dividerat med den största triangelns area är gini-indexet och det blir

$$\frac{7500\% \cdot \text{euro / dag}}{25000\% \cdot \text{euro / dag}} = \frac{75}{250} = \frac{15}{50} = \frac{3}{10} = 0.3$$

efter förkortning.

**Exempel 2:**

Vi tar nu ett mera komplicerat exempel med 5 olika inkomster för vilka vi räknar gini-koefficienten både aritmetiskt och geometriskt.

Vi har följande inkomsttagare som vi kallar p1, p2, p3, p4 och p5. Deras månadsinkomster är följande p1 = 1000 euro/månad, p2 = 2000 euro/månad, p3 = 4500 euro/månad, p4 = 7500 euro/månad och p5 = 10000 euro/månad.

**ARITMETISKT:**

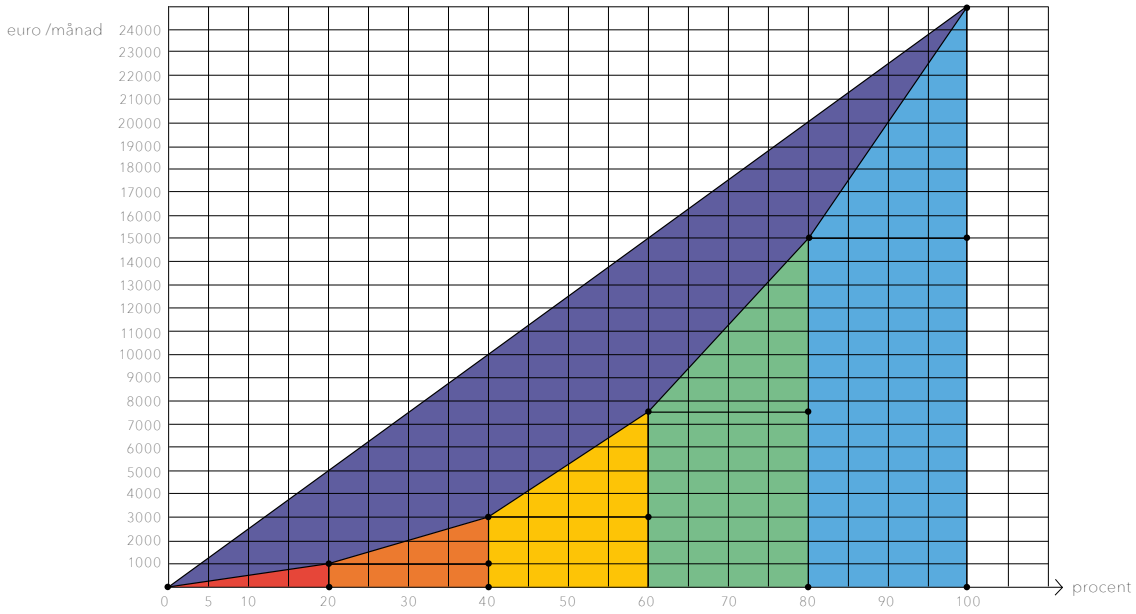
Steg 3) Först räknar vi alla positiva skillnader i inkomster. För p1 finns de inte, eftersom alla har högre lön än p1. För p2 är de p2-p1 = 1000 euro/månad. För p3 är de p3-p1 = 3500 euro/månad och p3-p2 = 2500 euro/månad. För p4 är de p4-p1 = 6500 euro/månad, p4-p2 = 5500 euro/månad, p4-p3 = 3000 euro/månad. För p5 är de slutligen p5-p1 = 9000 euro/månad, p5-p2 = 8000 euro/månad, p5-p3 = 5500 euro/månad, p5-p4 = 2500 euro/månad.

Sedan adderar vi alla ovanstående skillnader. (1000 + 3500 + 2500 + 6500 + 5500 + 3000 + 9000 + 8000 + 5500 + 2500)euro/månad = 47 000 euro/månad.

Steg 4) den totala inkomsten för alla är (1000 + 2000 + 4500 + 7500 + 10 000) euro/månad = 25 000 euro/månad.

Eftersom det finns 5 personer i gruppen blir gini-koefficienten:

$$\frac{47000 \text{ euro / månad}}{5 \cdot 25000 \text{ euro / månad}} = 0.376$$




**GEOMETRISKT:**

Steg 3) Vi har 5 personer i gruppen, alltså blir stegen längs x-axeln 1/5 = 20% åt gången.

Steg 4) Våra y-axel värden är givna i stigande ordning från p1-p5, vi måste bara addera dem enligt p1, p1+p2 = 3000, p1+p2+p3 = 7500, p1+p2+p3+p4 = 15 000 och p1+p2+p3+p4+p5 = 25 000. Detta ger oss punkterna: (20%, 1000 euro/månad), (40%, 3000 euro/månad), (60%, 7500 euro/månad), (80%, 15 000 euro/månad), (100%, 25 000 euro/månad).

Steg 5–8) (se diagrammet)

Steg 9) (Från och med nu nu låter vi bli att skriva ut enheterna, eftersom de inte har någon betydelse i beräkningen av gini-koefficienten.)

Den röda triangelns area:

$$\frac{1}{2} \cdot 20 \cdot 1000 = 10000$$

Den orangea triangeln och rektangelns area:

$$\frac{1}{2} \cdot 20 \cdot 2000 + 20 \cdot 1000 = 40000$$

Den gula triangeln och rektangelns area:

$$\frac{1}{2} \cdot 20 \cdot 4500 + 20 \cdot 3000 = 105000$$

Den gröna triangelns och rektangelns area:

$$\frac{1}{2} \cdot 20 \cdot 7500 + 20 \cdot 7500 = 225000$$

Den blåa triangelns och rektangelns area:

$$\frac{1}{2} \cdot 20 \cdot 1000 + 20 \cdot 15000 = 400000$$

När vi adderar ihop dessa får vi arean:

$$10\,000 + 30\,000 + 105\,000 + 225\,000 + 400\,000 = 780\,000$$

Steg 10) Den violetta månghörningens area är alltså den största triangelns area, som är

$$\frac{1}{2} \cdot 100 \cdot 25000 = 1250000$$

, minus den totala arean vi räknade i steg 9, som ger oss: 1 250 000 - 780 000 = 470 000.

Detta ger oss gini-koefficienten:

$$\frac{47000}{1250\,000} = \frac{47}{125} = 0.376$$

## UPPGIFTER FÖR ATT TRÄNA BERÄKNING AV GINI-KOEFFICIENTEN:

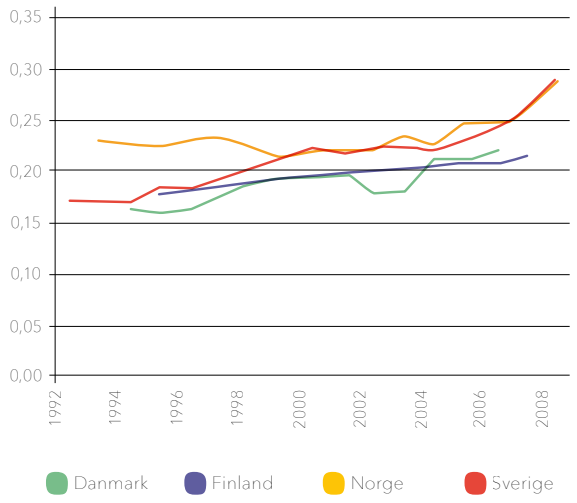
1) År 2017 var gini-koefficienten 0,266 i Finland och 0,282 i Sverige. I vilket land var pengarna mera ojämlikt fördelade?

2) I följande tabell ser vi gini-koefficienten multiplicerad med 100 för olika städer i Finland. Ordna dem från ojämlikast till jämlikast.

**Gini-koefficient, total inkomst (%) 2017**

| | |
|---|---|
| Helsingfors | 36.28 |
| Borgå | 30.50 |
| Åbo | 33.37 |
| Björneborg | 29.36 |
| Tammerfors | 32.39 |
| Vasa | 30.45 |
| Uleåborg | 31.60 |
| Mariehamn | 34.14 |

3) I följande graf ser du gini-koefficientens utveckling i nordiska länder för de utskrivna åren. Vartåt går utvecklingen och vad betyder den? Är det en bra sak? Motivera.



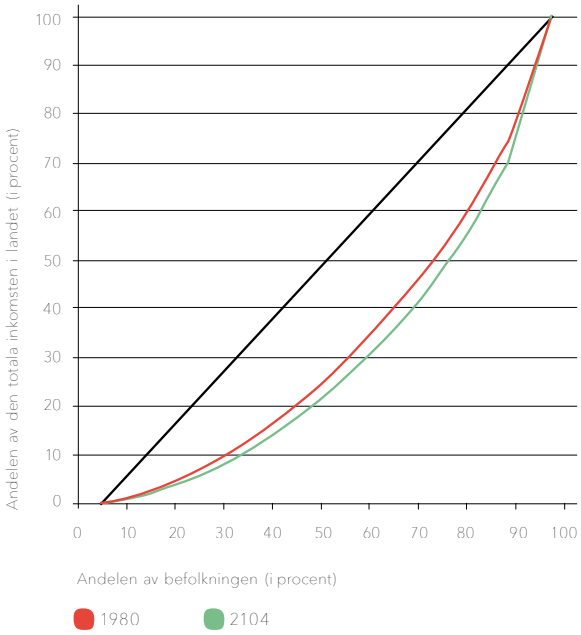

4) Bengt och Kajsa får veckopeng. Bengt får 30 euro och Kajsa får 40 euro. Beräkna gini-koefficienten för denna ojämlika fördelning av pengar.

5) Tre kompisar spelar poker. Den första vinner 40 euro, den andra vinner 25 euro och den tredje vinner 10 euro. Beräkna gini-koefficienten för detta ojämlika sätt att dela på pokervinsten. Du kan själv välja att använda den aritmetiska eller geometriska metoden.

6) Går det att dela ojämlikt på pengar på ett sätt som inte syns genom gini-koefficienten? Tänk efter hur Lorenz-kurvan kan se ut.

7) Gini-koefficienten för Irak år 2017 är enligt OECD 0,295. Finlands gini-koefficient år 2017 är enligt samma källa 0,271. Hur kan det komma sig att skillnaden är så liten?

8) Du ser Lorenz-kurvan i följande graf för USA för åren 1980 och 2014. Det är inte viktigt att skriva in hur stor inkomsten är på y-axeln, det räcker med procent och du kan räkna precis som förr. Bestäm hur stor inkomsten är för 20 %, 40 %, 60 %, 80% och 100% av befolkningen och räkna ut gini-koefficienten år 1980 och år 2014.



# BILAGA 21 Musik

Exempel på frågor att utgå ifrån i övningen "Analysera musikvideor".

## Frågor med fokus på sexualitet:

- Försöker musikvideorna vara sexiga?
- Vad är det som är sexigt? För vem är det sexigt?
- Vem tror ni väljer och bestämmer vad som är sexigt i videon? Artisterna själva? Regissören? Någon annan? Tycker alla människor att samma saker är sexiga?
- Vem är det som är sexig? Är det en jämn fördelning mellan parterna?
- Vilken form av sexualitet finns med i videorna? Heterosexuell? Bisexuell? Homosexuell? Annan? Hur kommer det sig?
- Ifall icke-heterosexualitet förekommer, hur framställs det? Finns det exempelvis män som smeker varandra och kvinnor som smeker varandra? För vem gör de detta? Verkar det vara för deras egen skull eller för att tillfredsställa andra i videon eller rent av tittaren?

## Frågor med fokus på maskulinitet:

- Förekommer det män i musikvideon?
- Hur är männen klädda?
- Vilket kroppsspråk använder sig männen av?
- Förekommer kvinnor med maskulina drag? Hur framställs de?
- Vad sjunger de om i sången? Översätt gärna några rader ur texten.
- Tror ni det är någon skillnad på hur männen framställs som artister och hur de är som privatpersoner?
- Varför tror ni de framställs på det här sättet?

## Frågor med fokus på femininitet:

- Förekommer det kvinnor i musikvideon?
- Hur är kvinnorna klädda?
- Vilket kroppsspråk använder sig kvinnorna av?
- Förekommer det män med feminina drag? Hur framställs de?
- Vad sjunger de om i sången? Översätt gärna några rader ur texten.
- Tror ni det är någon skillnad på hur kvinnorna framställs som artister och hur de är som privatpersoner?
- Varför tror ni de framställs på det här sättet?

## Frågor om etnicitet, religion och funktionalitet:

- Vem är det som syns i musikvideon?
- Har någon av personerna en synlig funktionsvariation? Om nej, hur kommer det sig att de inte syns i videor?
- Vilken hudfärg har personerna? Spelar den någon roll för handlingen? Förstärker hudfärgen stereotyper på något sätt?
- Förekommer någon religion i videorna? Vilka och på vilket sätt?

## Generella frågor:

- Vilken allmän uppfattning får ni av videorna?
- Vilket allmänt budskap har musikvideon? Tror ni budskapet uppfattas olika beroende på om en är man/kvinna? Rullstolsburen/gående? Religiös/sekulär och så vidare?
- Är det någon grupp i samhället som inte syns på någon av de videor ni nu tittat på? Vilka och varför i så fall?

## Tips på sånger där män utmanar mansnormen:

- Border John: Cool
- Kanye: Runaway
- Snook: Längst fram i taxin
- Jon Lajoie: Show me your genitals
- Rapparhammar: Krig (Vi kan väl bara låta bli)
- Rapparhammar: Samtycke (det är en självklarhet)
- Partiet: Som en karl
- Antony and the Johnsons: For today I am a boy

Exempelmall till övningen "Musik och känslor".

**MINA KÄNSLOR OCH TANKAR OM MUSIK**

Du får lyssna och lära dig om olika musikstilar och samtidigt får du rita och skriva vilka känslor och tankar du får av musiken.

Hip Hop

Jazz

Heavy metal

Klassisk musik

Barockmusik

Pop

Rap

## BILAGA 22 Samhällslära

Exempel på en presentation med statistik till övningen ”Kvinno- och mansdominerade yrkesbranscher”




Statistiken i presentationen är på finska, men hittas på engelska här: http://bit.ly/genderfinland.

**Exempel på diskussionsfrågor till övningen ”Kvinno- och mansdominerade yrkesbranscher”**

### BILD 2: UTBILDNING

**Förslag på diskussionsfrågor**

- Vad betyder utbildningsnivåerna: grundskola, mellanstadie, högskola?
- Vem utbildar sig längre, kvinnor eller män?
- Hur många procent av männen slutar sin utbildning efter grundskolan?
- Hur många procent av kvinnorna har högskoleutbildning?
- Vilken utbildningsnivå brukar ha den högsta lönen?

### BILD 3: BRANSCHER

(Förslag på artiklar som kan läsas som fördjupning finns nedan)

**Förslag på diskussionsfrågor**

- Vad är en bransch? Känner ni till alla begrepp?
- I vilka branscher är största delen av arbetarna män?
- I vilka branscher är största delen av arbetarna kvinnor?
- I vilka branscher är det ganska jämnt mellan kvinnor och män?

### BILD 4: UNIVERSITETSEXAMEN

**Förslag på diskussionsfrågor**

- Vilka utbildningsprogram vid universiteten har en stor andel män?
- Vilka utbildningsprogram vid universiteten har en stor andel kvinnor?
- I vilka utbildningsprogram är det ganska jämnt mellan kvinnor och män?
- Vem utbildar sig i medeltal längre tid, kvinnor eller män?

### BILD 5: VAD PÅVERKAR DITT YRKESVAL

**Öppen fråga.**

- Finns det något i elevernas svar som kan kopplas ihop med kön eller etnicitet? Kultur? Kan man välja fritt?

### BILD 6: 15–74 -ÅRINGAR ENLIGT SYSSELSÄTTNING

**Förslag på diskussionsfrågor**

- Vad betyder ”työvoiman ulkopuolella”? Om man inte arbetar eller är arbetslös. Vad är man då?
- Vad är den största skillnaden mellan män och kvinnor enligt diagrammet?

### BILD 7: JOBB INOM DEN PRIVATA OCH OFFENTLIGA SEKTORN

**Förslag på diskussionsfrågor**

- Ge exempel på jobb inom den statliga, kommunala och privata sektorn?
- Inom vilken sektor brukar lönerna vara högst respektive lägst?
- Varför är lönerna lägst inom den kommunala sektorn?
- Inom vilken sektor arbetar fler män?
- Inom vilken sektor arbetar fler kvinnor?

### BILD 8: DET TUNGA JOBBET?

**Förslag på diskussionsfrågor**

- Ett argument för högre lön är att jobbet är fysiskt tungt. Tycker du att det argumentet är hållbart?
- Har flera kvinnor eller män ett jobb där de sitter mycket?
- Har flera kvinnor eller män ett tyngre jobb?

### BILD 9 OCH 10: SNUTT- OCH DELTIDSJOBB

**Förslag på diskussionsfrågor**

- Vad betyder snuttjobb? Vad betyder deltidsjobb?
- Varför väljer kvinnor att jobba deltid?
- Varför väljer män att jobba deltid?

## FÖRSLAG PÅ ARTIKLAR :

**Löneskillnader mellan kvinnor och män**
http://bit.ly/familjeprioritering (24.02.2018)
**Exempel på frågor:**
1. Vilka förklaringar ger artikeln till löneskillnader mellan kvinnor och män? Märk att den viktigaste förklaringen kommer till sist.
2. Om kvinnan jobbar i samma företag som mannen och har samma titel är hennes euro i genomsnitt?
3. Ge exempel på yrken där kvinnor tjänar bättre än män
4. Ge exempel på yrken där lönen är lika
5. Ge exempel på yrken där män tjänar bättre än kvinnor

http://bit.ly/transparensloner (16.10.2018)
**Exempel på frågor:**
1. Varför är det viktigt att prata om hur mycket man tjänar?
2. I vilken sektor är det lättare att jämföra löner?

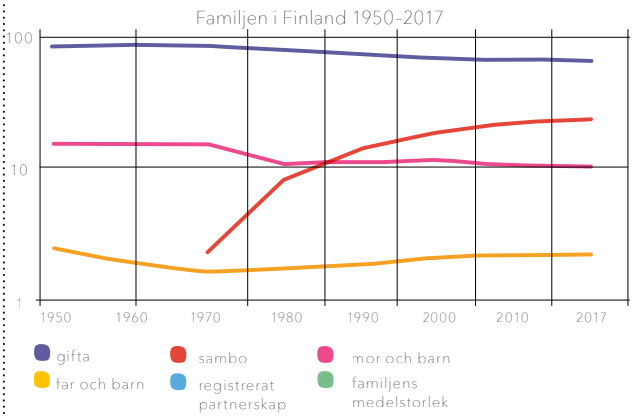
http://bit.ly/nokiagranskar (03.09.2019)

1. Hur gjorde man för att justera kvinnornas och männens löner?
2. Vilka orsaker till att löneskillnader uppstår lyfts fram i artikeln? Förklara orsakerna.
3. Vilket land har en lag om lika lön?

**Exempel på presentation med statistik till övningen "Familjen i Finland".**

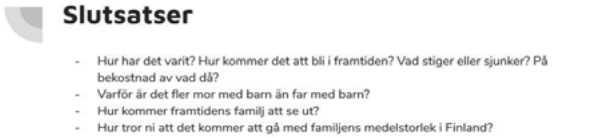
(Bild 2 och 3 visar samma sak, använd den som är mer åskådlig. Märk att skalan i bild 3 är logaritmisk.)




| År | gifta | sambo | mor och barn | far och barn | registrerat partnerskap | familjens medelstorlek |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 1950 | 82,8 | 0 | 14,8 | 2,4 | 0 | 4,12 |
| 1960 | 85,6 | 0 | 14,8 | 1,9 | 0 | 4,12 |
| 1970 | 85,2 | 2,3 | 14,8 | 1,6 | 0 | 3,45 |
| 1980 | 79,3 | 8 | 11 | 1,7 | 0 | 3,15 |
| 1990 | 73,6 | 13,8 | 10,8 | 1,8 | 0 | 3 |
| 2000 | 67,8 | 18,7 | 11,4 | 2,1 | 0 | 2,89 |
| 2010 | 66 | 21,5 | 10,3 | 2,1 | 0,1 | 2,79 |
| 2017 | 64 | 23,2 | 10,4 | 2,2 | *0,2 | 2,8 |

*märk att registrerat partnerskap införs i statistiken fr.o.m. 2002 och att det år 2017 räknas som äktenskap, samma kön




## FÖRSLAG PÅ DISKUSSIONSFRÅGOR:

**Öppen fråga:**
- Hur har familjen förändrats sedan 1950-talet? (Koppla frågan till hur normerna ändrats med tiden.)

**Specifika frågor:**
- Hur har andelen gifta förändrats?
- Hur har andelen sambor förändrats?
- Hur har andelen mor och barn förändrats?
- Hur har andelen far och barn förändrats?
- Varför är andelen mor och barn så annorlunda jämfört med andelen far och barn?
- Hur har andelen registrerat partnerskap/ äktenskap av samma kön förändrats?
- Hur har familjens medelstorlek förändrats?

**Framtiden:**
- Hur kommer det att bli i framtiden? Vad stiger eller sjunker? På bekostnad av vad då?
- Hur kommer framtidens familj att se ut? Vilka normer är det som styr?
- Hur tror ni att det kommer att gå med familjens medelstorlek i Finland?

## Bakgrundstext och frågor till övningen ”Normlandet”

Året är 2020 och i Finland har det hänt en kärnkraftsolycka. Finlands befolkning kommer att behöva fly landet omedelbart och kommer inte kunna återvända förrän senast år 2220. Resten av världen är medveten om vad som hänt och i nyheterna världen över diskuteras situationen i Finland. Alla inser även att ifall finländarna vill fortsätta leva sina liv kommer de inte kunna stanna kvar i Finland. Det är dock endast ett land i världen som är villiga att ta emot flyktingar från Finland. Det är Normlandet som ligger i Asien. I Normlandet bor 250 miljoner medborgare, vilket innebär att Finlands befolkning på 5,5 miljoner kommer vara ganska liten. I Normlandet är kulturen rätt annorlunda jämfört med den finländska och vissa beteenden som anses vara artiga i Finland betraktas som oartigt i Normlandet och tvärtom. Språket i Normlandet är normesiska och utbildningsnivån är rätt så hög.

Det börjar vara dags för befolkningen i Finland att lämna sitt hemland och ge sig av till sitt nya hemland. Vägen till Normlandet är lång och utmanande och finländarna känner sig nervösa och rädda. De har ingen aning om vad de har framför sig. Nu har det även i Normlandet kommit fram en rätt stark opinion som verkar för att finländarna inte ska få komma till Normlandet. Denna opinion bygger på fördomar och osäkerhet över hur det kommer att fungera med finländarna i deras hemland. För att lugna ner opinionen i Normlandet har landets regering formulerat ett antal frågor som den vill ha besvarade innan finländarna tillåts komma in i Normlandet.

Ni har nu utsetts till att representera den finländska befolkningen och er uppgift är att besvara regeringens frågor. Diskutera frågorna i er grupp och skriv ner era svar. Tänk på att det ni skriver kan vara avgörande för om Normlandet tar emot finländarna och ifall finländarna hinner fly i tid.

Frågor från Normlandets regering:

**KÄRA FINLÄNDARE!**

**Det har förekommit diskussioner om ert vara eller inte vara här i Normlandet och vi vill veta följande saker om er:**

1. Vi har förstått att det finns olika kulturer och sätt att leva på i Finland, och vi undrar om ni kan förklara för oss i tre punkter vad finländsk kultur egentligen är?
2. Kommer ni att vilja behålla den kulturen och kräva er rätt att utöva den när ni kommer till Normlandet? Vänligen motivera ert ställningstagande.
3. Hur kommer ni att vilja bo? På egna områden för er själva eller kommer ni att vilja bo blandat med Normlandets befolkning? Vänligen motivera ert ställningstagande.
4. Vilken religion är det ni har? Kommer ni att vilja behålla er religion och er rätt att utöva denna? Vänligen motivera ert ställningstagande.
5. Vilket språk talar ni i Finland? Kommer ni att vilja behålla ert språk och kräva modersmålsundervisning i skolan? Vänligen motivera ert ställningstagande.
6. Kommer ni att acceptera och leva efter Normlandets lagar som i vissa avseenden skiljer sig kraftigt från de finländska? Vänligen motivera ert ställningstagande.
8. Kommer ni att kräva att finländare ska ha samma privilegier när det gäller sjukförsäkringar och pension som befolkningen i Normlandet?
   Vänligen motivera ert ställningstagande.
9. Kommer ni att acceptera de arbeten ni blir anvisade, även om de inte motsvarar er utbildning eller era kvalifikationer? Vänligen motivera ert ställningstagande.
10. Kommer ni att acceptera att följa våra normer för klädsel, beteenden och traditioner? Vänligen motivera ert ställningstagande.
11. Kommer ni att kräva rösträtt i Normlandets val? Vänligen motivera ert ställningstagande.
12. Tycker ni att det är viktigt att ni är representerade i beslutande organ, polismyndigheten, domstolsväsendet, medierna och så vidare, motsvarande er del av befolkningen, det vill säga cirka tre procent? Vänligen motivera ert ställningstagande.

Tack för era svar.

Hälsningar,
regeringen i Normlandet



EKVALITA

Din expert på jämställdhet,
likabehandling och inkludering

ekvalita.fi

På **Ekvalita** är vi proffs på jämställdhet och likabehandling,
vi arbetar med normer och ger verktyg till förändring.
Ekvalitas utbildningsteam erbjuder workshops, föreläsningar
och längre utbildningshelheter kring jämställdhet och
likabehandling i undervisningsmiljöer.
Teamet har en bred erfarenhet att arbeta med allt från
elever, studerande, pedagoger, rektorer och professorer
till skolhälsovården, vårdnadshavare, kommunens
utbildningsansvariga, HR-chefer och fackombud.

Vi utvecklar metod- och arbetsmaterial,
gör utredningar, rapporter och planerar seminarium.
Du kan läsa mer om vårt arbete på www.ekvalitaeducation.fi.
Där kan du också beställa vårt nyhetsbrev
eller boka in oss till er skola.
Du når oss på: utbildning@ekvalita.fi.


EKVALITA
Skapa plats
Stiftelsen
BRITA MARIA
RENLUNDS
minne sr